STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03717

SPINOZA UN ZAYN SVIVE

Jacob Shatzky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

201.

ד״ר יעקב שאַצקי

ספּינאָזאַ און זיין סביבה

צווייטע, פאַרבעסערטע אויסגאַבע

פאַרלאַג „יאַטשקאָווסקי ביבליאָטעק״
וואַרשע — ניו־יאָרק, 1929

Copyright by Dr. Jakob Shatzky
New York, 1927.

Printed in Poland

SPINOZA I JEGO OTOCZENIE
Bibljoteka Jaczkowskiego.

Druk. „Renoma“, Warszawa, Karmelicka 17.

דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין יונג פאַרי
שטאָרבענעם ברודער, י ש ש כ ר, געווידמעט.

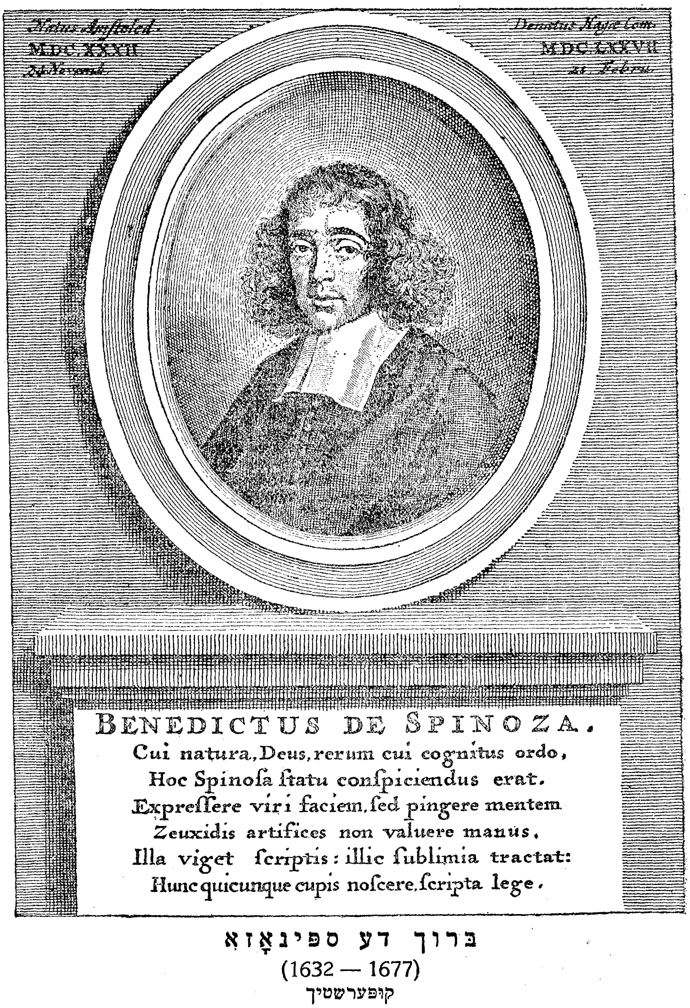

ברוך דע ספּינאָזאַ

(1632 — 1677)

קופּערשטיך

אינהאלט:

הקדמה צו דער צווייטער אויסגאַבע . . . 9
הקדמה צו דער אַמעריקאַנער אויסגאַבע . . . 11
די יידן אין אַמסטערדאַם 13
מיכאל דע ספינאָזאַ 25
„עץ חיים” 33
אויף די ברעגן פון ספקות 42
די דערווייטערונג 53
ברוך אחר 63
צווישן גאָטזוכער 72
צווישן פרייגייסטער 84
דער לאַטיינישער לערער 93
„דער מלאך הגואל” 103
אין אַ פאַרוואָרפענעם ווינקל . . . 111
קאַזעאַריוס 121
אַ גאַסט פון לאָנדאָן 128
וואָרבורג 137
יאָהאַן דע וויט 149
דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט . . . 160

אַ ויכוח מיט אַ תבואה־סוחר 170
דאָס לעבן אין האַג 179
דער טעאָלאָגישער שטורם 190
שבתי צבי 204
די געהיימע נסיעה 215
די היידעלבערגער פּראָפעסור 226
דער רוף צום שמד 240
לייבניץ 259
לוקאַס 283
אין די אָרעמס פון אייביקייט 295
די ירושה 309
מאַלעדיקטוס און בענעדיקטוס 320
די כראָנאָלאָגיע פון ספּינאָזאַס ווערק . . . 330
באַמערקונגען צום טעקסט 333
ביבליאָגראַפיע 339

הקדמה צו דער צווייטער אויסגאַבע

די ערשטע אויסגאַבע פון מיין בוך „ספּינאָזאַ און זיין סביבה" איז דערשינען אין ניו־יאָרק, אין דעצעמבער 1927 און איז אין משך פון אַ פּאָר חדשים אינגאַנצן אויספאַרקויפט געוואָרן. די צווייטע אויסגאַבע, וואָס דערשיינט איצט אין יאַטש־קאָווסקיס פּאָפּולער וויסנשאַפטלעכער ביבליאָטעק איז מיט קליינע שנוים אַן איבערדרוק פון דער אַמעריקאַנער אויסגאַבע. די שפּראַך איז אַביסל קאָריגירט געוואָרן און עס זענען באַזייטיקט געוואָרן די טעכנישע גרייזן פון דער ערשטער אויסגאַבע.

„ספּינאָזאַ און זיין סביבה" איז אַן אַריינפיר אין דער פילאָזאָפיע פון ברוך ספּינאָזאַ. זי וועט זיין געשילדערט אין אַ צווייטן באַנד, וואָס דער מחבר גרייט צו.

I don't pretend to paint the vast
And complex picture of the past;
For detail, detail muost I care
Ce superflui, ci necessaire....
(Austin Dobson)

הקדמה צו דער אַמעריקאַנער אויסגאַבע.

„ספינאָזאַ און זיין סביבה” איז נישט אַנטשטאַנען אין דער געהויבענער אַטמאָספערע פון יובילײ־שטימונגען און איז אויך נישט אינספּירירט געוואָרן פון אַ יובילײ־דאַטע.

פּאַרטראַכט מיט יאָרן צוריק אין אַן אַנדער וועלט און אין אַן אַנדער שפּראַך — איז די אידייע פון אַ בוך געוואָרן אַ ווירקלעכקייט גראָד דאָ, אין אַמעריקע, און דערצו אין יידיש.

אויב דער לייענער וועט דאָ און דאָרטן פילן אַ געהויבענעם און אפשר אַ פּאַנעגירישן טאָן — טאָ זאָל ער דעמדאָזיקן טאָן נישט צושרייבן אויפן חשבון פון דער יובילײ־אַטמאָספערע, וואָס איז זייער לייכט מסוגל צו אָנשטעקן אַ שרייבער מיט אַ שטימונג, וואָס איז ווייט פון דעם אַזוי גערופענעם אָביעקטיוון צוגאַנג צום ענין.

איך בין זיך מודה און מתודה, אַז דער געהויבענער אָדער סוביעקטיווער טאָן באַגלייט מיך אין משך פון יאָרן, זינט עס איז מיר באַשערט געוואָרן איבערצוטרעטן די שוועלן פון ספינאָזאַס געדאַנקען־וועלט. ווייל פאַר מיר פּערזענלעך איז דאָס־דאָזיקע ספינאָזאַ־בוך נישט נאָר אַ פאָרשונגס־אַרבעט, נאָר אַן אינטימע איבערלעבעניש!

לכתחילה איז די אַרבעט פּאַרטראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט אַ פּאָפּולערער עקספּאָזיציע פון ספינאָזאַס פילאָזאָפישער שיטה. דער ביאָגראַפישער טייל האָט זיך אָבער אַזוי צעוואַקסן — אַז

פֿדי נישט צו ברעכן די סטרוקטור פֿון דעם בוך — האָב איך באַשלאָסן איבערצוגעבן ספּינאָזאַס פֿילאָזאָפֿיע אין אַ באַזונדער בוך. דער געפּלאַנטער באַנד א. נ. „די פֿילאָזאָפֿישע שיטה פֿון ברוך ספּינאָזאַ" וועט האָפֿנטלעך אין קורצן דערשיינען. ביידע בענד זענען אַזוי געשריבן, אַז יעדער באַנד איז אַ זעלב-שטענדיק ווערק און קען באַזונדער געלייענט ווערן.

צוליב רייַן פֿינאַנסיעלע סיבות איז אויפֿגעגעבן געוואָרן דער געדאַנק צו דרוקן די הערות אין טעקסט פֿונם בוך — הגם די זענען אַלע געווען צוגעגרייט. איך טרייסט מיך מיט דעם, וואָס דער ספּינאָזאַ-ספּעציאַליסט וועט זיך זייער לייכט קענען אָריענטירן בנוגע די קוועלן — מיט וועלכע איך אָפּעריר — און פֿאַר דעם אַלגעמיינעם לייענער זענען זיי נוצלאָז, פּשוט דער-פֿאַר, ווייל ער וועט זיי סיי ווי סיי נישט קענען באַנוצן.

די רשימה פֿון די באַנוצטע קוועלן, וואָס איך גיב אָן צום סוף פֿון מיין בוך — קענען אויך דינען פֿאַר אַן אָריענטי-רונגס-מאַטעריאַל פֿאַר ספּינאָזאַ-פֿאָרשונג.

איך וויל אויך באַמערקן, אַז אַלע ציטאַטן פֿון ספּינאָזאַס ווערק, בריוו פֿון אים און צו אים, זענען איבערגעזעצט פֿון מיר גופֿא, פֿון די אָריגינאַלן, לויט דער נייעסטער, קריטישער אויסגאַבע פֿון קאַרל געבהאַרד.

דידאָזיקע אַרבעט האָט זיך געדרוקט פֿריער קאַפּיטלווייז אין דער „פֿרייער אַרבעטער-שטימע". אין דער בוך-פֿאָרם איז זי אָבער שטאַרק פֿאַרגרעסערט געוואָרן און עס זענען צוגעגעבן געוואָרן אַ פּאָר קאַפּיטלען, וואָס זענען אין ערגיץ קיינמאָל נישט געווען געדרוקט.

צום סוף וויל איך דאַנקען אַ גרופּע פֿריינט מיינע, וואָס האָבן מיר געגעבן מוט און קוראַזש דאָס בוך צו פֿאַרענדיקן און אַרויסצוגעבן.

ניו-יאָרק, דעם 15-טן אָקטאָבער, 1927.

ד"ר יעקב שאַצקי.

די יידן אין אַמסטערדאַם

אין אַ אַלטן מאַנוסקריפּט, וואָס געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון „חברת תועלת" אין אַמסטערדאַם ווערט דערציילט, ווי אַזוי די ערשטע יידן זענען געקומען קיין האָלאַנד. דער מחבר פון דער דערציילונג איז ד א ן מ י ג ו ע ל ד ע ב א ר י אָ ס, אַ מאַראַנער, וועלכער האָט זיך שפּעטער גערופן ד ו ד ד ע ב א ר י אָ ס.

אָט וואָס מיר לייענען אין דעמדאָזיקן מאַנוסקריפּט:

„אין יאָר 1589 איז אין דער אומגעגנד פון שטאָט עמדען (האָלאַנד) געווען אַ שרעקלעכער שטורם און צוויי שיפן מיט אַנטלאָפענע יידן פון שפּאַניען, וועלכע זענען געווען אויפן ים, זענען שיר נישט אונטערגעגאַנגען. די פּאַסאַזשירן זענען באַשטאַנען פון רייכע מאַראַנען, וועלכע האָבן געפירט מיט זיך אַ סך גאָלד און טייערע חפצים. זייער ציל איז געווען אַמסטערדאַם, די שטאָט וווּ מענטשן זענען פריי און אויב מען רודפט דאָרט עמעצן איז עס גראָד די קאַטוילן, די, וועמענס קירך עס פאַרפאָלגט אַזוי שטאַרק די יידן. עס איז דעריבער נישט קיין חידוש, וואָס אויף דעם שטורעמדיקן ים האָבן צוויי שיפן מיט מאַראַנען געבענקט נאָך אַמסטערדאַם. אָבער גאָט האָט מסתמא נישט געוואָלט באַווייליקן זיי אַזאַ גרויס גליק, אַז זיי זאָלן פון די הענט פון אינקוויזיציע אַריינפאַלן אין דעם גן-עדן, וועלכער הייסט אַמסטערדאַם, און וועמען מען האָט שפּעטער גערופן „דאָס נייע ירושלים".

און דער שטורם איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, און די תּפילות פון די מאַראַנען אַלץ הייסער און הייזער. און גאָט האָט זיך אויף זיי דערבאַרעמט אין דער לעצטער מינוט און האָט געהייסן דעם שטורם שווייגן. אָבער די שיפן זענען געווען אַזוי דורכגעלעכערט פון שטורם, אַז ווייטער פאָרן האָט מען נישט געקענט. איז מען געבליבן שטיין ביי דעם שטעטל ע מ ד ע ן. די מאַראַנען זענען אַראָפּ אין שטעטל אַריין, געדונגען אַ דירה און אַרויס אין גאַס שפּאַצירן. צום ערשטן מאָל האָבן זיי זיך דערפילט פריי און נישט געצווימט אין זייערע פאַרלאַנגען. און דער ערשטער פאַרלאַנג פון די מאַראַנען איז געווען אַ גאַנז... אַ לעבעדיקע גאַנז, וועלכע זיי האָבן דערזען אין אַ פענסטער. אַ היימישער יינגל האָט זיי געבראַכט די גאַנז מיט אַן אויפשריפט: „כשר". די מאַראַנען זענען געבליבן ערשטוינט. זיי האָבן נישט געגלויבט, אַז דאָ אין עמדען געפינט זיך אַ ייד. זיי האָבן אָנגעהויבן זיך נאָכצופרעגן ביים באַלעבאָס, ביי וועלכן זיי האָבן געוווינט, און יענער האָט זיך מודה געווען פאַר די שפּאַניש-פּאָרטוגעזישע „קריסטן", אַז ער איז אויך אַ ייד.

דער ווירט האָט דערציילט, אַז אין יאָר 1581, ווען די נידערלענדישע פּראָווינצן האָבן זיך אָפּגעריסן פון שפּאַניען, איז אַרויס אַ דעקרעט, אַז עס ווערט דערלויבט יעדערן „אָן אונטערשיד פון זיין נאַציע אָדער שפּראַך זיך דאָ צו באַזעצן און זיך אויסלעבן אין זיין רעליגיע פריי און נישט געשטערט" אַחוץ... די קאַטוילן, ווייל זיי זענען אינטריגאַנטן און קענען נאָך צוריק ברענגען די שפּאַנישע דעספּאָטן.

„מיר לעבן דאָ גליקלעך און אָפן — האָט זיך דער ווירט באַרימט, — די מלוכה-באַאַמטע שעצן אונז זייער און מיר פּראַקטיצירן אונזערע רעליגיעזע מנהגים אָפן פאַר אַלעמענס אויגן".

און די מאַראַנען האָבן באַשלאָסן אויפן צווייטן טאָג צו גיין צו דעם יידן ביי וועלכן זיי האָבן געקויפט די גאַנז.

ער האָט געהייסן משה אורי הלוי.

די טיר האָט זיך געעפנט מיט פריינטשאַפט און צוטרוי. ר' משה אורי הלוי האָט קיין שפּאַניש נישט פאַרשטאַנען. ער האָט אָבער פאַרשטאַנען פון די ווערטער, וואָס זיי האָבן צו אים

גערעדט אין אַ באַזונדער צימער — אויס מורא פאַר פרעמדע — אַז דאָס זענען יידן.

„דו ביזט אונזער ברודער; מיט גרויס ליבע זענען מיר מתפלל, און זאָגן יעדן טאָג צוויי מאָל: „שמע ישראל“!

און דאַן האָבן זיי אים דערציילט, אַז זיי זענען אַנטלאָפן פון קאַסטיליען, ווו די אינקוויזיציע האָט זיי פאַרפאָלגט און זייער ציל איז אַמסטערדאַם, די שטאָט ווו מען האָט אַלעמען ליב, אַחוץ די קאַטוילן. עס פעלט זיי אָבער איין זאַך: אַ וועג-ווייזער, אַ גייסטיקער מדריך. געלט האָבן זיי אַסך, אָבער תורה פעלט זיי, און כדי צו האָבן די זכיה צו הערן תורה מוזן זיי און ווילן ווערן יידן כדת משה וישראל, אַזוי ווי די תורה הייסט.

האָט זיי דאַרויף געענטפערט דער ייד משה אורי הלוי: „גייט קיין אַמסטערדאַם, ווייל דאָ איז אַ שטאָט פון בלויזע לוטעראַנער. מיר אַלע וועלן אייך נאָכפאָרן און איך וועל אייך און אייערע קינדער מל זיין און מיר וועלן לעבן צוזאַמען“.

ער האָט זיי נאָר געבעטן, אַז אויף דעם הויז, וואָס זיי וועלן דינגען, זאָלן זיי אַרויסשטעלן אַ רויט שנירל אַלס אַ סימן פאַר אים.

האָבן זיך די מאַראַנען צוגעהערט מיט צוטרוי צו ר׳ משה אורי הלויס ווערטער און אַזוי שנעל, ווי די שיפן זענען פאַר-ריכט געוואָרן אין פאָרט, זענען זיי אַוועק און געקומען בשלום קיין אַמסטערדאַם.

דעם 22טן אַפּריל 1593 האָבן זיי געדונגען אַ הויז אין אַמסטערדאַם און אין אַ פּאָר וואָכן אַרום איז געקומען ר׳ משה אורי הלוי, און האָט די מאַראַנען געמאַכט פאַר יידן.

און די שטאָלצע שפּאַנישע יידן האָבן געבויגן די קעפּ פאַרן דייטשן ייד, ר׳ משה אורי הלוי. ער איז געוואָרן זייער לערער פון העברעיש. ער האָט גערדאַוונט פאַרן עמוד נישט אין זייער קלינגענדיקער ספרדישער אויסשפּראַך, נאָר אין נוסח אשכנז.

געוואַקסן איז די עדה יידן אין אַמסטערדאַם. יעדע שיף האָט געבראַכט נייע מאַראַנען, און ניי געלד איז אַריינגעפלאָסן קיין האָלאַנד.

האָבן די אַרומיקע, די פּראָטעסטאַנטישע איינוווינער נישט פאַרשטאַנען, וואָס פאַר אַ מענטשן זענען דאָס אָט די נייע

תושבים, וועלכע רעדן אויף דער גאַס אין אַ פּרעמזיער שפּראַך, וואָס איז זיי אַביסל באַקאַנט, ווייל אין דער שפּראַך רעדן די פּאָרטוגעזישע סוחרים. האָבן זיי געהאַט אַ חשד, אַז אפשר זע־נען דאָס געהיימע קאַטוילן. עפּעס זאַמלען זיי זיך צונויף באַ־זונדער אין אַ הויז און מורמלען אַזוי מאָדנע! און דאָס הויז איז גאָרנישט ענלעך צו אַ גאָטס־הויז! קיין הויכע טורעמס האָט עס נישט און קיין שום צייכן פון דרויסן זאָגט נישט, אַז דאָ קומט מען טאָן תפילה.

עס איז געווען יום־כּיפור שנת שנ"ז (1596). האָבן די שכנים דערהערט קולות פון יענעם סודותפולן הויז. זענען זיי געגאַנגען צום הויפּט־ריכטער און אים דערציילט, אַז פאַרדעכ־טיקע מענטשן שטערן די רו פון די פרידלעכע שטאָט־בירגער; און די רו און דעם פרידן האָבן זיי איצט מיט גרויס מי און אַסך בלוט־קרבנות פאַר זיך אויסגעקעמפט. און איצט קומען פרעמדע, געוויס קאַטוילן, געוויס די, וואָס שטרעבן, אַז דער נישט טאָלעראַנטער שפּאַניער זאָל הערשן איבער די שטילע, רייכע שטעט פון נידערלאַנד און מאַכן אַזעלכע חוצפּהדיקע אסיפות מיט הויכן ליאַרם און גרילצנדן געפּילדער.

האָט דער הויפּט־ריכטער געטאָן באַפעלן מען זאָל תיכף ומיד שיקן סאָלדאַטן, אַריינגיין אין הויז און מיט געווער אַלע פאַרטרייבן און די אָנפירער אין תפיסה פאַרשפּאַרן.

און ווען די סאָלדאַטן זענען צו דער שול געקומען און האָבן אין טיר אַ קלאַפּ געטאָן, האָט אַ פּחד די אָנוועזנדע אַרומגענומען. זיי האָבן געמיינט, אַז דאָס האָט די אינקוויזיציע אירע שלוחים געשיקט, האָבן זיי מורא געהאַט די טיר צו עפענען. זענען שוין אָבער די סאָלדאַטן אַריין און האָבן דערזען עפּעס מאָדנע מענטשן אין אויסטערלישע קליידער און מיט באַ־דעקונגען איבער די קעפּ, וואָס האָבן זיך באַלד אַ וואָרף גע־טאָן צו די פענסטער און טירן. האָבן די סאָלדאַטן אַרעסטירט די, וועלכע האָבן נישט געקענט אַנטלויפן און אַראָפּרייסנדיק פון זיי די מאָדנע באַדעקונגען האָבן זיי אָנגעהויבן צו שרייען:

„גיט אַרויס אייערע בילדער! גיט אַהער די האָסטיע מיט דער מאָנסטראַנציע, גיט אַהער דעם צלם און אייערע תפילה־ביכער!"

אַלע האָבן געשוויגן, ווייל זיי האָבן דעם לשון פון די סאָלדאַטן נישט געקענט באַנעמען.

איז אָבער געווען איין מענטש, וועלכער האָט זיך נישט דערשראָקן. דאָס איז געווען זייער אָנפירער י ע ק ב ט י ר אַ ד אָ. איז ער צוגעגאַנגען צום עלטסטן פון שטאָט, האָט זיך פאַר אים פאַרנייגט און אין אַ מייסטערהאַפטן לאַטיין דערציילט, אַז זיי האָבן נישט קיין צלם, און קיין האָסטיען באַנוצן זיי נישט, ווייל יידן זענען זיי, און אַהער זענען זיי געקומען דינען דעם איין איינציקן גאָט.

„פון פלאַמען פון אויטאָ-דא-פע האָבן מיר זיך אויסגעריסן, — האָט ער ווייטער דערציילט, — און גאָלד און צירונג אַרויסגעראַטעוועט מיט די לעבנס אונזערע און ביידע אַהער געבראַכט: גאָלד און צירונג, אַז דאָס לאַנד זאָל רייך ווערן און די לעבנס אונזערע, כדי גאָט דעם איינציקן געטריי צו דינען.

און עס וואַרטן דאָרט אין שפּאַניען די ברידער אונזערע אויף אַ ידיעה פון אונז, אַז דאָ הערשט פרייהייט און יושר, און דאַמאָלסט וועלן זיי אַהער קומען און אויך גאָלד און צירונג מיט זיך ברענגען".

זענען די ווערטער דעם עלטסטן פון שטאָט זייער געפעלן געוואָרן, האָט ער געלאָזט רופן צו זיך די באַאַמטע און יענע האָבן באַשטעטיקט, אַז קיין צלמים און אַנדערע סימנים פון דער קאַטוילישער קירך האָבן זיי נישט געפונען.

האָט געהייסן דער עלטסטער פון שטאָט די אומשולדיקע פון דער תפיסה באַפרייען און צו ר' יעקב טיראַדאָ האָט ער געזאָגט מיט זאַנפטער גוטסקייט:

„בעט גאָט, ער זאָל אייערע תפילות אויסהערן און אייך אַלעמען ריין מאַכן פון אַלע אייערע זינד. אויך פאַר דעם ווילזיין פון דער שטאָט און פון דער מלוכה זאָלט איר בעטן".

האָבן זיך געפרייט די מאַראַנען מיט דעם גוטן אויסגאַנג פון דעם אָנפאַל און די נעילה איז פאַרענדיקט געוואָרן אין פרייד און נחמה.

און אין דריי חדשים שפּעטער האָבן די נייע יידן באַקומען אַ שטיק פון דער שטאָט און אָנגעהויבן בויען אַ גרויסע שול, און זיי האָבן דער שול אַ נאָמען געגעבן: „בית יעקב".

ראש השנה שנת שנ"ח (1598) איז מיט גרויס פּאַראַד די שול געעפנט געוואָרן, און ר' יוסף פּרדא איז זייער רב געוואָרן און דער תּלמיד חכם און משורר ר' יוסף שלום פאַר זייער חזן באַשטימט, און אַלס דער שול־דרשן איז ר' משה אורי הלוי איינגעלאַדן געוואָרן. ער האָט צו זיי אויף יידיש דרשות גע־האַלטן, און דער זון זיינער האָט זיי די דרשות אין דעם שיינעם קאַסטילישן דיאַלעקט פאַרטייטשט".

אַזוי דערציילט אונז מיט תּמימות און פּשטות די לשון־קודשדיקע ערשטע כראָניק, וועגן דעם, ווי אַזוי עס איז געשאַפן געוואָרן דער יידישער ישוב אין אַמסטערדאַם.

און ווען דער טרוקענער, היסטאָרישער אמת שטימט נישט מיט דער פאַטעטיש געשילדערטער מעשה פון דער כראָניקע, דאָך לאָזט זיך אין איר דער קערן פון דער געשיכטע אויפזוכן.

יידן זענען געקומען קיין אַמסטערדאַם — אין יאָר 1593. און געקומען זענען די ערשטע תּושבים פון דעם פּירענעישן האַלב־אינזל מיט אַ פּחד אין האַרצן און מיט אַן אומזיכערקייט אין דער נשמה. עס האָט זיי אומעטום פאַרפאָלגט דער ברע־נענדער שייטערהויפן פון דער אינקוויזיציע און די אַלצזעענדע אויגן פון די אינקוויזיטאָרן.

די ערשטע צייטן האָבן זיי זיך באַהאַלטן פאַר די איינ־וווינער פון שטאָט; אויסגעמיטן פרעמדע מענטשן און געוואָלט בלייבן אומבאַמערקט און נישט אַנזעענד.

און שפּעטער איז די עדה געוואַקסן. די רייכע האָבן זיך זייערע מוירען אויסגעבויט און די אָרעמע האָבן זיך אין שכנות געטוליעט אין ענגע, הילצערנע געסטלעך.

און באַלד האָט מען אַ צווייטע שול אויפגעבויט, און אַ נייער שטראָם האָט זיך באַוויזן אויף די שטילע גאַסן פון אַמ־סטערדאַם.

און אַ פריידיק געמיט האָט זיך פאַנאַנדערגעשפּרייט אי־בער די גאַסן און אַ נישט געצוימטע שמחה האָט געשפּאַרט פון אַלע יידישע הייזער, ווו מענטשן האָבן גאָט געדאַנקט פאַר דער באַפרייונג פון פייער און פאַר דעם ליכטיקן גן־עדן, וועלכן זיי האָבן לעבעדיקערהייט זוכה געווען צו זען.

„ניי ירושלים" האָט דערזען שטאָלצע יידן און מיט אַ קנאה האָט אויף זיי געקוקט דער אַמסטערדאַמער בירגער.

„זיי גייען אַרום אָנגעטאָן אין גאָלד און אין זילבער, מיט קאָסטבאַרע פּערלען און איידעלע שטיינער. אויף זייערע חתונות עסן זיי פון זילבערנע געשיר און פאָרן אין רחבותדיקע קאַטשן, וואָס מענטשן פון הויכן אַדל קענען זיך נאָר דערלויבן. זיי האַלטן ספּעציעלע קוטשערס און אַ גרויס באַדינערשאַפט פלעגט זיי אַרומרינגלען".

אַזוי האָט באַשריבן די גליקלעכע תושבים פון אַמסטערדאַם אַ פּאַסטאָר, וועלכער האָט זיך צוגעקוקט צו זייער לעבן.

און אינגיכן איז אַ דריטע קהילה אַנטשטאַנען. פון דייטשלאַנד, פון דעם מבול פון פייער און בלוט האָבן זיך דערשראָקענע יידן געראַטעוועט און אין די שטילע שטעט און שטעטלעך פון נידערלאַנדן רויקייט און אַ שטיקל ברויט געזוכט. מיט אַ ביטול האָבן אויף זיי, אויף „די שמויסן", ווי מען האָט זיי גערופן, געקוקט די „אַדל-יידן" פון פּירענעיִשן האַלב-אינזל. זיי האָבן זיך פון זיי אָפּגעזונדערט און נישט געוואָלט האָבן צו טאָן מיט די, וואָס האָבן נישט אַזעלכע פיינע מאַנירן ווי זיי, וועלכע שטאָלצירן מיט זייער יחוס און מיט דער קלינגנדער קאַסטילישער שפּראַך.

איבער אַ וואַנט האָבן זיי געוווינט; אָן די זעלבע מויערן די פלייצעס געריבן און ווי צוויי פרעמדע, פיינטלעכע פעלקער אויסגעמיטן איינע די צווייטע.

און געוואַקסן איז די גליקלעכע, רייכע און זעלבסטצופרידענע עדה פון די בלאָנדע, הויכוויקסיקע אַרויסגעטריבענע זין פון דער זוניקער שפּאַניען.

„מיט קנאה האָבן געקוקט די טייטשע יידן אויף זייערע ספּרדישע גלויבנס-ברידער, וואָס האָבן געהערט אַ דאַנק זייער בילדונג און ווילשטאַנד צו דער אויבערשטער געזעלשאַפט, דאַמאָלסט — ווען זיי אַ דאַנק דער אָרעמקייט האָבן קוים געקענט מיט גרויס מי געפינען פאַר זיך חיונה" — אַזוי כאַראַקטעריזירט אַ היסטאָריקער די לאַגע פון די יידן אין אַמסטערדאַם.

די ספּרדים האָבן באַלד אַרויסגעוויזן זייער אָרגאַניזיר-פעיִקייטן. פּאַראַלעל מיט דער גרינדונג פון דער שול ווערן געגרינדעט

אויך די קהילה און פאַרשידענע אַנשטאַלטן, וואָס זענען נויטיק געווען, כדי צו באַפעסטיקן דאָס רעליגיעזע לעבן פון דער עדה.

אין יאָר 1609 פאַרמאָגן שוין די ספרדישע יידן אַן אייגענעם „בקור חולים"; אין יאָר 1615 ווערט באַשאַפן אַ „בית יתומים" — וואָס בליט ביז היינט צו טאָג.

מיט דער צייט אַנטשטייען פאַרשידענע חברות, וואָס האָבן געזאָרגט פאַר די אָרעמעלייט און געוואָלט אַביסל מילדער מאַכן די קנאה צו די רייכע, וואָס האָט עקזיסטירט נישט נאָר ביי די אשכנזים בנוגע די ספרדים — נאָר אויך צווישן די ספרדים גופא.

אַ ספעציעלע חברה „ברית יצחק" האָט באַזאָרגט די אָרעמעלייט, אַז זיי זאָלן האָבן אַ מוהל אין פאַל פון אַ ברית און אַ באַשיידענע סעודה זאָל פריילעך מאַכן די פאַרבעטענע אורחים.

די חברה „משפט הבנות" האָט געזאָרגט דערפאַר, אַז די קימפעטאָרינס זאָלן האָבן די נויטיקע הילף און אַ וואַרעמע אַטמאָספערע — אפילו ווען עס ווערט געבוירן אַ מיידל — נישט קיין גרויסער שטאָלץ ביי די פרומע, גאָטספאַרכטיקע עקס־מאַראַנען.

און אויך אַז די תורה זאָל בליען אין די „געצעלטן פון יעקב" האָבן די פרומע, ערלעכע יידן געזאָרגט.

אין יאָר 1616 האָט מען געעפנט אַ „תלמוד תורה" — דער ערשטער קוואַל פון תורה פאַר די אַמסטערדאַמער יידן. איז זייער שנעל געוואָרן ענג אין די באַשיידן־נייע ווענט פון דער שולע, האָט מען אין אַ פאָר יאָר אַרום אָפּגעדונגען צוויי הייזער, נישט ווייט פון דער שול „בית יעקב" און דאָרטן געעפנט אַ נייע תלמוד תורה.

דער חזן פון „בית יעקב", דער סאַלאָניקער ייד ר׳ י ו ס ף ש ל ו ם ק א ל ע ג אָ איז געוואָרן באַשטימט פאַרן הויפּט־רבי.

און אין דעם וווקס פון דער יידישער קהילה אין אַמסטערדאַם — האָט זיך אָפּגעשפּיגלט די עקאָנאָמישע רייכקייט פון די, וואָס האָבן די אַלע אינסטיטוציעס געשאַפן, מיט פרייד געשטיצט און מיט רעכט שטאָלצירט מיט זיי.

פעסט איז געווען דער עקאָנאָמישער מצב פון די אַמסטערדאַמער יידן. זיי זענען געווען שטאַרק פאַרטרעטן אין די צוקער־

ראַפינעריען, אין דער דימענטן-אינדוסטריע און אין האַנדל מיט טייערע שטיינער.

מיט אַ װאונדערמידלעכן אימפעט האָבן זיך די אַמסטערדאַמער יידן אַ װאָרף געטאָן אויף דעם געפערלעכן, פּיאָנערישן האַנדל מיט די האָלענדישע קאָלאָניעס, װאָס זענען קיינמאָל נישט געװען רויק און שטענדיק האָט איבער זיי געלויערט די געפאַר פון פרעמדע עראָבערונגען אָדער צופעליקן פּיראַטיזם.

זענען געגאַנגען יידישע שיפן צװישן האָלאַנד און מאַראָקאָ און געפירט פלייש, איידל-שטיינער, זיידנס און קאָלאָניאַלע סחורות. שטאָלץ און רחבותדיק האָבן איבער זיי געפלאַטערט די זעגלען מיט די יידישע נעמען פון די באַרבאַסעס, אזאריאַס, דעקראָסטאַס, טאַראַס און אַנדערע.

אויף די ברייטע האַנדלס-שליאַכן פון האָלאַנד װערט אַלץ אָפטער און אָפטער דער ייד דער אימפּאָרטער און עקספּאָרטער, דער עראָבערער פון נייע האַנדלס-טעריטאָריעס פאַר דעם נייעם פאָטערלאַנד זיינעם. קיין בראַזיליען האָבן די האָלענדישע יידן געפירט שװאַרצע שקלאַפן און פאַרקויפט צו די דאָרטיקע קאָלאָניסטן די אַרבעטס-הענט, אָן װעלכע עס האָבן נישט געקענט בליען די קאָלאָניעס. דאָס פאָטערלאַנד האָט עס אָפּגעשאַצט און האָט אָן אַן ערך אַ גרעסערע פרייהייט געגעבן די נייע ענערגישע תושבים ביי זיך אין לאַנד — װי דאָס איז געװען אין אַנדערע מדינות.

אמת, עס האָבן נאָך אַסך אבערגלויבן געשטערט צו דער פולער פרייהייט. די אַלטע שטאָט-אָרגאַניזאַציע האָט מיט גרויס עקשנות זיך אַנטקעגנגעשטעלט דעם געדאַנק צו געבן װעלכע עס איז הנחות פאַר די נייע תושבים.

די קינדער פון דער „פּאָרטוגעזיש-יידישער נאַציע" האָבן נישט געקענט באַזוכן קיין הויך-שול, װייל זיי האָבן נישט געטאָרט אָננעמען קיין שטאָט-אַמטן און זיין אַדװאָקאַטן.

מעדיצין האָבן יידן געקענט שטודירן און אפילו האַלטן אַפּטייקן; אָבער רפואות האָט מען זיי דערלויבט פאַרקויפן נאָר צו יידן.

גייסטיקע פרייהייט אָבער האָבן די יידן געהאַט אַסך: קיין צענזור אויף ביכער איז נישט געװען; מען האָט דעריבער גע-

קענט דרוקן אַ תּלמוד בבלי פראַנק און פריי — נישט אַזוי ווי אין איטאַליען — ווו די האַנט פון אַפּאָסטאָלישן צענזאָר האָט געמאַכט חורבונות אין טעקסט פון די ספרים.

דערפאַר האָט אין האָלאַנד אָנגעהויבן בליען די דרוק-אינ-דוסטריע און אַמסטערדאַם איז געוואָרן פון 1627 דער צענטער פון העברעישע דרוקעריי‌ען. אין יענעם יאָר האָט מנשה בן ישראל אַרויסגעגעבן אין זיין דרוק דעם „סדר תפלות" בנוסח הספרדי. דערדאָזיקער ערשטער ספר געדרוקט אין אַמסטערדאַם איז אַרויס-געגעבן געוואָרן אויפן פאַרלאַג פון א פ ר י ם ב ו ע נ א און א ב ר ה ם ה צ ר פ ת י. דער ערשטער קאָרעקטאָר איז גע-ווען י צ ח ק א ב ר ה ם.

מיטן וווּקס פון די יידן — וואַקסן אויך די לער-אַנשטאַלטן.

אין 1629 ווערט געגרינדעט אַ ישיבה „ראשית חכמה". די גרינדער זענען געווען דער ח כ ם ש א ו ל ה ל ו י מ א ר-מ י י ר א און י ע ק ב ב ר׳ י ש ר א ל ב ע ל מ א נ ט ע.

אין יאָר 1636 באַווייזן זיך אין אַמסטערדאַם די דייטשע יידן. זיי זענען געקומען אָן קאַפּיטאַל און זיך געמוזט דערי-בער נעמען צום קליינעם האַנדל. דאָסזעלבע איז אויך געשען מיט די פּוילישע יידן, וואָס האָבן זיך מאַסנווייז באַוויזן אין האָלאַנד באַלד נאָך די גזירות ת"ח, ווען די קאָזאַקישע מלחמות האָבן חרוב געמאַכט הונדערטער יידישע קהילות און געצוווּנגען די יידן צו זוכן פאַר זיך אַ נייעם מקום מקלט.

אויב דער ספרדישער ייד האָט צו זיך נישט צוגעלאָזט דעם פּויליש-דייטשן יידן — האָט ער אָבער אַרויסגעוויזן אַסך פילאַנטראָפּישע באַרמהאַרציקייט און געזאָרגט פאַר די רעליגיעזע נויטן פון זיינע ווייטע, פרעמדע ברידער.

די דייטשע פּליטים אין אַמסטערדאַם באָרגן אויס ספרי תורות ביי די ספרדים.

אַפילו פון די ליי-קאַסעס ביי דער קהילה, וואָס באָרגט אויס געלט אויף משכנות אָן פּראָצענט געניסט אויך דער דייטש-פּוילישער ייד.

אָבער אין דער קהילה-פאַרוואַלטונג האָט געהערשט אַן

אולטרא-אריסטאָקראַטישער רעזשים. די קהילה האָט געהאַט דריי קלאַסן מיטגלידער. דער ערשטער קלאַס איז באַשטאַנען פון גע-ווײנלעכע מיטגלידער, וואָס צאָלן אַ געוויסע סומע אַ יאָר לטובת די אָרעמעלייט און קענען אַליין געניסן פון א שטי-צע — אין פאַל, אַז זיי ווערן פאַראָרעמט.

צו דער צווייטער קאַטעגאָריע האָבן געהערט די מיטגלי-דער, וואָס צאָלן א געוויסן אָפּצאָל — האָבן אָבער נישט קיין שום רעכט אויף שטיצע.

צו דער דריטער קאַטעגאָריע האָבן געהערט „פרעמדע נישט קיין ספרדים". זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום רעכט און ממילא איז די קהילה נישט געווען מחויב זיי צו העלפן. זיי האָבן אָבער געקענט פון צייט צו צייט באַקומען אַ נדבה פון דער קהילה-קאַסע.

די הויפּט-דעה האָבן געהאַט די פרנסים. דער פרנס איז געווען דער אויטאָקראַט.

די ערשטע מיטגלידער פון דער אַמסטערדאַמער קהילה האָבן פון צווישן זיך נאָמינירט פרנסים און יעדן יאָר געביטן אַ געוויסע צאָל — אָבער דער באַזיס איז אַלעמאָל געבליבן דערזעלבער.

די אויטאָקראַטישע מאַכט פון די פרנסים, וואָס האָט אפילו די רבנים געהאַלטן אונטער זייער קאָנטראָל — האָט זיך פאַר דער דרויסנדיקער וועלט אויסגעדריקט אין פּאָמפּעזע פייערונגען און טעאַטראַלישע אָנגעשרויפטע שבועה-צערעמאָניעס. די דאָזיקע דעקאָראַטיווע אָפיציעלקייט האָט נושא חן געווען אין די אויגן פון המון — ווי אויך ביי די פאָרשטייער פון דער מלוכה.

עס איז אויבנאויפיק געווען פאַר אַלעמען קלאָר, אַז די ספרדים זענען די „אמתע" יידן מיט בילדונג און געלט. און אין זכות פון זייער געלט און גדלות קומט זיי אַלע כבודים און די העגעמאָניע אין יידישן לעבן.

ווען עס קומט אפילו אין 1639 צו דער פאַרייניקונג פון די דריי קהילות און דעם 3 אַפּריל 1639 ווערן אויסגעאַרבעט די תקנות פאַר דער נייער קהילה, בלייבט אָבער פאָרט די העגע-מאָניע ביי די יחסנישע, שטאָלצע ספרדים.

דידאָזיקע העגעמאָניע פאַרשטאַרקט זיך מיטן נייעם צופלוס פון אַנטלאָפענע מאַראַנען און יידן פון פּאָרטוגאַליען.

אין יאָר 1650 האָט שוין אַמסטערדאַם געציילט 400 יידישע משפחות, וואָס האָבן באַזעסן אַן ערך 300 הייזער. דאָס באַווייזט אַמבעסטן, ווי עקאָנאָמיש שטאַרק עס זענען געווען די יידן אין אַמסטערדאַם.

און אָט צווישן דידאָזיקע שנעל אויפגעקומענע אין רחבות, כבוד און גדולה — וווינט אויך אַ ייד מיטן נאָמען א ב ר ה ם ד ע ס פּ י נ אָ ז אַ.

ער איז געקומען קיין אַמסטערדאַם צוזאַמען מיט זיין יונגן זון מיכאל. וועגן דעם אברהם ד ע ס פּ י נ אָ ז אַ שווייגן די קוועלן; וועגן זיין זון אָבער, דעם שפּעטערדיקן חשובן מיט-גליד פון דער ספרדישער קהילה — ווייסן מיר אַסך מער.

און דאָס איז נישט דערפאַר, ווייל ער איז געווען אַ פּרנס — נאָר ווייל מ י כ א ל ד ע ס פּ י נ אָ ז אַ איז דער פאָטער פון ב ר ו ך ד ע ס פּ י נ אָ ז אַ.

מיכאל דע ספינאָזאַ

וועגן דעם זיידן פון ברוך עספינאָזאַ, אברהם, שוויגן פּאָלידאַריש די קוועלן. מיר ווייסן נאָר, אַז ער איז געווען דער פּאַרוואַלטער פון דעם יידישן בית־הקברות אונטער אַמסטערדאַם. דאָס איז אַ גענוגנדער באַווייז פאַר זיין סאָציאַלער חשיבות — ווייל דערדאָזיקער אַמט איז געווען אַ בכבודיקער. אַ סך מער ווייסן מיר אָבער וועגן זיין פאָטער, מיכאל.

מיכאל עספינאָזאַ איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1600 אין אַ פּאָרטוגעזיש שטעטל מיטן נאָמען פ י ג ו ע ר א. ער איז מסתמא אַלס קינד געקומען קיין האָלאַנד צוזאַמען מיט זיינע עלטערן. אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע באַגעגענען מיר אים אין יאָר 1628 . ער איז אַ פרנס אין דער ספרדישער קהילה און אַ בכבודיקער סוחר; אַ באַלעבאַטישער מענטש, צו וועלכן אַלע האָבן געהאַט צוטרוי און דרך ארץ. געוווינט האָט ער אין אַ אָרים שמוציק פאָרשטעטל פלאָיענבורג, ווו עס איז געווען ענג און זומפּיק, אויף אַ גאַס, ווו רייכע פלעגן זיך זעלטן באַווייזן. ביסלעכווייז ווערט ער אָבער חשוב אין דער קהילה אַ דאַנק דעם, וואָס ער האָט באַזעסן אַ גרעסערן סכום יידישע ידיעות, ווי דאָס רוב מאַראַנען און שפּאַניש־פּאָרטוגעזישע עקסולאַנטן.

קיין גרויסער תלמיד־חכם איז מיכאל דע ספינאָזאַ נישט געווען. ער איז געווען פרום, אָפּגעהיט אַלע דינים, געהאַט

גרויס דרך ארץ פאַר רבנים און תּלמידי חכמים און לויט זיין גאַנצן אַרט לעבן דערמאָנט ער אונז אַ יידישן חשובן באַלע־באָס פון אונזערע אַלטע היימען. ער האָט נישט געהאַט קיין שום ספּעציעלע גייסטיקע אינטערעסן, געווען געלאַסן, רויק, אויסגערעכנט, גאַסטפאָרכטיק און קליינלעך אין מאַטעריעלע ענינים.

אַ ייד מיט שׂכל, טאַקט און ענערגיע האָט ער זיך געקענט לייכט ערווערבן אַ חשובן אָרט צווישן די פּראָסטע מאַראַנען. אין די יאָרן 1633-51 ווערט מיכאל ספּינאָזאַ געוויילט פינף מאָל אויף פאַרשיידענע אַמטן אין דער קהילה און דערפון דריי מאָל פּאַר אַ פּרנס.

איינמאָל איז ער אַפילו אַ פּרנס פון דער „תּלמוד תּורה" — ווו ער ווערט געוויילט אין 1635.

אין יאָר 1651, ווערט מיכאל עספּינאָזא אויסגעקליבן פאַרן ממונה איבער דער באַנק פון דער קהילה.

דידאָזיקע באַנק איז געגרינדעט געוואָרן אין 1639 — בעת עס האָבן זיך פאַראייניקט די דריי יידישע קהילות.

די באַנק פלעגט באָרגן געלט אויף משכּנות צו אָרעמע יידן — פאַרשטייט זיך אָן פּראָצענט.

קיין גרויס פאַרמעגן האָט מיכאל ספּינאָזאַ קיינמאָל נישט געהאַט. קיין דינסטן האָט ער נישט געהאַלטן, די פרוי איז ביי אים די מוטער און די באַלעבאָסטע. זי דאַרף אָפּהיטן די קינ־דער, אַז זיי זאָלן זיך ערציען לייטיש און זי דאַרף עס זיי האַלטן ווייט פון גאַס, ווו זיי קענען, חס וחלילה, קומען אין אַ באַרירונג מיט די „שמויסן", מיט די דייטש־ און פּויליש־יידישע קינדער, וואָס האָבן זיך באַוויזן אין דעם שטילן, גליק־לעכן אַמסטערדאַם.

דריי מאָל האָט מיכאל עספּינאָזאַ אָנגעטאָן דעם קדושין רינג. צום ערשטן מאָל, אַלס אַ צוואַנציק יאָריקער בחור, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ געוויסער רחל. ווער איז זי געווען — ווייסן מיר נישט. זי האָט אים באַשאָנקען מיט דריי קינדער. מסתּמא איז זי געווען אַ קראַנקע און אפשר האָט אויך דער זומפּיקער אינזל, אויף וועלכן עס האָבן זיך געפונען די יידישע גאַסן אין אַמסטערדאַם, מיטגעווירקט, אַז די קינדער זאָלן זיך

ניט געקענט האלטן אויף דער וועלט. דעם 2-טן דעצעמבער 1623 און דעם 29-טן אפריל 1624 האט דער מלאך-המות א קלאפ געטאן אין די טירן פון מיכאל ספינאזא און אוועקגענומען צוויי קרבנות. די מאמע האט זיי אויך לאנג נישט איבערגעלעבט, און איז געשטארבן דעם 22-טן פעברואר 1627, איבערלאזנדיק איר מאן מיט א קליין טאכטערל רבקה.

דער מסחר האט אים נישט דערלויבט זיך אפצוגעבן מיט דער דערציונג פון דער שוואכער בת-יחידה און באלד צום ערשטן יארצייט פון זיין ווייבס טויט האט מיכאל ספינאזא חתונה געהאט דאס צווייטע מאל. זיין צווייטע פרוי חנה דבורה, פון הויז אויך ד' עספינאזא, איז געווען א ווייטע קרובה פון מיכאל עספינאזא. זי האט זיך אפגעגעבן מיט דער דערציונג פון דער יתומה. באלד איז זי געווארן א מוטער פון א טאכטער, וועלכער מען האט א נאמען געגעבן מרים (אין 1629).

דעם 24-טן נאוועמבער 1632 האט זיין פרוי געבוירן א זון. מען האט אים א נאמען געגעבן — ברוך.

ווי אזוי איז געוואקסן דער קליינער ברוך ספינאזא, וועגן דעם ווייסן מיר זייער ווייניק. מיר קענען זיך אבער פארשטעלן, אז דער טאטע האט גראד פון זון דאס אויג נישט אראפגעלאזט, נישט קוקנדיק דערויף, וואס ער איז תמיד געווען באשעפטיקט. די אטמאספערע פון באלעבאטישער פרומקייט האט געמוזט האבן א גרויסע ווירקונג אויפן קינד. געהאלטן אין די ד' אמות פון דער פינסטערער דירה, ווו מען האט פון די פענסטער געזען דעם פערד-יריד, נישט ווייט פון זייער הויז, איז דער קליינער ברוך געווען שטענדיק אן איינזאם קינד. פון דערווייטנס האט אים געקענט צוציען א שיינע הילצערנע בריק, וואס האט פארייניקט די פארשטאט פלאיענבורג, ווו די יידן האבן געוווינט, מיט דער שטאט גופא. און נישט ווייט פון עספינאזאס הויז האבן זיך געפונען די פוילישע און דייטשע יידן, וואס האבן זיך געלעבט באזונדער, מורא-האבנדיק צו קומען אין א קאנטאקט מיט די שטאלצע שפאנישע יידן, וועלכע זענען געווען חשובע און לעגאלע איינוווינער פון שטאט, דעמאלט ווען זיי האבן וועגעטירט האלב-לעגאל, אן א פארטרעטערשאפט מיט א סוראגאט פון א קהילה, אפילו אויפן געביט פון פרנסה האבן זיי נישט געוואלט שטערן

די ספרדים, כדי נישט אויפצוּוועקן זייער אומצופרידנקייט און געזוכט פאַר זיך אַזעלכע קוואַלן פון חיונה, פון וועלכע די ספרדים האָבן אַפילו נישט געטראַכט.

דאָרטן, נישט ווייט פון די „שמויסן", אויף דער האָלצגאַס, האָט ברוך ספּינאָזאַ פאַרבראַכט זיינע קינדער־יאָרן. ערשט אין 1641 האָט דער טאַטע פאַרביטן די ענגע און שמוציקע האָלצגאַס אין פלאַיענבורג אויף אַ ברייטע און ציכטיקע „סטראַאט" אין שטאָט אַמסטערדאַם.

אין אַ האַרבסטיקן טאָג, דעם 5-טן נאָוועמבער 1638 האָט דער מלאך־המות נאָכאַמאָל באַזוכט דאָס הויז פון די עספּינאָזאַס און האָט דעם זעקס־יאָריקן ברוך צוגענומען זיין מוטער. דאָס מאָל וואַרט מיכאל עספּינאָזאַ אַ ביסל לענגער, ווייל די טאָכטער רבקה, פון דער ערשטער פרוי, אַ מיידל פון אַ יאָר דרייצן, האָט געקענט שוין אַליין באַלעבאַטעווען און אַכטונג געבן אויף דער ניין־יאָריקער מרים און אויף ברוך און אויף דעם צווייטן ברודער יצחק. וועגן יצחקן וועלן מיר רעדן שפּעטער. אין דריי יאָר שפּעטער האָט מיכאל עספּינאָזאַ חתונה געהאַט צום דריטן מאָל, נעמענדיק פאַר אַ ווייב אַ שוועסטער פון דער צווייטער פרוי א ס ת ר ד׳ ע ס פּ י נ אָ ז אַ (דעם 28-טן אַפּריל 1641). אסתר עספּינאָזאַ, די „שטיפמאַמע", האָט זיך אַלוואָ אָפּגעגעבן מיט דער דערציִונג פון די דריי קינדער; פון דער 15-יאָריקער רבקה, פאַר וועלכער מען האָט שוין געהאַט אויפן אויג אַ חתן און פון די צוויי זין... ווען איז יצחק, דער צווייטער זון, געבוירן געוואָרן איז נישט זיכער. מעגלעך, אַז ער איז געווען מיט אַ יאָר עלטער פון ברוכן, אָבער עס איז אויך נישט אויסגעשלאָסן, אַז יצחק און ברוך זענען געווען אַ צווילינג. יצחק איז אויך יונג געשטאָרבן, דעם 24-טן סעפּטעמבער 1649 שטאַרבט ער, דאָס מאָל שוין נישט אין די ענגע צימערן אויף האָלצגאַס, נאָר אין דער ליכטיקער, געזונטער דירה אין אַמסטערדאַם. דאָס באַווייזט, אַז די סיבות פון דעם יונגן שטאַרבן אין הויז פון מיכאל עספּינאָזאַ דאַרף מען נישט זוכן נאָר אין די היגיִענישע און קלימאַטישע באַדינגונגען, נאָר גיכער דאַרף מען דאָס צושרייבן אַ געירשנטער קראַנקהייט. ברוך ספּינאָזאַ איז אויך נישט געווען קיין געזונטער, און זיין יונגער טויט איז פאַראורזאַכט פון אַ שווינדזוכט, וועלכע ער האָט

געירשנט פון זיין מאַמע. עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז דער 17 אָדער 18 יאָריקער יצחק איז אויך געשטאָרבן פון דערדאָזיקער קראַנקהייט.

די נייע „שטיפמאַמע" איז געווען אַ פשוטע פרוי, משמעות אין „די יאָרן", ווען מען דאַרף שוין פון לאַנג אָן נישט זיין קיין יונג ווייבל. זי האָט אַכטונג געגעבן מערסטן טייל אויף די צוויי מיידלעך, ווייל ברוך איז צו זיבן יאָר אָפּגעגעבן געוואָרן אין אַ תלמוד תורה. אויך יצחק איז געגאַנגען אַ קורצע צייט מיט ברוכן אין תלמוד תורה.

אין וואָס פאַר אַ סביבה האָט פאַרבראַכט ברוך עספּינאָזאַ ביז מען האָט אים געשיקט אין תלמוד תורה?

דער פרנס הקהילה מיכאל עספּינאָזאַ האָט שטאַרק אָפּגעהיט די ריינקייט פון זיין שטאַם. ער איז געווען שטאָלץ מיט זיין ספּרדישער אָפּשטאַמונג און מיט זיין געזעלשאַפטלעכן אַמט, וועלכן ער פאַרנעמט אין דער קהילה. ער האָט זיינע קינדער אָפּגעהיט, זיי זאָלן קיין מגע ומשא נישט האָבן מיט די נישט ספּרדישע קינדער. אין שכנות האָבן יידישע מאַמעס געוויגט זייערע קינדער אין צוויי שפּראַכן. אין איין ליד האָבן געקלונגען טענער פון אַ שפּאַנישער קאַנצאָנע און אין אַ צווייטער – פּשוטע יידישע קלאָג-ווערטער. און אויף דער גאַס האָבן די צוויי שפּראַכן געשאַפן צוויי פרעמדע קינדער-וועלטן, וואָס האָבן זיך קיינמאָל נישט געקענט צונויפקומען. מיכאל עספּינאָזאַ האָט געהיט, אַז זיין קינד זאָל נישט קומען אין קרייז פון יענע נייע תושבים, וועלכע זענען אויס „ווי פּויערים, ביי וועלכע אַלץ איז צונויפגעמישט" און זיי, די „אַלטע" תושבים, זענען כמעט אַלע „אדל-לייט". אַזוי כאַראַקטעריזירט די ספּרדים און די אַשכּנזים אַ רייזנדער פון אַמסטערדאַם. און אַ צווייטער האַלט פאַר וויכטיק מיטצוטיילן, אַז די ספּרדים קוקן אויף זייערע דייטשע „שטאַמגענאָסן" ווי אויף „פאַנאַטישע, שמוציקע נפשות" און ווי אויף שנאָרער און ווילן מיט זיי נישט קומען אין קיין שום באַרירונג. אָבער דערזעלבער אינפאָרמאַטאָר ווייס אונז צו דערציילן, אַז די „שנאָרער"-אשכּנזים האָבן גערעדט מיט אַ ביטול וועגן דער לומדות פון די ספּרדים, מיט חשד געקוקט

אויף זייער פרומקייט און בכלל געהאַלטן זיי פאַר עם ארצים און האַלבע יידן.

אין אַזאַ מין אַטמאָספערע איז געווען פאַרשטענדלעך דאָס אָפהיטן, אַז דער קליינער ברוך זאָל זיך נישט דערנענטערן צו די קינדער פון די אשכנזים. אַביסל יחסניש און אפשר אויך גאוהדיק האָט זיך מיכאל עספינאָזאַ געהאַלטן לגבי די אשכנזים שוין צוליב דעם, וואָס ער אַלס אַ פרנס הקהל האָט געהאַט צו טאָן מיט דער העכסטער יידישער פלוטאָקראַטיע און דאָס ביסל גייסטיקע אַריסטאָקראַטיע, וואָס די אַמסטערדאַמער קהילה האָט פאַרמאָגט.

און פאַרמאָגט האָט זי צו יענער צייט אַ פאָר „עקזעמפּלאַרן", וואָס זענען ווערט דערמאָנט צו ווערן.

געלעבט האָט צו יענער צייט אין דיזעלבע גאַסן ר׳ יעקב יהודה ליב טעמפּלא (1603-1671) אַ מחבר פון אַ גאַנצער ריי ווערק, וועלכע זענען בלי ספק געווען אין מיכאל עספינאָזאַס ביבליאָטעק, שוין צוליב דעם, וואָס מאַנכע פון זיי זענען געווען אויף פאָרטוגעזיש. ער האָט געשטאַמט פון האַמבורג; איז געקומען קיין אַמסטערדאַם און איז צו אַכצן יאָר (אין 1621) געוואָרן אַ „רבי" אין דער דאָרטיקער „תלמוד תורה". אין יאָר 1650 האָט ער אַרויסגעגעבן זיין „תבנית היכל", אַ טשיקאַווען ספר, אין וועלכן עס ווערט באַשריבן „בלשון לעז" (דאָ מיינט עס פאָרטוגעזיש) און „בלשון הקודש" דער בית המקדש, וואָס שלמה המלך האָט אויפגעבויט. איז אים געווען ווינציק דעם בית המקדש צו באַשרייבן, האָט ער אים מיט אַ אומזיכערער האַנט פון אַ קינסטלער-אויטאָדידאַקט אויסגעשניצט און אין זיין שטוב אַ מין „פאַנאָפטיקום" געמאַכט. און קינד און קייט איז געלאָפן אָנקוקן די „הייליקע געביידע", וואָס עס האָט פון האָלץ אויסגעשניטן זייער שכן און גוט באַקאַנטער יעקב יהודה ליב. דערדאָזיקער האָלצשניצער איז אַזוי באַרימט געוואָרן, אַז מען האָט אים איינגעלאַדן קיין לאָנדאָן, ער זאָל אויף דעם קעניגלעכן הויף ווייזן זיין הילצערנע וויזיע פון בית המקדש.

יעקב יהודה ליב האָט אויך איבערגעזעצט „תהילים" אין

פּאָרטוגעזיש, וועלכער איז דערשינען אין דעמזעלבן יאָר, ווען ער איז געשטאָרבן, ד. ה. אין 1671.

אויך מנשה בן ישראל איז געווען גוט באַפריינדעט מיט מיכאל עספּינאזא. דערדאָזיקער „מער פּיל-וויסער, ווי אַ דענקער", לויט גרעצס ריכטיקן אויסדרוק, האָט געווידמעט עס-פּינאָזאַן און זיינע חברים פון דעם ועד הקהילה זיין שפּאַניש ספר „עספּעראַנסא דע איזראַעל" (מקוה ישראל), וואָס איז דער-שינען אין אַמסטערדאַם אין יאָר 1650.

פון דערדאָזיקער ווידמונג האָט זיך מיכאל עספּינאָזאַ גע-מוזט פילן געשמייכלט, ווייל די קהילה האָט פאַרמאָגט אַזויפיל רייכע, שטאָלצע יידן, וועלכע האָבן געגאַרט נאָך כבוד און מיט אַ ברייטער האַנט געצאָלט דערפאַר. ווער ווייסט, אפשר האָבן די קינדערשע אויגן פון ברוך עספּינאָזאַ געקוקט אויף דעם פאָפּולערן און פעיקן רעדנער און פּאָליגלאָט נאָך פריער איידער ער איז געוואָרן זיין תּלמיד אין דער תּלמוד תּורה! עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז מנשה בן ישראל האָט באַזוכט דאָס הויז פון אַמסטערדאַמער פּרנס הקהילה. זיי זענען ביידע געווען אין די זעלבע יאָרן; דער מחבר פון „מקוה ישראל" איז געווען נאָר מיט פיר יאָר עלטער פון ספּינאָזאַס פאָטער. די געזעלשאַפטלעכע ראָלע פון מיכאל ספּינאָזאַ האָט געמוזט ברענגען דערצו, אַז אַזאַ פּראַקטישער עכט שתּדלנישער כאַ-ראַקטער ווי מנשה בן ישראל, זאָל זוכן באַקאַנטשאַפט דוקא אין די קרייזן, וואָס האָבן געהאַט אַ דעה אין שטאָט און געקענט אויך מיטהעלפן אין דער פאַרווירקלעכונג פון ר' מנשהס שטרע-בונגען.

צוגעהערט האָט זיך דאָס קינד צו די הייסע דעבאַטן אין טאַטנס הויז מכּח די גאָר שטאַרקע קאַטוילישע טענדענצן ביי די צוריקגעוואָרענע יידן. דידאָזיקע טענדענצן זענען געווען שטאַרק געטאַדלט אין די פלאַמענדיקע מוסר-דרשות פון דעם רב ר' יצחק עוזיאל נאָך אין יאָר 1618 און האָבן געבראַכט דערצו, אַז די נישט צופרידענע פון די דרשות האָבן געגרינ-דעט פאַר זיך אַ נייע שול.

ספּינאָזאַ איז אַלט געווען זיבן יאָר, ווען נאָך לאַנגע און פּיינלעכע אונטערהאַנדלונגען האָט מען אין יאָר 1639 געשלאָסן

שלום און עס איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן איין גרויסע ספרדישע קהילה מיט איין ועד אין וועלכן זיין פאָטער איז אויך געזעסן.

דערדאָזיקער שטורם פון פרומע רבנים קעגן די מאַראַנען. וועלכע ווילן זיין פרום, אָבער קענען זיך נישט באַפרייען פון דער קאַטויל׳ישער ירושה און איבערהויפּט פון דעם בענקען נאָך דער עסטעטישער זייט פון דעם רעליגיעזן אויסלעבן זיך, ווי דאָס איז געווען אין דער קירך - דאָס איז דער הינטערגרונט פון ברוך ספּינאָזאָס קינדערשע און יוגנטלעכע איינדרוקן.

מיט דידאָזיקע איינדרוקן טרעט ער אַריין אין דער ערשטער שולע זיינער. די שולע איז נישט נאָר דער ערשטער קוואַל, פון וועלכן ער וועט אַ דורשטיקער טרינקען תורה, נאָר ער וועט זייער שנעל דערזען דאָרט דאָס פּנים פון לעבן, וואָס עס האָט אים פאַרשטעלט די היימישע, פאַרשלאָסענע סביבה און די שטילע פרומקייט פון טאַטן, וועלכער האָט אים מיט זיך געפירט אין שול אַריין, כדי צו פאַרשטאַרקן דעם אַזוי אויך געגוג שטאַרקן רעליגיעזן געפיל פון זיין זון. און אַז דידאָזיקע רעליגיעזע געפילן האָבן גאָרנישט געהאַט צו טאָן מיט דער טרוקענער דאָגמע פון דינים און מיט דער שול-אַטמאָספערע, דאָס האָט דער נישט טיף דענקנדער פאָטער נישט געקאָנט וויסן.

אין דעמזעלבן יאָר, ווען עס קומט צו אַ פאַרייניקונג פון די דריי קהילות, ווערט אין אַמסטערדאַם געגרינדעט אַ גרויסע תלמוד תורה, וווהין מיכאל עספּינאָזאַ האָט אָפּגעגעבן זיין זיבניאָריקן זון ברוך.

דאָס איז געווען די תלמוד תורה „ארבאר דע לאַם ווידאַס" אָדער „עץ החיים".

„עץ חיים“

ער האָט באַדאַרפט נאָר אַ פּאָר גאַסן דורכגיין, כדי צוצו־קומען צו דער גרויסער, רחבותדיקער געביידע, וואָס האָט אַזוי געשיינט מיט איר ריינקייט, זיכערקייט און שטאָלץ צווישן די גאַסן פון אַמסטערדאַם. דאָס איז געווען די ספרדישע שול אָדער די „פּאָרטוגעזישע סינאַגאָגע“. דאָרטן האָט זיך געפונען די שול, אַ ליכטיקע, אַ ברייטע מיט אַ סך גערוימקייט אַרום דעם באַלע־מער. דאָרטן האָבן קינדער זיך געלאָזט ווילגיין אין דעם טאָג פון פּורים. אָנשטאָט אַ תחנונים טאָן און אַן איכה־זיפץ פון די מתפּללים, אין וועלכע עס איז געלעגן פאַרבאָרגן דער טיפער צער פון דער פרישער פאַרגאַנגענהייט פון וועלכער מען האָט געשעפּט די אַביסל טרוקענע אָבער רירנד אויפריכטיקע פרומקייט, האָט זיך אין יענעם טאָג פון דעם נס אין פּרס געהערט אַ נישט געצוימטער לאַכן און אַ דרומדיקע פרייד פון קינד און קייט, פון גרויס און קליין, פון אָרים און רייך. דאַמאָלסט האָט מען דאָרטן געקענט זען אַ פילפאַרביקן מאַסקאַראַד און מען האָט פאָרגעשטעלט די „קאָמעדיא פאַמאָזא“ פון מרדכי און אסתר המלכה און אַלץ האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן אויסברוך פון שמחה און פרייד; די פרייד פון באַפרייטע קנעכט.

און לעבן דערדאָזיקער געביידע האָט זיך געפונען דער לער־אַנשטאַלט „עץ חיים“, די קרוינאַרבעט פון די צעשפּליטערטע קהילות, וועלכע האָבן זיך אין אַפּריל 1639 ענדלעך פאַרייניקט

און געגרינדעט דעם שפעטער אַזוי באַרימטן אַנשטאַלט פּאַר תּורה, אַ מין סימבאָל פון אחדות.

דער „עץ חיים״ איז געווען עפּעס מער ווי אַ חדר און אַ סך ווינציקער, ווי אַ ישיבה. מען וואָלט געקענט זאָגן, אַז דער „עץ חיים״ איז געווען אַ מין תּלמוד תּורה. דעם „קורס״ האָט געדויערט מינימום זיבן יאָר און דאָס מאַקסימום האָט נישט געהאַט קיין שיר. מיט דעם וווּקס פון דער התמדה פון די תּלמידים איז געוואַקסן די צאָל פון די לערער און דאָס בעסטע, וואָס דאָס האָלענדישע יידנטום האָט פאַרמאָגט צווישן די תּלמידי חכמים, האָט דאָרטן געשיינט מיט זייער תּורה, חכמה און מוס-טער פון פרומען, גאָטספאָרכטיקן לעבן. און אויב עס האָבן פאַר-פעלט מדריכים צווישן די אייגענע, האָט מען גענומען פון אַנ-דערע מקומות און אפשר אַמאָל האָט געקענט דאָרט פאַרבלאָנ-דזשען אַלס אַ לערער איינער פון די פאַראַכטעטע „שמויסן״, צו וועלכע מען האָט סוף כּל סוף געמוזט אָנקומען, ווייל אויב זיי זענען נישט געווען איינגאַנצן די ספרדים צום האַרצן, דאָך האָט מען זייער לומדות נישט געקענט פאַרלייקענען. צי איז געווען דער זיבניאָריקער ברוך צווישן די ערשטע פאַרשריבענע תּלמידים פון „עץ חיים״ איז אַ גרויסער ספק. אפשר האָט דער טאַטע געוואָרט און געוואָלט זען, ווער וועט עס דאָרטן אָפּגעבן זיינע קינדער, כּדי צו וויסן מיט וועמען וועט זיין קינד אויס-קומען צו זיצן אויף איין באַנק?

די באַקוועמלעכקייטן זענען געווען ווי צוגעפּאַסט פאַר מיכאל עספּינאָזאַס יינגל. עס איז געווען גענוג פאַר אים אי-בערצוגיין די „שמויסן״ בריק, פאַרקירעווען זיך אַביסל לינקס און אָט איז ער שוין אין דער תּלמוד תּורה. מען האָט נישט באַ-דאַרפט אַפילו האָבן קיינעם אָפּצופירן דאָס קינד אַהין. אין דער תּלמוד תּורה האָט מען געגעבן די קינדער עסן און געהאַלטן ביז מנחה-צייט, און דאָס איז געווען זייער באַקוועם פאַר דער משפּחה. מען האָט געקענט אַ גאַנצן טאָג זיין זיכער, אַז דאָס יינגל געפינט זיך אין רשות פון „גוטע גייסטער״, אין „נעסט פון תּורה״, און וועט נישט האָבן צו טאָן מיט דער גאַס און מיט צופעליקע גאַסן-חברים.

„עץ חיים״ איז געווען די שטאָלץ פון דער ספרדישער

קהילה אין אַמסטערדאַם. מען וואָלט אפשר געקענט חושד זיין די מנהלים און רעדל-פירער פון דער קהילה, אַז די שטאָלץ איז אַ רעזולטאַט פון דעם באַוווסטזיין, אַז דאָס איז ז י י ע ר תלמוד תורה, אַז כמעט אַלע לערער זענען ז י י ע ר ע יידן און עס הערשט דאָרטן ז י י ע ר גייסט. האָבן אָבער גראָד צוויי פון די „שמויסן", דוקא פוילישע יידן, וועלכע זענען צופעליק פאַרבייגעפאָרן אַמסטערדאַם און האָבן צווישן אַנדערע אויך באַזוכט די תלמוד תורה איבערגעלאָזט אונז אויספירלעכע באַשרייבונגען, וואָס לאָזן נישט קיין שום ספק, אַז דערדאָזיקער ספרדישער לער-אַנשטאַלט, איז באמת געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה.

איינער פון זיי איז ר' שבתי (שעפטיל) בן ישעיהו הלוי הורוויץ, דער זון פון דעם באַרימטן מחבר פון „שני לוחות הברית" (של"ה). דער צווייטער איז דער באַרימטער ביבליאָגראַף ר' שבתי משורר בס, דער מחבר פון „שפתי ישנים", וועלכער האָט אויך גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער געשיכטע פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור.

דער ערשטער האָט אין זיין „ווי העמודים", אַ הקדמה צו זיין טאַטנס ספר „שני לוחות הברית" (אַמסטערדאַם 1649) איבערגעגעבן וויכטיקע איינצלהייטן וועגן דעם סדר הלימוד אין ספינאָזאַס ערשטער שולע.

„עס גייט מיר איבער אַ ריס איבערן האַרצן,–שרייבט ער, דערמאָנענדיק זיך וועגן דעם קלאָגנדיקן צושטאַנד פון לערנען ביי יידן אין אַנדערע לענדער – ווען איך טראַכט וועגן דעם, ווי איך בין ביי מיין איבערפאָרן פון פראַנקפורט קיין פויזן דורך ים-וועג געקומען קיין אַמסטערדאַם. איך האָב דאָרטן געטראָפן חשובע מענטשן און אַ סך תלמידי חכמים צווישן זיי. איך בין געווען אין זייערע בתי מדרשים און געפונען אין יעדן אַ באַזונדערע אָפּטיילונג (פאַר לערנען), און איך האָב געזען ווי מען לערנט מיט קליינע קינדער דעם חומש ביז צום סוף. דאַן לערנט מען די עשרים וארבע און שפּעטער גאַנץ משניות. און ווען דער ייִנגל וואַקסט אויס דאַן הויבט מען אָן צו לערנען גמרא און תוספות, און די קינדער וואַקסן וווּנדערבאַר און דאָס לערנען ברענגט רעזולטאַטן".

און דאַן קלאָגט זיך דער בעל של"ה'ס זון פאַרוואָס איז

נישט אַזוי אין״ אַנדערע לענדער פון גלות? ער דריקט אויס דעם ווונש הלואי וואָלט אַזוי געווען אומעטום, דאַמאָלס וואָלט תורה און חכמה געבליט ביי יידן.

דער צווייטער עדות, דער מחבר פון „שפתי ישנים״ (ערשטע אויסגאַבע אַמסטערדאַם 1680) גיט אונז אָבער נאָך אינטערע־סאַנטערע ידיעות. ער דערציילט אונז סיסטעמאַטישער איבער דעם, וואָס זיינע „פוילישע״ אויגן האָבן געזען.

די שולע איז פאַרטיילט אין זעקס קלאַסן. יעדער קלאַס האָט אַ לערער, אַפילו דאַן, ווען אין קלאַס איז דאָ איבער הונדערט תלמידים. אין ערשטן קלאַס לערנען זיך קליינע קינדער אַזוי לאַנג, ביז זיי דערגרייכן די פעיקייט צו לייענען דעם סידור, דאַן ווערן זיי איבערגעטראָגן אין צווייטן קלאַס, ווו מען לערנט שוין חומש מיטן „ניגון״. אין דריטן קלאַס לערנען זיי זיך איבערזעצן די תורה אויף שפּאַניש. יעדע וואָך לערנען זיי אַ פרשה מיט רש״י. אין פערטן קלאַס לערנט מען נביאים און כתובים „כסדר בניגון הטעמים״.

דאָס יינגל, וואָס ווערט אַרויסגערופן, לייענט אין דער הויך דעם פסוק אויף העברעיש און פאַרטייטשט אים אויף שפּאַניש און די אַנדערע הערן זיך צו. אַזוי גייט עס נאָך דער רייע ביזן לעצטן תלמיד.

אין פינפטן קלאַס לערנט זיך דער תלמיד זעלבשטענדיק צו באַגרייפן די הלכה. אין דעם קלאַס רעדן זיי אויסשליסלעך העברעיש, נאָר די הלכה פאַרטייטשן זיי אויף שפּאַניש. זיי לערנען זיך אויך פלייסיק דקדוק, יעדן טאָג לערנט מען איין הלכה פון דער גמרא. ווען עס קומט ערב יום־טוב לערנען זיך אַלע תלמידים דעם פאַסיקן טייל פון שולחן ערוך.

דער זעקסטער קלאַס איז שוין די ישיבה. דאָרט לערנט שוין דער רב הכולל אַליין הלכה מיט רש״י און תוספות, און מען פירט ויכוחים און מען באַנוצט זיך שוין מיטן רמב״ם, מיטן טור, בית יוסף און אַ סך פוסקים. אין בית המדרש געפינט זיך אַ גרויסע ביבליאָטעק, אָבער אַהיים טאָר מען קיין ספר נישט נעמען.

דאָס לערנען הויבט זיך אָן אַכט אַ זייגער אינדערפרי און

געדויערט ביז עלף. שפעטער פון צוויי ביז פינף. ווינטערצייט לערנט מען ביז מען גייט דאַווענען מעריב.

יעדער פאָטער האַלט נאָך פּריוואַטע לערער, וועלכע לערנען מיט די קינדער שרייבן שפּאַניש און העברעיש, חזרן איבער מיט זיי די שיעורים פון דער שולע, שרייבן שירים, און אויב דער פאָטער וויל — אויך אַנדערע למודים.

די לערער באַקומען די שכירות פון דער תלמוד-תורה-קאַסע. די שכירות זענען נישט קיין גלייכע; עס איז אָפּהענגיק פון חשיבות, לומדות און ווערט. אָבער דער לערער טאָרף קיינעם נישט חנפענען און באַהאַנדלען אַלע קינדער גלייך.

וועגן דער געביידע גופא ווייסט אונז צו דערציילן דער וויכטיקער און אינטערעסאַנטער באַשרייבער, אַז „ווער עס האָט נישט געזען דעמדאָזיקן בנין, האָט בכלל נישט געזען אַ שיינע געביידע אין זיין לעבן ביי יידן" (לא ראה בנין נאה מימיו בתוך בני ישראל — זע בבא בתרא ר' א').

דידאָזיקע באַשרייבונגען זענען אויסערגעוויינלעך וויכטיק פאַר דעם אַנאַליז פון דער אַטמאָספערע, אין וועלכער עס האָט געלעבט און האָט זיך דערצויגן דער יונגער ברוך כפינאָזאַ.

ווי מיר זעען איז דאָס אַ ריין יידישע אַטמאָספערע אין, מיט קליינע אונטערשיידן, דיזעלבע אין וועלכער עס איז אונז אויסגעקומען צו פאַרברענגען אונזער יוגנט; אַן אַטמאָספערע פון סיסטעמאַטישן לערנען מיט אַ פּראָגראַם, דיסציפּלין, מיט אַ שטאַרקן דעמאָקראַטישן גייסט. אָרעם און רייך, דאָס קינד פון פרנס און דאָס קינד פון אַן אביון האָט געקענט געניסן פון לערנען און פון אַ ראַציאָנאַלן אָנזאָפּן זיך מיט תורה און מיט אַזעלכע פאַר-באַרייטונגען אין דער העברעישער שפּראַך, גראַמאַטיקע, פּאָעטיקע, אַז מען האָט געקענט באמת אַרויסגיין פון דאָרטן באַוואָפנט מיט די אַלע כלי-זיין, וואָס זענען נויטיק צו אַ וויסנשאַפטלעכן צוגאַנג צו „חכמת ישראל". ספינאָזאַס לערנען זיך אין דערדאָזיקער תלמוד-תורה, האָבן איבערגעלאָזט טיפע שפּורן אויף זיין אַרט דענקען און מעטאָדן. דאָרט האָט ער דערוואָרבן די פּרעלימינאַרע ידיעות, וואָס האָבן אים שפּעטער געגעבן די מעגלעכקייט זיך אָפּצוגעבן מיט גראַמאַטיקאַלישע פאָרשונגען פון דער העברעישער שפּראַך און מיט אַ ווייטער פאַרטיפטן שטודיום פון יידישע פילאָזאָפן

און פילאָלאָגן, וועמעגס שפורן עס איז אַזוי לייכט צו אַנטדעקן און פעסטצושטעלן אין זיינע ווערק. אָבער וועגן דעם שפּעטער.

איצט לאָמיר אַ קוק טאָן, ווער האָט ספּינאָזאַן געלערנט?

דעם אַלף־בית האָט אים געלערנט מרדכי דע קאסטרא, וועגן וועלכן די קוועלן ווייסן ווינציק צו דערציילן. מסתמא האָט ער זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין אויסערגעוויינלעכער לומדות, אַז ער זאָל פּראָייביקט ווערן אין די אַנאַלן פון דער תלמוד־תורה.

דאָסזעלבע לאָזט זיך זאָגן וועגן זיין רבין פון חומש, יוסף דע פּאַראָ (Faro). פּאָרטגעזעצט דאָס לערנען פון חומש מיט רש"י האָט יעקב דע גאמעץ, אויך ער איז געווען פון מאַראַנישער אָפּשטאַמונג. אַ מענטש מיט אַ סך וויסן, אַ מיוחס מיט באַרימטע מיטגלידער אין זיין משפחה. לערנען, לייענען מיט טראָפּ און איבערזעצן אויף שפּאַניש, איז געווען די אויפגאַבע פון דעם חזן אברהם ברוך.

ר' שלמה בן יוסף שלום האָט געלערנט נביאים וכתובים און אויך „מליצה ושירה". שפּעטער איז די „מליצה ושירה" איבערגעגאַנגען אין די פּאַסיקע הענט פון מנשה בן ישראל, וועלכער איז לעבן דעם רב שאול הלוי מארטיירא געווען די שטאַלץ פון דעמדאָזיקן לער־אינסטיטוט.

עס מוז קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט ווערן די לעגענדע, וואָס בלאָנדזשעט נאָך צרום אַפילו אין די נייע ביאָגראַפיעס פון ספּינאָזאַ, אַז ר' יצחק אבוהב איז געווען ספּינאָזאָס רבי.

ר' יצחק אבוהר איז שוין אין יאָר 1632 אַוועקגעפאָרן קיין בראַזיליען, אין דער שטאָט פּערנאַמבוקאָ (Pernambuco), ווו ער איז געוואָרן דער רב פון דער דאָרטיקער מאַראַנען־קהילה. אין משך פון דריי יאָר האָט ברוך ספּינאָזאַ נישט געקענט דערגרייכן די קלאַסן, ווו דערדאָזיקער רב האָט געלערנט.

מנשה בן ישראל האָט געלערנט „שירה און מליצה", דקדוק און מוסר. אַ לערער איז ער געווען אַ גוטער, הגם קיין ספּעציעלע פּעדאַגאָגישע פעיִקייטן האָט ער נישט געהאַט. אָן עלוי, וועלכער האָט צו כופצן יאָר באַוווּנדערט אַלעמען מיט זיינע פּאַטעטישע דרשות, און צו אַכצן יאָר שוין געווען אויסגעווילט פאַרן אַמסטערדאַמער רב (אין יאָר 1622) האָט ער באמת אימפּאָנירט

הן די תּלמידים, הן די עלטערן און דער גאַנצער עדה מיט זיין ענערגיע און בּיל-וויסן.

די ענערגיע איז אָבער געווען אַן ענערגיע פון אַ פּוסטן מענטשן, פון אַ בעל-גאוה, וואָס רייסט זיך צו יעדן ענין און שטופּט זיך צו אַלע אַמטן.

זיין וויסן איז געווען אַ וויסן פון אַ דילעטאַנט, אָן גרינדלעכקייט, קריטישטייט און טיפקייט. דערדאָזיקער „טעאָלאָג, פּילאָזאָף און דאָקטאָר פון פיזיק", ווי ער פלעגט זיך אָפּטמאָל אונטערשרייבן, איז געווען אַ לייכטזיניקער, אומקריטישער פאָרשער, וואָס האָט יעדע מעשה גענומען פאַר אמת, און געגלויבט יעדער ידיעה, נישט באַמיענדיק זיך זעלבשטענדיק דערגיין די קוועלע.

ספּינאָזאַ האָט געמוזט וויסן וועגן דער געשיכטע מיט אַ געוויסן אהרן הלוי אָדער אַנטאָניאַ מאַנטעסאַנאַ, וועלכער איז געקומען קיין אַמסטערדאַם אין יאָר 1644, אַלזאָ צו דער צייט, ווען דער שפּעטערדיקער פילאָזאָף איז נאָך געווען אַ תּלמיד פון „עץ חיים". דערדאָזיקער מאָנטעסאַנאָ האָט דערציילט מעשיות וועגן די זיטן און מנהגים פון די אַמעריקאַנער אינדיאַנער, און האָט זיי געשילדערט אַלס אַ יידישן שבט, אַלס איינעם פון די פאַרפאַלענע צען שבטים. דער אַלוויסנדער מנשה בן ישראל האָט אָנגעשטעלט זיין נייגעריק אויער און האָט געגלויבט דעם דערציילער. אין זיין „עספּעראַנצאַ דע איזראַעל", וואָס איז דערשינען אין אַמסטערדאַם אין 1650, האָט ער דידאָזיקע מעשיות אַריינגעשטעלט אָן אַ שום קריטישער אונטערזוכונג. דאָס בוך האָט ספּינאָזאַ געלייענט, ווייל מען האָט עס געפונען צווישן די 160 ספרים פון דעם פילאָזאָפס ביבליאָטעק.

מנשה בן ישראל האָט זייער געגאַרט נאָך רום און כּבוד. ער האָט זיך באַקענט מיטן גרויסן פּאָרטרעטן-מאַלער רעמבּראַנד, וואָס האָט אים פאַראייביקט אין אַ גענייאַלן פּאָרטרעט און אַ פּאָר גראַוורן. ער האָט געוואָלט פאַרפיקסירן אין אים דעם טיפּ פון אַן אַריסטאָקראַטישן יידישן תּלמיד-חכם פון דער ספרדישער קהילה.

מער דרך-ארץ האָט געקענט דערוועקן דער צווייטער באַרימטער לערער פון „עץ חיים", דער ר ב ש א ו ל ה ל ו י מאָרטעיראַ. ביי אים האָט ספּינאָזאַ געלערנט גמרא, תּוספות, הלכה

און פוסקים. ער איז געוואָרן זיין תּלמיד, ווען ער איז אַלט געווען 14 אָדער 15 יאָר.

שאול הלוי מארטיירא האָט געשמט פאַר אַ גוטן פּילפּוליסט, אַ גרויסער געלערנטער, אַ ערשט-קלאַסיקער תּלמודיסט לויט די צאָלרייכע אורטיילן וועגן אים פון פריינט און פון געגנער זיינע.

ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט דער גראַדליניקייט פון זיין כאַראַקטער, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ טיפּ פון אַ פרומען מענטשן, ווען עס איז אויסגעקומען מיט זיין פרומקייט צו זיין דער העכסטער מוסטער פון גאָטספאָרכטיקייט פאַר זיין גרויסער, נאָך נישט פעסטער אין איר גלויבן עדה. אַזאַ מין גראַדליניקייט גרענעצט זיך ממילא מיט עקשנות, וואָס גייט איבער אין אַ פאַנאַטיזם, וואָס ווייסט נישט פון קאָמפּראָמיסן. אין אַ עדה פון רעליגיעז-וואַקלדיקע יידן, וואָס האָבן געהאַלטן איצט אין פאַרמירן זיך און אין קריסטאַליזירן זייער אני מאמין, און נאָך געקעמפט אָדער געוואָלט קעמפן געגן די נאָך טיף איינגעוואָרצלטע קאַטוילישע נייגונגען פון דעם נאָענטן עבר — איז אַזאַ שטעלונג געווען אַ פאַרשטענדלעכע. און ווען מען גיט צו, אַז אין הינטערגרונט האָט זיך אָפּגעשפּילט ביי די קריסטן די גרויסע שלאַכט פון פרייען געדאַנק מיטן פאַרגליווערטן דאָגמאַטיזם נישט נאָר פון קאַטאָליציזם, נאָר אויך פון דעם פּראָטעסטאַנטיזם, וואָס האָט שוין געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו פאַרגליווערן און ווערן אומטאָלעראַנט צו יעדן „אַפּיקורס" און אַנדערש-דענקנדן, דעמאָלט ווערט די שטעלונג פון דעם רבּי-מקובל אַ סך פאַרשטענדלעכער.

מארטיירא האָט געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף דעם קליינעם ספּינאָזאַ. אַזוי פאַרזיכערט אונז דער ערשטער ביאָגראַף זיינער, דער מיטצייטלער לוקאַס, און מיר האָבן קיין שום אורזאַכן אים נישט צו גלויבן. דאָס בלאַסע יינגל, מיט די שאַרפע פּנים-שטריכן, מיט די פאַרטראַכטע אויגן און איינגעהאַלטענע, כמעט ווי אויסדרעסירטע זשעסטן האָט געטראָגן אויף זיין פּנים אַן אויסדרוק פון סודותפולקייט, פאַרטיפטקייט, וואָס דער רבּי, אפשר אויך אַ גוטער נשמה-קענער האָט געמוזט באַמערקן.

מיט אים וועט ספּינאָזאַן אויסקומען צו האָבן דעם ערשטן

גייסטיקן דועל, וואָס איז געווען אומפאַרמיידלעך, ווען מסורה און דאָגמע האָבן זיך באַגעגנט מיטן קריטישן אַנאַליז און לאָגיק פון דעם יונג-רייפן ברוך ספּינאָזאַ.

דאָס איז די ערשטע גייסטיקע סביבה פון ספּינאָזאַ מחוץ די ד' אמות פון דעם פאָטערס הויז.

אויף די ברעגן פון ספקות

גרויס האָט געמוזט זיין דעם טאַטנס שמחה, ווען ער האָט אים אַוועקגעגעבן אין „עץ חיים" אונטער די זיכערע פליגלען פון די שטרענגע וועכטער פון דער תורה. און נישט קלענער איז געווען די פרייד פון דעם יונגן ברוך שוין צוליב דעם, וואָס ער האָט די קאָרעקטע שטילקייט און מאַנאָטאָנע זאַכלעכ־קייט פון הויז פאַרביטן אויף אַ נייע וועלט מיט פרישע מענטשן און פרעמדע פּנימער. דאָרטן אין דער נייער סביבה האָט ער זיך באַגעגנט מיט דעם לעבן, וואָס איז געווען דער הויפּט־תוך און גרונד־פונדאַמענט פון דער אַמסטערדאַמער קהילה.

געקלאַפּט האָבן אין די קליינע טויערן פון דעם קינדישן הערצל פאַקטן, וואָס האָבן פאַר אים, דעם פאַרטראַכטן און סענסיטיוון געהאַט דעם כח פון דונערן׳ דאַמאָלסט ווען פאַר די מנהיגים זענען דאָס געווען דערשיינונגען אויף וועלכע מען דאַרף זיך ריכטן, אָפּוואַרטן זיי און אָפּשלאָגן.

אין שכנות מיט דער תלמוד תורה, דאָרטן אין דער פּאָר־טוגעזישער סינאַגאָגע, האָט זיך געלאָזט הערן פון דעם עמוד דער גרויזאַמער חרם איבער אוריאל אקאָסטא, אויף וואָס דער פאַרשטויסענער האָט אין אַפּריל 1640 געענטפערט מיט אַ פּראָטעסט־קויל, און מיטן זעלבסטמאָרד זיך באַפרייט פון אַלע ספקות. מען האָט וועגן דעם מסתמא גערעדט אין דער תלמוד תורה און די הייסע ויכּוחים און ליידנשאַפטלעכע געשפּרעכן

האָבן געמוזט דערגיין צו די וואכנדע אויערן פון אַכט־יאָריקן ברוך.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, אַן ערך 1644-1645 האָט זיך די אומרויִקע גאָט־זוכעריי אריינגעריסן אין די מויערן פון „עץ חיים״, פאַרקערפּערט אין דער האַלב טונקעלער געשטאַלט פון אַ האָלענדישן אַרכיטעקטאָר יאַן פּיעטערשאָן, וועלכער פלעגט באַזוכן די שולע און מיט אַ פאַנאַטישן ברען, וואָס איז געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש אויך פאַר אַ פּראָטעסטאַנטישן סעקטאַנט, האָט ער זיך נאָר מתוכח געווען מיט די רבנים און מנהיגים פון דער ת״ת אויף דער איינציקער טעמע, וואָס האָט אים טאָג און נאַכט געפּייניקט: אַלעמאַי שטימט נישט די יידישע אויסטייטשונג פון תנ״ך מיט דער קריסטלעכער? ער איז געווען ווייט פון צו זיין אַ פאַנטעאיסט; ער האָט געגלויבט אין אַ פּערזענלעכן גאָט. די סתירה אין דער אויסטייטשונג האָט אים געבראַכט אַהין, אין געצעלט פון דער יידישער תורה, ווו, ווי ער האָט געגלויבט, ס׳געפינט זיך דער אורשפּרינגלעכער מקור פון דער געטלעכער אַנטפּלעקונג פון וואָרט אין דער תורה. האָט עס געהערט דער צוועלף יאָריקער ברוך און אַ וועלט האָט זיך פאַר אים געעפנט. ער האָט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין און צו באַגרייפן, אַז מחוץ די דיקע מויערן פון דערדאָזיקער שולע געפינט זיך אויך אַן אמת און יענער אמת פּרעטענדירט אויך צו זיין דער איינציקער אמת. און אים האָט זיך געדוכט, אַז דאָ הערט ער דעם אמת, ווייל ער קומט פון גאָט און האָט זיך דעם פאָלק אַנטפּלעקט אין דעם ברענענדיקן אָרעאָל פון באַרג סיני פאַר דעם האַרץ און די אויגן פון דעם אויסדערוויילטן משה.

און נאָך מיט אַ צוויי יאָר פריער, אין די ווינטער־אָוונטן פון 1642 האָט מען אין דער תלמוד תורה אַ סך גערעדט און מיט אַ גאָטספאָרכטיקן עקסטאַז דערציילט די האַלב־לעגענדאַרישע, העראָישע געשיכטע פון אברהם זכות לוזיטאנא, דעם מערקווירדיקן גלויביקן, וואָס האָט געלעבט דרייסיק יאָר אַלס מאַראַנער, געקומען קיין אַמסטערדאַם און זיך דאָ אין עלטער פון פופציק יאָר געלאָזט מל זיין און געלעבט אַ לעבן פול מיט צדקות און יראת שמים. האָט מען אין „עץ חיים״

געראַטן ווען איך, ווי פון אַ קדוש און זיין לויה איז געוואָרן אַ ספּאָנטאַנער אויסדרוק פון טיפער, רירנדער דאַנקבאַרקייט צו איינעם פון די, וועלכער האָט טיף געגלייבט אין דעם אמת פון זיינע אבות, און האָט מיט זיין לעבן באַפּעסטיקט די וואַקלענדע הערצער פון די האַמלעטיזירנדע מאַראַנען.

שטאַרק איז געווען דער איינדרוק פון דעם שטאָלצן טויט פון דאָן לאָפּע דעוועראַ אי אלאַרקאָן, וועלכער האָט אויסגעהויכט זיין פרומע נשמה אויף אַ אינקוויזיטאָרישע תליה אין וואַלאַדאָליד, אין 1644.

האָט זיך אויך אפשר ברוך ספּינאָזאַ צוגעהערט צו די לירישע אויסגוסן פון עקסטאַטישן אל מלא רחמים, וואָס האָט זיך פאַנאַנדערגעטראָגן אין די מויערן פון דער סינאַגאָגע בעת די צאָלרייכע משפחה טאַרטאַס האָט באַוויינט יצחק דע קאַסטראָ טאַרטאַס, וואָס איז אומגעקומען אויף אַ שייטערהויפן אין ליסאַבאָן דעם 22טן דעצעמבער 1647?

דידאַקטיש אַלע פאַקטן, גרויס און קליין, הערויִש אין תוך האָבן געווירקט ווי אַ בלוטיקער און פעלזנהאַרטער באַווייז פון געהויכטיקייט און קדושה פון די מענטשן, וועלכע האָבן זיך געלאָזט אומברענגען, גלויבנדיק אין דער אמתדיקייט און הייליקייט פון דער תורה, אין וועמענס נאָמען זיי זענען געגאַנגען אויף קידוש השם.

און אין דרויסן, אין דער סביבה פון גרויע, היימישע ענינים און צניעותדיקע האָבן אַנדערע פאַקטן געווירקט להיפוך צו דער גראַנדיעזער ראָמאַנטישקייט פון דער מאַרטירערישקייט פאַר אמת, וואָס האָבן ספּינאָזאַן אַזוי אימפּאָנירט.

דער טאַטע שיקט אַמאָל דעם קליינעם ברוך צו אַ יידענע, ער זאָל אָפּנעמען ביי איר אַ חוב. דאָס יינגל טרעפט דידאַקטיש פרוי איינגעטיפט אין אַ תפילה. מסתמא איז דאָס געווען שבת צו נאַכט, ווען דאָס יינגל איז געווען פריי און האָט געקענט לויפן באַזאָרגן קליינע געשעפטן פון דעם פאַרהאָרעוועטן טאַטן. און די יידענע האָט וואָרשיינלעך געשעפטשעט אויף שפּאַניש די חנוודיקע סטראָפן פון „גאָט פון אברהם". זי באַמערקט נאָך אַ לענגערער צייט די אָנוועזנהייט פון ר' מיכאל עספּינאָזאַס געראָטענעם זון. ער ערקלערט איר די סיבה פון זיין וויזיט

און זי טרעט צו אים אויסצוציילן די נויטיקע סומע. בשעתן ציילן — אזוי דערציילט אונז דער ערשטער ביאָגראַף זיינער, לוקאַס, אַ מיטצייטלער זיינער און אַ חסיד — האָט זי נאָר גערעדט פון תורה און מדות טובים און גלייכצייטיק באַהאַלטן אַ טייל פון די אויסגעציילטע מטבעות אין טיש. ברוך האָט עס באַמערקט און קאַלטבלוטיק געבעטן, זי זאָל נאָך אַמאָל איבערציילן די סומע, און ווען די פרוי האָט עס נישט געוואָלט טאָן, האָט ער איר באַוויזן דעם שווינדל און קאַטעגאָריש אויפגעפאָדערט, זי זאָל תיכף ומיד אויסצאָלן דעם גאַנצן חוב.

און זאָל אַפילו דערדאָזיקער פאַקט זיין אַ שפּעטערדיקע ביאָגראַפישע אינטערפּאָלאַציע פון אַ חסיד, וואָס וויל דעם רבין, וועלכן ער פאַרהערלעכט, מזכה זיין מיט עטישער גראָדליניקייט און שאַרפער באַאָבאַכטונגס-פעיקייט פון מענטשלעכע פאַלשקייטן — האָט אָבער דערדאָזיקער עפּיזאָד די עלעמענטן פון לעבנס-וואַרשיינלעכקייט אין די עקזיסטענץ-ראַמען פון זיין שטוב און פון אַסך אַנדערע סוחרישע הייזער אין האָלאַנד, אַז פּסיכאָלאָגיש איז אַזאַ פאַקט מעגלעך און וואַרשיינלעך.

אין דעם טאָגטעגלעכן לעבן זענען די טאַטעס פון די קינדער, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר העכערע, גייסטיקע אויפגאַבן און ציילן אין לעבן, געווען פּשוטע סוחרים, גראָשן-זאַמלער, וואָס האָבן גאָטס נאָמען, צוליב וועלכן זיי האָבן זיך געלאָזט ברענען און אומברענגען אויף שייטער-הויפנס און אין די פייכטע קעלערס פון די אינקוויזיטאָרישע תפיסות, גענומען אַלס עדות אין זייערע האַנדלס-ענינים.

דידאָזיקע סתירה צווישן אידעאַל און ווירקלעכקייט אין טאָג-טעגלעכן לעבן האָט געמוזט ווירקן אויף דעם שאַרפן קריטישן מוח פון דעם יונגן ספּינאָזאַ, ווייל ער האָט דעם עטישן פּרינציפּ פון דער תורה געזוכט קודם כל פאַרווירקלעכן אין די מעשים פון די מענטשן גופא.

און אין דער וועלט פון דער אַבסטראַקציע, אין די ברייטע און טיפע וועלטן פון דער שטרענגער, מסורישער תנ"ך-עפּאָפּעיע, אין דעם פאַרפלאָנטערטן שכרות פון תלמודישן פּלפּול האָט ער געזוכט דיזעלבע לאָגישקייט, גראָדליניקייט און אָביעקטיווע געזעצמעסיקייט, ווי אין דער וועלט פון וואָכעדיקע, גרויע פאַקטן.

ברוך ספינאָזאַ זוכט זיי אָבער נישט מיט אַ חוצפּה פון אַ באַוווּסטזיניקן אפּיקורס, נאָר מיט אַ טראַגישן ווייטאָק פון איינעם, וואָס וויל זיך נישט אַנטוישן אין דעם, וואָס די מדריכים לערנען אים און ווילן, אַז ער זאָל זיי גלויבן.

קיין חצוף איז ער נישט געווען, פּונקט ווי ער איז קיין עלוי נישט געווען. ער האָט פאַרנומען אַ ענין נאָך לאַנגע אָנ-שטרענגונגען. דידאַקטיש אָנשטרענגונג איז געווען אַ פרייוויליקע, אַ ווילן צו דערגיין די נאַטור און די לאָגיק פון אַן אידעע אָדער פון אַ פאַקט נישט דורך דעם אָנשטעקנדן באַגרייפן אין פּראָצעס פון קאָלעקטיוון לערנען, נאָר דורך דעם ביחידות דערוואָרבענעם פּועל יוצא פון יעדן געדאַנק און פּשט.

דער אויבנאויפיקער איינדרוק פון באַנעמען, ווייל אַלע אַרום נעמען אָן דעם פּשט פון דעם רבין, איז אים געווען דער-ווידער און פרעמד. ער האָט אָבער געמוזט באַהאַלטן אין זיך די שטרעבונג צו דערגיין דעם אמת מיט אייגענע אינטויטיווע סטעזשקאַלעך פון זיין געדאַנקען-וועג, כדי מען זאָל אויף אים נישט קוקן קרום.

קיין חברים האָט ער אין דער שולע נישט געהאַט. די, מיט וועמען דער גורל האָט אים צוזאַמענגעבראַכט אויף דיזעלבע בענק פון דער שולע, זענען געווען זיינע מיטזיצער, קיינמאָל אָבער נישט זיינע חברים, אַ פּשיטא זיינע פריינט. אפילו מיט דעם פלינקן שמואל דע קאַזערעז, אַ שול-חבר זיינעם, הגם מיט דריי יאָר עלטער פון אים, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דער מאַן פון זיין שיינער שוועסטער מרים (דעם 14טן אויגוסט 1650), האָט ספּינאָזאַ קיין שום מגע ומשא נישט געהאַט. דערדאָזיקער דע קאַזערעז האָט פון דעם ערשטן שול-יאָר געהאַט די הענט אויסגעשטרעקט צו אַ כסא הרבנות, וואָס זאָל אים געבן אַ רויקן און זיכערן לעבן און זיינע הענט האָבן דעם ציל דערגרייכט.

און דערדאָזיקער בעל-התכלית האָט מער נושא חן געווען אין די אויגן פון ר׳ מיכאל עספּינאָזאַ איידער אין די אויגן פון זיין זון, ברוך.

ספּינאָזאַ האָט נישט געהאַט אין זיך דעם געזעלשאַפטלעכן אינסטינקט פון צוזאַמענלעבן, וואָס איז מערסטנטיילס אַ פּועל יוצא פון אַ צופאַל און אַ פּראָדוקט פון דער מענטשלעכער נייגונג

זיך אָנצושפּאַרן אויף די אַקסלען פון צופעליקער פריינטשאַפט, איידער אויף די זיילן פון באַוווסטזיניק געזיכערטער, פרייהייט-לעכער און אומקאָמפּראָמיסלעכער אינטימיטעט.

אַזוי איז ער געוואַקסן אין דער סביבה פון רעשיקע תלמידים און שטרענגע, אַסקעטישע לערער. אין דער איינזאַמקייט האָט ער געזוכט אַ חבר אָדער חברים, וועמען ער זאָל קענען פאַרטרויען זיינע ספקות. אין דער געזעלשאַפט פון זיינע באַנק-חברים האָט ער מיט דער גאַנצער הייסקייט פון זיין יונגער נשמה געבענקט נאָך איינזאַמקייט, נאָך יחידות.

זיין אויסערלעכקייט האָט אויף אַ האָר נישט פאַראָטן, אַז אין דעם דאַרן קערפּער מיטן בלאַסן פּנים און גוטע, בלויע אויגן ברענט אַ שמערצלעכער פלאַם פון טראַגישן צווייפל און פּיי-ניגנדער נישט-זיכערקייט. די תורה איז נישט הייליק, ווייל זי איז פול מיט סתירות און די תנאים און די אמוראים האָבן געפירט לאַנגע און לאַנגווייליקע ויכוחים איבער פאַרשיידענע אויסטייטשונגען און רמזים פון גאָטס ווערטער אַנטפּלעקט אין דער תורה. ווער איז גערעכט, משה אָדער די בעלי התלמוד? און ווו זענען די אַלע אַנדערע מפרשים און מדקדקים, וואָס ווייזן אָן אויף די סתירות און דאָך בלייבן זיי אומבאַרירט אין זייער גלויבן, פעסט אין זייער אמונה?

ווי קען מען גלויבן, ווען עס איז נישטאָ קיין איינקלאַנג צווישן די וועלכע גלויבן, אַז אַלץ איז אמת, וואָס איז פונם באַרג סיני גאָטס פאָלק געשענקט געוואָרן? דעם תנ"ך הויבט ער אָן אַלץ טיפער און טיפער צו אַנאַליזירן. מיט דער דורשטיקייט פון אַן איינזאַמען אין מדבר, וואָס גראָבט כדי צו געפינען וואַסער, הגם ער ווייסט נישט אויף זיכער, אַז דאָס וועט אים געלינגען — זוכט ספּינאָזא דעם אמת, און גראָבנדיק אַלץ טי-פער און טיפער האָט ער אָנגעהויבן צו פאַרלירן דעם באָדן אונטער זיינע פיס און עס איז ביסלעכווייז צורונען געוואָרן דער קינדערשער גלויבן און אָנשטאָט יאוש האָט אַ ליכטיקייט אים באַזעלט, ווייל עס האָט זיך אים אַנטפּלעקט דער אמת, אַז נישט דאָ איז דער מקור און נישט די זענען די אָנווייזער און נישט דאָס זענען די וועגן און מעטאָדן פון דערגיין צום שם המפורש פון לעבן און נאַטור, וואָס מען וויל אויף אים

אַרויפצווינגען אין דעם זכות, אַז אַזוי איז געווען און מוז זיין ווייל צוליב אים און דורך אים זענען זיינע אבות געבליבן יידן; דער זכות איז אָבער פאַר אים קיין זכות נישט געווען.

ער האָט שטודירט די אגדה און די משנה, געשליפן זיין גייסט, געוואָרן רייף פאַר ספעקולאַטיווע ויכּוחים און דורך פּלפּול איז ער געקומען אויף דעם וועג פון אַנטפּלעקן דיאַלעק־טישע סתירות און אונטערשידן, וואָס זענען אַזוי כאַראַקטע־ריסטיש פאַר זיין גאַנצער פילאָזאָפישער מעטאָדע.

וואָס ער זאַפּט אַריין אין זיך אין משך פון די שול־יאָרן, דאָס וועט ער שוין קיינמאָל נישט פאַרלירן. ער ווערט, ווי עס זאָגט וועגן אים זייער פיין דער פראַנצויזישער ספּינאָזאַ־פאָרשער ק ו ש אָ (Couchaud), סיסטעמאַטיש קאָנדענסירט.

אין שטוב לערנט ער ווייטער; אַ דייטשער סטודענט לערנט מיט אים לאַטיין, אַן אַנדערער לערער — האָלענדיש און סתם וועלטלעכע לימודים. דער טאַטע קוועלט פון זון. אפשר וועט ער ווערן דער יורש פון זיינע געשעפטן. אַ קלייניקייט! אַזויפיל תורה און אַזויפיל וויסן! פאַר גאָט און פאַר לייט! פאַרן יחוס פון די שטאָלצע ספּינאָזאַס אַ ליכטשיין און פאַר דער וואָגיקער פּרנסה און געשעפטן אַן אויסהעלפער. דער צווייטער ברודער, יצחק, שטאַרבט יונגערהייט דעם 26־טן סעפּטעמבער 1649. אין דער משפּחה ווערט דער מלאך־המות אויפסניי אַן אָפטער גאַסט. קומט ער דעם 8־טן סעפּטעמבער 1651 און נעמט אַוועק דאָס יונגע ווייבל מרים, וועלכע שטאַרבט פון אַ קימפּעט. און אין אַ יאָר שפּעטער טראָגט מען אַרויס פון עספּינאָזאַס הויז אויף דער „האָלצגראַט״ די ערדישע רעשטלעך פון דער פרוי־מער, גוטער „שטיפמאַמע״ אסתּר. דער טאַטע בלייבט אַ שוואַ־כער און אַ פאַראיינזאַמטער. ער קען שוין אַפילו נישט אַכטונג געבן אויף דעם שוין דערוואַקסענעם זון, צי היט ער אָפּ די דינים און מנהגים אין דעם טרוקן פרומען הויז, צי נישט? ווער האָט געקענט אַכטונג געבן? גאָט צו דאַנקען, אַז מ׳דאַרף נישט זאָרגן פאַר פּרנסה, און עס איז דאָך עפּעס געבליבן נאָך אַ שווערן לעבן פון אַרבעט און מי, אַז מען זאָל האָבן צו עסן פון גרייטן אויף דער צו־פּרי־אַנגעלאָפענער עלטער און אויך

די איבערגעבליבענע אין שויס פון לעבן קינדער עפעס איבער־לאָזן אין דער זאַכלעכער, געשעפטסמעסיק־געשריבענער צוואה!

קלאַפּט אָן דער מלאך־המות נאָכאַמאָל אין די שמאָלע טירן פון דעם רויקן הויז, ווו אין בין השמשות פון לעבן האָט געוואַרט דער מידער קערפּער פון ר׳ מיכאל עספּינאָזאַ אויף אַן ערדישער אויסלייזונג.

דעם 30־טן מערץ 1654 ווערט ער אַרויסגעטראָגן פון זיין לעצטער דירה אויף די אַקסלען פון די בכבודיקע פרנסים און מנהלים פון דער אַמסטערדאַמער קהילה און אַוועקגעפירט אַהין, ווו עס האָבן געוואַרט אויף אים די דריי פרויען מיט די פיר קינדער.

ספּינאָזאַ איז שוין דעמאָלט 23 יאָר אַלט. די תּלמוד־תּורה איז שוין ביי אים כמעט ווי פאַרגאַנגנהייט. קיין סמיכות האָט ער נישט באַקומען און נישט געשטרעבט דערצו. און דער טאַטע האָט עס דאָך אַזוי שטאַרק געוואָלט!

אבן עזרא, רמב״ם און ר׳ חסדאי כּרשכּש (קרעסקעס) האָבן פאַר אים וועלטן געעפנט. דעם „מורה נבוכים״ האָט ער שטו־דירט אין דער איינזאַמער דירה דעמאָלט, ווען זיינע חברים און אפשר שפּעטערדיקע רבנים האָבן די פרייע צייט פאַרבראַכט אין שפּילערייען אויף די גאַסן און הויפן.

אין זיין ביבליאָטעק האָט ער דעם רד״ק און דעם רלב״ג, אַ לאַטיינישן יוסיפן און אויף שפּאַניש די דיאַלאָגן איבער ליבע פון ר׳ יהודה אברבנאל. דעם „מאיר נתיב״, אַ תּנ״ך קאָנקאָרדאַנץ פון ר׳ יצחק נתן בן קלונימוס און די קריסטלעכע מיטלאַטערישע ביבל מפרשים. ער לייענט און לייענט, און שטעלט זיך אַליין פראַגן.

אין דער תּלמוד תּורה האָבן אים די תּשובות נישט באַפרי־דיקט און ער איז געשטאַנען אַ בלאַסער אָבער אַ רויִקער אויסער־לעך און גערעגנט מיט פראַגן און אַליין אַ דאָרשטיקער זיך דערפילט.

און ר׳ שאול מאָרטיירא באַמערקט עס און פילט עס. זיין האָפנונג ווערט אים צערונען. אָבער זאָל דאָס געשען! בעסער פאַרלירן איין האָפנונג איידער די אמונה פון דעם קיבוץ. דער פונדאַמענט איז וויכטיקער פון איין ציגל אין בנין. ר׳ שאול מאָרטיירא וויל אים אָבער פאָרט ראַטעווען. די צוקנדע אַקסלען

פון דעם דאָרן תּלמיד זאָגן פּאָרט מער, אַפילו אים, דעם שטרענגן, פרומען און גאָטספּאָרכטיקן פּאַסטוך און רבי.

ער וועט עס טאָן — פריער נאָך אין די ד׳ אמות פון „עץ חיים״ און שפּעטער פון הויכקייט פון שול־באַלעמער, ווען דער גורל וועט אַנדערש באַשערן.

די אויגן פון ברוך ספּינאָזאַ זענען אָבער געווען פון לאַנג אָן פאַרקוקט מוטיק און פריידיק אין די תּהומען פון ספקות.

ספינאָזא׳ס יוגנדבילד פון יאָר 1660

די דערווייטערונג

פאַראַן ביי לוקאַסן אַ דערציילונג, וועלכע איז זייער וויכטיק פאַר דער שילדערונג וועגן ספינאָזאַס דערווייטערונג פון די יידן. ס'איז אוממעגלעך פעסטצושטעלן צו וועלכער תקופה דאַרף מען זי צורעכענען. לוקאַס האָט בכלל נישט געוווסט, וואָס מיינט כראָנאָלאָגיע, אָבער לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן איז די סצענע (אויב זי איז באמת פאָרגעקומען) געווען מעגלעך אין די יאָרן 1651-52. דעמאָלט איז נאָך ספינאָזאַ אַ תלמיד פון „עץ חיים”. ער איז אין דעם העכסטן קלאַס, אין דער גרופּע, וואָס ווערט אָנגעפירט פון מאַרטיירא גופא. דאָרטן האָט שוין דאָס לערנען נישט געטראָגן קיין גרופּן-כאַראַקטער, נאָר מער אַן אינדיווידועלן. דער רבי איז שוין געווען אימשטאַנד אָפּצושאַצן די פעיקייטן און די חריפות פון דעם תלמיד. ער האָט זיך אויך געקאָנט אָריענטירן אין די וועגן (געהיימע און פאַרבאָרגענע) פון זיינע געדאַנקען און מחשבות.

דערציילט אונז דער געטרייער, ענטוזיאַסטישער ערשטער ספינאָזיסט לוקאַס, אַז ספינאָזאַ האָט געמאַכט אַן אָנשטעל, אַז ער איז זייער צופרידן מיטן לערנען און מיט די לערער, דעמאָלט ווען אין דער אמתן איז ער געווען גאָר ווייט דערפון. די צופרידנהייט איז געווען, אַזוי מיינט לוקאַס, אַ רעזולטאַט פון וועלן זיין כשר אין די אויגן פון די לערער. ער האָט נישט געוואָלט ביי זיי אויפוועקן קיין צאָרן און קיין חשד.

דאָס וואָלט אים געקענט שטערן אין זיין זעלבשטענדיקער פאָרשונגס-אַרבעט, וואָס הויבט זיך שוין אָן צו יענער צייט.

עס איז שוין געווען קלאָר פאַר אים, אַז פון די לערער וועט ער דעם אמת נישט דערגיין. האָט ער אָנגעהויבן צו שטודירן די מפרשים, פון וועמען ער האָט ערוואַרטעט צו באַקומען תשובות אויף דעם שטראָם פון אַנלויפנדע שאלות.

מארטיירא האָט באַמערקט, אַז דער תלמיד ווענדט זיך שוין מער נישט צו אים מיט קיין שאלות. ער האָט באַוואונדערט ספינאָזאס חריפות, האָט אָבער נישט פאַרשטאַנען זיין באַשיידנקייט. כדי אויפצוּוועקן אין ספינאָזאַן צוטרוי צו אים און ברעכן דעם אייז פון די קאַלטע באַציונגען, האָט מארטיירא אויסגעקליבן אַ מיטל פון עפנטלעכן לויבן זיין תלמיד. ער האָט געהאָפט, אַז אויף אַזאַ וועג וועט זיך ביי ספינאָזאַן אַנטוויקלען דער געפיל פון גאוה און ער וועט דעמאָלט אַרויסגיין פון די ד' אמות פון זיין באַשיידנקייט און לעבן מיט זיך אַליין. דעמאָלט וועט ער אפשר פאַרטרויען זיינע ספקות דעם באַרימטן רבין זיינעם.

דאָס איז אָבער נישט געשען.

„הגם ער איז געווען גאָר יונג" — אַזוי דערציילט לוקאַס — „דאָך, אַ דאַנק דער איבערגעשפּיצטער פאָרזיכטיקייט, האָט ער ווינציק געבויט אויף פריינטשאַפט און אויף גוטע מיינונגען פון מענטשן. די ליבע צום אמת האָט איבערגעשטיגן אַלץ ביז אַזאַ מדרגה, אַז זי איז געוואָרן זיין הויפּט-ליידנשאַפט. ער האָט אַ חוץ איר קיינעם און גאָרנישט נישט געזען".

ער האָט אָבער נישט געקאָנט אויסמיידן ויכוחים און סתם לומדישע שמועסן מיט די זיך-חברים זיינע. עס זענען געווען אין קלאַס צוויי תלמידים, וואָס האָבן געוואָלט אויף אַלע מעגלעכע אופנים קומען אין אַ נאָענטער באַציונג מיט ספינאָזאַן. זיי האָבן אים געבעטן, ער זאָל זיי אָנפאַרטרויען זיינע געדאַנקען.

און זיי האָבן אים פאַרזיכערט — אַזוי זאָגט ווייטער דער זעלבער לוקאַס — אַז נישט נייגעריקייט אָדער סתם אַ שוואַכקייט צו שמועסן האָט זיי געבראַכט צו אים, נאָר זיי ווילן זיין זיכער מיט זייערע געדאַנקען, ווייל בייזע מחשבות פון נישט

גלויבן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן אויף די האָריזאָנטן פון זייערע יונגע לעבנס.

ספינאָזאַ איז געוואָרן איבעררעשט פון אַזאַ ציטריק אויפ־ריכטיקן, פשוט מענטשלעכן רעדן. אַ געוויסע צייט האָט ער געשוויגן, ווי דאָס איז געווען זיין שטייגער. צום סוף, געצוווּנ־גען פון זייערע דרינגענדע בקשות, האָט ער שמייכלענדיק גע־ענטפערט, אַז זיי האָבן אַ משהן און די נביאים, וואָס זענען דאָך געווען אמתע יידן און האָבן אַלץ שוין אויפגעקלערט.

זאָלן זיך די בחורים ווענדן צום קוואַל פון די אמתע יידן, אויב זיי זוכן דעם אמת.

האָט זיך אָנגעהויבן צווישן זיי אַ מין שמועס־ויכוח וועגן פאַרשיידענע ענינים פון רעליגיע.

איינער פון די בחורים האָט פאַרוואָרפן ספינאָזאַן מיט פראַגן.

ער זעט נישט—אַזוי האָט ער געזאָלט טענהען,—אַז עס זאָל עקזיסטירן אַ נישט־מאַטעריעלעס וועזן, אַז גאָט זאָל נישט האָבן קיין קערפּער, אַז די נשמה זאָל זיין אומשטערבלעך. ער ווייסט נישט צי זענען באמת פאַראַן מלאכים און האָבן זיי אַ קאָנ־קרעטן יש? און ווי מיינסטו? — ווענדט ער זיך מיט שאלות צו ספינאָזאַן.

ספינאָזאַ האָט געענטפערט זייער לאַקאָניש און פּאָרזיכטיק. ער פאַרופט זיך אויף דעם אויטאָריטעט פונם תנ״ך און וויל אַרומרעדן די פראַגן, וואָס די חברים האָבן אים געשטעלט.

אומשטערבלעכקייט פון נשמה (השארת הנפש)? עס זענען נישטאָ קיין באַווייזן אין תנ״ך. נשמה (נפש) ווערט ערקלערט אין תנ״ך אין זין פון לעבן, פון לעבעדיקע וועזנס. עס איז דעריבער אומנייטיק צו זוכן אין תנ״ך באַווייזן פאַר דער אומ־שטערבלעכקייט פון דער נשמה. אָבער אויך פאַרקערט. עס זע־נען פאַראַן אין תנ״ך ערטער פון וועלכע עס קען קלאָר ווערן, אַז עס האָט עקזיסטירט אַ גלויבן אין דער אומשטערבלעכקייט פון נשמה.

פאַרטיפט אין זיין אַרגומענטאַציע, באַמערקט ספינאָזאַ, אַז דאָ איז נישט דער פּלאַץ פאַר אַזעלכע שמועסן און רייסט

איבער דעם ברויזנדן קוואַל פון לאַגישער ענערגיע, וואָס האָט אונטער די אָנרעגנדע פראַגן פון די צוויי חברים אָנגעהויבן צו שטראָמען פון דעם שווייגנדן ספינאָזאַ.

האָט מען באַשלאָסן זיך נאָך צו דעם ענין צוריקצוקערן. ספינאָזאַ האָט זיך אָבער נישט געאײלט מיט דער פאָרטזעצונג פון דעם שמועס און האָט די חברים אויסגעמיטן.

„האָבנדיק אין זינען, אַז זעלטן ווען האָט די צו גרויסע מענטשלעכע נייגעריקייט גוטע כּוונות — אַזוי ערקלערט ווייטער לוקאַס, — האָט ער געפּאָרשט די מעשים פון זיינע צוויי חברים און האָט געפונען אין זייערע מעשים אַזויפיל נישט פאַסיקייט, אַז ער האָט איבערגעריסן מיט זיי די באַציונגען און האָט מער נישט געוואָלט רעדן מיט זיי".

די חברים האָבן זיך געפילט באַליידיקט מיט ספינאָזאַס אומצוטרוי צו זיי. זיי האָבן זיך באַמיט צו פאַרגלעטן דעם אומגינסטיקן איינדרוק, וואָס האָט זיך ביי ספינאָזאַן געשאַפן פון דעם ערשטן שמועס זייערן און געוואָלט מיט חניפה אויפסניי געווינען זיין פריינטשאַפט. אָבער ווען דאָס האָט זיך זיי נישט איינגעגעבן, האָבן די צוויי חברים באַשלאָסן זיך נוקם זיין. זיי האָבן אָנגעהויבן הויך צו דערציילן, אַז ר' מיכאלס זון וועט קיין זייל פון דער תּורה נישט זיין, ער איז אַ צעשטערער, ווייל ער גייט נישט בדרך המסורה נאָר מיט אַנדערע, פאַרדעכטיקע, געפעהרלעכע וועגן פון אָנווייזן מענטשלעכע טעותן און סתירות אין די הייליקע ספרים. דאַן האָבן זיך די צוויי חברים מודה געווען, אַז זיי האָבן מיט אים געשמועסט אויף דער פאַראָרדענונג פון ר' שמואל מארטיירא, צו ווען עס זענען שוין דערגאַנגען ידיעות וועגן די „געפערלעכע" געדאַנקען פון זיין באַליבטן תּלמיד.

זיי האַלטן דעריבער, אַז ר' מארטיירא איז זיך טועה, אויב ער מיינט, אַז פון דעם יונגן ספינאָזאַ וועט אויסוואַקסן אַ לייט פאַר דער משפּחה, און אַ מאמין פון דער תּורה. האָט מען אָנגעהויבן אין שטאָט רעדן וועגן דעם אַזוי, אַז דער טאַטע האָט שוין וועגן דעם געוווסט. ר' מיכאל ספינאָזאַ האָט מסתּמא אַליין געהאָפט, אַז דער זון וועט זיך מיט דער צייט באַפרייען פון די יינגלשע מעשים זיינע און ער האָט דעריבער געשוויגן.

ער האָט געוווּסט, אַז לויט דעם יידישן דין שטראָפט מען נישט פאַר מחשבות, נאָר פאַר מעשים. עס איז אָבער נישט אויסגע־שלאָסן. אַז דעם טאַטנס שווייגן איז געווען מער צוליב דעם צער, וואָס ער האָט געפילט, ווען פון דער גאַנצער שטאָט זענען געפלויגן, ווי זלידנע פליגן, רכילות און מסירות אויפן זון און האָבן שנעל דערגרייכט זיינע אויערן.

דערווייל האָבן די צוויי בחורים איבערגעגעבן דעם ועד הקהילה דעם אינהאַלט פון זייער שמועס מיט ספינאזאן.

האָבן די ריכטער פון דער קהילה באַשלאָסן אויסצוהערן דעם יונגן ספינאָזאַן און אויסגעפינען אויף וויפל עס זענען ריכטיק די באַשולדיגונגען.

ווייסט ווייטער לוקאַס צו דערציילן, אַז איינמאָל איז ער געקומען אַ פריילעכער אין דער שולע, ווייל „ער האָט געפילט, אַז דער געוויסן איז ביי אים אַ ריינער".

האָט מען אים געגעבן צו וויסן, אַז ער זאָל באַלד קומען אין דער קהילה, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פון „עץ חיים". דאָרטן האָבן די ריכטער (דאָס מיינט די מיטגלידער פון ועד) אים אַריינגערופן אין אַ חדר מיוחד און דערציילט, אַז ער ווערט באַשולדיקט אין אפיקורסות. זיי גלויבן אָבער נישט אין דעם און בעטן, ספינאָזאָ זאָל זיי זאָגן דעם גאַנצן אמת.

ספינאָזאָ האָט קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט זיין שולד. דעמאָלט האָבן די ריכטער גערופן די צוויי חברים, וואָס האָבן זיך גע־פונען באַהאַלטן אין אַ נעבן־צימער. האָבן די חברים־שפּיאָנען עפנטלעך אים באַשולדיקט פאַר די לערער, אַז ער האָט זיך אויסגעלאַכט פון די יידן און זייערע גלויבונגען.

ספינאָזאָ האָט קאַטעגאָריש אויסגעהערט די אַלע באַשול־דיקונגען. ער האָט וואַרשיינלעך געשוויגן און נישט געענטפערט מיט אַזאַ חוצפה, ווי עס וויל אונז דערציילן לוקאַס. לויט לו־קאַסן האָט ספינאָזאַ כלומרשט געענטפערט, אַז זייער שרעק און דראָונגען רופן אין אים אַרויס אַ געפיל פון רחמנות. וואָס איז שייך די עדות באַשטעטיקט ער דאָס, וואָס זיי האָבן דערציילט אין זיין נאָמען, ווייל כדי צו דערגיין די אַלע סתירות אין דער תורה מוז מען קיין סך נישט פאַרמאָגן. אַ חוץ שכל.

אויב די צווייטע תשובה איז פסיכאָלאָגיש וואַרשיינלעך, איז די ערשטע אַן אויסגעטראַכטע פון לוקאַסן און דורך און דורך פאַלש. זי שטימט נישט מיט זיין גאַנצן וועזן. זי איז אַ שרייענדער דיסאנאנס מיט זיין שטילן, זייער באַשיידענעם כאַראַקטער, אַזוי ווי עס גיבן אונז איבער הן זיינע פריינט, הן זיינע שונאים.

דערווייל האָט זיך מארטיירא דערוווּסט, אַז עס קומט פאַר אַן אויספאָרשונג מכח ספינאָזאַס אַפּיקורסישע געדאַנקען. האָט ער זיך שנעל אַ לאָז געטאָן אַהין, כדי מיטן כח פון זיין אויטאָריטעט, אין וועלכן ער האָט דרך אגב שטאַרק געגלויבט, צוריקפירן דעם געראָטענעם תלמיד אויפן דרך הישר. האָט ער זיך אָוועקגעשטעלט אַנטקעגן דעם יונגן תלמיד זיינעם און האָט אים אָנגעהויבן צו מוסרן, דראָען און שרעקן מיט בילדער פון גיהנום און אומרחמנותדיקער שטראָף אויף יענער וועלט.

ספינאָזאַ איז געבליבן שטום און ווי פאַרגליווערט. ער האָט גאָרנישט נישט געענטפערט. זיין שווייגן האָט אַרויסגערופן אַ צאָרן ביים רבין און אַלס דער עלטסטער פון דער קהילה האָט ער זיך געווענדט צום בית-דין מען זאָל אים באַשטראָפן, און אויב ער וועט זיך נישט אומקערן אויף די פרומע וועגן פון זיינע אבות און וועט זיך נישט אָפּזאָגן פון זיינע פאַלשע מיינונגען, דעמאָלט וועט מען אים מחרים זיין.

און דאָ קומט ווייטער דער האַלב-בעלעטריסטישער עדות לוקאַס און וויל אונז פאַרזיכערן, אַז ספינאָזאַ האָט געענטפערט, אַז ער פאַרשטייט די וואָגיקייט פון די דראָונגען און אַלס אַ לוין פאַר דעם, וואָס ער האָט אים אויסגעלערנט לשון קודש, וויל ער אים געבן די געלעגנהייט אויסצושליסן אים פון דער קהילה.

ספינאָזאַ האָט אַזוי נישט געענטפערט, ווייל אַזאַ ענטפער וואָלט תיכף ומיד געמוזט אַרויסרופן אַ חרם אויף אים. דערווייל זעען מיר, אַז צווישן דער צייט פון דער אויספאָרשונג און דער ערשטער הזהרה, וואָס איז היסטאָריש זייער וואַרשיינלעך, און דער צייט פון חרם גייט אַריבער אַ פּאָר יאָר. וואָס איז די סיבה דערפון? פאַרוואָס האָט מען ספינאָזאַן באַלד נישט מחרים געווען?

אייניקע ווילן האָבן, אַז דאָס האָט מען געטאָן צוליב דעם, וואָס שאול מארטיירא האָט נישט געוואָלט, אַז אַזאַ שאַרפער קאָפּ זאָל ביי יידן פאַרפאַלן גיין. ער וואָלט דאָך געקענט זיין אַ רב, אַ שטאָלץ פון אַ קהילה און אפשר פון דערזעלבער אַמסטערדאַם־קהילה, וווּ זיין פאָטער איז געווען פרנס ?

אַנדערע ווילן גאָר, אַז דער מעמד (ד. ה. די פאַרוואַלטונג) האָט נישט געוואָלט אַזוי לייכט און שנעל זיך באַנוצן מיט דעם שרעקלעכסטן מיטל, וואָס איז געווען אין רשות פון די רבנים, ווי דער חרם. דער פּראָטעסט־שאָס פון אוריאל אַקאָסטאַ, אין אַפּריל 1640. איז געווען אַ געניגנדע „מעמענטאָ". אַז מען זאָל דעם חרם אַזוי לייכט נישט אָנווענדן.

עס איז אָבער וואַרשיינלעכער. אַז דאָס איז געשען צוליב דעם פאָטער פון ברוך ספינאָזאַ. דער אַלטער פרנס הקהילה, אַ חשובער סוחר און כלל־טוער. דאַמאָלסט שוין אַ קראַנקער, וואָלט נישט געקענט איבערטראָגן אַזאַ גרויסע בושה און אַזאַ אומגליק, פאַרוואָס ער וואָלט אָן צווייפל געהאַלטן — דאָס אויסשליסן זיין זון פון דער יידישער קהילה.

און מיר זעען טאַקע, אַז באַלד נאָכדעם, ווי דער טאַטע פאַרמאַכט אויף אייביק זיינע מידע אויגן (דעם 30 מערץ 1654), ווערט שוין די שטעלונג צום יונגן ספינאָזאַ אַסך אַגרעסיווער, אָפענער און שאַרפער. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז דער מעמד האָט אים אַ פּאָר מאָל איינגעלאַדן אויף די אסיפות און איינגעטענהט, ער זאָל זיך נישט דערווייטערן פון די יידן.

און די דערווייטערונג איז שוין געווען זייער אַ טיפע, אויב נאָך נישט אין שטח, איז שוין אין גייסט. די באַקאַנטשאַפט מיט פאַרשידענע קריסטלעכע סעקטאַנטן, מיט וועמען ער פלעגט זיך אָפט טרעפן נאָך ווען דער טאַטע האָט געלעבט, האָט געמוזט אַרויסרופן אַ שטאַרקע אומצופרידנקייט מצד די מנהיגים פון דער יידישער קהילה.

ספינאָזאַ האָט אָנגעהויבן אויסצומיידן די געזעלשאַפט פון יידן ; אפילו אין דער סינאַגאָגע איז ער אַ זעלטענער גאַסט און שטאַרק אויפגערעגט האָט די יידן זיין אָפּוועזנהייט יום כפור צו „כל נדרי", צום קדש הקדשים פון די שפּאַנישע עקס־מאַראַנען.

די שנאה צו אים איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ווען

ספינאָזאַ איז אַמאָל אַרויס פון טעאַטער האָט זיך אויף אים אַן אומבאַקאַנטער ייד אַ וואָרף געטאָן מיט אַ מעסער אין האַנט. ער איז קוים ניצול געוואָרן פון טויט. ער האָט זיך נאָך מער אָנגעהויבן צו דערווייטערן פון דער יידישער געזעלשאַפט. דער אָנ־פאַל איז מסתמא פאָרגעקומען נאָכן פאָטערס טויט, ווען ספינאָזאַ האָט שוין נישט געוווינט אין טאַטנס הויז און האָט פאַר זיך געפונען אַ דירה אין שכנות מיט יענעם אָרט, ווו די סעקטאַנטן פלעגן זיך צונויפקומען אויף זייערע געוויינלעכע דיסקוסיע־אָוונטן איבער פאַרשיידענע רעליגיעזע און פאָליטישע פראַגן.

ספינאָזאַ האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווינענדיק אין ה א א ג, דערציילט זיין באַלעבאָס וואן דע ספיק, אַז די קהילה אין אַמסטערדאַם האָט אים אַפילו פאָרגעשלאָגן אַ געהאַלט פון טויזנט פלאָרענען ער זאָל נישט אַרויסטרעטן פון יידנטום און ווייזן זיך פון צייט צו צייט אין שול, דאָרט ווו דער טאַ־טע האָט געהאַט זיין בכבודיקן „שטאָט" צווישן די ערשטע פּני פון „ניי־ירושלים".

האָט ער זיי געענטפערט — אַזוי גיט איבער אַ צווייטער ביאָגראַף פראַנץ האַלמע, — אַז ער איז נישט קיין היפּאָקריט און וועט קיין געלט נישט נעמען און אין שול אַריין נישט גיין.

אויך די משפחה האָט זיך שאַרף אָפּגעגרעניצט פון זייער „פאַרבלאָנדזשעטן" מיטגליד. אַפילו דעם קדיש האָט ער אויפגע־הערט צו זאָגן פאַר דער נשמה פון זייער פרומען פאָטער. האָבן די איינציקע געבליבענע: די שוועסטער רבקה און דער שוואָ־גער דע קאַזערעס באַשלאָסן אים אויסצושליסן פון דער באַשיידע־נער ירושה, וואָס איז געבליבן נאָכן טאַטן. דע קאַזערעס האָט געטענהט, אַז די ירושה קומט זיין בן־יחיד דניאל פאַר ווע־מענס קומען אויף דער וועלט זיין פרוי מרים, ברוכס שוועסטער, האָט באַצאָלט מיטן יונגן לעבן.

ספינאָזאַ האָט באַשלאָסן אויפצומאָנען דאָס, וואָס קומט אים לויט דעם טרוקענעם, אָביעקטיוון געזעץ. און ווען דער געריכט האָט אים צוגעפּסקנט אַ טייל פון דער ירושה, האָט ער זיך דאַמאָלסט גרויסמוטיק פון איר אָפּגעזאָגט, וועלנדיק נאָר באַווייזן, אַז פאָרמעל איז ער גערעכט, און די אומגערעכטיקייט פון דער משפחה איז דיקטירט נישט לויטן יושר, נאָר לויט זייערע געפילן

צו אים. און יושר און נישט יושר געמאָסטן און געוואויגן אויפן סמך פון געפילן, מוזן זיין פאַלש און מען דאַרף זיי באַקעמפן.

אין דערדאָזיקער טאַט פון ברוך ספינאָזאַ געפינען מיר דעם ערשטן פּראַקטישן קערן פון זיין שפּעטערדיקער טעאָרעטישער עטיק, וואָס איז נישט אפעקטירט פון מענטשלעכע געפילן און שטימונגען, נאָר איז געבויט אויפן קאַלטן שכל און דער מיטווירקונג פון מענטשלעכן פּערזענלעכן אינטערעס סיי אין גוטע און סיי אין שלעכטע מעשים.

צו יענער צייט רייסט ספינאָזאַ איבער די באַציונגען מיט די אַמסטערדאַמער מקובלים, מיט וועמען ער איז אַ געוויסע צייט געשטאַנען אין נאָענטע באַציאונגען.

„איך האָב איינקע קאַבאַליסטישע פּלוידערער געלייענט און אַ חוץ דעם האָב איך זיי אויך געקענט – האָט זיך שפּעטער ספינאָזאַ מודה געווען – אין האָב זיך נישט געקענט אָנוווּנדערן איבער זייער משוגעת".

דערווייל האָט ער זיך אַלץ מער און מער פאַרטיפט אין די ווערק פון די קריסטלעכע מקובלים און טעאָלאָגן, פילאָזאָפן און יוריסטן. אין דער געזעלשאַפט פון די קריסטלעכע גאָט-זוכער, וואָס זענען פאַרטריבן געוואָרן פון פאַרשיידענע לענדער אין דער תקופה פון דער קאַטוילישער רעאַקציע, און וואָס האָבן געפונען אַ צייטווייליקן מקום מקלט אין דעם פרייהייטלעכן האָלאַנד, האָט ספינאָזאַ אָנגעהויבן זיך פילן היימישער און זיכערער.

ער איז אָבער שוין געווען אין די יאָרן, ווען מען מוז זיך אָפּגעבן אַ דין וחשבון וווהין מען גייט און וואָס מען וויל? דאָס זענען געווען פראַגן אויף וועלכע ער וואָלט נישט געקענט זיך אַליין ענטפערן, ווען נישט די דרויסנדיקע און שוין כמעט אים פרעמדע יידישע וועלט, וואָס האָט אים געצוווּנגען צו געבן דאַרויף אַן ענטפער.

די יידישע עדה פון אַמסטערדאַם האָט באַשלאָסן דורכצופירן אַ פאָרמעלע אָפּשיידונג פון דעם „כופר", דעם זון און אייניקל פון פרומע מאַראַנען, וואָס האָט זיך שוין גייסטיק דערווייטערט פון דער אמונה און פון לעבן פון דעם יידישן קיבוץ.

דער פייערלעכער חרם האָט באַשטעטיקט פאַר דער עדה

און קהילה, אַז דער, וואָס האָט זיך פון איר דערווייטערט מיט דער מחשבה, דאַרף זיך אויך דערווייטערן פיזיש.

דער חרם איז אַ ווענדפונקט אין זיין לעבן, אָבער דער־דאָזיקער ווענדפונקט איז שוין אַ קלאָרער, און דער וועג אין דער צוקונפט איז בולט אָנגעמערקט.

ברוך אחר

עס איז מער ווי וואַרשיינלעך, אַז ברוך ספּינאָזאַ האָט מיט זיינע אַלע כּחות געוואָלט אויסמיידן דעם ענטגילטיקן, שאַרפן פאַנאַנדערגיין זיך מיט דער יידישער קהילה. אים האָט זיך אַלץ געדוכט, אַז פּונקט ווי ביי קריסטן, וועט מען סוף כּל סוף מוזן טאָלערירן אויך ביי יידן די, וואָס זענען נישט איינשטימיק מיט דער ביז איצטיקער אויפפאַסונג פון דער תּורה און זיי וועלן זיך דערווערבן דאָס רעכט פון פרייער קריטיק און אַנאַליז. פּונקט ווי אין האָלאַנד גופא, וווּ די מלוכה האָט אָפּגעהיט, אַז אין די אוניווערזיטעטן זאָל מען נישט פאַרבאַטן טעאָלאָגיע מיט פילאָזאָפיע און מ'זאָל נישט רודפן די פילאָזאָפן דערפאַר, וואָס זיי זענען נישט קיין טעאָלאָגן, האָט ספּינאָזאַ געגלויבט, אַז אַזוי דאַרף זיין אויך ביי יידן.

דערווייל איז ער נאָך פאָרמאַליש אַ ייד און באַווייזט זיך אַפילו אין שול. צום לעצטן מאָל זעען מיר אים אין דער סינאַגאָגע דעם 5-טן דעצעמבער 1655. דאָס איז געווען שבת אין דער וואָך פון חנוכּה. מען האָט ספּינאָזאן מכבּד געווען מיט אַן עליה און ער האָט מנדר געווען זעקס פלאָסאָס.

אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט זיך די זעלבע עדה צוגע-הערט צו די האַרטע ווערטער פון חרם, וואָס מען האָט געוואָרפן אויף דעם „פאַרעקשנטן" זון פון מיכאל עספּינאָזאַ.

ספּינאָזאַ האָט זיך אַלץ מער באַפריינדעט מיט די קריסט-

לעכע סעקטאַנטן אין אַמסטערדאַם, צווישן זיי איז אים געווען נענטער צום האַרצן די סעקטע פון מענאַניטן, וואָס האָט געפּרע־דיקט דאָס רעכט פון טויפן זיך צו יעדער צייט, ווען דער מענטש ווערט רייף/דערצו, און געזוכט פון כריסטוסן אַרויסצוברענגען דאָס מענטשלעכע, דאָס עטישע, דאָס, וואָס וואָלט געקאָנט אַפּעלירן צו יעדן דענקנדן מענטשן. ספּינאָזאַ איז געשטאַנען מיט די מענאָניטן אין נאָנטע באַציונגען, און ווי עס וויל אייגער פון זיינע ערשטע ביאָגראַפן, האָבן זיי אים אַפילו געשטיצט מאַטעריעל.

דערדאָזיקער אָפענער פאַרקער מיט די סעקטאַנטן, אויף וועלכע מען האָט געקוקט קרום אין לאַגער פון די אָפיציעלע, פרומע פּראָטעסטאַנטן, האָט ענדלעך געמוזט ברענגען צו דעם צוזאַמענברוך, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דער פאָרם פון חרם.

און געהיט האָט זיך די אַמסטערדאַמער ספרדישע קהילה פאַר אַ חרם מיט אַלע כוחות.

גראָד אין דער זעלבער צייט ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם חרם אויף ספּינאָזאַן, האָט דער ועד הקהילה געהאַט צו טאָן מיט אַן אַנדער כופר. דאָס איז געווען דער דאָקטאָר דניאל אָדער יואן פּראַדאַ.

פּראַדאַ האָט געשטאַמט פון שפּאַניען. ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1615 און האָט שטודירט מעדיצין אין טאָלעדאָ. אַזוי ווי אַ סך אַנדערע מאַראַנען איז ער געקומען קיין אַמסטער־דאַם, געוואָרן צוריק אַ ייד, און האָט אין דער פרייער צייט זיך פאַרנומען מיט פילאָזאָפישע חקירות. דידאָזיקע חקירות האָט ער געפירט אין אַ געזעלשאַפט פון יונגע יידישע בחורים, צווישן וועלכע עס זענען אויך געווען תלמידים פון מאטייראס העכערן קלאַס אין „עץ חיים”, פון „כתר תורה”.

עס איז כמעט זיכער, אַז דערדאָזיקער פּראַדאַ איז געווען דער ערשטער לערער פון ספּינאָזאַן מחוץ דעם „עץ חיים” און אַז ער האָט זיך געפונען צווישן די יונגעלייט, וואָס האָבן פון אים געלערנט, אַז דער תנ״ך איז נישט הייליק, די נאַטור הערשט אַ דאַנק אָביעקטיווע געזעצן, און אַז שכל איז די איינ־ציקע מאָס פון אמת.

האָט מען דעמדאָזיקן דאָקטאָר פּראַדאַ פאַרמסרט פאַר דעם

בית דין פון דער ספרדישער קהילה. פראַדאַ האָט זיך דער-שראָקן; זיין פּראַקטיק איז געווען מערסטנטייל צווישן יידן און אַ חרם האָט פאַר אים געמיינט אַ מאַטעריעלער חורבן.

אין דעם זעלבן יאָר, ווען מען האָט מחרים געווען ספּי-נאָזאַן, אין 1656, שיקט פּראַדאַ אַריין אַ תחנונים-בריוו צום בית דין מיט אַ בקשה אים נישט מחרים צו זיין. ער שלאָגט זיך על-חטא אויף זיינע זינד, איז גרייט תשובה טאָן, און פאַרזיכערט, אַז מער וועט ער נישט פּרעדיקן קיין שום געדאַנקען קעגן דער יידישער תורה.

„איך זאָג צו", שרייבט פראַדא צום בית דין, „אַז איך וועל מער נישט אַריינפאַלן אין אַזעלכע אָדער ענלעכע געשיכ-טעס און דעריבער בעט איך אַלעמען זיי זאָלן זיין מיט מיר און צוזאַמען בעטן דעם האַר פון דער וועלט, ער זאָל מיר מוחל זיין פאַר מיינע זינד און זאָל האָבן מיטלייד מיט מיר".

געשריבן איז דידאָזיקע בקשה געווען נאָר צוליב אויסמיידן דעם עפנטלעכן סקאַנדאַל. וואָס איז פאַר אים אַלס אַ דאָקטאָר געווען פשוט געפערלעך.

אין דערווירקלעכקייט האָט פראַדא אויף גאָרנישט נישט חרטה געהאַט. ער האָט ווייטער „אָנגעפירט מיט אַ גרופּע ישיבה-בחורים", ווי מיר לייענען אין אַן אָפיציעלן דאָקומענט פון יענער צייט און האָט זיי געלערנט, אַז גאָט און נאַטור איז איינס און דאָסזעלבע.

האָבן זיך דערפון דערוווּסט די מיטגלידער פון בית דין און עס ווערט באַשלאָסן דאָס מאָל אים אַריינצוּוואַרפן אין חרם. אָבער מען האָט זיך נישט געאיילט אַזוי מיט וואַרפן חרמות, און דאָס איז פאַר אונז זייער וויכטיק, ווייל דער פאַל מיט פראַדא לערנט אונז, אַז אויך בנוגע ספּינאָזאַן האָט דער מעמד (די קהילה-פאַרוואַלטונג) געוואָלט האַנדלען ליבעראַל, טאָלעראַנט אין דעם באַגריף, ווי עס איז געווען מעגלעך פאַר אַ יידישער קהילה צו יענער צייט.

דאָס מאָל האָט דער מעמד פאָרגעשלאָגן דעם „זינדיקן", ער זאָל פרייוויליק פאַרלאָזן די שטאָט אַמסטערדאַם, ווייל אויב ער וועט דאָס נישט טאָן, וועט מען פריער אָדער שפּעטער מוזן אים מחרים זיין.

אזוי האָט מען געטאָן מיט דאָקטאָר דניאל פּראדא און אזוי האָט מען געוואָלט טאָן מיט ספּינאָזאן.

די קהילה האָט אָנגעבאָטן פּראדאן א געוויסע סומע געלט, צוויי פּרנסים זענען צו אים געקומען און אין נאָמען פון דער קהילה אים געבעטן, ער זאָל פאַרלאָזן די שטאָט און אוועקפאָרן אין די האָלענדישע קאָלאָניעס אין דרום-אמעריקא, ווו ער קען ווערן זייענדיק א האָלענדישער בירגער.

פּראדא האָט אָבער נישט געוואָלט פאַרלאָזן אמסטערדאַם, זיינע פּאַציענטן און אויך זיינע תּלמידים.

האָט ער זיך געוואָלט נאָך אמאָל אַנטשולדיקן און אָנגע-שריבן א צווייטן תּשובה-בריוו, אין וועלכן ער האָט ווייטער מיט א בקשה-טאָן פאַרזיכערט, אַז מער וועט ער קעגן דער יידישער רעליגיע נישט זינדיקן.

דער מעמד האָט אָבער שוין נישט געהאַט קיין צוטרוי צו אים און האָט אים מחרים געווען. דאָס איז געווען דעם 14טן פעברואַר 1657. דער חזן עמאנועל אבּענאטאר האָט פייערלעך פאָרגעלייענט פון עמוד דעם טעקסט פון חרם און האָט געמאָלדן, אַז אויב דער פאַרבאַנטער וועט פאַרלאָזן די גרעניצן פון האָ-לאַנד, וועט דער חרם פון אים אראָפּגענומען ווערן.

דר. פּראדא האָט נישט גערוט. ער האָט מיט אַלע כּוחות זיך באַמיט צו באַפרייען זיין נאָמען פון דער קללה פון חרם, וואָס האָט אים רוינירט.

האָט ער זיך געווענדט צום ספּרדישן מעמד אין האַמבורג און געבעטן, אַז די דאָרטיקע קהילה-פאַרוואַלטונג זאָל זיך אָנ-נעמען פאַר זיין קריוודע און בעטן מען זאָל דאָ אין אַמסטער-דאַם אראָפּנעמען פון אים דעם חרם. דער האַמבורגער מעמד האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט, איינזעענדיק אַז עס פּאַסט זיך נישט אריינצומישן אין די ענינים פון א ברודער-קהילה אין וועמענס שפּיץ עס שטייט אַזא גאון, ווי ר' שאול מאָרטייראַ.

דערצו איז פּראדא געווען צו יענער צייט אַסך נעפּער-לעכער פון ספּינאָזאן. ספּינאָזאַ האָט פאַרטיידיקט זיינע אידעען און געדאַנקען, וואָס זענען פּילייכט געווען צו יענער צייט באַ-קאַנט נאָר פאַר א קליינער גרופּע יידישע יונגעלייט אין אַמסטערדאַם, ווייל ער האָט נאָך נישט געשריבן וועגן דעם, וואָס ער דענקט.

פראַדאָ דאַקעגן האָט פאַרשפּרייט זיינע „אַפּיקורסישע" געדאַנקען שריפטלעך, און זיינע שריפטן האָבן אַרויסגערופן שאַרפע ענטפערס און ביטערע, ליידנשאַפטלעכע אָנפאַלן מצד צוויי שטרענגע וועכטער פון רעליגיעזן יידנטום: פון דאָקטאָר יצחק אָראָביאָ דע קאַסטראָ אין זיין באַרימטן שפּאַנישן „באַשולדיקונגס-בריוו" (epistola invectiva) און פון דניאל לעווים דע באַריאָס אין זיין „כתר תורה" (Corona da Ley). דער ערשטער האָט אַפילו געגעבן אַ בולטן רמז, אַז ספּינאָזאַ איז געווען צווישן די תלמידים פון דעם פריידענקערישן יידישן דאָקטאָר פּראַדאָ.

דע קאַסטראָ דערמאָנט איינעם, וואָס איז „צום גרעסטן צער פון אונזער פאָלק געקומען, אַ דאַנק דידאָזיקע מעשים, צו זיין אַנטגילטיקן חורבן, און האָט אַנדערע דערמיט אָנגעשטעקט, הויפּט-זעכלעך די, וואָס האָבן מחוץ דעם יידנטום געשענקט גלויבן פאַר זיינע נאַרישע סאָפיזמען".

און דער איינער איז אָן ספק נישט קיין אַנדערער ווי ברוך בן מיכאל עספּינאָזאַ.

איצט ווערט אונז קלאָר, אַז פּונקט ווי זיין אַפּיקורסישער לערער, וועלכער איז, ווי מיר האָבן באַוויזן, געווען דער ייד פּראַדאָ און נישט דער קריסט ענדען, ווי עס ווערט אָנגעגעבן אין אַלע ספּינאָזאַ-ביאָגראַפיעס — ווערט אונז אויך פאַרשטענדלעכער די פּאָליטיק פון דעם אַמסטערדאַמער בית-דין בנוגע דעם יונגן ספּינאָזאַ. ער איז געווען מיט 17 יאָר ייִנגער פון זיין לערער פּראַדאָ. האָט מען אַלץ געקוקט אויף אים נישט ווי אויף אַ פאַרפירער, נאָר ווי אויף אַ פאַרפירטן, און דאָ דאַרף מען זוכן די סיבות פון די וואַקלענישן פון דעם בית-דין. זיי האָבן געהאַט אײַנזעעניש און גענומען אין אָנבאַטראַכט זיין אָפּשטאַמונג (אַ פּרנס אַ זון), זיינע חריפות (מאַרטייראָס אַ ליבלינג-תלמיד!) און זיין יוגנט (אינגאַנצן אַלט 24 יאָר!). דעריבער איז דער וועג פון דער ערשטער הזהרה ביז דעם אומפאַרמיידלעכן חרם אַזאַ

לאַנגער, קאָמפּליצירטער, פול מיט דיפּלאָמאַטישע טריט, מיט כמעט פּאָטערלעכע פאָרזיכטיקייט און געלאַסנקייט.

אין שייכות מיט ד"ר פּראַדאָס אינצידענט ווערט איצט קלאָר לוקאסעס אינפאָרמאַציע וועגן דער סומע געלט, וואָס די אַמסטערדאַמער קהילה האָט אָנגעבאָטן ספּינאָזאַן. זי האָט מסתמא געוואָלט, אַז ספּינאָזאַ זאָל אַוועקפאָרן קיין דרום־אַמעריקע אין די האָלענדישע קאָלאָניעס, און אויף אַזאַ אופן געוואָלט אים דערווייטערן פון דער קהילה.

אויב דער דאָזיקער פאַקט איז אַן אמתער האָט מען די סומע אים נישט פאָרגעשלאָגן אַלס כאַבאַר ער זאָל שווייגן, ווי עס ווילן די ביאָגראַפן זיינע, נאָר אויף הוצאות, ער זאָל פאַרלאָזן בכלל האָלאַנד.

ספּינאָזאַ האָט אָבער נישט געוואָלט צופרידנשטעלן די מיטגלידער פון דער קהילה, ווייל דאָס וואָלט געהייסן, אַז זיי זענען גערעכט, דעמאָלט ווען ער איז געווען טיף איבערצייגט, אַז זיי זענען גערעכט דערפאַר, וואָס זיי גלויבן, און ער גלויבט דערפאַר, וואָס ער איז גערעכט.

דאָנערשטיק, דעם זעקסטן טאָג אין חודש אב, שנת תט"ז (27 יולי 1656), האָט מען דורך ספּעציעלע מודעות געמאָלדן, אַז מען וועט אין דער פּאָרטוגעזישער סינאַגאָגע מחרים זיין ברוך בן מיכאל עספּינאָזאַ. מען האָט אויך אים געגעבן צו וויסן, ער זאָל קומען אין שול אַריין; ער איז אָבער נישט געקומען.

דעם טעקסט פון חרם האָט מען פאַנאַנדערגעשיקט אין ספּעציעלע שפּאַנישע מודעות, כדי אומעטום זאָל מען וויסן, אַז דער זון פון דעם נישט־לאַנג פאַרשטאָרבענעם פּרנס און גאָטס־פאָרכטיקן יידן איז פון היינט אָן מחוץ דער יידישער עדה; ער איז אַן אחר. דאָס איז דער נוסח פון דער מודעה וועגן דעם חרם:

„די הערן פון דעם מעמד טוען אייך צוּוויסן געבן, אַז זיי האָבן שוין פון אַ לאַנגע צייט ידיעות וועגן די שלעכטע מעשים און מחשבות פון ברוך עספּינאָזאַ און זיי האָבן זיך באַמיט דורך פאַרשיידענע מיטלען און הבטחות אים אָראָפּנעמען

פון דעם פּאַלשן וועג. היות ווי קיין שום זאַך האָט אים נישט געקענט פאַרבעסערן און פאַרקערט, עס זענען יעדן טאָג אָנגעקומען אַלץ מער און מער ידיעות וועגן זיין גרויסער אפיקורסות, וואָס ער האָט געטאָן און געלערנט און פון די אומערהערטע פאַרברעכנס, וואָס ער איז באַגאַנגען. זיי זענען געוואָרן באַשטעטיקט דורך אַ סך עדות, וועלכע מען קאָן גלויבן און וועלכע זענען באַוויזן געוואָרן אין דער אָנוועזנהייט פון עספּינאָזאַ, ווען זיי האָבן איבערצייגט אין זיין שולד. דעריבער האָבן מיר באַשלאָסן, נאָכדעם ווי דער ועד החכמים (הרבנים) האָט דעם ענין אונטערזוכט, מחרים זיין און אַרויסטרייבן דעם דערמאָנטן עספּינאָזאַ פון דעם גדר פון דעם יידישן פאָלק מיט דער הסכמה פון די דערמאָנטע חכמים. מיר זענען אים מחרים מיט דעם פאָלגנדן נוסח פון חרם:

„לויט דעם באַשלוס פון מלאכים און לויט דעם פּסק-דין פון די קדושים מיטן הסכם פון בית-דין און פון דער הייליקער קהילה אונזערער, זענען מיר מחרים, מיר פאַרשטויסן, זאָגן זיך אָפּ און פאַרשעלטן ברוך דע ספּינאָזאַ. און פאַר די הייליקע ספרים אונזערע מיט די תרי"ג מצות, וועלכע זענען אין זיי פאַרשריבן, זענען מיר מחרים מיטן חרם, וואָס יהושע האָט מחרים געווען יריחו, מיט דער קללה, וואָס אלישע האָט פאַרשאָלטן די יינגלעך און מיט די אַלע תוכחות פון דער תורה.

„זאָל ער זיין פאַרשאָלטן בייטאָג און זאָל ער זיין פאַרשאָלטן ביינאַכט! זאָל ער זיין פאַרשאָלטן, ווען ער לייגט זיך און זאָל ער זיין פאַרשאָלטן ביים אויפשטיין!

„זאָל ער זיין פאַרשאָלטן ביים אַרויסגיין, זאָל ער זיין פאַרשאָלטן ביי זיין צוריקקומען! גאָט זאָל אים קיינמאָל נישט מוחל זיין!

„זאָל זיך זיין צאָרן און כעס קעגן דעם מענטשן צעפלאַקערן און זאָל אויף אים אַראָפּשיקן אַלע קללות, וואָס זענען פאַרשריבן אין די ספרי תורה.

„און גאָט וועט זיין נאָמען פון דער ערד פאַרניכטן (ה' ימחה את שמו מתחת השמים) און גאָט וועט אים צו זיין מפּלה אַרויסשטויסן פון אַלע שטאַמען פון ישראל מיט אַלע קללות פון הימל, ווי זיי זענען אין דער ספר תורה פאַרשריבן.

„אָבער איר, וואָס דויערט ביי גאָט, האָר אייער, איר לעבט אייביק!

„מיר זענען מזהיר, אַז קיינער זאָל מיט אים נישט האָבן קיין שום שייכות, נישט מינדלעך און נישט שריפטלעך. קיינער זאָל אים קיין שום טובה נישט טאָן און קיינער זאָל מיט אים נישט זיין צוזאַמען אונטער איין דאַך אָדער אין ד' אמות מיט אים! און קיינער זאָל נישט לייענען קיין שום ספר, וואָס ער האָט פאַרפאַסט אָדער געשריבן"!

ווער האָט אים מחרים געווען?

די חכמים פון ועד זענען געווען שאול מארטיירא און יצחק אבוהב, וועלכער האָט זיך שוין אומגעקערט פון בראַזיליע. מנשה בן ישראל איז צו יענער צייט נישט געווען אין אַמסטערדאַם. ער האָט געווײלט אין לאָנדאָן אין די אָנגעלעגנהייטן פון די ענגלישע יידן, וואָס האָבן באַדאַרפט באַקומען אַדאַנק זיינע השתדלות דאָס רעכט זיך צוריקצוקערן אין זייער היימלאַנד, פון וואַנען מען האָט זיי אין 1290 פאַרטריבן. עס האָט אָבער געמוזט זיין אַ דריטער, ווייל אַ בית-דין איז באַשטאַנען פון דריי מיטגלידער. ווער דאָס איז געווען ווייסן מיר נישט אויף גענוי.

וואָס איז שייך דעם ועד הקהילה, וואָס האָט באַשלאָסן דעם חרם צו פּראָקלאַמירן נאָך דעם ווי די חכמים האָבן אונטערזוכט ספינאָזאַס שולד, איז ער באַשטאַנען פון 14 מיטגלידער. זייערע נעמען פיגורירן אין פּראָטאָקאָלן פון דער אַמסטערדאַמער קהילה אונטער דעם באַשלוס וועגן ד"ר פּראַדאָס פּראָצעס. צווישן זיי געפינט זיך שלמה אברבנל, בנימין תוספא, ד"ר אפרים בוענא, אברהם פעריירא און אַנדערע. אַלס סעקרעטאַר פיגורירט אברהם טעלעס.

אַ לאַנגע צייט האָט מען באַשטריטן יצחק אבוהבס אָנטייל אין חרם. דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס זיינע קינדער האָבן

זיך געשעמט מיט דעם טאַטנס ראָלע אין דעם חרם און האָבן דעריבער אָפּגעלייקנט זיין אָנוועזנהייט.

נאָך דעם ווי דער חרם איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, האָט זיך שאול מאָרטייראַ געווענדט צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג מיט אַ מסירה אויף ספּינאָזאַן. די פאַרוואַלטונג האָט אים אָפּגעשיקט צום קאַלוויניסטישן קאָנסיסטאָריאַט, ער זאָל באַשטעטיקן, אַז דער פאַרבאַנטער איז אַן אַפּיקורס. די קאַלוויניסטישע גלחים האָבן באַשטעטיקט די מעשים פון דעם בית־דין. דעמאָלט האָט דער מאַגיסטראַט געהייסן ספּינאָזאַן פאַרלאָזן די שטאָט אַמסטערדאַם אויף אַ פּאָר חדשים צייט.

פאַר דעם שווינדזיכטיקן ספּינאָזאַן איז בכלל דער זומפּי־קער אַמסטערדאַם געווען אַ געפאַר. ער האָט סיי ווי סיי גע־האַט בדעה זיך אַרויסציען פון זיין געבורטס־שטאָט. ער האָט אָבער נישט געוואָלט נאָכגעבן, אַז ער מוז פאַרלאָזן אַמסטער־דאַם דווקא צוליב דעם חרם.

דאַן האָט ער אָנגעשריבן אַ פאַרטיידיקונגס־שריפט אויף שפּאַניש (האָלענדיש איז פאַר אים געווען נאָך שווער צו שרייבן) און האָט זי איבערגעגעבן אין צוויי עקזעמפּלאַרן דעם פאַר־וואַלטונג פון דער קהילה און דעם מאַגיסטראַט.

די אַפּאָלאָגיע האָט אָבער נישט געהאָלפן, און ווען זי וואָלט אפילו געהאָלפן, וואָלט ספּינאָזאַ אין אַמסטערדאַם מער נישט געבליבן.

דער אחר איז געשטאַנען אויף אַ שיידוועג.

דער נעכטן מוז פאַרגעסן ווערן.

דער מאָרגן האָט זיך פאַר אים באַוויזן אין בלאַסע קאָנ־טורן און האָט לחלוטין נישט געווינקט צו אים מיט בויענדע האָפענונגען.

ער איז אָבער געגאַנגען מיט דעם פּאַראָל : Caute (פאָר־זיכטיק), וואָס איז געוואָרן זיין בעסטער קאָמפּאַס אויף דעם אומבאַקאַנטן וועג פון זיין נייעם לעבן.

צווישן גאָטזוכער

די פונקען פון רעליגיעזן פּראָטעסט קעגן דער מער פּאַר־שטאַרטער ווי שטאַרקער קאַטוילישער קירך, וואָס דער וויטנ־בערגער מתמיד לוטער האָט אַרויסגעוואָרפן פון זיין צעהיצטער נשמה, האָבן פאַרשפּרייט אַ פייער, וועלכן דערדאָזיקער צופעליקער בונטאַר האָט לחלוטין נישט דערוואַרט.

אין שויס פון דעמדאָזיקן פייער ווערן געבוירן נייע אי־דעען פון רעליגיעזן דענקען און אין שטורם פון ברידער־שלאַכטן אַנטשטייען נייע סעקטעס. רעליגיעס און אני מאמינס — וואָס האָבן צעהיצט דעם כמעט שוין איינגעשלאָפענעם מענטשלעכן געדאַנק און געצווּנגען דעם גלויביקן צו זוכן אַנדערע אויס־דרוקס־פאָרמען פאַר זיינע שטאַרקע רעליגיעזע באַגערן ווי די, וואָס די דאָגמאַטישע און דאָגמאַטיזירנדע קירך האָט אים גע־קענט געבן.

דער מענטש פון סוף 16 יאָרהונדערט האָט דערזען, אַז מען האָט באַהאַלטן גוטן ווײַן אין אַ קאַטוילישע פאַס און זי אַרומגערינגלט מיט אַזעלכע אייזערנע רייפן פון „מען טאָר נישט“, אַז דער ווײַן האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ טעאָלאָגישן עסיק.

און כדי צו באַפעסטיקן די פונדאַמענטן פון דער קאַנאָ־ניזירטער קירך, וואָס האָבן זיך רויק געדרעמלט אין די שאָטנס פון אַמאָליקן מאַרטירערטום און געטיילט „קריסטוסעס ברויט“ אין קליינע זונטיק־פענעצלעך פון דעם הויכן מאַיעסטעט פון

דער גלחישער אמבאַנע, האָט מען געפונען נאָר איין מיטל דער-
צו — דאָס איז די פאַרפאָלגונג.

אין די געדאַנקען פון די אומצופרידענע האָט מען געזען
אַ געפאַר נישט נאָר פאַר דער זיכערקייט פון דער קירך, נאָר
מען האָט פון זיי, מיט רעכט, אַרויסגערופן די געשפענסטער
פון אַ סאָציאַלער רעוואָלוציע, וואָס האָט געדראָט מיט אַ שנעלן
בלוטיקן טאַנץ איבער די פרוכטבאַרע פעלדער פון די גלחישע
גיטער און איבער די רחבותדיקע לאָנקעס פון די האַלב-פעאָדאַ-
לע „קריסטלעכע” פּריצים.

די בענקשאַפט נאָך אַ סאָציאַלן יושר אין הסכם מיט דער
תורה פון דעם „פּאַסטוך” פון גליל, האָט זיך געלאָזט זייער
קלאָר פילן אין די איבערגעשפּיצטע טעאָלאָגישע חכמות און
מעטאַפיזישע רמזים פון דאָס רוב אַנטיקאַטוילישע רעליגיעזע
רעפאָרמער און קאַנדידאַטן אויף רעפאָרמער.

„איך זוך גאָטס הימל אויף דער ערד און נישט העכער” —
האָט פשוט און קלאָר זיך מודה געווען איינער פון די אָנגע-
זעענסטע רעליגיעזע בונטאַרן.

האָט זיך אָנגעהויבן אַ קרייצצוג קעגן די אַלע, וואָס ווילן
זיך באַפרייען פון דער אָפּיעקע פון גלח און זיינע מיטמענטשן.

און כדי צו ראַטעווען די וועלט פון דעם „אומנויטיקן
פייער” האָט זיך די קאַטוילישע קירך און אויך די שוין אינ-
צווישן פאַרקאַטוילישטע אין פאָרם פּראָטעסטאַנטישע קירך —
אָנגעהויבן אַרויסצוטרייבן די אונטערצינדער.

נאָך דעם ווי האָלאַנד האָט אין יאָר 1607 געשלאָסן שלום
מיט שפּאַניען, וואָס איז אין צוויי יאָר שפּעטער באַפעסטיקט
געוואָרן אין אַ פרידנס-טראַקטאַט דערווייל גאַראַנטירט אויף צוועלף
יאָר — איז דאָס לאַנד געוואָרן דער מקום מקלט פאַר אַלע גע-
רודפטע און פאַרפאָלגטע צוליב זייער אַנדערשדיקן רעליגיעזן
אני מאמין. שפּאַניען האָט אין טראַקטאַט פון 1609 אָנערקענט
די זעלבשטענדיקייט פון די זיבן האָלענדישע פּראָווינצן און
האָט זיי געגעבן דאָס רעכט צו פירן מסחר מיט אינדיען.

די יונגע האָלענדישע רעפּובליקן האָבן דערפון געצויגן
גרויס הכנסה און נישט קענענדיק אַליין אויסנוצן די גינסטיקע

קאָניונקטורן האָבן זיי ברייט גענוצט — טיר און טויערן פאַר יע־דערן, וואָס וויל קומען, אַרבעטן און צאָלן... שטייערן.

און אין זכות פון די שטייערן-הכנסות האָט שוין ממילא געמוזט קומען די רעליגיעזע טאָלעראַנץ און פרייהייט צו דענ־קען — ווי אַזוי מען וויל — אויב דאָס דענקען וועט נישט ברענגען קיין היזק דער מלוכה-קאַסע. פון אַלע לענדער זענען געקומען סעקטאַנטן קיין האָלאַנד. די האָלענדישע מלוכה האָט זיך שוין באַוואָרנט, אַז דידאָזיקע סעקטאַנטן זאָלן נישט קענען באַקומען קיין מלוכה-אַמטן חוץ די „קינדער פון קאַלוויניזם", דער איינציקער סאַנקציאָנירטער און פּריווילעגירטער רעליגיע פון דער הערשנדער נאַציע.

עס איז אָבער אַ טעות צו דענקען, אַז די הערשנדע רע־ליגיע איז געווען די רעליגיע פון דער בורזשואַזיע. גראָד פאַר־קערט! די בורזשואַזיע אַלס אַ קלאַס פון דענקנדע מענטשן, פון אינטעליגענטן, האָט זיך זייער שטאַרק באַשעפטיקט מיט גאָט-זוכעריי, האָט זיך געגריבלט אין פאַרשידענע רעליגיעזע פּראָ־בלעמען און אויף די ראַנדן פון די דיקע „קאָנטאָ-קאָרענט" ביכער האָט דער האָלענדישער סוחר געשריבן הערות צו די ווער־טער פון די אַפּאָסטאָלן.

די סעקטע פון אַ ר מ י נ י אַ נ ע ר איז מערסטנטייל באַ־שטאַנען פון סוחרים, פאַבריקאַנטן און דיפּלאָמירטער אינטעליגענץ. איר גרינדער איז געווען י אַ ק אָ ב אַ ר מ י נ י ו ס. ער האָט געלערנט, אַז דער „בעסטער גלויבן איז גאָרנישט נישט צו וויסן". די אַרמיניאַנער האָבן פאַרלייקנט די לערע פון פּרעדעסטינאַציע (באַשערטקייט) און האָבן געהאַלטן, אַז דעם מענטשנס גורל איז אָפּהענגיק פון זיין גלויבן, פון כּח פון אמונה. די אַרמיניאַנער האָבן פאַרטיידיקט דאָס רעכט פון דער וועלטלעכער מאַכט זיך אַריינצומישן אין די ענינים פון דער קירך.

אין זייער לערע איז פאַראַן אַסך אַנטפּלייונגען פון אַ פאָר־וויכטיקע פאַרגענגער. אויך רעליגיעזע רעפאָרמאַטאָרן אין האָ־לאַנד.

איינער פון זיי איז געווען ד ו ד ק ו ר נ ה ע ר ט (1522-1590) — פון באַרוף אַ יוריסט, אַ שטאַרקער כאַראַקטער און ליידנשאַפטלעכער גאָט-זוכער. זיין גאַנץ לעבן האָט ער אָפּגעלעבט

אין גרויס נויט און געצויגן זיין חיונה פון קופּערשטיכערײַ און איבערזעצונגען; ער האָט אויך געשריבן לידער.

קורנהערט האָט געקעמפט קעגן די אָרטאָדאָקסן-קאַל-ווינער. זיין אני-מאמין האָט ער אויסגעדריקט אין דעם אַזוי גע-רופענעם היידעלבערגער קאַטעכיזם (1563) — וואָס ווערט אָנער-קענט פאַר די „מאַגנאַ קאַרטאַ" פון געוויסן-פרייהייט אין האָלאַנד.

קורנהערט האָט געגלויבט אין די ביבל; ער האָט געהאַלטן, אַז צוליב דער אויסלייזונג פון דער נשמה דאַרף מען צו קיין קירך נישט געהערן. שפּילנדיק אַ גרויסע ראָלע אין קאַמף קעגן דער קאַטויליש-שפּאַנישער העגעמאָניע אין האָלאַנד, האָט ער זיך דערלויבט אויף אַסך מוט און דרייסטקייט און באַ-קעמפט די אומטאָלעראַנץ פון די פרייהייט-זוכענדע האָלענדער.

„מיר האָבן זיך מיטן פולן רעכט צוזאַמענגעבונדן קעגן דער שפּאַנישער גרויזאַמקייט. צוליב וואָס? איז דאָס געשען צוליב דעם, אַז מען זאָל באַגײַנסטיקן אויסשליסלעך די אָדער אַן אַנ-דערע פאָרם פון גאָטעס-דינסט און איר געבן ספּעציעלע פּרי-ווילעגיעס? יעדערער וואָס האָט אָפענע אויגן ווייס, אַז דער ערשטער מלחמה-פייער האָט זיך צעפלאַמט צוליב דעם הענגען, ברענען און בראָטן די אפּיקורסים; אָבער צום סוף האָט גאָט מיט זיין גנאָד באַשאָנקען די פּראָווינץ מיט פרייהייט און האָט אונז אַזוי פיל כח געגעבן, אַז מיר האָבן ביז איצט אונזער לאַנד געראַטעוועט פון שונא. די, וואָס האָבן אונז דערביי געהאָלפן, די, וואָס האָבן איינגעשטעלט זייער לייב און לעבן, די, וואָס האָבן ביי אונזערע טויערן, מויערן און אומעטום, ווו מען האָט דאָס באַדאַרפט, געאַר-בעט ווי שלעפּ-חיות און ווי לייבן געקעמפט — די זענען נישט געווען קיין מיטגלידער פון איין און דעמזעלבן גלויבן; צווישן זיי זענען געווען אַסך, וואָס מען וואָלט זיי געגרן איצט אונטערדריקט".

און דאַן זאָגט דער דרייסטער קעמפער אַזוי:

„די אמתע גלויביקע אין הסכם מיט גאָטס וואָרט וועלן אַלע-מאָל זיין אַ מינדערהייט און ווען עס וואָלט דער מלוכה צוגעגליקט מיט צוואַנג און מאַכט מאַכן אַלעמען פאַר קריסטן, דאַן וואָלטן דאָס נישט געווען קיין אמתע קריסטן, נאָר מויל-קריסטן — אַ וועלט פול מיט דער ערגסטער היפּאָקריטסטווע: עס איז שוין אַסך בעסער זיין אַ נישטגלויביקער — איידער אַ היפּאָקריט".

קורץ נאָך אים האָט אַ צווייטער האָלענדישער גאָטזוכער — שמעון עפּיסקאָפּיום (1583-1643) געפּרעדיקט, אַז „קריסטנטום איז נישט תורה, נאָר לעבן; גאָטעסדינסט, וואָס קומט נישט פון אַ פרייער נשמה, איז נישט קיין גאָטעס-דינסט".

די אַרמיניאַנער, וואָס האָבן איבערגענומען אַסך פון די צוויי אָריגינעלע, זעלבשטענדיקע קריסטלעכע דענקער — זענען געווען אויסגעשפּראָכענע פּאַציפיסטן. עס איז געלעגן אין זייערע עקאָנאָמישע אינטערעסן, אַז מען זאָל נישט פירן קיין מלחמות — ווייל דאָס וואָלט רויִנירט זייער פרידלעכע עקספּאַנזיע אויף די ברייטע, פּיאָנערישע שטחים פון האָלענדישע קאָלאָניעס און די לענדער, וווהין מען האָט זיך געלאָזט קויפן און פאַרקויפן סחורה אונטער די זעגלען פון דעם יונגן האָלענדישן פלאָט.

די קאַלווינער האָבן זיי באַקעמפט. זיי זענען נישט געווען צופרידן מיטן צייטווייליקן שלום, וואָס האָלאַנד האָט געשלאָסן מיט שפּאַניען אויף צוועלף יאָר. זיי האָבן געוואָלט אַ ווייטער-דיקן קאַמף ביז דער ענטגילטיקער באַפרייונג פון דער גאַנצער האָלענדישער טעריטאָריע פון שפּאַנישן יאָך. אויך זיי זענען געווען סוחרים; זיי זענען אײַנגעגאַנגען אויף אַ צייטווייליקן שלום דוקא אַלס סוחרים: אָבער זיי האָבן געהאַט אַסך ברייטערע השגות פון אַן אימפּעריאַליסטישער דעראָבערונג פון נייע האַנדלס-מערק פאַר זייער פאָטערלאַנד, ווי די אַרמיניאַנער. און דערצו נאָך האָבן די קאַלווינער זיך געיחוסט מיט זייער בכור-שאַפט; ווייל זיי האָבן דאָס געראַטעוועט האָלאַנד פון שפּאַנישן יאָך און דערפאַר קומט זיי — אַזוי האָבן זייערע עקס-פּאָנענטן געטענהט — דאָס רעכט צו זיין די פּריווילעגירטע אין לאַנד. דאָס פאָלק האָט זיי געשטיצט און די קאַלווינישע רעדלפירער און פאַסטאָרן האָבן שטיצנדיק זיך אויף די מאַסן, דורכגעפירט זייער פּאָליטיק. אָראַפּגעוואָרפן שטאַטהאַלטערס, געצוווּנגען דער וועלטלעכער מאַכט צו העלפן דער קירך רודפן אַנדערשגלויביקע אָדער דענקנדע.

דער באַרימטער אוטרעכטער פּרינציפּ פון יאָר 1579, וואָס איז מיט אַזוי פיל בלוט און מי אויסגעקעמפט געוואָרן, אַז קיינער קען

נישט וויין געראָדפט צוליב זיין גלויבן — איז געבליבן נישט מער ווי א פאָרמולע, מיט וועלכער מען האָט פריער שטאַרק שטאָלצירט און שפּעטער זי פאַרוואַנדלט אין אַן אַרכיוואַלישן דאָקומענט. די שטרעבונג צו אַ גלייכגעוויכט צווישן מלוכה-נויטן און קירך-פאָדערונגען איז געווען די הויפּט-פּראָגראַם פון יעדער רעגירונג אין דעמאָלטיקן האָלאַנד — אַ פּראָגראַם זייער אַ שווערע, קאָמפּליצירטע און אַ גליטשיקע.

דער מערקווירדיקער גורל פון דער סעקטע סאָציניאַנער קען דינען פאַר אַ פּלאַסטישע אילוסטראַציע.

די סעקטע פון סאָציניאַנער איז געגרינדעט געוואָרן פון אַן איטאַליענער מיטן נאָמען פויסטוס סאָציִנוס (געבוירן אין סיענאַ אין יאָר 1539 — געשטאָרבן אין פּוילן [לעבן קראָקע] אין 1604). סאָציִנוס האָט זיך פריער גענייגט צום געצנדינערישן פּלאַטאָניזם, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקענט דווקא אין האָלאַנד. שפּעטער איז ער דורכגעגאַנגען פאַרשיידענע גאָט-זוכערישע גלגולים און צום סוף האָט ער אויסגעפּרעציזירט פאָלגנדע עיקרים: ער האָט זיך באַפרייט פון דעם מסורהשן צוגאַנג צום תנ״ך און דער עוואַנגעליע. ער האָט פאַרלייקנט די מעגלעכקייט פון אַן עקזיסטענץ פון אַ הייליקן גייסט. קיין קירך איז נישט נויטיק. גאָטס וואָרט קען מען באַגרייפן מיטן שכל. דער מענטש איז פון נאַטור גוט.

ער האָט פאַרלייקנט גנאָד און באַשערטקייט (פּרעדעסטינאַציע) און האָט געהאַלטן, אַז דער אַקט פון טויפן זיך — איז אַן אומנויטיקער. חתונה איז נישט קיין רעליגיעזער אַקט, וואָס איז באַשערט פון גאָט, נאָר אַ ריין בירגערלעכער קאָנטראַקט צווישן צוויי מענטשן פון פאַרשידענע געשלעכטן.

די סאָציניאַנער האָבן געפירט זייער אַ ריין און עטיש לעבן און דערפאַר האָבן זיי זיך דערוואָרבן אַ סך פריינט און אָנהענגער.

אין 1579 איז סאָציִנוס אַוועק קיין פּוילן. דאָרטן האָט ער אויסגעאיבט אַ קאָלאָסאַלן איינפלוס אויף דער שליאַכעצקער אינטעליגענץ.

אין פּינטשעוו, בריסק און ראַקאָוו זענען אַנטשטאַנען סאָציניאַנישע קהילות (זבאָרן — האָט מען זיי גערופן) און

פראַכטפול אָרגאַניזירטע שולן און דרוקערייען האָבן פאַרשפרייט ליכט און פריי וויסן נישט נאָר אין פוילן — נאָר ווייט מחוץ די גרענעצן פון דעם לאַנד. אַ קורצע צייט איז פוילן געווען דער מקום מקלט פון די סאָציניאנער און אַנדערע ענלעכע סעקטעס. דאָס האָט פוילן פאַרשאַפט אַ סך כבוד און געמאַכט דעם פוילישן נאָמען פאַר אַ שטאָלצן סימבאָל פון רעליגיעזער פרייהייט און ברייטער טאָלעראַנץ. לאַנג האָט אָבער פוילן דעם נאָמען נישט אָנגעהאַלטן.

ביי ספינאָזאַן לאָזט זיך זייער לייכט פעסטשטעלן די השפעה פון די סאָציניאַנישע עיקרים מיט וועלכע ער האָט זיך, אָן ספק, באַקענט אין אַמסטערדאַם, ווו זיי זענען געווען אין אַ גרויסער צאָל פאַרטראָטן, נאָכדעם ווי די פוילישע רעאַקציע האָט געזיגט, און דער סיים האָט זיי געצוווּנגען צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

קומענדיק פון פוילן קיין האָלאַנד, האָבן זיך די סאָציניאנער קיין פולע רעכט קיינמאָל נישט דערוואָרבן — און הגם די שטאָטן האָבן זיי טאָלערירט, האָט אָבער די קאַלוויניסטישע קירך שטאַרק פאַרפאָלגט די ראַציאָנאַליסטיש-געשטימטע און סאָציאַליסטיש-דענקנדע סאָציניאַנער. ביי די קעמפער פאַר פרייהייט פון גלויבן זענען די סאָציניאנער געווען דער מוסטער פון עקשנות, ערלעכקייט און גראדליניקייט אין זייער דענקען און האַנדלען.

זיי האָבן געמוזט אַרויסרופן ספינאָזאַס אינטערעס און זייער באַהאַוונטקייט אין תּנ״ך האָט גורם געווען, אַז מען האָט פאַר זיי מורא געהאַט אין די פיינטלעכע לאַגערן און געזוכט זייער עצה אין די פריינטלעכע רייען.

ביז עס האָט זיך אָבער באַפעסטיקט די רעאַקציע אין האָלאַנד, האָט נאָך יענע גערודפטע סעקטע געפונען דאָרטן אַ סך אַ בעסערע מעגלעכקייט צו לעבן אין גייסט פון איר וועלט-קוק — ווי דאָס איז געווען מעגלעך אין וועלכן עס איז אַנדערן לאַנד.

אמת, פון צייט צו צייט האָט אויך אין האָלאַנד געפלאַקערט דער פייער פון שייטער-הויפן — ווי דאָס איז געווען דער פאַל אין

1509 — ווען מען האָט פאַרברענט אַן אַנטיטרינוטאַריער (אַ געגנער פון דער דריי-איינקייט). דאָך איז אין האָלאַנד געווען אַ סך זיכערער ווי אין גאַנץ אייראָפּע.

דעם נייעם שטראָם פון די גערודפטע סעקטאַנטן האָט מען פריינטלעך אויפגענומען, ווייל זיי האָבן געבראַכט מיט זיך קאַפּיטאַלן, ענערגיע, פאַרבינדונגען און דאָס וויכטיקסטע — קולט פאַר אַרבעט און אַ טיפן ווילן צו זיין אומגעשטערט אין דעם רעליגיעזן אויסלעבן זיך לויט יעדן נוסח און גלויבן. די האָלענדישע שטעט האָבן באַוואָרנט די נייע תושבים מיט אַ פולער אויטאָנאָמיע אויפן געביט פון רעליגיע — אויב די רעליגיעזע טעאָריעס וועלן נישט זיין אין קיין סתירה מיט די גרונט-פּרינציפּן פון דער מלוכה.

גראָד מיט ספּינאָזאַס קינדער- און- יוגנט-יאָרן, פאַלט זיך צונויף דער צופלוס פון קריסטלעכע סעקטאַנטן און גאָזזוכער קיין האָלאַנד.

אין אַמסטערדאַם גופא האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע די מענאָניטן און די קאָלעגיאַנטן. די מענאָניטן האָבן זיך גע-גרינדעט אונטער דער השפּעה פון דער לערע פון סימאָנס מענא, (געשטאַמט פון די ריינישע פּראָווינצן, 1492—1559), נאָך אין דער ערשטער העלפט פון 16-טן יאָרהונדערט. זיי האָבן פאַרלייקנט די בויטיקייט פון טויפן קינדער, און זיי זענען געווען אויפריכטיקע פּאַציפיסטן. די מענאָניטן האָבן אָפּגעוואָרפן גוואַלד-טאַטן אַפילו אַלס אַ מיטל צו דערגרייכן אַ „הימלישע מלוכה" אויף דער ערד. זיי האָבן פאַרבאָטן זייערע מיטגלידער צו טראָגן מיט זיך געווער, און האָבן פּראָקלאַמירט אַ „מלחמה אַלע מלחמות". פאַרשטייט זיך, אַז אונטער „מלחמה" האָבן זיי פאַר-שטאַנען אַ וואָרט-קאַמף דורך פּראָפּאַגאַנדע און שריפט. פאַר דער מלוכה האָבן זיי געהאַט רעספּעקט און געווען געהאָרכזאַם, הגם זיי האָבן פאַרבאָטן אַ מענאָניט אָנצונעמען וועלכן עס איז מלוכה-אַמט. דאָס איז געווען זייער סאָציאַל-פּאָליטישער אני-מאמין.

אויפן געביט פון רעליגיע האָבן די מענאָניטן באַקעמפט די טעאָלאָגישע פּילפּוליסטיק. די מערסטע פון זיי האָבן נישט געגלויבט, אַז יעזוס איז אַ זון פון גאָט, נאָר ער איז דער

דערלייזער פֿון דער וועלט. אונטער רעליגיע האָבן זיי פֿאַרשטאַנען אַ לעבן פֿול מיט רחמים, צדקה, מעשים טובים. דער מענטש איז רעליגיעז, אויב ער איז עטיש אין קליינע טאָגטעגלעכע ענינים, האָבן זיי געלערנט. די „הימלישע מלוכה" אויף דער ערד וועט דעמאָלט מקוים ווערן, ווען יעדער מענטש וועט טאָן גוטס און זיין ווילן צום לעבן וועט זיך אַנטוויקלען נישט פֿון האַס צו אַ צווייטן, נאָר פֿון ליבע צו אַלעמען. צווישן די מענאָניטן האָט זיך געפֿונען אַ גרויסע צאָל גייסטרייכע מענטשן פֿון אַלע סאָציאַלע שיכטן און אַפֿילו פֿון פֿאַרשיידענע רעליגיעס. אויך רעמבראַנד איז געווען אַ חבר פֿון דער מענאָניטן-סעקטע — אויב עס איז צו גלויבן דעם באַריכט פֿון אַ פֿלארענטינער מאלער באלדינאקי.

אַ סך איינפֿלוסרייכער איז געווען די סעקטע פֿון קאָלעגיאנטן.

דער נאָמען קאָלעגיאַנטן נעמט זיך פֿון וואָרט קאָלעגיע, וואָס מיינט פֿאַרזאַמלונג. זייער אורשפּרינגלעכער נאָמען איז געווען די ריינסבורגער, פֿון אַ שטעטל ריינסבורג אין האָלאַנד, ווו זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט. דאָס איז געווען אין יאָר 1619. דעמאָלט האָט דער סינאָד אין דאָרטרעכט אָנגעהויבן צו פֿאַרפֿאָלגן די סעקטע רעמאָנסטראַנטן, און מען האָט זייערע גייסטלעכע פֿירער אַרייַנגעזעצט אין תּפֿיסה און אַנדערע אינגאַנצן פֿאַרטריבן.

צוויי פֿון די רעמאָנסטראַנטן, די ברידער וואַן דער קאָדדע האָבן אָנגעהויבן צו פּרעדיקן, אַז מען דאַרף אינגאַנצן נישט קיין גלחים, ווייל די גלחים ווערן מיט דער צייט אַ קאַסטע, וואָס היט אָפּ אירע עקאָנאָמישע אינטערעסן און דערייבער באַקעמפֿט זי יעדן גלויביקן, וועלכער טייטשט אויס די הייליקע שריפֿטן לויט זיין אייגענעם פֿאַרשטאַנד. כּדי אויסצומיידן לעתיד, אַז אין שויס פֿון אַן אייגענער סעקטע זאָל קענען אויסוואַקסן אַ נישט-טאָלעראַנטע גרופּע, וואָס איז אומטאָלעראַנט אויס שרעק צו פֿאַרלירן די פּרנסה—דאַרף מען בכלל זיך באַגיין אָן גלחים און אָן קירכן; זאָלן די מיטגלידער זיך צוזאַמענקומען אין פּריוואַטע הייזער און דאָרטן לייענען די ביבל און רעדן איבער רעליגיע.

די ברידער וואָן דער קאָדדע האָבן געגרינדעט די ערשטע קאָלעגיע אין דעם דאָרף ריינסבורג, נישט ווייט פון דער באַרימטער אוניווערזיטעט-שטאָט לײדן, און די אָנהענגער פון זייער נוסח האָבן זיך גערופן די קאָלעגיאַנטן.

די קאָלעגיאַנטן האָבן געלערנט, אַז דער הייליקער גייסט לעבט אין יעדן פרומען מענטשן. יעדער מיטגליד פון אַ קאָלעגיע קען אויסטייטשן די ביבל — דעריבער זענען קיין פאַרמיטלער צווישן גאָט און מענטש נישט נויטיק און באַצאָלטע פאַרמיטלער, ווי גלחים, פּריסטער א. אַ. וו., זענען איבעריק, ווייל דאָס איז אוממאָראַליש.

דער הויפּט-מקור פון זייער גאָטזוכעריי איז געווען די ביבל; אין דער ביבל האָבן זיי געזוכט די תשובות אויף זייערע פראַגן און ספקות.

אין די ראַמען פון דערדאָזיקער סעקטע האָט יעדער איינער געהאַט די אומבאַגרענעצטע פרייהייט פון אויסטייטשן די רעליגיעזע פּראָבלעמען ווי ער האָט געוואָלט. זיי האָבן אָפּגעוואָרפן אַלע דאָגמאַטישע שטעלונגען צו דער רעליגיע. דאָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט צוצוציען צו זייער קרייז אַ גרעסערע צאָל מענטשן. אויף זייערע פאַרזאַמלונגען האָט מען געקענט זען קאַטאָליקן און יידן, לוטעראַנער און קאַלוויניסטן, קווייקער און סתם גאָטזוכער.

אין אַמסטערדאַם לאָזט זיך שוין אין יאָר 1648 פעסטשטעלן אַזאַ קאָלעגיע. מען פלעגט זיך צוזאַמענקומען אין אַ פּריוואַט הויז, יעדן זונטיק אָוונט צווישן 5 און 6 אַ זייגער, און לייענען און אויסטייטשן די ביבל.

מיט דער צייט זענען די אַמסטערדאַמער קאָלעגיאַנטן אויסגעוואָקסן אין צאָל. זיי האָבן פאַרמאָגט אַ באַדייטנדע גרופּע דיפּלאָמירטע אינטעליגענטן, מערסטנטייל דאָקטוירים — אַלץ קינדער פון פאָלק.

די מלוכה, אונטערגערייצט פון די קאַלוויניסטן און זייערע גלחים, האָט אָנגעהויבן צו פירן קעגן די קאָלעגיאַנטן אַן אויסראָטונגס-פּאָליטיק. די קאָלעגיאַנטן האָבן שטאַרק אונטערגעגראָבן דעם פּרעסטיזש פון די גלחים בכלל.

איינער פון זיי, אדאם בארעל, האָט אין וואָרט און

שריפט געלערנט, אז אן אמתער קריסט קען נישט געהערן צו קיין שום קירך און האט געשטרעבט אויפצובויען א „קירך פון טאלעראנץ”.

די זיצונגען האבן געמוזט פארקומען געהיים, אדער האלב־געהיים.

אפשר האט די נישט־גינסטיקע רעפוטאציע פון די קאלעגיאנטן אין די אויגן פון דער מאכט און פון דער קירך געהאט א ווירקונג אויף די אלע גאטזוכער, אז זיי זאלן דארטן קומען מיט זייערע ספקות און פריי און נישט געשטערט אויסדריקן דאס, וואס אין זייער אייגענער סביבה איז דאס געווען פארבאטן אדער אוממעגלעך? און דאס איז אויך די סיבה פון ספינאזאס דערנענטערן זיך צו די קאלעגיאנטן.

מען דארף אננעמען, אז שוין אין יאר 1652 קומט ספינאזא אין א באריהרונג מיט זיי. אנדערע ווילן, אז דאס איז געשען אין 1654. דאס איז אבער נישט וויכטיק. וויכטיקער איז פעסטצושטעלן, אז דאס איז געשען נאך א פאר יאר פארן חרם און אפשר נאך אין די יארן, ווען ברוך ספינאזא איז געווען מארטייר אס א תלמיד.

ספינאזאס קאנטאקט מיט די קאלעגיאנטן פאלט זיך צונויף מיט דער צייט, ווען מען האט די לעצטע אנגעהויבן צו רודפן. אויך אנדערע סעקטאנטן, וועלכע האבן אנגערירט מיט זייערע לערע די פאליטישע ענינים בכלל און ממילא אויך פון האלאנד, האט מען שוין אנגעהויבן צו פארפאלגן.

דעם 19־טן סעפטעמבער 1653 האבן די גענעראל־שטאטן ארויסגעגעבן א דעקרעט, אז מען וועט באשטראפן די אנהענגער פון סאצינס תורה, וואס איז א לעסטערונג פון גאט און א צעשטערונג פון דער עפנטלעכער מאראל.

די אומטאלעראנץ האט געהערשט אומעטום, ווו עס האט זיך שוין איינגעבירגערט א סעקטע, האט אבער ארויסגערופן קעגן זיך א אידעישע אדער אן אנדערע אומצופרידנהייט פון געוויסע יחידים־סעקטאנטן.

אזא טאלעראנטער אנפירער פון א סעקטע ווי מענא, האט געלערנט, אז א „חרם איז א צירונג פון דער קירך... אן איר איז יעדע געמיינדע ווי א שטאט אן מויערן און אן א טויער”.

דער חרם איז געוואָרן אַ מיטל פון אַנדערע סעקטאַנטישע אָנפירער קעגן די שפּאַלטונגען אין זייערע אייגענע רייען.

עס איז דעריבער נישט קיין וווּנדער, וואָס ספּינאָזאַ האָט זיך דערנענטערט צו די, וואָס זענען געווען גערודפט צוליב זייער טאָלעראַנץ; און דאָס זענען געווען די קאָלעגיאַנטן.

ער האָט זיך צוגעקוקט, ווי מען פאַרפאָלגט די קאָלעגיאַנטן און האָט דערפילט אַ ליבע צו זיי. דאָרטן האָט ער זייער שנעל אָנגעהויבן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע, ווייל ער האָט געקענט די „מוטער־שפּראַך פון דער ביבל".

לוקאַס ווייסט אַפילו צו דערציילן, אַז ער האָט גערעדט אויף אַזאַ ליבנסווירדיקן אופן, און פלעגט מאַכן אַזעלכע אויסגעצייכנטע פאַרגלייכונגען, אַז יעדערער האָט געמוזט איינשטימען מיט אים.

„ער האָט גערעדט איבערצייגנד, הגם ער האָט נישט געשטרעבט צו אַ לייכטקייט אָדער אַ שיינקייט פון אויסדרוק. ער האָט אַלץ געמאַכט אַזוי קלאָר און זיינע געשפּרעכן זענען געווען פול מיטן געזונטן שכל הישר, אַז יעדער, וואָס האָט אים געהערט, איז אַוועק אַ צופרידענער".

ער האָט דאָרטן געשלאָסן באַקאַנטשאַפטן פון וועלכע עס האָבן זיך זייער שנעל פאַנאַנדערגעבליט די שענסטע בלומען פון מענטשלעכער פריינטשאַפט פול מיט פשוטער, רירנדער געטריישאַפט ביז זיין לעצטן אָטעם.

דאָס איז די נאָענטע און ווייטע אַטמאָספערע פון גאָטזוכעריי אין וועלכער עס איז אויסגעקומען ספּינאָזאַן צו לעבן אַ געוויסע צייט. אין אַ מבול פון עוואַנגעלישן דרוש און פשט, געשטיצט אויף דעם פעסטן פונדאַמענט פון תנ"ך — האָבן זיך געטובלט גאַנצע דורות פון שטורמישע גייסטער פון גאָטזוכער.

ספּינאָזאַן איז אויסגעפאַלן דער גורל געבוירן צו ווערן אין יענער שטורמישער צייט און לעבן אין דעם לאַנד, ווו מיט אויסגעבענקטע הערצער און פאַרחלשטע אויגן האָט יעדער געזוכט גאָט לויט זיין נוסח. און ער האָט זיך אויך אויסגעטובלט אין יענעם שטראָם, וואָס האָט גאָרנישט נישט געהאַט צו טאָן מיטן פאַרפומירטן הייליקן וואַסער פון די קירכלעכע געפעסער.

מיט די פרייגייסטער

רייך און בונט איז געווען דער קרייז פון די „פרייע גייסטער" צווישן די קאָלעגיאַנטן. דאָרטן האָט ספינאָזאַ באַגעגנט מענטשן פון פאַרשיידענע וועלטן, וואָס האָבן אָבער געהאַט פאַר זיך איין וועלט צו וועלכער זיי האָבן געשטרעבט, און דאָס איז געווען די וואָרהייט. מיט די שאַרפע גייסטרייכע קעפ איז ער שנעל געקומען אין אַ לאָיאַל פריינטלעכע באַרירונג, וועלכע איז מיט דער צייט אויסגעוואַקסן אין אַן אָרגאַנישע פריינטשאַפט, וואָס האָט שוין דערגרייכט די מדרגה פון גרעניצלאָזער אָפּפערווויליקייט פאַר דעם „האָספּיטאַנט" פון די קאָלעגיאַנטן, דעם ייד עספּינאָזאַ, מצד די גאָט־זוכנדיקע און אמת־פאָרשנדיקע סוחרים, דאָקטוירים און סתם וואַגאַבונדן.

דידאָזיקע פילפאַרביקע קאָלעגיאַנטן חברותה האָט געצויגן צו זיך מיט איר ערנסט און מיט דער פשטות, וואָס דערמאָנט די פשטות פון די ערשטע קריסטן, אַזוי ווי די טראַדיציע האָט אונז איבערגעלאָזט דעם באַגריף וועגן זיי.

די מענטשן האָבן געוואָלט זיין עטיש און אַראָפּרייסן דעם שאָלעכץ פון וואָרט (Logos) כדי צו דערגיין צום אמתן תמצית פון דעם וועלט־סוד, וואָס קען זיך אַנדערש פאַרן מענטשן נישט אַנטפּלעקן, ווי אין אַ קייט פון אותיות און אין אַ מאַנטל פון ווערטער. האָבן זיי אָנגעהויבן צו זוכן דעם אורקוואַל אין האַרצן, אין אוממיטלבאַרן געפיל, אין דעם אור־רוף פון די טיפענישן פון

דער מענטשלעכער נשמה, וואָס באַגערט נאָך אַ גלויבן, אַלס אַ זין פון לעבן. צווישן דידאָזיקע איידעלע און רירנדע געשטאַלטן האָט ברוך דע ספּינאָזאַ געפונען אַ רייע פּריינט, וואָס זענען געוואָרן מיט דער צייט זיינע אַפּאָסטאָלן און הייסע חסידים און געקוקט אויף אים ווי אויף דעם דערלייזער פון זייערע געפּייניקטע און אומרויקע גייסטער.

עס זענען געווען אין יענעם קרייז צוויי ברידער ד ע וו ו ר י ע ז, יונגע, פאַרמעגלעכע סוחרים. איינער פון זיי, ס י מ אָ ן י ו ס ט ע ן ד ע ו ו ר י ע ז, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער איז געווען אין דיזעלבע יאָרן מיט ספּינאָזאַן, איז געוואָרן אַ פלאַמענדער אָנהענגער פון דעם יונגן דענקער און האָט זיין פריינטשאַפט און יראת הכבוד פאַר אים אַרויסגעוויזן אין משך פון ספּינאָזאַס קורצן לעבן.

זיין גרויסע פאַרערונג פאַר ספּינאָזאַ האָט געפונען אַ בולטן אויסדרוק אין אַ בריוו, וואָס דערדאָזיקער ס י מ אָ ן ד ע ו ו ר י ע ז האָט מיט יאָרן שפּעטער געשריבן צו ספּינאָזאַן, ווען יענער איז שוין נישט געווען אין אַמסטערדאַם.

„איך באַקלאָג מיין גורל” — האָט ער געשריבן צו ספּינאָזאַן — „וואָס צווישן אונז ליגט אַזאַ שטח, וואָס טיילט אונז אַזוי וויט פאַנאַנדער. גליקלעך, יאָ, זייער גליקלעך איז צעזאַריוס*), וועלכער געפינט זיך אונטער איין דאַך מיט אייך און קאָן מיט אייך שמועסן איבער די וויכטיקסטע ענינים בשעת פרישטיק, מאָלצייט און שפּאַציר. הגם אונזערע קערפּערס זענען וויט איינער פון דעם אַנדערן, איז אָבער אייער גייסט אָפטמאָל מיט מיר און מערסטנטייל דעמאָלט, ווען איך בין פאַרנומען מיט אייערע ווערק און ווען איך נעם זיי אין די הענט”.

ס י מ אָ ן ד ע ו ו ר י ע ז האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן אָנגעפירט מיט אַ פילאָזאָפישן קרייז, ווו מען האָט געלייענט און אַנאַליזירט די ווערק פון פילאָזאָפן. ער פלעגט זיך דאַמאָלסט ווענדן מיט בריוו צו ספּינאָזאַן און בעטן ביי אים פירושים אויף טונקעלע פּסוקים, וואָס די מיטגלידער האָבן נישט געקאָנט פאַר-

*) צעזאַריוס אָדער קאַזעאַריוס איז געווען ספּינאָזאַס אַ תלמיד: וועגן אים וועט נאָך אויסקומען צו רעדן אין אַ ספּעציעלן קאַפּיטל.

דייען. מיר וועלן זיך נאָך מיט אים באַגעגנען, ווייל דערדאָ־זיקער סוחר-דענקער האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין ספּי־נאָזאַס לעבן בכלל.

צו דעמזעלביקן קרייז האָט געהערט אַ געוויסער פּ י ע ט ר ב א ל ל י נ ג. אַמאָל איז ער געווען אין שפּאַניע אַלס אַ קאָמיסיאָנער פון פאַרשיידענע האָלענדישע סוחרים. ער האָט דאַ־ריבער געקענט זייער גוט שפּאַניש און די שפּאַנישע שפּראַך איז געווען אַ פאַרקניפּונגס-קייט צווישן אים און ספּינאָזאָן. באַללינג האָט געשמט פאַר אַ גוטן קענער פון לאַטיין און גרי־כיש. ביידע שפּראַכן האָט ספּינאָזאַ דאַמאָלסט נאָך שוואַך גע־קענט. באַללינג האָט פאַרפאַסט אַ רייע פאַרטיידיקונגס-שריפטן פון מענאַס לערע, געשריבן מיט אַסך שאַרפקייט, שניידיקייט און וויציקייט. ער האָט אויך שפּעטער איבערגעזעצט אויף האָ־לענדיש ספּינאָזאַס „פּרינציפּן פון דער קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע". זיינע פילאָזאָפישע און רעליגיעזע געדאַנקען האָט ער אַנטוויקלט אין יאָר 1662 אין אַ ביכל אונטערן נאָמען „דאָס ליכט אויפן ליכט-טורעם".

אַ פּאָר אויסצוגן פון דעם ביכל וועלן אַמבעסטן אילו־סטרירן דעם גייסט פון דעם עקס-קאָמיסיאָנער-דענקער.

„ווערטער זענען נישט קיין גענוגנדע סימנים פון אמת" — שרייבט באַללינג — „דורך צם הארצות, לייכטזיניקייט און רשעות ווערט זייער זין פאַרדרייט און פאַרקריפּלט. דורך ווער־טער ווערט מען אויך אָפּגענאַרט אין די ענינים פון אמונה. צוליב זיי קומט פאָר אַזוי פיל מחלוקת און קריגערייען, עס ווערט אַזויפיל דאַריבער דיסקוטירט און געפּילפּולט, אַז מען קאָן גלויבן, אַז עס איז בכלל נישטאָ קיין אמתע רעליגיע. די רעליגיע האָט אָבער גאָרנישט צו טאָן מיט ווערטער און פאָרמולעס. יעדער מענטש האָט אין זיך אַ ליכט. וואָס לייכט פאַר אים—דאָס ליכט פון פאַר־שטאַנד. דאָסדאָזיקע ליכט פאַרזיכערט אַ קלאָרן און דייטלעכן פאַר־שטיין פון אמת, אַ דאַנק וועלכן מיר באַקומען די איבערצייגונג פון זיין און פון באַשאַפנהייט פון זאַכן, וואָס שליסט אויס יעטוועדן ספק. אין יענעם ליכט דאַרף מען זוכן דעם מקור פון רעליגיע".

אָדער אַזאַ געדאַנק:

„ווער עס וויל פון זיך אַרויסגיין, כדי דורך דאָס באַ־

שאַפנדע גאָט באַגרייפן, דער וועט צו גאָט קיינמאָל נישט קו-מען. גאָט איז אין דיר און יעדער מענטש איז זיך אַליין דער אַממייסטן באָטעטסטער. דו מוזט דעריבער אין זיך אַליין בלייבן און זיך ווענדן צו דעם ליכט, וואָס דו האָסט אין זיך".

דידאָזיקע געדאַנקען, וועלכע טראָגן אַ בולטע השפּעה פון דער נעאָ-פּלאַטאָנישער פילאָזאָפיע זענען אין פלוג געגומען אויטאָדידאַקטיש. די קרובהשאַפט פון דידאָזיקע געדאַנקען מיט ספּינאָזאַס שפּעטערדיקן פאָרמולירן פון דעם ענין אמונה אין זיינע שריפטן, וואַרפט זיך תיכּף אין די אויגן.

ב א ל ל י נ ג האָט אָנגעהאַלטן אַ שריפטלעכן קאָנטאַקט מיט זיין פריינט און לערער, ספּינאָזאַ. אין ליכט פון דידאָזיקע בריוו, וועגן וועלכע עס וועט קומען שפּעטער צו רייד, וועט נאָך שאַרפער און בולטער אַרויסשיינען די פּערזענלעכקייט פון דעם אינטערעסאַנטן קאָלעגיאַנט.

אַ וויכטיקע ראָלע אין ספּינאָזאַס לעבן האָט געשפּילט י א ר י ג י ע ל ל ע ס, אויך אַ מיטגליד פון די קאָלעגיאַנטן.

אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער געהאַט אין אַמסטערדאַם אַ בשמים-קראָם. גאָלד האָט זיך געשאַרט צו אים פון דעמדאָזיקן בייעם מסחר אין האָלאַנד. ער איז אָבער מיד געוואָרן פון גאָלד, וואָס האָט געדראָט צו פאַרשקלאַפן זיין נשמה. האָט ער אָבער געפילט, אַז זיין נשמה איז אים טייערער פון גאָלד, וואָס האָט אים קיין א י נ ט י מ ע פ ר י י ד נישט געגעבן, און ער האָט אַוועקגעוואָרפן דאָס געשעפט, כּדי צו זיין ביחידות מיט זיך און זוכן די וואָרהייט ווייט פון דער וועלט און געלט. 30 יאָר איז ער אָפּגעזעסן אין אַ באַזונדער חדר אין דבקות מיטן שם המפורש, וועלכן ער האָט נאָך אַלץ געזוכט מיט האַרץ און נשמה. מיט אַ קהלת-שטימונג אין האַרצן האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון כּל-טוב און נאָר זיך געפּייניקט איבערן זין פון לעבן. די וועלט פון דענקען איז פאַר אים געווען פאַרשלאָסן, ווייל אַחוץ האָלענדיש האָט ער קיין שום שפּראַכן נישט געקענט. האָט ער געלאָזט פאַר זיך איבערזעצן די וויכטיקסטע פילאָזאָפישע ווערק און מיט גרויס התמדה זיי שטודירט און געלערנט.

י א ר י ג י ע ל ל ע ס איז געווען דער ערשטער מעצענאַט פון ספּינאָזאַן. ער האָט אָפּגעדרוקט אויף זיין חשבון

ספינאָזאַס „פּרינציפּן פון דער קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע". נאָכן טויט פון זיין באַליבטן לערער האָט יעללעס געהאָלפן אַרויס־געבן די געבליבענע ווערק און האָט אָנגעשריבן צו זיי אַ האָ־לענדישע הקדמה.

אין דער תקופה פון ספינאָזאַס קאָלעגיאַנטן־באַזוך ווערט די פּריינטשאַפט פאַרקניפּט און אין משך פון יאָרן פאַרשטאַרקט און פאַרטיפט. דאָס וועט אונז ווייזן די ווייטערדיקע שילדע־רונג פון ספינאָזאַס לעבן.

ווען מען האָט אָנגעהויבן צו רודפן די קאָלעגיאַנטן און די פאַרזאַמלונגען האָבן געמוזט פאַרקומען אין אַלץ נייע און נייע היימען — האָט דאַמאָלט אַ געוויסער י אַ ן ר י אָ ו ו ע ר ט ש, אַ בוכהענדלער און איינבינדער אָפּגעגעבן זיין געשעפט פאַר דידאָזיקע אסיפות.

ריאָווערטש איז געבוירן געוואָרן אין 1617. ער האָט גע־שמט פאַר דעם שאַרפסטן קעגנער פון דער אָפיציעלער קירך. מיט וואָרט און שריפט האָט ער באַקעמפט די דאָגמאַטיקער און האָט מיט אַ ברייטער האַנט, נישט ווי אַ סוחר, אַרויסגעגעבן קאַמפּס־בראָשורן פון די קאָלעגיאַנטן און וויל דידאָזיקע בראָ־שורן פלעגן אַרויסגעגעבן ווערן אַנאָנים, האָט ער פאַר דער גאַ־ליקייט פון זייער אינהאַלט באַקומען אין שכר אַ סיסטעמאַטישע און גוט אָרגאַניזירטע אָפּאָזיציע מצד דעם אַמסטערדאַמער קירכנ־ראַט, אַן אָפיציעלע פאַרטרעטערשאַפט פון דער אָנערקענטער, פּראָטעסטאַנטישער קירך.

ער האָט אַרויסגעגעבן די ווערק פון באַללינג, יעללעס און וואָס שאַרפער ס'איז געווען דער שטאַנדפּונקט פון אַ מחבר בנוגע דער קירך, אַלץ גרעסער זענען געווען זיינע שאַנסן צו זיין געדרוקט און אַרויסגעגעבן פון י אַ ן ר י אָ ו ו ע ר ט ש. ביי אים זענען דערשינען אין האָלענדיש די ווערק פון דעקאַרט און די שריפטן פון ספּינאָזאַ. זיין בוכגעשעפט פלעגט זיך אין די אָוונטן פאַרוואַנדלען אין אַ לייען־קלוב, ווו מען האָט ביי אַ גלעזל קאַווע דעבאַטירט און זיך געהיצט איבער די ענינים פון רעליגיע און פילאָזאָפיע.

אין די געגנערישע שריפטן האָט מען אים געקרוינט מיטן נאָמען „לאַזהופּט" — וואָס מיינט אַ פויל־קאָפּ.

ער האָט געהאַט אַ מאַניע, ווי אַסך אַנדערע פון זיין צייט, זיך צו פאַרנעמען מיט אַלכעמיע און האָט געזוכט דעם „פילאָזאָפישן שטיין”, וואָס האָט צעשמעטערט נישט איין טרוימערישן קאָפּ.

דערדאָזיקער קאַווע-קלוב אָדער די „שולע פון לצנים”, ווי די געגנער האָבן עס גערופן, האָט אַרויסגערופן אַ פּחד ביי די פרומע גאָטספאָרכטיקע פּראָטעסטאַנטן. אין 1656 האָט דער אַמסטערדאַמער בירגערמייסטער שטרענג פאַרבאָטן די „קאָנווענטיקלען” פון די פרייגייסטער, אָבער עס האָט ווינציק וואָס געהאָלפן. דער קרייז וואַקסט. עס קומען צו אַלץ נייע און פרישע כוחות. מיר באַגעגנען אין יענע קרייזן דעם שוין אונז באַקאַנטן י אַ ן פ י ע ט ע ר ט ש, דעם וואַנדערנדן גאָט-זוכער, וועמען ספּינאָזאַ האָט געוויס געזען אין די מויערן פון דער תלמוד תורה „עץ חיים”, ווען יענער איז געקומען זיך מתוכח זיין מיט ר’ שאול מארטיירא. ער איז געקומען פון אַ קליין שטעטל פון וואַנען מען האָט אים פאַרטריבן פאַר „פאַרשיידענע עבירות און שווידערלעכע אידעען”. די קירך האָט אים מחרים געווען און דער שטאָט-ראַט האָט אים פאַרטריבן. איז ער געקומען צו זיינע פריינט אין גייסט און האָט מיט זיין אויפריכטיקייט און אידעאַליזם פאַרשטאַרקט דעם גלויבן אין דער אמתדיקייט פון זייער אני-מאמין.

שאַרף און פיקטאָרעסק שניידט זיך אויס פון דער חברותה די פערזענלעכקייט פון דעם בעל-אכסניה און פּאָעט י אַ ן ז ע ט.

אַ גוטער שענקער צווישן פּאָעטן און זייער אַ גוטער פּאָעט צווישן שענקער — איז געווען דערדאָזיקער ז ע ט. אַ וואַגאַבונד און „וועגוס-יונקער”, ווי ער טיטולירט זיך אין איינעם פון זיינע געגראַמטע ווערק, האָט ער מיט אַ רעאַליסטישן צוגאַנג און אַ דערבן סאַטירישן טאָן געשילדערט דעם פאָלקסלעבן אין אַמסטערדאַם. דערדאָזיקער שטאַרקער שוואַכלינג פון „שיינעם געשלעכט” האָט אין אַ פּאָעמע „אונטערראָק-פאַרערונג” באַשריבן די „גאַסן-נימפן” פון אַמסטערדאַם און האָט אין זיי געזען די מאַגדאַלענעס פון 17טן יאָרהונדערט. זיין נישט געצוימטקייט און אָנשטעל פון אַ „פאַרלוירענעם זון” איז געווען מער אַ חשק עפנטלעך צו שאָקירן די פּראָטעסטאַנטישע מאָראַל און „גאָטס סטראַפּטשעס”, איידער אַן אָרגאַנישע פאַרדאָרבנקייט.

„איך וויל באמת פריי זיין — זאָגט ער אין אַ ליד — און איך וועל מיר מער נישט לאָזן בינדן, און אויב מיין ברודער האַסט מיר, דאַן קען איך ווירקלעך גליקלעך זיין״.

איבערזעטיקט מיט די „גאַסן-נימפן״ האָט ער חתונה אין די אַלט-בחורישע יאָרן מיט אַ פרוי, וועלכע ער פלעגט פאָר-שטעלן אַלס זיין „געליבטע הויז-פרוי״. ער עפנט אַ שענק און פון די רונדע פעסלעך מיט ווין שעפּט ער די „שטימונג״ פאַר זיינע גראַמען.

די „הויז-פרוי״ שטאַרבט אים אָפּ און דער אויסגעלעבטער שענקער און גראַמען-מאַכער האָט חתונה צום צווייטן מאָל מיט אַ יונג בליענד מיידל. ער זיצט שוין ווינציקער אין שענק, ווייל די מאַטראָסן נעמען מיט מער חשק אַ גלעזל ווין פון די פולע הענטעלעך פון דער יונגער שענקערין, איידער פון די שטייפע אַלטע הענט פון דעם זייער און זייער געשעצטן רעבעלאַנט, פּאָעט און שענקער.

דאַמאָלסט פאַרנעמט זיך ז ע ט מיט ליטעראַטור. ער זעצט איבער אין האָלענדיש, אין יאָר 1650, ב ו ק ס ט א ר פ ס „סינאַגאָגאַ יודאַיקאַ״.

אין זיינע לידער האָט ער אויסגעלאַכט די קריסטלעכע לערע פון יענער וועלט. און אין איין אָרט פרעגט ער די קריסטן אַזוי:

אויב דער טויט איז פאַר אייך אַ פּרוזדור צו דעם לעבן
פאַרוואָס זייט איר אַזוי פאַרקימערט און פאַרזאָרגט?
פאַרוואָס לעבט איר פול מיט ציטערניש און וואַקלען,
פאַרוואָס ווען ער קומט נאָענט, זייט איר פון שרעק
געפּלאָגט?
ביי מיר זייט איר נישט קיין אמתע וואָרע קריסטן,
ווייל ס׳קומט אייך אָן אַזוי שווער צו יענער רייזע
זיך גרייטן
און דאָ ווילט איר בעסער אין טרויער וועגעטירן
איידער גלייך מיט גלאַנץ אַהינגיין צו די טויטע״.

זיינע געגראַמטע קשיות האָבן אַפּעלירט צום שכל הישר פון די מאַסן און נישט אומזיסט איז ער געווען אַזוי פּאָפּולער

און האָט מיט זיינע מיטלמעסיקע שירים אַסך בייגעטראָגן פאַר דער אַנטוויקלונג פון פרייען געדאַנק צווישן די, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין צוטריט צו דעקאַרטן, ספינאָזאַן און בכלל צו דער טעאָלאָגיש-פילאָזאָפישער שטרייט-ליטעראַטור.

אַלס אַ גאַסט פלעגט זיך זייער אָפט באַווייזן צווישן די קאָלעגיאַנטן אַ דאַרער פאַרשווינדל מיט אַ שטענדיקן איראָנישן שמייכל אויף די ליפּן, אַ אומדערמידלעכער קיבעצער און אַ אָנהענגער פון די „וועגוס-טעכטער". דאָס איז דער דאָקטאָר ל אָ ד ו י ק מ ע י י ע ר. זיין ראָלע אין ספינאָזאַס לעבן — איז זייער אַ באַדייטנדע.

ד אָ ק ט אָ ר מ ע י י ע ר איז געווען אַ בחור, כמעט אין דיזעלבע יאָרן וואָס ספינאָזאַ. אַ מתמיד, אַ קענער פון שפּראַכן האָט מעייער גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער האָלענדישער פילאָלאָגיע. ער האָט שטודירט מעדיצין, פילאָזאָפיע און טעאָלאָגיע. ער האָט זיך באַזעצט אין אַמסטערדאַם און פּראַקטיצירט מיט ערפאָלג אַלס אַ דאָקטאָר. חוץ צו פרויען האָט ער געהאַט אַ שוואַכקייט צו שרייבן צייט-שירים און זיין הויפּט-טראַגעדיע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט געשריבן דראַמען, וועלכע מען האָט נישט געשפּילט אַזוי לאַנג ביז ער איז נישט געוואָרן צופעליק... דער קינסטלערישער לייטער פון אַמסטערדאַמער טעאַטער. הגם אָפיציעל אַ לוטעראַנער, פלעגט ער אָבער באַזוכן די פאַרזאַמלונגען פון די קאָלעגיאַנטן און זיין מער ברייטע ווי טיפע בילדונג האָט געמוזט אַרויסרופן ספינאָזאַס אינטערעס פאַר אים. אויך דאָקטאָר מעייער האָט באַלד אָפּגעשאַצט דעם חריפישן קאָפּ פון ספינאָזאַן, און אויב זייער באַקאַנטשאַפט האָט זיך אָנגעהויבן ערב דעם חרם-שטורם, האָט שוין דאָקטאָר מעייער געקענט מער וויסן וועגן דעם, ווער איז און וואָס וויל דער יונגער אַמסטערדאַמער ייד.

דאָקטאָר מעייער האָט שפּעטער אָנגעשריבן די הקדמה צו ספינאָזאַס „פּרינציפּן פון דער קאָרטעזיאַנער פילאָזאָפיע".

ער אַליין האָט פאַרפאַסט און אַרויסגעגעבן אַנאָנים אַ ווערק איבער תנ"ך.

מיט דאָקטאָר מעייער באַקענען מיר זיך איצט און נענטער

וועלן מיר צו אים צוקומען אין די וויטערדיקע שילדערונגען פון ספינאָזאַס לעבן.

די אַלע באַקאַנטשאַפטן האָט ספינאָזאַ געמאַכט נאָך פאַרן חרם. ווייל ווען ער האָט געמוזט פאַרלאָזן אַמסטערדאַם האָט ער זיך שוין מיט זיי געקענט.

ער פאַרברענגט דאַמאָלסט אַ פּאָר חדשים אין דעם שטעטל א ו ו ע ר ק ע ר ק. דאָרטן איז געווען דער בית־הקברות פון דער אַמסטערדאַמער קהילה און דאָרטן, אין דער נאָענטקייט פון די קברים פון זיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער האָט ספינאָזאַ פאַרבראַכט אַ קורצע צייט ביז די געמיטער וועלן זיך באַרויקן. די רעגירונג האָט אים אויך דאָרטן געהאַט אויפן אויג. ער האָט זיך אָבער געפילט נישט אזוי איינזאַם, ווייל צווישן די קריסטן האָט ער געפונען פריינט, מערסטנטייל צווישן די קאָלעגיאַנטן, ווי דער דאָקטאָר נ י ק א ל א ו ס ט ו ל פ און אַנדערע. דאָס באַווייזט, אַז מען האָט אים געקענט אין די קאָלעגיאַנטן־קרייזן אַזוי, אַז „די ברידער פון גייסט" פון א ו ו ע ר ק ע ר ק האָבן שוין געקענט ספינאָזאַן אויפנעמען ווי אַ נאָענטן, אייגענעם מענטשן.

דער לעצטער פריינט זיינער, וואָס האָט געשפּילט גאָר אַ גרויסע ראָלע אין ספינאָזאַס לעבן איז דאָקטאָר פ ר אַ נ צ י ס ק ו ס וואַן דען ענדען.

דעמדאָזיקן דאָקטאָר האָט אינסטינקטיוו געצויגן צום באַשיידענעם יונגנמאַן ד ע ס פ י נ אָ ז אַ, וואָס רעדט אַזוי קלאָר, דורכגעטראַכט און פריש, צאַפּלדיק פריש.

ער האָט אים איינגעלאַדן צו זיך אַלס אַ לערער פאַר דער גרויסער צאָל תלמידים, וואָס ער האָט אַלס אַ געניטער פּעדאַגאָג געהאַט.

דער לאטיינישער לערער

אין צענטער פון ספינאזאס לעבן צו יענער צייט שטייט אן ספק דאקטאר פראנציסקוס אפיניוס וואן דען ענדען און זיין הויזגעזינד.

א ווונדערבארע געשטאלט, וואס בעט זיך מיט די אלע סתירות און שארפקייטן אירע אויף א צענטראלן פלאץ אין א היסטארישן כאראקטער-ראמאן פון יענער תקופה!

ד"ר ענדען איז געבארן געווארן אין אנטווערפן אין יאר 1600. ער האט באקומען א שטרענג קאטוילישע דערציונג און איז משמעות געווען באשטימט פון זיינע עלטערן צו זיין אן „אויס-דערוויילטער" דינער פון קירך. פון קינדווייז אן האט ער ארויס-געוויזן גאונישע פעיקייטן צו שפראכן. ער האט אבער נישט געהאט קיין אקאדעמישע רויקייט אין זיך כדי זיך אפגעבן נאר מיט איין ענין; ער איז געווען מער א חריף ווי א מתמיד.

א יינגל פון 14 יאר, איז ער שוין א סטודענט אין דעם אוניווערסיטעט אין לעווען. ער שטודירט גלייכצייטיק מעדיצין, ליטעראטור און יוריספרודענץ. אין יאר 1618, זייענדיק אינגאנצן אלט 18 יאר באט מען אים אן א שטעלע פון א פראפעסאר אין דעם זעלבן אוניווערסיטעט. צו אזא מדרגה האט געקענט דער-גרייכן נאר אן עלוי. הגם קיין אויסנאם איז ער נישט ווייל א פאר פאקטן פון יונגע פראפעסארן צו יענער צייט לאזן זיך פעסטשטעלן. אזוי, למשל, איז אין דעם זעלבן אוניווערסיטעט

געווען אַ פּראָפעסאָר פון פילאָזאָפיע דער 18 יאָריקער יוזעף פיליפּי. שפּעטער ווערט ענדען אַ „ברודער“ פון יעזואיטן אָרדער. וואָס האָט אים געפירט אַהין צו די צוימער פון גייסט און שטרענג קאַזאַמאַטישע גייסטער האָבן די ביאָגראַפן זיינע נאָך נישט פעסטגעשטעלט. זאָל דאָס זיין אַ ווילן פון די קאַטוילישע עלטערן אָדער זיין פּערזענלעכער דראַנג — איז נישט באַשטימט. אַלנפאַלס איז ענדען נאָך דאַמאָלסט קיין „רעכעלאַנט“ נישט געווען. ער איז געווען אַ וויסנשאַפטלעכער קעמל, וואָס האָט זיך אָנגעלאָדן מיט אַ גרויסער משא פון געלערזאַמקייט. האָט נישט געפילט קיין לאַסט דערפון. האָט אָבער אויך נאָך נישט געהאַט קיין געלעגנהייט אַריינצוקוקן אין זיין גייסטיקן באַגאַזש און אים קריטיש אָפּשאַצן. און אַזויווי ער האָט מיט אַ פענאָמענאַלער לייכטקייט איינגעזאַפּט אין זיך די תורה, פון וואַנען זי זאָל נישט קומען און וואָס זי זאָל מיט זיך נישט ברענגען — איז אים סוף כל סוף געווען נאָך גלייכגילטיק די צוועקמעסיקייט, נאָר מער צום הארצן דאָס אָנזאַמלען.

די יאָרן פון זיין אָנגעהערשאַפט צו דעם יעזואיטישן אָרדן זענען די טונקלסטע אין זיין ביאָגראַפיע. מיר ווייסן וועגן דעם גאָרנישט, פונקט ווי מיר ווייסן נישט פאַרוואָס האָט דער 18 יאָריקער ענדען זיך אָפּגעזאָגט פון דער פּראָפעסור. אפשר האָט אים דאַמאָלסט אַרומגענומען אַ קהלת-שטימונג, און אַ שלאַנג פון ספקות האָט זיך אַריינגעגנבעט אין זיין האַרצן? דאָס שנעלע באַהערשן פון אַזויפיל געביטן האָט געקענט סוף כל סוף ברענגען דעם יונגן ענדען צו דעם געדאַנק פון „הבל הבלים“, אַז ער זאָל גיין זוכן אַן אָפּרו אין די דיסציפּלינירטע רייען פון די יעזואיטן?

דאָס זענען אָבער מער נישט, ווי השערות. די גאַנצע תקופה פון יעזואיטן-לעבן בלייבט ביז איצט אַ סוד.

און ער שווימט אַרויס שפּעטער אויף דעם האָריזאָנט פון זיין געבורט-שטאָט. ער איז שוין נישט קיין יונגערמאַן. אַ מענטש פון 42 יאָר אָן אַ קאָנקרעטער באַשעפטיקונג האָט ער חתונה מיט אַ דאַנציגער פרוי מיטן נאָמען קלאַראַ מאַריע וועהרמערן. דאָס שפּעטערע חתונה האָבן האָט זיך שטאַרק אָפּגערופן אין זיין משפחה-לעבן. אין משך פון ניין יאָר האָט זיין ווייב אים באַשאָנקען מיט ניין קינדער.

פֿון זיי איז פֿאַר אונז די וויכטיקסטע די עלטסטע טאָכטער דאָננאַ קלאַראַ מאַריאַ. זי איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1643. די עלטערן האָבן זיך שטאַרק מצער געווען צוליבן ערשטן קינד, ווייל דאָס מיידל איז נישט געווען קיין שיינע און דערצו האָט זי געהונקען אויף איין פֿוס. זי האָט אָבער אַרויסגעוויזן אַזעלכע גייסטיקע פֿעיִקייטן, אַז די פֿיזישע חסרונות זענען ווי פֿאַרשוווּנדן געוואָרן, און נישט איינער, וואָס האָט געהאַט די זכיה זי צו זען, האָט אַרויסגעטראָגן דעם איינדרוק, אַז זי איז אַ שיינע און אַ געזונטע. אַזוי ווערט זי אויך געשילדערט פֿון די מערסטע ביאָגראַפֿן.

אין יאָר 1645 באַזעצט זיך ענדען אין אַמסטערדאַם, ווו עס האָט געהערשט אַ סך אַ פֿרייערע אַטמאָספֿערע, ווי אין דעם שטרענג קאַטוילישן אַנטווערפּן. מסתּמא האָט ער געלעבט פֿון לערעריי, דערווייל נאָך געבנדיק פּריוואַטע שטונדן. האָבנדיק ברייטע באַקאַנטשאַפֿטן אין די ליטעראַרישע קרייזן, באַשליסט ער זיך נעמען צו בוכהאַנדלעריי. אין יאָר 1650 עפֿנט ענדען אין אַמסטערדאַם אַ בוך-געשעפֿט. די געשעפֿטן זענען אָבער געגאַנגען זייער שלעכט, און אין צוויי יאָר שפּעטער באַנקראָטירט ער און גיט אויף זיין געשעפֿט.

אין יענער צייט אַזוי אַן ערך 1657 איז ער געשיקט געוואָרן קיין מאַדריד אין די ענינים פֿון שלום מיט האָלאַנד. אַלס אַן עקס-יעזואיט האָט ער געקענט דורכפֿירן אַזאַ מין דיפּלאָמאַטישע שליחות, ווייל צו אים האָט מען געקענט האָבן צוטרוי.

קיין אָפֿענער „אַפּיקורס" איז ער נאָך נישט געווען און זיין בילדונג און נאָענטקייט מיט די אָפֿיציעלע קאַטוילישע קירך־קרייזן האָבן געקענט ווירקן אויף דעם, אַז ער זאָל אויסגעוויילט ווערן פֿאַר אַזאַ מיסיע.

מיר ווייסן, אַז נאָך אין 1648 האָט זיך ענדען אָפּגעזאָגט פֿון אַ באַלוינונג, וואָס די שפּאַניער האָבן אים פֿאָרגעשלאָגן פֿאַר עפּעס אַ דיפּלאָמאַטישע אָפּעראַציע. אַזוי פֿאַרזיכערט דער מיט-צייטלערישער פּאָעט אַ נ ט אָ נ י ד ע ס וו אַ ן ד ע ר נ ע ס. אַנדערע קוועלן באַשטעטיקן דאָס נישט. אויך די רייזע קיין שפּאַניען האָט נישט קיין זיכערע קוועלן. אַ חוץ דער איינער, וואָס גראָד צו יענער צייט קינדלט נישט זיין ווייב, און דאָס

דאַרף דינען פאַר אַ באַווייז, אַז עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז ענדען איז אַוועקגעפאָרן קיין שפּאַניען.

ווי עס זאָל נישט זיין, אויף חיונה האָט דער דאָקטאָר-פילאָלאָג, עקס-יעזואיט-דיפּלאָמאַט פון די אַלע גליקן נישט געהאַט.

אָבער זיין בילדונג האָט געקענט קלעקן אַלס אַ קוואַל פון פּרנסה, אויב דער דאָקטאָר זאָל ביי זיך פּועלן צו ווערן אַ פּראָפעסיאָנעלער לערער. אויב ער האָט עס אפשר נישט גע-קענט אַזוי לייכט פּועלן ביי זיך, האָבן עס אָבער גפּועלט דווקא די זעקס קינדער, וואָס האָבן געוואָלט לעבן און עסן.

אין יאָר 1652 עפנט ד"ר ענדען אַ שול פון לאַטיין און גריכיש. און צום ערשטן מאָל איז ער אין זיין לעבן געזיכערט מיט חיונה. ווער רעדט וועגן מאָראַלישן דערפאָלג – אויף דעם האָט זיך דאָך געריכט און מיט רעכט אונזער הומאַניסטישער פּאָליהיסטאָר און פּאָליגלאָט. זיין „לאַטיינישע שולע״ ווערט באַ-רימט נישט נאָר אין אַמסטערדאַם נאָר אומעטום, ווו עס זענען געווען הומאַניסטישע קרייזן.

מענטשן פון פאַרשיידענעם עלטער, גלויבן, נאַציעס און ריכטונגען האָבן זיך געשאַרט אַרום דעמדאָזיקן פעיקן פּעדאַגאָג און אינטערעסאַנטן מענטשן.

ענדען האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין נישט נאָר אַ פּראַק-טישער מענטש, נאָר אויך אַ פיינער פּסיכאָלאָג, אַ קענער פון מענטשלעכער נשמה.

אַ חסיד פון דער מאַקיאַוועליסטישער שיטה אין דער פּאָ-ליטיק, אַז דער ציל היילוקט די מיטלען, האָט דערדאָזיקער הומאַניסט, וואָס איז אַרומגעגאַנגען מיטן שולחן-ערוך פון דעם איטאַליענישן פּאָליטיקער אין דער קעשענע – זייער כּולט באַוויזן מיט זיין לעבן, אַז ער האָלט נישט פון טעאָריעס.

דערדאָזיקער „פּאָליטישער מענטש״ (homo politicus) האָט גוט געקענט די מענטשן פון זיין צייט און אויך די וועגן ווי אַזוי צוצוגיין צו זיי און געפינען זייער צוטרוי.

אַלס לערער פון לאַטיין און גריכיש שטייט ער אין צענטער פון דער דעמאָלטיקער באַוועגונג צו שטודירן די קלאַסישע וועלט. ער האָט געקענט, אָן צווייפל, אַלט רוים – כאַראַקטעריזירט

אים אַ מאָרערנער פאָרשער — און וואָלט געווען בכּוח גאַנץ האראַץ פון זכּרון אויפסנייַ צו איבערשרייבן, ווען אַלע עקזעמפּלאַרן פון דער וועלט וואָלטן דורך אַ צופאַל פאַרלוירן געגאַנגען.

ער איז געווען באַזעלט פון באַגייסטערונג פאַר די גרויסע מענטשן פון דער רענעסאַנס-צייַט, וואָס האָבן דעם קלאַסיציזם צוריקגעגעבן זייַן אמתן ווערט און וואָס האָבן אין דערזעלבער צייַט אויפגעהויבן די פאָן פון דער פרייַער פאָרשונג. זיי האָבן נישט נאָר באַקעמפט און אַרונטערגעריסן די אין אַ סך הינזיכטן פאַרעלטערטע באַגריפן פון אַריסטאָטעלס פילאָזאָפיע, נאָר זיי האָבן זיך אויך אַרייַנגעמישט אין דעם ענין פון פאַרברייטערן קלאָרע אידייען אין דער קירך און אין דער מלוכה, און אויף אַזאַ אופן האָט אויך אים באַהערשט דער נישט-געזעטיקטער דורשט נאָך וויסן".

ענדען האָט שטודירט מאַטעמאַטיק, פיזיק, נאַטור-וויסנשאַפט, שטודירט און געלערנט אַנדערע.

מיט דער צייַט וואַקסט זיך זייַן שול אַזוי פאַנאַנדער, אַז ער מוז האָבן מיטהעלפער. זייַן עלטסטע טאָכטער קלאַראַ מאַריא האָט אין עלטער פון 12 יאָר אָנגעהויבן העלפן דעם טאַטן, לערנענדיק לאַטייַן מיט אָנפאַנגער. שפּעטער האָט דאָסזעלבע געטאָן ברוך ספּינאָזאַ.

ענדען איז נישט נאָר אַ לערער פון קלאַסישע שפּראַכן, ער איז קודם כּל אַ קלאַסישער פּעדאַגאָג. כּדי צו באַהערשן די קלאַסישע שפּראַכן אין וואָרט און אין שריפט, אָרדנט אייַן דער לערער פון צייַט צו צייַט ליבהאָבער-פאָרשטעלונגען, אויף וועלכע עס ווערן אויפגעפירט די רוימישע קלאַסיקער.

דאָס שפּילן פון די פעפערדיקע קאָמעדיעס פון **טערענציוס**, האָט אַרויסגערופן בייז בלוט ביי די מיטגלידער פון אַמסטערדאַמער קירכנראַט. די פרומע שטאָט-טאַטעס האָבן פּראָטעסטירט קעגן דעם, וואָס קינדער שפּילן אין אַזעלכע צווייַדייטיקע פּיעסן. דער לערער האָט אָבער געהאַלטן, אַז דווקא דאָס, וואָס די פרומאַקעס האַלטן פאַר נישט מאָראַליש, איז מאָראַליש, און דערצו... שפּיגלען אָפּ די קאָמעדיעס אַ תּקופֿה, וואָס מען מוז דאָך קענען.

דער הויפּט-מאָטיוו איז געווען, וואָס אויב די עלטערן

ווילן, אַז זייערע קינדער זאָלן שפּילן – קען דאָך דער קירכנ-ראַט גאָרנישט נישט טאָן, נאָר פּראָטעסטירן.

דער באַשלוס פון קירכנראַט פון יאַנואַר 1657 איז גע-בליבן אַ טויטער אות. ענדען האָט נאָך אַ פּאָר מאָל געשטעלט אין לאַטיין פאַרשידענע פּיעסן, צווישן זיי אויך זיינע אייגענע, און אַלעמאָל מיט גרויס דערפאָלג.

דער קירכנראַט האָט איינגעזען, אַז ער איז הילפלאָז – און ער האָט אויפגעהערט צו פּראָטעסטירן.

דידאָזיקע פּאָליטיק האָט אָבער ענדענען שטאַרק געשאַט. זייענדיק אָפיציעל אַ קאַטאָליק, האָט זיך אָבער ד״ר ענדען אַרומ-געריגגלט מיט די אַלע גאָטזוכער און רעליגיעזע רעבעלאַנטן אַזוי, אַז זייער שנעל האָט מען אין שטאָט געוווסט, אַז אין דער לאַטיינישער שולע לערנט מען נישט נאָר די שפּראַכן פון גריכנלאַנד און רוים, נאָר אויך די שפּראַכן פון ספקות און אָפּאָזיציע אין אַלע רעליגיעזע און פּאָליטישע ענינים.

מען האָט ביי אים אין הויז געלייענט און דיסקוטירט די ווערק פון די דעמאָלטיקע פילאָזאָפן און פּאָליטיקער, וואָס זענען געווען אויף דעם אינדעקס פון די פאַרבאָטענע ביכער אין וואַ-טיקאַן, און ביי די פּאָטערס פון דער פּראָטעסטאַנטישער קירך.

אַ „נעסט פון אטעיסטן״ האָט מען גערופן דאָס הויז, ווו ספּינאָזאַ האָט פאַרבראַכט זיינע גליקלעכסטע יאָרן.

ענדענס כבוד וואַקסט, און אויך די פּרנסה איז רחבותדיק. דער יראת-הכבוד ווערט אויסגעדריקט אין לידער און ווידמונגען דעם „הויכן גייסט״, דעם דאָקטאָר מעדיצין, פראַנציסקוס וואַן דען ענדען, וואָס פאַרשטייט, אַז „ראַטהויז, בירזשע און קירך שטייען אויף ליגן״ און אַז גאָט „הערשט אומעטום״, אויב נישט איז ער „אין ערגעץ נישט פאַראַן״.

דאָס האָבן געשריבן נישט נאָר תלמידים זיינע, נאָר אויך דערוויטערטע פון אים, אָבער נאָענטע מיטן גייסט.

דער שוין דערמאָנטער הויך-געבילדעטער דאָקטאָר לודוויק מעייער און די גאָטזוכער פון דעם קאָלעגיאַנטן קרייז, ווי ב אַ ל-ל י נ ג, ו ו ר י ע ז, י ע ל ל ע ס און אַנדערע האָבן געקוקט אויף דעם גייסטרייכן עקס-יעזואיט און אטעאיסט ווי אויף דער דרייס-טער פאַרקערפּערונג פון אַ רענעסאַנס-מענטש.

דאָך האָט ד״ר ענדען, נישט קוקנדיק אויף זיין שטאַרקער פּאָזיציע אין אַמסטערדאַם, געמוזט גאָר אומערוואַרטעט די שטאָט פאַרלאָזן.

עס האָט גאָרנישט געהאָלפן זיין אויסערלעכע לאָיאַליטעט און אַפילו גרויסע פּראַקטישקייט. אין דעם פּעדאַגאָג האָט משמעות געזיגט דער „מענטש פון פּאָליטיק״ (האמא פּאָליטיקוס), און ער איז געווען געצווונגען אויף דער עלטער צו פאַרלאָזן די שטאָט, ווו ער האָט פאַרזייט חכמה און אַרויסגעגעבן אַזויפיל געטריישע תלמידים, און איז אַוועק קיין פראַנקרייך.

דאָס איז געווען אין יאָר 1671.

דער אַלטער דאָקטאָר, פּאָליטיקער און תלמיד-חכם ווערט באַלד אַ מקורב ביי דעם הויף פון דעם קעניג לואי דעם פערצנטן. אָט דידאָזיקע שנעלע התקרבות ווערט אויסגעטייטשט, אַז ד״ר ענדען האָט זיך פאַרקויפט צו פראַנקרייך, וואָס האָט צו יענער צייט געקעמפט פאַר אַ פּאָליטישע און עקאָנאָמישע השפּעה אין האָלאַנד אַנטקעגן שפּאַניען, וועלכע האָט אויך נאָך נישט אויפגעגעבן אירע אימפּעריאַליסטישע פּלענער.

עס איז מעגלעך: אַ תלמיד און אַ חסיד פון מאקיאוועלי, אַן אומרויקער, אַוואַנטוריסטישער גייסט האָט געקענט האָבן אַ נסיון, אַ שפּיל טאָן אין פּראַקטישן מאַקיאַוועליזם.

אין פּאַריז ווערט ד״ר ענדען דער לייב-אַרצט פון קעניג און אויך זיין פּאָליטישער יועץ.

ער מוז אָבער שנעל פאַרלאָזן דידאָזיקע הויכע שטעלע, און דער „פּאַרוואָס״ ליגט באַהאַלטן אין די שטויביקע פּאַרמעטן פון פּאַריזער מלוכה-אַרכיוו. ער קערט זיך אום צו לערערייַ און עפנט אין פּאַריז אַ שולע פאַר שפּראַכן אונטער אַ כאַראַקטעריסטישן נאָמען: „מוזן-האָטעל״.

דערווייל ווערט ספּינאָזאַס לאַטייַנישער לערער פאַרמישט אין אַ אַנטימאָנאַרכיסטישע פאַרשווערונג אין פראַנקרייך, וואָס ווערט זייער שנעל אויפגעדעקט.

די הויפּט פערזאָנען פון דער פאַרשווערונג זענען געווען אַ פּאָר ריטער מיט זייערע געליבטע. מען האָט באַשלאָסן אויפהויבן אַן אויפשטאַנד אין נאָרמאַנדיע און אַריינלאָזן קיין פראַנקרייך דעם האָלענדישן פלאָט, וואָס האָט נישט ווייט געאַנקערט.

דאָס וואָלט געווען אין הסכם מיט דער פּאָליטיק פון די האָלענדער, וואָס האָבן געהאַט אַ כעס אויף לואי דעם פערצנטן.

וואן ענדען איז צוליב דעם צוועק געפאָרן קיין בריסל כדי צו פירן אין דער פראַגע אונטערהאַנדלונגען מיט סעניאָר מאָנטערעיי, דעם שפּאַנישן נאַמעסטניק אין דער נאָך שפּאַנישער טייל פון האָלאַנד. עס איז אַפילו שוין באַשטימט געוואָרן וויפיל דאַרף מען די פאַרשווערער באַצאָלן פאַר זייער, אָן צווייפל, געפערלעכער אַרבעט.

עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז אַזוי שנעל ווי עס וועט זיך אין „גאַזעט ד׳ האָלאַנד", דער אָפיציעלער צייטונג, באַווייזן אַ לייט-אַרטיקל, וואָס זאָל אין אַ פאַרמאַסקירטער, עכט דיפּלאָמאַטישער פאָרם אָקצעפּטירן די הויפּט הנחות פון דער פאַרשווערונג, דאַמאָלסט דאַרף מען זיך נעמען צו דער „אַרבעט".

און אַזוי איז געשען. דער לייט-אַרטיקל האָט זיך באַוויזן; דער פּלאַן איז געווען גרייט; אָבער, ווען די שיפן זענען צוגעקומען צו די ברעגן פון נאָרמאַנדיע האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אויפשטאַנד איז נישט צוגעגרייט געוואָרן.

די גאַנצע אינטריגע איז שנעל אַנדעקט געוואָרן און די פאַרשווערער האָט מען אַרעסטירט.

מאָנטיק אָוונט דעם 17-טן סעפּטעמבער 1674, ווען דער אַלטער לערער פון ברוך ספּינאָזאַ איז געקומען צו זיך אַהיים — האָט אים שוין זיין צווייטע טאָכטער אָנגעזאָגט די בשורה, — אַז איינער פון די הויפּט-פאַרשווערער — איז אַרעסטירט געוואָרן.

וואן ענדען האָט כלומרשט קאַלטבלוטיק באַגעגנט די דאָזיקע פאַר אים טראַגישע ידיעה. ער האָט קיינעם קיין וואָרט נישט געזאָגט; די פרוי איז גראָד נישט געווען אין שטוב.

אויפן צווייטן טאָג גאַנץ אינדערפרי איז ער אַוועק אין אַ קירך, וואָס האָט זיך געפונען אויף אַ פּאַריזער פאָרשטאָט. ער האָט אויסגעהערט די מעסע — ווי ער וואָלט זיך געגרייט אויף יענער וועלט. דאָרטן האָט ער זיך געטראָפן מיט אַ פרוי, אויך אַן אָנטיילנעמערין אין דער פאַרשווערונג. מען האָט צוזאַמען געטראַכט וועגן די אויסזיכטן ניצול צו ווערן פון טויט.

עס האָט אָבער דער טויט איבער זיין קאָפּ געלויערט. און געבראַכט האָט אים אין זיינע אָרעמס אַ תּלמיד, אַ שוואַכער, אַמביציעזער מענטשל, אַ געוויסער דוקאַ (Ducaux). ער האָט געגעבן צו וויסן דער פּאָליציי און מען האָט ביידע, וואַן ענדען און די פרוי אַרעסטירט אויפן וועג קיין בריסל.

דעם 27טן נאָוועמבער 1674 האָט דאָקטאָר וואַן ענדען אוועקגעלייגט פרייוויליק זיין גרויען, קלוגן קאָפּ אונטער די אָביעקטיווע, קאַלטע מעסערס פון דעם עשאַפּאָט.

אַזוי האָט פאַרענדיקט דאָס לעבן דער מענטש, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע און ווירקזאַמע ראָלע אין לעבן פון ברוך ספּינאָזאַ.

דאָקטאָר פראַנציסקוס וואן דען ענדען, יעזואיט און אַפּיקורס, דיפּלאָמאַט און מוכר־ספרימניק, פּעדאַגאָג און... פאָרנאָגראַף, מעדיקער און יוריסט, מאַטעמאַטיקער און רעזשיסאָר, רעוואָלוציאָנער און קלייןבירגער איז אַ מעטעאָר, וואָס גלאַנצט מיט זיין פילזייטיקן ליכט אויף דעם רענעסאַנס־הימל, ווי גרויסע שטערנס געהערן דאָך נישט צו קיין זעלטנהייטן.

דאָס איז די אויסערלעכע קאַנווע פון דעמדאָזיקן שטורמישן לעבן. וואָס פאַר אַ ווערט וואָלטן אָבער געהאַט זיין שטורמיש לעבן און איבערלעבענישן, ווען עס וואָלט אין זיין קרייז נישט געווען דער תּלמיד איבער תּלמידים, דער שטילער, קאַנטעמפּלאַטיווער ברוך ספּינאָזאַ.

אין זיין זכות איז דער רבי אריין אין די געשיכטע און אויף די ביאָגראַפישע וועגן צו דעם גענִיאַלן פרוש האָט דער פאָרשער זיך אָנגעשטויסן אויף דעם קערנדיקן, טעמפּעראַמענטפולן לערער, און האָט אים אַריינגענומען אין דעם אַפּאָסטאָלישן קרייז, ווי עס האָט זיך שטילערהייט געוועבט דאָס לעבן און דענקען פון ברוך אחר.

איז מען געבליבן פאַרגאַפט פון דער מערקווירדיקער לעבנס־געשיכטע פון דעם „לאַטיינישן פּראָפעסאָר" און אָפטמאָל האָט זיין לעבן אַזוי פאַרכישופט דעם פאָרשער. אַז ער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין ים פון היסטאָרישע פאַקטן און מענטשלעכע רכילות, כּדי אַרויסצובאַקומען פון דאָרטן די נאַקעטע

געשטאַלט פון דאָקטאָר פראַנציסקוס וואַן דען ענדען און זיין טאָכטער, דעם „מלאך הגואל" פון דעם יונגן ספינאָזאַ, דאננא קלארא מאריא.

אין יענעם קרייז האָט זיך פאָרמירט ספינאָזאַ דער געלערנטער. דאָרטן האָט ער געפונען די תורה, וואָס איז קאַלט און די ליבע-אַטמאָספערע, וואָס איז וואַרעם. ער קומט אַהין דורך דעם פרוזדור. וואָס האָט געהייסן די קאַלעגיאַנטן-סביבה. ער קומט מיט אַ באַוווסטזיין פון צילן און שטרעבן.

אויף די ראַנדן פון האָראַצס סטראָפן און ברונאָס פילאָזאָפישע טראַקטאַטן באַוויזט זיך דעם תלמידס שאַרפזיניקער פירוש און אין דער וואַרעמקייט פון דעם פראָפעסאָרס היימישער סביבה בליט זיך פאַנאַנדער די ביז-איצט פאַרשטיקטע מענטשלעכע נשמה פון דעם יונגן איינזאַמען קינד פון דער אַמסטערדאַמער געטאָ.

„דער מלאך הגואל"

אין דעמדאָזיקן הויז פון לערנען און ליידנשאַפטלעכע ויכּוחים איבער אַלץ, וואָס האָט געקענט אינטערעסירן דעם גייסטיקן מענטשן פון יענער תּקופֿה, האָט ברוך ספּינאָזאַ פאַרבראַכט זיינע בעסטע יאָרן. דאָס זענען געווען די יאָרן פון רייף ווערן, ווען דער געדאַנק ווערט געבוירן אינטואיטיוו און זוכט אַ באָדן, אַ פונדאַמענט פון פאַקטן און דערפאַרונגען. עס האָט נאָך ספּינאָזאַן געפעלט דער צוגאַנג צו דעם פילאָזאָפישן אוצר, וואָס איז געווען פאַרשלאָסן מיט אַ לאַטיינישן און גריכישן שליסל. ביי וואַן דען ענדען האָט ספּינאָזאַ די שליסלען געפונען און האָט זיך אויסגעלערנט מיט זיי צו אָפּערירן: מיטן לאַטיינישן — שנעל און זיכער, מיטן גריכישן — לאַנגזאַם און פאָרזיכטיק.

אַחוץ שפּראַכן לערנט זיך ספּינאָזאַ מאַטעמאַטיק, נאַטור־וויסנשאַפט, אַסטראָנאָמיע. זיין לערער פירט אַריין דעם שטילן, ווייט פאַרקוקטן תּלמיד אין די ערשטע פּרינציפּן פון דער קאַר־טעזיאַנער פילאָזאָפיע. ער באַקענט אים מיט מאַקיאַוועליס פילאָזאָפיע פון פּאָליטיק, מיט האָבס פילאָזאָפיע פון געזעץ און מלוכה. אין די ערשטע אַרבעטן פון ספּינאָזאַ געפינען מיר שפּורן פון דעמדאָזיקן קאָנטאַקט מיט די פילאָזאָפן און פילאָזאָ־פירנדע יוריסטן און דיפּלאָמאַטן — מיט וועלכע ער האָט זיך באַקענט, אַ דאַנק דעם דיפּלאָמאַט און פּעדאַגאָג ענדען.

עס ווערט אָנגעגעבן, אַז קלאַראַ מאַריאַ, די עלטסטע טאָכטער פון וואַן דען ענדען האָט ספּינאָזאַן געלערנט לאַטיין. דידאָזיקע ידיעה איז געווען נוגע די ביאָגראַפן, וואָס האָבן

געוואָלט צרייַנפירן אַן עראָטיש ראָמאַנטישן עלעמענט אין ספינאָזאס לעבן. בשעת ספינאָזא האָט זיך געלערנט לאַטייַן ביי דער דאָזיקער געראָטענער טאָכטער — אַזוי קלינגט דער שאַבלאָנער נוסח פון אַלע ביאָגראַפיעס — איז די טויטע שפּראַך געוואָרן אַ לעבעדיקער מעדיום דורך וועלכן די צוויי הערצער האָבן זיך פאַרבונדן אין אַ רירנדע ראָמעאָ און דזשוליעטע געשיכטע.

דער גאַנצער נוסח איז אָבער פאַלש און איז ספּעציעל צוגעפּראַוועט געוואָרן כדי די ביאָגראַפיע פון ספינאָזאַן זאָל ניט זיין אַזוי „פילאָזאָפיש-לאַנגווייליק". אָבער ווי שיין דער גאַנצער עפּיזאָד זאָל ניט אויסזען, מוז ער דאָך פאַרשווינדן פון דער ביאָגראַפיע למען האמת און צוליב ספינאָזאס רעפּוטאַציע.

ווען ספינאָזא האָט זיך באַקענט מיט ד״ר ענדען איז דאָנאַ קלאַרא מאַריאַ אַלט געווען 12 אָדער 13 יאָר. דאַמאָלסט איז ספינאָזא נאָך נישט געווען ענדענס תלמיד, ווייל זייער באַקאַנטשאַפט ווערט דאַטירט נאָך פאַר דעם חרם און ער ווערט אַן אַריינגייער צו אים איצט נאָכן חרם און נאָך דעם, ווי ער האָט אָפּגעריכט גלות אין משך פון אַ פּאָר חדשים אין דער שטעטל א ו ו ע ר ק ע ר ק.

ווען ספינאָזא קערט זיך אום צוריק קיין אַמסטערדאַם און גייט אַריין אין ד״ר ענדענס קרייז איז די געראָטענע גייסטרייכע טאָכטער אַלט געווען 14 יאָר. די, וועלכע שפּינען אויס די ראָמאַנטישע געשיכטע צווישן דעם יונגן דענקער און דעם פּעדאַגאָגס טאָכטער ווילן אַפילו האָבן, אַז נישט ד״ר ענדען האָט אים געלערנט אין אָנפאַנג לאַטיין, נאָר גאָר קלאַראַ מאַריאַ.

ווייסן מיר אָבער, אַז ספינאָזאַ האָט זיך אַ סך פריער געלערנט די לאַטיינישע שפּראַך. אַ דייטשער סטודענט, וועמענס נאָמען ס'איז ליידער אונז נישט באַקאַנט, איז געווען זיין ערשטער לאַטיינישער לערער נאָך אין דער צייט, ווען ער איז געווען אַ תלמיד אין „עץ חיים". עס איז אויסגעשלאָסן, אַז די 14 אָדער 15 יאָריקע מיידעלע זאָל קענען אַזויפיל לאַטיין, אַז זי זאָל זיין בכח צו לערנען ספינאָזאַן, וועלכער איז געווען זייער ווייט פון צו זיין אַן אָנפאַנגער אין דער שפּראַך פון האָראַץ.

ווייסן מיר אָבער אויך, אַז ד״ר ענדען האָט איינגעלאַדן ספינאָזאַן ער זאָל אים אויסהעלפן אין לערנען. וואָס מיינט עס?

קיין העברעיש האָט מען אין ענדענס שולע נישט געלערנט, האָלענדיש האָט ספּינאָזאַ נאָך נישט באַהערשט אַזוי פאָלקאָם צו יענער צייט, ווייל זיין יוגנט האָט ער פאַרבראַכט אין דער אַטמאָספערע פון דער שפּאַנישער שפּראַך. עס איז דעריבער פאַראַן נאָך איין מעגלעכקייט: און דאָס איז, אַז גראָד ספּינאָזאַ איז איינגעלאַדן געוואָרן צו לערנען לאַטיין מיט אָנפאַנגער, און דערפאַר האָט ד"ר ענדען געלערנט מיט אים דעם העכערן קורס פון דערדאָזיקער שפּראַך און סתם אַנדערע לימודים.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס אָפּלייקענען די מעשה מיט קלאַראַ מאַריאַס לערערשאַפט שליסט נאָך נישט אויס אַ ליבעס-באַציונג צווישן זיי.

דאָננא קלאַראַ מאַריאַ וואָן דען ענדען, דער „מלאך הגואל" פון ברוך ספּינאָזאַ איז געווען אַ גייסטרייך מיידל, אַ ריין אינטעלעקטועלע נאַטור. אַ חוץ שפּראַכן, אַלטע און נייע, האָט זי זיך געפילט זייער היימיש אין דער וועלט פון פילאָזאָפיע, מאַטעמאַטיק און אַפילו נאַטורוויסנשאַפט.

אין אַ מיטצייטלערישן ליד ווערט זי געשילדערט אַלס דאָס „בילד פון חכמה פאַר דער גאַנצער יוגנט דאָ אין לאַנד און זאָל זי צוריק אויפבויען אַטען און דעם פאַרנאַם".

זי האָט געשריבן לידער אַזוי ווי אַ סך פון אירע חבר-טעס, ווי, למשל, דאננא גראַציא אַקווילאַר, וואָס איז געשטאָרבן צו אַכצן יאָר און האָט זיך דערוואָרבן אַ שם פון אַ פּאָעטע-סע און אַ פילאָזאָפין.

צו יענער צייט זענען אין האָלאַנד געווען באַוווּסט די שוועסטער אננא און מאריא פישער, פראַנציסקא דוארטע — פּאָ-עטעסעס מיט אַ סך פעיקייטן.

די שטאָט אוטרעכט האָט געהאַט איר שטערן: דאָס איז געווען אננא מאַריאַ שורמאַן. זי האָט אַ-בעראָשט די הומאַניסטן און די טעאָלאָגן פון יענער צייט מיט אירע טעאָלאָגישע און פילאָלאָגישע ידיעות.

אויך ענדענס טאָכטער האָט געהערט צו דעם טיפּ אינטע-לעקטואַליסטינס, אפשר מיט אַביסל מער צאַרטקייט. זי איז אָבער געווען פיזיש אַ שוואַכע און דער פאָטער האָט שטאַרק געהיט, אַז די טאָכטער זאָל זיך נישט אָפּגעבן צופיל מיט תורה. זי האָט

דעריבער נישט געקענט דערגרייכן דאָס, וואָס די אַנדערע האָבן אַ דאַנק זייער התמדה דערגרייכט. דאָך ווערט זי געלויבט פון די, וואָס האָבן זי געקענט, אַלס אַ קלוג און געלערנט מיידל. זי האָט געקענט אויסגעצייכנט לאַטיין און האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט מאַלעריי און גראַווירן — צוויי קונסט-געביטן, וואָס זענען דאַמאָלסט געווען אין מאָדע. אַפילו ספּינאָזאַ האָט זיך אין דער פרייער צייט אָפּגעגעבן מיט מאַלעריי. אין לאַנד פון רעמב־ראַנד און וואַן דייק איז אַזאַ, ווען אַפילו דילעטאַנ־טישע אָבער דאָך נאַטירלעכע נייגונג צו פּלאַסטישע קונסט — אַ פאַרשטענדלעכע דערשיינונג.

זוכן מיר די שפּורן פון דער ליבעס-פאַרהעלטעניש צווישן ספּינאָזאַ און ענדענס טאָכטער דאַן שטויסן מיר זיך אָן אויף פאָלגנדע וויכטיקע מאָמענטן, סיי פּסיכאָלאָגישע און סיי פאַקטיש־ביאָגראַפישע.

מאַריאַ קלאַראַס אינטעלעקטואַליזם שליסט נישט אויס קיין פּרויִענהאַפטיקייט. זי האָט געקענט זיין סענטימענטאַל, געבענקט אפשר נאָך ליבע און געווען מסתמא זייער סענסיטיוו. אַ דאַנק איר פיזישן פעלער און דעם באַוווסטזיין, אַז אַ חוץ אַלעמען איז זי נישט קיין שיינע און דער טאַטע איז נישט קיין רייכער. דער פיינסטער גייסטיקער אינטערעס האָט זיך ביים האָלענדישן בירגער גאָר גוט געפּאָרט מיט אַ פּראַקטישן חוש און אַ שטרעבונג צו אַ תכלית.

אין דער היימישער סביבה איז ספּינאָזאַ נישט געווען דער איינציקער מאַן צו וועלכן מען האָט געקענט אפעקטירט ווערן מיט ליבעס-געפילן. פאַר מאַריאַ קלאַראַ האָט אפשר נאָך בכלל נישט עקזיסטירט די וועלט פון עראָטיק, און ווען אַפילו יאָ, וואָס איז נישט אויסגעשלאָסן (זי איז דאָך שוין אַלט געווען 15 יאָר!) איז נישט ספּינאָזאַ געווען דערדאָזיקער אָביעקט. ער האָט עס נישט געקענט זיין, ווייל לויט אַלע וואַרשיינלעכ־קייטן האָט ספּינאָזאַן געפעלט דער עראָטישער אינסטינקט. ווילן מיר אָבער אויסמיידן מאָמענטן פון פּסיכאָלאָגישער וואַר־שיינלעכקייטן און זיך ווענדן צום מקור גופא — דאַן געפינען מיר פאָלגנדע, זייער וויכטיקע קוועלן.

אַן ערך 1660, נאָך זייענדיק אין ענדענס הויז שרייבט

ספינאָזאַ זיין קורצן טראַקטאַט „פון גאָט, מענטש און זיין גליקזעליקייט". ער האָט אים געשריבן שוין אין לאַטיין; אַ באַווייז ווי שנעל ער האָט באַהערשט די שפּראַך. ליידער איז דער אָריגינאַל פאַרפאַלן געגאַנגען און אונז איז באַקאַנט די האָלענדישע איבערזעצונג.

אין דעמדאָזיקן טראַקטאַט רעדט ספּינאָזאַ אַ סך פון ליבע.

„דער, וואָס האָט ליב פאַרגייענדיקע וועזנס, איז זייער עלנט" — שרייבט דאָרט ספּינאָזאַ — דער שכל לערנט אונז אויסמיידן אַזעלכע ליבעס און מיר דאַרפן זיך פון זיי אָפּזאָגן, ווייל אין דער ליבע איז באַהאַלטן פּיין און סם".

„די ליבע צו אַ וועזן וואָס איז פאַרגענגלעך (ד. ה. צו אַ מענטשן), איז דער קוואַל פון אַ סך שלעכטס, און די ליבע צו גאָט איז דער קוואַל פון אַ סך גוטס".

דידאָזיקע געדאַנקען שפּיגלען אָפּ ספּינאָזאַס קוק אויף ליבע, און עס איז דאָך אַ פעסטגעשטעלטע זאַך, אַז עס איז זעלטן צו געפינען אַ דענקער ביי וועמען געדאַנק און טאַט, ווערטער און מעשים זאָלן זיך אַזוי האַרמאָניזירן ווי ביי ספּינאָזאָן.

ווען מיר וועלן אָננעמען אפילו די השערה פון איינעם פון די וויכטיקסטע ביאָגראַפן פון ספּינאָזאַ (פרוידענטאַל), אַז עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אַ ליבעס-נייגונג צו דער אינטע-רעסאַנטער טאָכטער פון ד"ר ענדען האָט זיך געקענט אַנטפּלעקן ביי ספּינאָזאָן, און ער האָט זי אפשר נישט אונטערגעדריקט, דאָך האָט וועגן חתונה האָבן נישט געקענט זיין קיין רייד.

אין ספּינאָזאָס לעבן האָט מ אַ ר י אַ ק ל אַ ר אַ קיין וועזנטלעכע ראָלע נישט געשפּילט, און בכלל איז ספּינאָזאָס לעבן אַ לעבן אין וועלכן פרויען זענען נישט אָנוועזנד. דידאָזיקע אייגנ-אַרטיקייט האָט משמעות נישט געלאָזט רוען די בעלעטריסטישע ביאָגראַפן, וועלכע קענען זיך אַזאַ לעבן נישט פאָרשטעלן, און זיי האָבן אויך זיין לעבן געוואָלט באַצירן מיט דעם שאַבלאָנעם רעקוויזיט פון אַן אומגליקלעכער ליבע, וואָס זאָל באַוואַסערן מיט לאַקריץ-זיסער ראָמאַנטיק די מאָנומענטאַלע אין אירער שטילקייט און הייליקע אין איר פּשטות לעבנס-געשיכטע פון דעם דענקער.

דער „מלאך הגואל" האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט

איר פּאַטערס אַ תּלמיד און ספּינאָזאַס אַ חבר. דאָס איז געווען אַ געוויסער דאָקטאָר ד י ר ק ק ע ר ק ר י נ ג. ער איז געווען זייער רייך און דאָס האָט געגעבן ווייטער די געלעגנהייט צו שפּינען אַ צווייטע לעגענדע וועגן די ליבעס־באַציונגען צווישן ספּינאָזאַ און ענדענס טאָכטער. דער שוין אָפּטמאָל דערמאָנטער קאָלערוס ווייסט צו דערציילן, אַז דערדאָזיקער דאָקטאָר האָט אָפּגעקויפט מיט אַ ברילִיאַנטן פינגערל דאָס האַרץ פון דעם מיידל. דידאָזיקע מעשה איז אים נויטיק, כּדי צו באַווייזן, אַז ספּינאָזאַ האָט נישט געקענט חתונה האָבן מיט זיין רבּינס טאָכ־טער, ווייל ער איז געווען אָרעם.

עס איז אָבער נישט מער ווי אַ לעגענדע.

דער גוט אינפאָרמירטער בוכהענדלער, ריאָווערטש, דערציילט אונז, אַז „ספּינאָזאַ האָט קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזן קיין נייגונ־גען חתונה צו האָבן". דערמיט פאַלט אָפּ דער פּרוּוו צו שיל־דערן ספּינאָזאַן פאַר אַ קרבּן פון סאָציאַלן אומיושר און דערביי וואַרפן אַ פלעק אויף דעם „מ.אך הגואל", דעם גייסטרייכן „וווּנדערקינד" פון דאָקטאָר ענדען, וואָס האָט זיך כּלומרשט פאַרקויפט פאַר געלט.

עס איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז דער פאָרמעלער קאַטוילצער און פּאַקטישער אַפּיקורס ענדען האָט דאָך נישט געוואָלט האָבן אַן איידעם אַ פּראָטעסטאַנט, און יענער האָט זיך געמוזט שמדן און ערשט דעמאָלט איז דער שידוך צושטאַנד געקומען.

ענדענס איידעם איז געווען זייער באַפריינדעט מיט ספּי־נאָזאַן. ער האָט אים געשענקט זיינע צאָלרייכע מעדיצינישע ווערק, און בכלל אַרויסגעוויזן אַ גרויסן יראת הכּבוד פאַר ספּי־נאָזאַן. אין ענדענס קרייז באַווייזט זיך דאָקטאָר קערקרינג אין 1657, דאָס מיינט אין דערזעלבער צייט, וואָס ספּינאָזאַ.

אין ד"ר ענדענס קרייז געפינט ספּינאָזאַ נאָך אַ פּאָר נייע פריינט. צווישן זיי געפינען מיר אַ פּאָר אינטערעסאַנטע טיפּן. אַזוי טרעפן מיר דאָרטן דעם דאָקטאָר י אָ ה אַ נ ע ס ב א ו־מ י י ס ט ע ר, אַ מענטשן מיט גרויס בילדונג, אַ פלאַמענדיקן רעדנער, וואָס האָט זיך קיינמאָל נישט געקענט באַפרייען פון כּישוף פון וואָרט און איז געווען אַ מין האָלענדישער האַמלעט פון 17-טן יאָרהונדערט: אַ סך גערעדט און ווייניק געטאָן.

די צוויי ברידער, אדריאן און יאָהאַנעס קער־באגס, האָבן שטאַרצירט מיט ספּינאָזאַס פריינטשאַפט. דער ערשטער האָט שטודירט מעדיצין און יוריספּרודענץ, דער צווייטער — טעאָלאָגיע. זייענדיק פון דייטשער אָפּשטאַמונג האָבן די צוויי ברידער געקענט ספּינאָזאָן בּרענגען נענטער צו דער דעמאָלטיקער דייטשער ליטעראַטור, וואָס ער האָט שוואַך געקענט.

אינטימער איז געוואָרן די פריינטשאַפט צווישן ספּינאָזאַן און דעם שוין־דערמאָנטן דאָקטאָר. לודוויק מעייער.

מעייער איז געוועזן אַ קארטעזיאנער, האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע ביבליאָטעק און האָט דעריבער אַ סך אַרויסגעהאָלפן ספּינאָזאָן אין באַקומען די נויטיקע ביכער. אַ מענטש אַ פּראַקטישער. זייער אַ פאַרזיכטיקער, האָט ער געוואָלט זיך כשרן אין אַלע לאַגערן. ער האָט זיך דעריבער באַמיט נישט אַרויסצוטראָגן אין גאַס זיין פריינטשאַפט מיט ספּינאָזאָן, און דאָס האָבן אים פילע פאַרגעוואָרפן. ער האָט זיך שפּעטער געוואָרעמט אין דער ליכטיקייט פון ספּינאָזאַס נאָמען און אין זיין זכות איז מעייערס נאָמען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון פולשטענדיקן פאַרגעסן ווערן.

דערוויילע האָבן זיך אויף ספּינאָזאַס הימל אָנגערוקט נייע וואָלקנס. די ידיעה, אַז ספּינאָזאַ געפינט זיך אין אַמסטערדאַם אין דעם „געסט פון אַפּיקורס“. האָט נישט געלאָזט רוען די דאָרטיקע מנהיגים פון דער קהילה.

סוף 1659 האָט שאול מארטיירא זיך געווענדעט צום אַמסטערדאַמער בירגערמייסטער מיט אַ בקשה, אַז מען זאָל צווינגען ספּינאָזאָן צו פאַרלאָזן די שטאָט, ווייל זיינע באַציונגען מיט די קאָלעגיאַנטן און אַנדערע אַפּיקורסים ערגערן די שטאָט בכלל און די יידן בפרט.

דער בירגערמייסטער האָט איינגעזען, אַז די בקשה איז אַ גערעכטע, ווייל זי קומט פון דעם אַלטן, בכבודיקן רב, וואָס איז געווען פון אַלעמען געאַכטעט, און האָט דעריבער באַפוילן, אַז ספּינאָזאַ זאָל פאַרלאָזן אַמסטערדאַם.

געקענט האָט עס געשען אָנפאַנג 1660, ווייל גראָד צו יענער צייט איז שאול מאַרטיירא געשטאָרבן (פעברואַר 1660). עס האָט אים מספּיד געווען ספּינאָזאַס שוואָגער, שמואל דע

קאזערעז, מיט וועלכן דער פילאָזאָף איז אין קיין שום באַרירונג מער נישט געקומען.

נאָוועמבער 1660 שטאַרבט דער שוואָגער זיינער און ספּינאָזא פאַרלאָזט כמעט אין דער זעלבער צייט אַמסטערדאַם.

ער האָט שוין אונטער זיך אַ לעבן מיט דערפאַרונגען. ער האָט שוין אָנגעוואָרפן אויפן פּאַפּיר אין צוויי קורצע טראַקטאַטן די ערשטע געדאַנקען זיינע, סיסטעמאַטיש קאָנסטרואירט. עס וועט נאָך זיין וועגן זיי די רייד.

נאָך פינף יאָר לערנען ביי דאָקטאָר ענדען האָט ער אַרויסגעטראָגן אַ גרינדלעכע קענטעניש פון לאַטיין, אַ ווינציקערע — אין גריכיש.

מאַטעמאַטיק האָט ער געלערנט ביי ענדענס אַן אסיסטענט, אַן איטאַליענער. ידיעות אין מעדיצין, גאָרנישט קיין דילעטאַנטישע, האָט ער געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם דאָקטאָר ענדען גופא.

פיזיקער לויבן זיינע בקיאות אויף דעם געביט פון פיזיק. ער האָט אַפילו זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ געדאַנק אָנצושרייבן אַ לער-בוך פון אַלגעברע.

מיט איין וואָרט, דער 28 יאָריקער ברוך ספּינאָזא האָט פאַרלאָזן אַמסטערדאַם וויסנשאַפטלעך גוט באַוואָפנט, צוגעגרייט צו די אויפגאַבן, וואָס ער האָט זיך שוין געשטעלט צו יענער צייט, ווען ער איז געווען אין אַמסטערדאַם.

סוף 1660, אָדער שפּעטסטנס אָנפאַנג 1661, באַזעצט זיך ספּינאָזא אין אַ שטעטל, ריינסבורג.

ער פאַרגעסט זיך וועגן דעם, וואָס איז געווען און גיט זיך איבער אין רשות פון וועלט פון דענקען.

אין אַ פאַרוואָרפענעם ווינקל

דאָס „פאַרוואָרפענע ווינקל". ווו ספּינאָזאַ האָט זיך באַזעצט נאָך דעם ווי דער אַמסטערדאַמער מאַגיסטראַט האָט אים באַפוילן צו פאַרלאָזן די שטאָט — איז געווען אַ שטעטל מיטן נאָמען ר י י נ ס ב ו ר ג.

דאָס שטעטל האָט געהאַט איין הויפּט-גאַס מיט אַ לאַנגער ריי פון לאַנגווייליקע ציגל-רויטע הייזלעך. וואָס האָבן זיך סאָלידאַריש אָנגעשפּאַרט איינע אָן די אַנדערע און צוזאַמען געדרעמלט אין שאָטן פון אַרבעטסזאַמער צופרידנקייט, פרומער זיכערקייט און שטילער פאַרטראַכטקייט.

דאָס שטעטל האָט געהאַט א דערהויבענע טראַדיציע און אַ פאַרגליווערטע אַלטקייט, וואָס האָט נאָך געשטשירעט מיט די לעצטע ציין פון אַ חרוב געוואָרענעם שלאָס.

מענטשן האָבן דאָרט שווער געהאָרעוועט; געזייט און געשניטן אין שווייס פון זייער פנים די אין משך פון דורות אויסגעדרעסירטער אַרבעט. אין די טעג פון רו פלעגן זיי זינגען מיט מאָנאָטאָנע ניגונים תהילים און לויב-תפילות צו דעם, וואָס האָט זיי אָנגעפילט מיט פרייד פון אַרבעט און באַלוינט מיט געדולד אַלס אַ שכר און נישט געלאָזט, אַז די הערצער זאָלן פאַרפירט ווערן פון נישט רעאַליזירבאַרע, אָפּטמאָל נישטיקע און געפערלעכע חלומות און שטרעבונגען.

פון די פענסטער האָט מען געזען די רחבותדיקע פעלדער

און די ברייטע לאָנקעס, צעשניטן מיט קאַנאַלן. נישט ווייט פון דאָרף האָט זיך רויק געשלענגלט דער „אַלטער ריין". זיין לאַנגזאַם פליסן גראָד דאָ אין דער ריכטונג פון ראָטערדאַם האָט געהאַט איר סיבה. ציענדיק זיך מיט שמאָלע פּאַסן אין ים אַריין האָט דער ריין דאָ פאַרלוירן זיין שנעלן טעמפּאָ און זיינע שטאָלצע כוואַליעס — אַזוי ווי אַ מענטש וואָס וויס, אַז אָט איז ער ביים ברעג פון זיין ציל, וואָס די נאַטור האָט אים באַשטימט — און דעריבער איילט ער זיך נישט, ווייל עס איז נישטאָ צו וואָס און נאָך וואָס זיך צו איילן. אַזוי האָט דער „אַלטער ריין" זיך דאָ נישט געאיילט אַזוי מיט זיינע שטראָמען, ווייל ער האָט געוווסט, אַז זיין אויפגאַבע איז ביים ברעג פון אויספילן זיך, און ער האָט מער גאָרנישט וואָס צו טאָן, ווי אַריינצופאַלן אין ים אַריין. לויגט דען די מי זיך צו איילן — טראַכטן די וואַסערן — מען קען דאָך צום אומפאַרמיידלעכן ציל גיין לאַנגזאַם, רויק און באַשיידן!

אויף אַ זייטיק געסל פון שטעטל ריינסבורג איז געשטאַנען אַן איין-גאָרנדיק הייזל, וואָס האָט געהערט צום דאָרטיקן כירורג הערמאַן האָמאַן. אויפן פאַרטער האָט געוווינט ברוך ספינאָזאַ. ער האָט פאַרנומען אַ גרויס, ליכטיק צימער און אַ קליין אַלקערל, מסתמא פאַר זיין ביבליאָטעק און אַרבעטס-צימער.

פון די פענסטער האָט מען געזען אַ טיפּישן האָלענדישן פייזאַזש, וואָס האָט געוועבט אין האַרצן געפילן פון רויקייט, שטילקייט און געפירט דעם מענטשן אויף די וועגן פון פאַרטראַכטן זיך איבער נאַטור און באַשאַפער.

די נאַטור איז דאָרטן געווען אָןליידנשאַפטן; קלאָר און צילבאַוווסט, און דער דאָרטיקער מענטש האָט לויט זיין מהות אָפּגעשפיגלט אין זיך דעם כאַראַקטער פון דערדאָזיקער שטילער נאַטור.

און די איינוווינער, מערסטנטייל פויערים און בעל-מלאכות, גאָטספאָרכטיקע און געלאַסענע מיט די פראַכטפולע שטאַרקע פנימער, וואָס זענען פאַראייביקט געוואָרן אין רעמבראַנט-האַלזס טיפּע פאָרטרעטן!

און די קינדער, בלאָנדקעפּיקע, מיט האָר ווי פלאַקס, זענען

מענדעס דא קאסטא: ספינאָזא דער נזיר (האג, 1909).

געהערן שטענדיק פריילעך, און זארגן, ווי עס דארפן זיין די, וואס האבן זיך געהאדעוועט פריי און לוסטיק אונטערן רויקן האלענדישן הימל.

ווער ווייסט וויפיל נחת האט געשעפט ספינאזא פון די קינדערשע קולות און נישט געצווימטן געלעכטער, צו וועלכן ער האט זיך געקענט צוהערן פון זיין פענסטער און פון די פנימער וואס ער האט געקענט זען אויפן ליידיקן פלאץ אנטקעגן זיין הויז?

אין שטעטל האט מען ספינאזאן ליב געהאט. ב ײ ל, איינער פון די ערשטע ביאגראפן זיינע ווייסט צו דערציילן, אז: „די יעניקע", וואס זענען געקומען אין א באריר ונג מיט ספינאזאן, ווי אויך די פויערן פון די דערפער, ווו ער האט געלעבט צוריקגעצויגן א געוויסע צייט — שטימען איין, אז ער איז געווען א מענטש מיט וועלכן מען האט געקענט גאר גוט פארברענגען, ווייל ער איז געווען פריינדלעך, גערעכט, איידל און זייער באשיידן אין זיין ארט לעבן".

אין דערדאזיקער איינזאמקייט האט ספינאזא אנגעהויבן זייער ענערגיש צו ארבעטן. דא האט ער פארענדיקט זיין טראקטאט איבער „גאט, מענטש און זיין גליקזעליקייט", וואס ער האט נאך אנגעהויבן צו שרייבן אין אמסטערדאם.

א האלענדישע איבערזעצונג פון דעמדאזיקן טראקטאט האט מען געפונען ערשט אין 1852. דער לאטיינישער אריגינאל איז, ליידער, פארלארן געגאנגען.

דערדאזיקער טראקטאט איז א רעזולטאט פון א לאנגן פארטראכטן זיך; איז אבער אויסגעדריקט נאך אין א רויער, נישט רייפער פארם. ספינאזא האט קיין גרויס געוויכט אויף דערדאזיקער ערשטער ארבעט זיינער נישט געלייגט, ווייל ער האט לכתחילה זי נישט באשטימט צו דרוקן.

לויט דער כאראקטעריסטיק פון פ ר ו י ד ע נ ט א ל איז דערדאזיקער טראקטאט אין פארגלייך מיט דער „עטיק" — אזוי ווי אן אויף שנעל אויפגעשטעלט הייזל צו א פראכטפולן פא-

לאַץ, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן לויט אַ פעסטן פּלאַן פון אַ גרויסן מייסטער.

די ערשטע אַרבעט זיינע האָט בולטע סימנים פון גרויסער אָנשטרענגונג. ספּינאָזאַ האָט אַ סך געשליפן, געענדערט, איבער־געאַרבעט — און דאָך איז די אַרבעט געבליבן אַ שוואַכע. עס פעלט נאָך די קאָנסטרוקציע אין פאָרם און די האַרמאָניע אין געדאַנק. דער איינזאַמער פילאָזאָף האָט נאָך נישט גובר געווען אין זיך די פאַרשיידענע סתירות, וואָס זענען נאָך אַזוי שטאַרק קענטיק אין „טראַקטאַט".

עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז אויך די תּלמידים און אָנהענגער זיינע האָבן געהאַט אַ האַנט אין דער רעדאַקציע פון „טראַקטאַט" — און אַ סך גרייזן וואָלט מען גיכער באַדאַרפט צושרייבן די איבערשרייבער פון מאַנוסקריפּט איידער דעם מחבר.

עס זענען פאַראַן אָבער אין דער ערשטער שריפט זיינער זייער וויכטיקע עלעמענטן פאַר דער געשיכטע פון ספּינאָזאַס אַנטוויקלונג. קודם כּל איז צו זען, אַז ער האָט זיך פון זיינע „אַפּיקורסישע" געדאַנקען לחלוטין נישט אָפּגעזאָגט. ער איז אָבער געוואָרן אַ סך פאָרזיכטיקער אין אויסדריקן זיינע געדאַנ־קען, ווייל ער האָט געפילט, אַז די רדיפות וועלן אים צע־שטערן זיינע פּלענער, וואָס האָבן שוין צו יענער צייט באַהערשט זיין מוח.

דעריבער האָט ער נישט געוואָלט, אַז זיינע געדאַנקען זאָלן אַרויסגיין פון דעם ענגן קרייז פון פריינט און תּלמידים, צו וועלכע ער האָט געהאַט צוטרוי און גלויבן.

צום סוף פון זיין טראַקטאַט זאָגט ספּינאָזאַ אַזוי:

„עס בלייבט מיר צום סוף, כּדי אָפּצושליסן דאָס אַלץ וואָס איך האָב אָנגעשריבן, צו זאָגן מיינע פריינט, פאַר וועלכע איך שרייב עס, דאָס פאָלגנדע: איר זאָלט זיך נישט וווּנדערן איבער דערדאָזיקער נייער לערע, ווייל אייך איז זייער גוט באַקאַנט, אַז אַ זאַך הערט נישט אויף צו זיין אמת צוליב דעם, וואָס די מערהייט אָנערקענט זי נישט. און ווייל אייך זענען באַקאַנט די באַדינגונגען פון דער תּקופה אין וועלכער מיר לעבן, דע־ריבער וויל איך אייך זייער שטאַרק בעטן, אַז וואָס איז שייך

דעם מיטטיילן פון די ענינים פאַר אַנדערע, זאָלט איר זיין פאַר־זיכטיק. איך וויל נישט זאָגן, אַז איר זאָלט זיי איינגאַנצן נאָר באַהאַלטן פאַר זיך. אָבער ווען איר וועט אָנהויבן זיי עמיצן מיטצוטיילן, זאָל אייך קיין אַנדער כוונה נישט פירן, ווי די רפואה פון אייער נאָענטסטן, דערביי זאָלט איר פון זיין צד זיין פאַרזיכערט, אַז די באַלוינונג פאַר אייער אַרבעט וועט אייך נישט אויסמיידן. צום סוף וויל איך אייך בעטן, אַז בעת איר וועט לייענען דידאַזיקע שריפט און איר וועט האָבן עפּעס אויס־צוזעצן קעגן דעם, וואָס איך האַלט פאַר זיכער, זאָלט איר זיך נישט איילן מיט אַן אָפּלייקענונג ביז איר וועט האָבן גענוג צייט און מאַטיוון אַריינצוטראַכטן זיך אין דעם ענין. וועט איר דאָס טאָן, דאַן וועל איך האָבן די זיכערקייט, אַז איר וועט דער־גרייכן און געניסן פון די פרוכטן פון די בוימער, אַזוי ווי איר האָט דאָס אַליין ערוואַרט."

פון דעם אַביסל נישט קלאָר באַשריבענעם נאכוואָרט איז צו זען, אַז ספּינאָזאַ האָט קודם כל געשריבן זיין ערשטע אַר־בעט נאָר פאַר יחידים, נאָענטע מענטשן, און אַז ער האָט זיך אויך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז זיין טראַקטאַט איז נאָך נישט קיין רייפע פילאָזאָפישע אַרבעט, דעריבער דאַרפן זיינע פריינט און תלמידים, נישט פאָדערן פון דער אַרבעט מער ווי־פיל זי גיט.

גלייכצייטיק איז צו זען פון דעם נאָכוואָרט, אַז ספּינאָזאַ איז שוין צו יענער צייט געווען אַן אויטאָריטעט אין גאָר ברײ־טע קרייזן, ווו מען האָט זיך צוגעהערט צו יעדן וואָרט זיינעם מיט צוטרוי און גלויבן, וואָס ער האָט נישט געוואָלט דולדן, ווייל אין דעם האָט ער איינגעזען דעם זעלבן חטא פון אומ־קריטישקייט וועלכן ער האָט פאַרגעוואָרפן די טעאָלאָגן און גייסטלעכע פון אַלע אמונות.

דאַן איז פאַראַן אין דעם נאָכוואָרט אַ טאָן פון אַ לערער, וואָס מוסרט די תלמידים, אַז זיי זאָלן זיך נישט איילן מיט זייער קריטיק, ביז זיי וועלן דעם ענין גוט נישט איבערטראַכטן. דאָס באַווייזט אויך ווי מען האָט זיך צוגעהערט צו אַ מענטשן, וועלכער האָט אייגנטלעך גאָרנישט געהאַט די געלעגנהייט אַרויס־צווייזן לומדות, טיפקייט און האָט נאָך גאָרנישט אָנגעשריבן.

אפשר האָט ספינאָזאַ דער בעל-פה זיך דערוואָרבן אַזאַ נאָמען אין דעם קאָלעגיאַנטן-קרייז אין אַמסטערדאַם?

דער טאָן פון נאָכוואָרט באַווייזט, אַז דער טראַקטאַט איז נישט אַנטשטאַנען אין אַמסטערדאַם. מיר ווייסן אָבער, אַז ספינאָזאַ האָט שוין, אין אַמסטערדאַם פאַרטראַכט דידאַזיקע אַרבעט זיינע. דער ווענדונגס-כאַראַקטער פון שלוס-וואָרט באַווייזט אָבער, אַז פאַרענדיקט האָט ער דעם „טראַקטאַט" ווייט פון אַמסטערדאַם, ד. ה. אין ריינסבורג.

גלייכצייטיק האט ספינאָזאַ אָנגעהויבן צו אַרבעטן איבער זיין צווייטער אַרבעט: „וועגן דער אויסבעסערונג פון שכל".
(De intellectus emendatione.)

סוף 1661 האָב ער געשריבן צו אַ פריינט זיינעם, אַז ער האָט איבער דער פראַגע פאַרפאַסט אַ קליין ווערק און ער איז איצט באַשעפטיקט מיט דער „דאַרשטעלונג און מיטן פיילן".

די הקדמה צו ספינאָזאַס צווייטער שריפט האָט אַזאַ גרויסע אויטאָביאָגראַפישע באַדייטונג, אַז עס איז נויטיק צו ברענגען די וויכטיקסטע שטעלן:

„נאָכדעם ווי די דערפאַרונג האָט מיך געלערנט – שרייבט ספינאָזאַ – אַז אַלץ וואָס עס געשעט אין טאָג-טעגלעכן לעבן איז אייטל און נישטיק; ווען איך האָב פאַרשטאַנען, אַז אַלץ, פאַרוואָס איך האָב זיך געשראָקן, איז אויף אַזויפיל גוט אָדער שלעכט, אויף וויפיל אונזער געמיט ווערט דערפון גערעגט – האָב איך ענדלעך באַשלאָסן אויסצופאָרשן, אויב עס איז ערגעץ וו פאַראַן אַזוינס, וואָס איז דאָס אמתע גוטע און דאָס איינ-שאַפן זיך פון אים וועט מיר אַלעמאָל פאַרזיכערן אַ שטענדיקע הויכע פרייד... איך האָב זיך די זאַך איבערגעטראַכט אויב עס וואָלט באמת מעגלעך געווען צו דערגרייכן אַזאַ נייעם לעבנס-נוסח אָדער לכל הפחות אַ זיכערקייט דערפון – נישט ענדערנדיק דעם סדר און דעם געוויינלעכן גאַנג פון מיין לעבן. אָפט האָב איך עס אָבער אומזיסט פרובירט, דען אַלץ, וואָס מיר באַגע-גענען אין אונזער לעבן און וואָס ווערט פון דעם מענטשן אַנער-קענט פאַר דאָס העכסטע – קען צוריקגעפירט ווערן צו דריי זאַכן: עשירות, כבוד און ליידנשאַפטלעכע לוסט. דידאָזיקע דריי

זאכן באשעפטיקן אזוי דעם מוח, אז זיי דערלויבן נישט צו טראכטן וועגן אן אנדערער גוטער זאך".

„...נאכטראכטנדיק לאנג בין איך געקומען צום אויספיר, אז ווען איך וואלט געקענט ביי זיך טיף באשליסן, דעמאלט וואלט איך אוועקגעווארפן די אומצווייפלהאפטע שלעכטע זאך פאר דער אומצווייפלהאפטער גוטער זאך. איך האב זיך דאמאלסט דערזען אין דער העכסטער געפאר און מיט אלע מיינע כוחות בין איך געווען געצוואונגען צו זוכן א הייל-מיטל ווען אפילו נישט קיין זיכערן, אזוי ווי א שווערער קראנקער, וואס פילט דעם זיכערן טויט פאר די אויגן, אויב ער וועט נישט אנווענדן דעם הייל-מיטל און איז געצוואונגען זיך אנכאפן מיט דער גרעסטער אנשטרענגונג אפילו פאר א נישט זיכערן מיטל, ווייל אויף אים בויט ער זיין גאנצע האפנונג".

„אלץ וואס דער המון באגערט צו האבן איז נישט קיין הילף פאר אונזער עקזיסטענץ. נאר פארקערט: דאס איז א שטערונג פאר איר און איז אפטמאל די סיבה פון אונטערגאנג פון די מענטשן, וואס באזיצן זי און איז שטענדיק די סיבה פון אונטערגאנג פון די, וואס זענען באהערשט פון די באגערנס".

דידאקזיקע געדאנקען זענען אן איינלייטונג צו ספינאזאס געניאלער לערע פון עטיק. דער אמתער געדאנק איז, אז דער, וואס טראכט נישט וועגן ענינים, וואס רופן ארויס אין מענטשנס נשמה געפילן און אפעקטן, דער איז עטיש, ווייל געפילן זענען אזוי ווי מעטעארן, וואס לויפן שנעל פארביי. כל זמן דער געפיל פון גוטס אדער שלעכטס איז אפהענגיק פון מאמענטאנעם געפיל און איז ענג פארבונדן מיט באגער און פערזענלעכן ווילן אדער ווידערווילן – אזוי לאנג וועט נישט קענען עקזיסטירן דער באגריף: וואס מיינט גוט און וואס מיינט שלעכט?

פון דעמדאזיקן אנטווורף-געדאנק, וואס איז אויסגעדריקט אין דער הקדמה צו דער שריפט איבער דער „פארבעסערונג פון פארשטאנד". פירט שוין דער וועג צו די ברייטע, טיפע און מאיעסטעטישע האריזאנטן פון דער „עטיק".

דידאקזיקע ארבעט איז, לײדער, נישט געבליבן פארענדיקט. אין דער איינלייטונג פון די ארויסגעבערס פון ספינאזאס ווערק, וואס זענען דערשינען נאך זיין טויט, ווערט געזאגט, אז „פאר-

שידענע אַנדערע באשעפטיקונגען האָבן אים געשטערט, און צום סוף איז ער דורכן טויט אוועקגעריסן געוואָרן״.

דאקעגן אין אַן אנדער אָרט לייענען מיר, אז ספינאָזא האָט נישט פארענדיקט דידאָזיקע ערשטע אָריגינעלע ארבעט זיינע, ווייל ער האָט זיך גאָרנישט געפילט בכּוח צו באווייזן דאָס, וואס ער האט שוין אינטואיטיוו דארטן אָנגעווארפן. ער האט באשלאסן זיך גרייטן צו דערדאזיקער ארבעט, פארטיפן זיין וויסן, און דעריבער האט ער דערווייל אפגעלייגט די אַרבעט. ער האט פאַרשטאַנען, אַז די גרונד-פרינציפן פון אַן עטיק מוזן באַוויזן ווערן מיט דער געאמעטרישער מעטאדע, אויפגעבויט אויף אייביקע געזעצן, וואס קענען נישט געמינערט אדער באַשטריטן ווערן אין משך פון צייט.

שוין ביי דעקארטן האט ספינאזאַ געפונען אַ מוסטער פון באַנוצן זיך מיט אַ מאַטעמאַטישער מעטאדע אין דער פילאָזאָפיע. צו יענער צייט דאַטירט זיך זיין אַרבעט איבער דעקאַרטס פילאָזאָפיע. דידאָזיקע אַרבעט איז ענג פאַרבונדן מיט אַן עפּיזאָד אין זיין ריינסבורגער לעבן. עס איז געקומען צו אים צו גאַסט אַ סטודענט פון טעאָלאָגיע מיטן נאָמען קאַזעאַריוס און געבעטן, אַז ער זאָל אים דערקלערן דעקאַרטס פילאָזאָפיע. ספינאָזאַ האָט אָנגענומען דעם פאָרשלאַג און פון דער אַרבעט מיטן תּלמיד איז אַנטשטאַנען אַ טראַקטאַט איבער דעקארטן, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע באַדייטונג פאַר דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דעם פילאָזאָף.

ק אַ ז ע אַ ר י ו ס

דער ערשטער, וואָס האָט איבערגעריסן ספּינאָזאַס שעפּע־דישע איינזאַמקייט אין דער שטעטל ריינסבורג איז געווען אַ סטודענט מיטן נאָמען קאַזעאַריוס.

יאָהאַנעס קאַזעאַריוס איז געבוירן אין אַמסטערדאַם, אין יאָר 1642. ער האָט שטודירט טעאָלאָגיע אין לײדענער אוניווער־זיטעט און האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט פילאָזאָפיע. פון לײדען פלעגן סטודענטן קומען קיין ריינסבורג ווו עס איז גע־ווען אַ קאָלעגיאַנטן־גרופּע, וואָס האָט געפירט דיסקוסיעס וועגן רעליגיע. אויך קאַזעאַריוס געפינט זיך צווישן די דיסקוטאַנטן. ער האָט זיך דערוווסט, אַז ספּינאָזאַ וווינט אין ריינסבורג. ער האָט אים באַזוכט און געבעטן ער זאָל אים דערקלערן די יסודות פון דער קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע. ספּינאָזאַ האָט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען נישט דערפאַר, ווייל ער האָט געוואָלט זיין אַ לערער־פּאָפּולאַריזאַטאָר, נאָר, ווייל גראָד צו יענער צייט האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן אָנצושרייבן אַן אַרבעט אי־בער דעקאַרטס פילאָזאָפיע. דער פאָרשלאַג פון דעם סטודענט פון טעאָלאָגיע איז אים געווען צו דער האַנט, ווייל ער האָט אים די אַרבעט דיקטירט, און אויף אַזאַ אופן איז אַנטשטאַנען דער טראַקטאַט איבער „דעקאַרטס פּרינציפּן פון פילאָזאָפיע”.

אַלס תלמיד האָט זיך קאַזעאַריוס מיט גאָרנישט נישט אויסגעצייכנט. צי האָט ער באַנומען די פּראָבלעמען, וואָס דער

לערער האָט אים דערקלערט צי נישט, דאָס איז נישט וויכטיק; וויכטיק איז, אַז קאַזעאַריוס האָט געוואָלט זיין מער ווי אַ תלמיד. ער האָט מיט אַלע כוחות זיך באַמיט צו געווינען דעם מייס־טערס צוטרויען און פריינטשאַפט און ווערן אַן אייגענער מענטש ביי ספינאָזאַן.

ספינאָזאַ האָט אים אָבער ריכטיק אָפּגעשאַצט. קאַזעאַריוס האָט זיך אויסגעצייכנט מער מיט נייגעריקייט איידער מיט וויסנגירי־קייט. ער האָט משמעות געוואָלט זייער שטאַרק זיין היימיש מיט ספינאָזאַס אינטימער וועלט פון געדאַנקען און פּלענער. דער מייסטער איז אָבער געווען אַ פאַרשלאָסענער אין זיך; נישט יעדערן האָט ער צוגעלאָזן צו זיך, ווייל ער האָט נישט געוואָלט, אַז זיין לערע זאָל ווערן צוגענגלעך פאַר מענטשן, וואָס לויפן נאָר הערן „אַפּיקורסישע" געדאַנקען און שפּעטער דורך פאַר־שפּרייטן זיי אין נישט קיין פאַסיקע קרייזן — אַרויסרופן אַ נייעם קוואַל פון צרות און רדיפות אויף אים.

עס איז נישט געווען קיין שרעק פאַר אַ פאַרפאָלגונג און נישט קיין שטאָלצע גאווה פון אַ דענקער, וואָס מיינט, אַז עס זענען נאָך נישטאָ אַזעלכע גייסטער, וואָס מען קאָן פאַרטרויען דאָס, וואָס ער דענקט. גיכער איז דאָס געווען אַ באַוווסטזיין, אַז די מענטשן, וואָס גאַרן זיך צו אים און ווילן הערן זיין תורה זענען נישט געקומען דערצו פון אינערלעכער נויטווענדי־קייט, נאָר מער אויסערלעך, צוליב דער „סקאַנדאַל"־שטימונג אַרום אים.

האָבן אָבער די געטרייע חסידים זיינע אין אַמסטערדאַם גאָר אַנדערש געקוקט אויף דעם קאַזעאַריוס. זיי, וואָס האָבן געבענקט נאָך ספינאָזאַן און האָבן געלעבט מיט זיין וועלט; זיי, די איבערגעגעבנסטע, צו וועמען ער פלעגט שיקן פון זיין פאַרוואָרפן היים די מאַנוסקריפּטן זיינע, וועלכע מ'האָט דאָרט פלייסיק שטודירט און קאָמענטירט — זיי האָבן נישט געקאָנט האָבן די זכיה צו הערן זיין וואָרט!

און דאָ עפּעס אַ קאַזעאַריוס, אַן אומבאַקאַנטער, פרעמדער מענטש איז אַזוי גליקלעך! ער וווינט ביי ספינאָזאַן אָדער נישט ווייט פון אים; ער זעט אים יעדן טאָג און מען פירט לאַנגע, טיפע ויכוחים און געשפּרעכן איבער פאַרשיידענע פילאָזאָפישע פראַגן

האָט זיי די זאַך שטאַרק פאַרדראָסן.

יאַנואַר 1663 האָט סימאָן דע ווריעז, איינער פון די אַמסטערדאַמער קאָלעגיאַנטן, אָנגעשריבן צו ספּינאָזאַן אַ בריוו, מסתמא אין נאָמען פון דער גרופּע, אַז זיי זענען מקנא דעמדאָזיקן קאַזעאַריוס, וואָס געפינט זיך שטענדיק אין דער געזעלשאַפט פון מייסטער. מען דאַרף וויסן, אַז דערדאָזיקער ווריעז איז געווען ספּינאָזאַס מעצענאַט. ער האָט אַפילו אים געוואָלט אָפּשרייבן זיין גאַנץ פאַרמעגן, נאָר ספּינאָזאַ האָט זיך דערפון קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט און האָט אים באַוויזן צו פאַרשרייבן די ירושה לטובת ווריעזס אַ ברודער. ספּינאָזאַ פלעגט באַקומען פון סימאָן דע ווריעז 300 גולדן יערלעך, וואָס האָט בשום אופן נישט געקאָנט קלעקן אויף אַ לעבן. דידאָזיקע סומע איז געווען מער אַן אויסדרוק פון אַ פאַרפליכטונג, וואָס ספּינאָזאַ האָט סוף כל סוף אָנגענומען.

דע ווריעז האָט אויך אויסגעהאַלטן דעם קאָלעגיום אין אַמסטערדאַם, ווו מען פלעגט זיך צוזאַמענקומען און שטודירן ספּינאָזאַן. (געגר. 1662-1663).

אים האָט ספּינאָזאַ געענטפערט (פעברואַר 1663) אין אַ בריוו, אַז די קנאה וועגן קאַזעאַריוסן איז נישט קיין באַרעכטיקטע.

„האָסט קיין שום גרונט נישט קאַזעאַריוסן מקנא צו זיין, ווייל קיינער איז פאַר מיר נישט אַזאַ משא ווי ער; קיינער, פון וועמען איך דאַרף טראַכטן, פאַרשאַפט מיר נישט אַזויפיל זאָרגן ווי ער. דעריבער בעט איך דיך און אַלע אונזערע באַקאַנטע, איר זאָלט אים ערשט דאַמאָלט אנפאַרטרויען מיינע געדאַנקען, ווען ער וועט רייף ווערן. דען איצט איז ער נאָך צו יונג און נישט זיכער און שטרעבט מער נאָך דעם, וואָס איז ניי, איידער נאָך דעם, וואָס איז אמת. דאָך האָף איך, אַז אין אַ פאָר יאָר וועט ער פטור ווערן פון די טעותים פון זיין יינגלשקייט. ווען איך זאָל אורטיילן לויט זיין פעיקייט, דאַן בין איך כמעט ווי זיכער, אַז אַזוי וועט זיין, און זיינע גוטע מדות באַוועגן מיר אים ליב צו האָבן".

אין אַ בריוו צום געלערנטן אלדענבורג, שרייבט ספּינאָזאַ (דעם 27-טן יולי 1663), צווישן אַנדערע טיינים אויך וועגן קאַזעאַריוסן.

ער גיט אים צו ווי̈סן, אז א טייל פון זיין אַרבעט אי־בער דער קארטעזיאַנישער פילאָזאָפיע האָט ער געדיקטירט אַ יונגן מאַן פאַר וועמען ער האָט נאָך נישט קיין חשק צו אַנטפּלעקן זיינע אנשויונגען.

דערדאָזיקער יונגערמאַן איז וואַרשיינלעך יאָהאַנעס קאַזעאַריוס.

ספּינאָזאַ האָט זיך נישט טועה געווען בנוגע זיין תּלמיד. פון אים איז באמת אויסגעוואַקסן אַ טיכטיקער מענטש, הגם קיין דענקער איז ער קיינמאָל נישט געווען.

אין יאָר 1668 איז קאַזעאַריוס אַוועק קיין אינדיע און איז דאָרט געוואָרן אַ פּריידיקער אין אַ רעפאָרמירטער געמיינדע. ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט באָטאַנישע פאָרשונגען און האָט מיטגע־אַרבעט אין אַ ווערק איבער באָטאַניק. ער איז געשטאָרבן פון דיזענטעריע אין באטאוויע, אין 1677, אַ פּאָר חדשים פאַר זיין מייסטערס טויט.

ווי לאַנג האָט קאַזעאַריוס געוווילט ביי ספּינאָזאַן אין ריינסבורג איז נישט באַקאַנט. מיר ווייסן אָבער, אַז אַ דאַנק דעם לערנען זענען צושטאַנד געקומען זיינע צוויי חלקים פון „דע־קאַרטס פּרינציפּן פון פילאָזאָפיע" — דאָס איינציקע ווערק פון ספּינאָזאַ, וואָס איז דערשינען ביי זיין לעבן מיט דעם נאָמען פונם מחבר. דאָס ווערק איז אָפילו נישט פאַרענדיקט. מסתּמא דערפאַר, ווייל איידער דער לערער האָט פאַרענדיקט זיין קורס האָט דער תּלמיד פאַר־לאָזן ריינסבורג. עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן די צווייטע השערה, אַז ספּינאָזאַ אַליין האָט איבערגעריסן דעם קורס, ווייל אין אַפּריל 1663 איז ער אַוועקגעפאָרן קיין וואָרבורג.

די פריינט פון אַמסטערדאַם, צו וועלכע ער האָט געשיקט דעם מאַנוסקריפּט און וועלכע ער האָט אָפילו אינצווישן באַ־זוכט אויף אַ וואָך צייט, האָבן אים געבעטן ער זאָל פאַרעפנט־לעכן די גאַנצע אַרבעט. סוף כּל סוף זענען זיי אַלע געווען אָנהענגער פון דעקאַרטס פילאָזאָפיע און האָבן געוואָלט האָבן אַ קריטישע אָפּשאַצונג פון דעראָזיקער זייער אָנגענומענער שיטה צו יענער צייט, בפרט געשריבן פון זייערן אַ לערער.

ספּינאָזאַ האָט איינגעשטימט אויף זייער בקשה. ער האָט

אָבער געשטעלט אַ באַדינגונג, אַז עמיצער פון זיינע פריינט-תּלמידים זאָל איבערקוקן דעם כּתב-יד און רעדאַגירן דעם סטיל. דאַן האָט ער געפאָדערט, אַז אין דער הקדמה צו דעמדאָזיקן ווערק זאָל זיין בפירוש געזאָגט, אַז דער שרייבער האָט לחלוטין נישט בדעה צו געבן אַן אייגענע לערע, נאָר פּשוט דערקלערן קריטיש דעקאַרטס פילאָזאָפיע. אויב דער רעזולטאַט איז אַן אומ-גינסטיקער פאַר דעקאַרטן, איז דאָס נישט זיין שולד, ווייל ליי-דער קאָן ער מיט אַ סך זיינע מיינונגען נישט איינשטימען און מוז זיי אַנערקענען פאַר פאַלשע.

אין יאָר 1663 איז דאָס ווערק דערשינען אין אַמסטערדאַם, אַרויסגעגעבן פון ריאָווערטש. דער לאַטיינישער שערבלאַט פון דעם ווערק לייענט זיך אין אַ יידישער איבערזעצונג אַזוי:

„רענאַטוס דעקאַרטס פּרינציפּן פון פילאָזאָפיע, חלק א. און ב., פאַרגעשטעלט אויף אַ געאָמעטרישן אופן פון בענעדיקטוס דע ספּינאָזאַ פון אַמסטערדאַם. דערצו צוגעגעבן די מעטאַפיזישע געדאַנקען.”

ספּינאָזאַ האָט קיין גרויסע באַדייטונג דערדאָזיקער אַרבעט נישט צוגעשריבן. זיין איינציקע אויסזיכט איז געווען, אַז דאָס ווערק וועט פאַראינטערעסירן אַ גרעסערע צאָל מענטשן, וואָס וועלן אים אפשר העלפן אַרויסגעבן זיינע אנדערע ווערק.

צו יענער צייט האָט שוין ספּינאָזאַ אָנגעהויבן צו שרייבן זיין „עטיק”. דער מאַנוסקריפּט פון דעם ערשטן חלק איז שוין אָנפאַנג 1663 געווען אין די הענט פון זיינע אַמסטערדאַמער פריינט און פאַרערער. דער דריטער חלק איז שוין געווען פאַר-טיק אין 1665. דאַקעגן, דאָס גאַנצע ווערק איז פאַרענדיקט געוואָרן ערשט אין יאָר 1675.

אין יאָר 1664 איז די אַרבעט איבער דעקארטן דערשינען אויף האָלענדיש, איבערגעזעצט פון זיין תּלמיד באַללינג. נישט קוקנדיק דאַרויף וואָס ספּינאָזאַ האָט זיך זייער קריטיש באַצויגן צו דערדאָזיקער-אַרבעט זיינער, האָט זי אים אָבער זייער שנעל פאַרשאַפט רום און אַנערקענונג. אין האָלאַנד און אין דייטש-לאַנד האָט מען זייער אַ סך גערעדט און געשריבן וועגן ספּינאָזאַן.

אין אַמסטערדאַם האָט מען אין קאָלעגיום, וואָס סימאָן

דע וואָריעז האָט פינאַנסירט, שטודירט נישט נאָר די פּאַרעפּנט-לעכטע ווערק, נאָר אויך די אָנגעהויבענע, ווי, למשל, די עטיק.

אין אַ בריוו צו ספּינאָזאַן (פעברואַר 1663) האָט דע וואָריעז געשילדערט וויאַזוי מען שטודירט זיינע ווערק.

„שטענדיק לעזט איינער דורך, לויטן סדר, דעם טעקסט און דערקלערט אים לויט זיין אויפפאַסונג און באַווייזט אַלץ נאָך דער אָרדנונג און רייע פון די לער-זאַצן. אויב עס טרעפט זיך, אַז די דערקלערונג באַפרידיקט אונז נישט, דאַן האַלטן מיר פאַר נויטיק אָנצושרייבן אונזערע געדאַנקען וועגן דעם און זיי אייך איבערשיקן, כדי מיר זאָלן באַקומען, אויב עס איז מעג-לעך, די אויסטייטשונג און זיין בכח אונטער אייער הנהגה צו פאַרטיידיקן דעם אמת געגן די אַבערגלויבערישע און געגן די קריסטן, און אַפילו זיך אַנטקעגנצושטעלן דער גאַנצער וועלט".

דידאַזיקע אַמסטערדאַמער פריינט און תּלמידים זענען אָבער נישט געווען סתּם תּלמידים. פילע פון זיי האָבן געהאַט אַ סך וויסן אויפן געביט פון פילאָזאָפיע און האָבן זיך זייער גוט אָריענטירט אין דידאָזיקע ענינים. מיט זייערע פירושים און באַמערקונגען האָט זיך ספּינאָזאַ שטאַרק גערעכנט. די תּלמידים פלעגן זיי אַרויסזאָגן אין בריוו און אָפטמאָל אָנווייזן דעם גע-ליבטן און געאַכטעטן לערער, אַז די און די געדאַנקען שטימען נישט.

עס ווערט באַשטעטיקט, אַז ספּינאָזאַ האָט אַריינגעפירט אַ ריי קאָרעקציעס — אַ רעזולטאַט פון לעבעדיקן אויסטויש פון מיינונגען צווישן אים און זיין אַמסטערדאַמער גרופּע.

דע וואָריעז איז געווען איבערגליקלעך, וואָס דערדאָזיקער קאַזעאַריוס איז נישט קיין באַליבטער תּלמיד פון ספּינאָזאַ. דאָס האָט ביי אים געהייסן, אַז ספּינאָזאַ טראַכט נאָר וועגן די אַלטע פריינט זיינע פון אַמסטערדאַם און ער וועט ווייטער זיך נוהג זיין אַזוי ווי אַלע מאָל, אַז די מאַנוסקריפּטן פון זיינע אַרבעטן וועט ער שיקן צו די מיטגלידער פון דעם קאָלעגיום.

„איך פריי זיך זייער" — האָט ספּינאָזאַ געשריבן צו דע וואָריעזן — „אַז מיינע אַרבעטן ווערן באַנוצט פון דיר און פון דיינע פריינט".

און די פריינט האָבן זיך געפרייט מיט דעם צוטרוי פון

לערער צו זיי און מיט דער גרייטקייט אַלץ וואָס ער שאַפט פאַרטראָגן פאַר די תּלמידים.

דער איבערגעגעבענער ריאָוועטש האָט אַרויסגעוויזן אַ סך מוט מיט דעם, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט ספּינאָזאָס „פּרינציפּן פון דעקארטס פילאָזאָפיע" מיטן נאָמען פון מחבר. אַלע האָבן באַוווּנדערט זיין מוט און דרייסטקייט צו פאַרעפנטלעכן אַ ווערק פון אַ כּופר איבער אַן ענין, וואָס איז אויך נישט געווען גע-דולדעט אין האָלאַנד.

אומזיסט פלעגן די קירכנראַטן אַרויסגעבן שטרענגע פאַר-באָטן קעגן דעקארטס ווערק, און זיי אָנגערופן אַפּיקורסישע.

אין 1642 האָט דער אוטרעכטער אוניווערזיטעט פאַרבאָטן צו לערנען דעקארטס פילאָזאָפיע. דאָסזעלבע האָט געטאָן דערליידענער אוניווערזיטעט אין 1648. דאָס איז די סיבה, פאַרוואָס קאזעאריוס איז געקומען צו ספּינאָזאָן אין זיין ריינסבורגער ווינקל כּדי זיך צו באַקענען מיטן קארטעזיאניזם.

אין 1656 איז אין גאַנץ האָלאַנד פאַרבאָטן געוואָרן דער לימוד פון דעקארטס פילאָזאָפיע. און נישט קוקנדיק אויף די אַלע פאַרבאָטונגען, האָבן די שענסטע גייסטער פון יענער צייט שטודירט דעקארטן און זענען געווען שטאַרק באַאיינפלוסט פון אים.

אויך ספּינאָזאָ האָט געהערט צו זיי.

אָבער עפנטלעך אַרויסגיין און פּרעדיקן קארטעזיאניזם האָט קיינער קיין מוט נישט געהאַט. דעריבער איז ספּינאָזאָס בוך געווען אַ טאַט פון אומאָפּהענגיקן גייסט, וואָס האָט זיך פאַר קיין זאַך נישט געשראָקן. אמת, ער האָט אין זיין בוך קריטיקירט די פילאָזאָפיע; ער האָט אָבער אָנערקענט, אַז זי פאַרמאָגט אַ סך פּאָזיטיווע עלעמענטן.

נישט קלענער איז געווען דער מוט פון דעם פאַרלעגער ריאָוועטש און אַלע האָבן אים באַוווּנדערט. ווען די רעאַקציע האָט זיך פאַרשטאַרקט האָט דער פאַרלעגער באַצאָלט מיט תּפיסה פאַר אַרויסגעבן ספּינאָזאָס ווערק.

צו יענער צייט איז ספּינאָזאָס קרייז פאַרגרעסערט געוואָרן אַ דאַנק אַ באַזוך פון אַ מענטשן, וואָס האָט געהאַט אַ אינ-טערנאַציאָנאַלן נאָמען. דאָס איז געווען דער שוין דערמאָנטער אָלדענבורג.

אַ גאַסט פון לאָנדאָן

עס איז אַ זומער-אָוונט אין ריינסבורג. איבער די שטילע געסלעך גייען שפּאַצירן צוויי געשטאַלטן און עס פאַלן ווערטער, וואָס קיין איינער פון די פרומע איינוווינער פון שטעטל וואָלט זיכער נישט פאַרשטאַנען. די שפּאַצירנדע רעדן וועגן בייקאָן, דעקאַרטן, וועגן אומענדלעכקייט, גאָט, שטח, גייסט, אַטריבוטן און בשעת דעם רעדן פילט מען, ווי עס ווערט געשמידט אַ פריינטשאַפט און די מענטשן ווערן זיך נענטער.

גערעדט האָט אייגנטלעך איינער פון זיי און דער צווייטער האָט עניוותדיק זיך צוגעהערט און פון צייט צו צייט געשאָקלט מיטן קאָפּ. דער ערשטער האָט אים באַוואָרפן מיט פראַגן, וואָס האָבן געשטראָמט אָן אַ סוף, און איידער דער צווייטער האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו ענטפערן האָט ער זיך אַליין געענטפערט. אויף אַזאַ אופן איז פון זיין אייגענער תשובה געוואָרן אַ נייע פראַגע.

די צוויי געשטאַלטן, וואָס האָבן זיך מתוכח געווען איבער פילאָזאָפישע ענינים אין דער אַטמאָספערע פון דער דאָרפישער רויקייט אין אַ זומער-נאַכט זענען געווען: היינריך אָלדענבורג, אַן אומדערוואַרטעטער גאַסט פון לאָנדאָן, און ברוך ספּינאָזאַ.

דער לאָנדאָנער גאַסט, היינריך אָלדענבורג, האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין ספּינאָזאַס לעבן און דעריבער פאַרדינט ער אויף אַן אויספירלעכע כאַראַקטעריסטיק.

אָלדענבורג איז געווען אַ דייטש. געבוירן אין 1620 אין דער האַפן-שטאָט ברעמען ביי אַ טאַטן אַ גימנאַזיע-לערער. האָט ער באַקומען אַ גרינטלעכע בילדונג און פיינע דערציונג. ווי עס פאַסט פאַר אַ זון פון אַ פּראָפעסאָר אין „עוואַנגעלישן פּעדאַגאָגיום און גימנאַזיום". צו ניינצן יאָר האָט ער שוין געהאַט אַ מאַגיסטער-דיפּלאָם פון טעאָלאָגיע. בשעת דער ענגלישער ים-מלחמה האָט די שטאָט ברעמען געוואָלט אויסקעמפן פאַר זיך דאָס רעכט פאַר פולשטענדיקער נייטראַליטעט צוליב איר פאַרצווייגטן האַנדל און זי האָט אויסגעווײלט אָלדענבורגן ער זאָל פאָרן קיין לאָנדאָן אַלס אַ דיפּלאָמאַטישער שליח און דורכפירן די דאָזיקע שווערע אויפגאַבע. דאָס איז געווען אין יאָר 1653.

אין לאָנדאָן האָט אָלדענבורג זייער גוט פאַרמיטלט צווישן זיין שטאָט און קראָמוועלס רעגירונג, ביז עס איז געשלאָסן געוואָרן אין 1654 דער שלום צווישן האָלאַנד און ענגלאַנד. אָלדענבורג האָט אויך געהאַט אַ חלק אין שליסן אַ שלום צווישן ברעמען און שוועדן. אַ דאַנק דעם איז ער באַשטימט געוואָרן אין לאָנדאָן אַלס אַ שטענדיקער דיפּלאָמאַטישער פאַרטרעטער פון זיין געבורטסשטאָט, ברעמען.

גלייכצייטיק האָט זיך דער דאָזיקער טעאָלאָג-דיפּלאָמאַט באַשעפטיקט מיט זיינע באַליבטע וויסנשאַפטלעכע פאָרשונגען אויפן געביט פון פילאָזאָפיע און נאַטור-וויסנשאַפט. אין ענגלאַנד האָט ער געשלאָסן באַקאַנטשאַפט, וואָס איז זייער שנעל אַריבער אין פריינטשאַפט מיט אַ רייע באַדייטנדע געלערנטע. אין לאָנדאָן האָט זיך אָלדענבורג אויך באַשעפטיקט מיט לערעריי און מיט איינעם פון זיינע תלמידים האָט ער אפילו געמאַכט אַ רייזע איבער דייטשלאַנד און פראַנקרייך און זיך אָפגעשטעלט אויף אַ לענגערע צייט אין פאַריז. ער האָט זיך דורכגעשריבן מיט די גרעסטע געלערנטע פון זיין צייט, איבערהויפּט מיט נאַטור-וויסנשאַפטלער. פון דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ איז אָבער צו זען, אַז אָלדענבורג איז געווען מער אַ נייעס-זאַמלער און אַ נייעס-אָנזאָגער איידער אַ שעפערישער קאָרעספּאָנדענט, וואָס ווערט אינספּירירט פון וויסנשאַפטלעכע געדאַנקען און קען אויך אַנדערע אינספּירירן. ער איז געווען אַ מין וויסנשאַפטלעכער כלל-טוער, האָט ליב געהאַט צו געבן אינפאָרמאַציעס, טאָן טובות,

אַרויסהעלפן און שליסן באַקאַנטשאַפטן צווישן געלערנטע, פאַר-מיטלען, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן רעצענזירן אַ ווערק, אָבער קיין מיטשאַפער איז ער קיינמאָל נישט געווען. ער האָט אַלעמען באַוווּנדערט, אָבער ווינציק ווען פאַרשטאַנען — אַ סימן פון אומשעפערישקייט און פון נישט האָבן אַן אייגענע שטעלונג צו די וויכטיקסטע פראַגן, וואָס האָבן צו יענער צייט באמת באַאומרויקט די זוכנדע גייסטער אין אייראָפּע, ווי די פראַגע פון רעליגיע און וויסנשאַפטן, מעטאַפיזיק און נאַטורוויסנשאַפט א.א.וו.

אין זכות פון די באַקאַנטשאַפטן און אין שאָטן פון די גרויסע גייסטער און אַ דאַנק זיין ענערגיע, אונטערנעמונגס-גייסט, אָרגאַניזאַציע-פעיקייטן און רירעוודיקייט האָט ער זיך אַרויס-געדרוקט אין יענע צייטן.

זייענדיק אין פּאַריז האָט זיך אָלדענבורג דערנענטערט צו די מאַסגעבנדע קרייזן פון דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע פאַר וויסנשאַפט און איז געקומען צוריק קיין לאָנדאָן (אין 1660) מיט אַ זייער בכבודיקן טיטל פון אַ מיטגליד-קאָרעספּאָנדענט. אויפן וועג האָט ער באַזוכט ברעמען, אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון פון זיין דיפּלאָמאַטישער טעטיקייט אין ענגלאַנד און פון דאָרטן אַוועקגעפאָרן קיין האָלאַנד.

אין ענגלאַנד האָט זיך געגרינדעט אַ וויסנשאַפטלעכע גע-זעלשאַפט, כון וועלכער ער איז געוואָרן באַלד דער סעקרעטאַר און דידאָזיקע געזעלשאַפט האָט אים געשיקט קיין האָלאַנד, כדי איינצולאַדן אַ פאַר דאָרטיקע נאַטור-פאָרשער, זיי זאָלן מיטאַר-בעטן מיט דער נייער אַקאַדעמיע.

עס איז אויסגעשלאָסן, אַז אָלדענבורג זאָל עפּעס האָבן געהערט וועגן ספּינאָזאַן בכלל, איידער ער איז אָנגעקומען קיין אַמסטערדאַם. דאָס איז דאָך געווען אין 1661, אַלזאָ, ווען ספּי-נאָזאַ האָט נאָך גאָרנישט נישט פאַרעפנטלעכט און דער חרם-עפּיזאָד איז סוף כל סוף נישט געווען פון אַזאַ באַטייט, אַז מען זאָל וועגן אים הערן אויף די ברעגן פון טעמיזע.

איצט, זייענדיק אין אַמסטערדאַם האָט ער זיך דערוווּסט וועגן ספּינאָזאַן און געהערט האָט ער וועגן אים אַזעלכע שבחים, אַז ער האָט באַשלאָסן באַלד אַריבערפאָרן קיין ריינסבורג און זיך באַקענען מיט דעם יונגן יידישן דענקער, וועלכער האָט

אַזעלכע אָנגעזעענע חסידים און פּאָרשער צווישן דער אמסטער־דאַמער קריסטלעכער אינטעליגענץ.

ספּינאָזא האָט ממש באַצויבערט אָלדענבורגן. דערדאָזיקער קאַלטער פיינשמעקער איז פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער רויִקייט און הייליקייט, וואָס האָט געשוועבט פון ספּינאָזאס געשטאַלט. אין זיין ערשטן בריוו צו ספּינאָזאן (פון 26 אויגוסט 1661) באַלד נאָך דעם ווי ער האט זיך צוריקגעקערט קיין לאָנדאָן, האט אָלדענבורג געגעבן דעם אויסדרוק פון זיין גרויסן יראת־הכבוד, וואס ער האט דערפילט פאר דעם נייעם פריינט זיינעם.

„זייער באַרימטער הער, חשובער פריינט!

„נאכדעם ווי איך האב אייך אויפגעזוכט אין אייער שטילער איינזאַמקייט אין ריינסבורג איז מיר געווען אַזוי שווער זיך אָפּ־צורייסן פון אייך, אַז קומענדיק צוריק קיין לאָנדאָן האב איך באַ־שלאָסן באַלד, אויף וויפיל דאָס איז מעגלעך, ווייניקסטנס פילן זיך מיט אייך פאַראייניקט דורך אַ בריוולעכן פאַרקער. דאָס באַזיצן פון וויסן וועגן די וויכטיקסטע ענינים אין פאַרבינדונג מיט מענטשן־פריינטלעכקייט און פיינע מאַניערן (מיט אַזעלכע מעלות האָט די נאַטור און אייער אייגן שטרעבן אייך אַזוי רחבותדיק באַשאָנקען!), האָבן אין זיך אַזאַ שטאַרקע צוציונגס־קראַפט, אַז זיי מוזן יעדן איידעלן און גוט־דערצויגענעם מענטשן אָנפילן מיט ליבע צו אייך. דעריבער זאָלן מיר אויסשטרעקן אונזערע הענט צו אַן אויפריכטיקער פריינטשאַפט. אָ, דו אויסערגעוויינלעכער מענטש! לאָזן מיך דורך אַן אויסטויש פון געדאַנקען זיין גרייט איינער דעם צווייטן צו דינען און דידאָזיקע פריינטשאַפט מיט התמדה אַנטוויקלען. יעדנפאַלס בעט איך אייך צו באַטראַכטן אַז אַלץ, וואָס מיין ווייניקייט איז בכוח צו שאַפן, געהערט צו אייך, דערלויבט מיר אָבער אויך אויסצונוצן פאַר זיך כאָטש אַ חלק פון אייער נשמה־רייכקייט — אויב דאָס וועט זיין אָן שאָדן פאַר אייך”.

דידאָזיקע ציטאַטע אילוסטרירט אַמבעסטן דעם קאָלאָסאַלן איינדרוק, וואָס ספּינאָזאַ האָט געמאַכט אויף דעם וועלט־ און מענטשן־קענענדן אָלדענבורג.

דערדאָזיקער בריוו איז ווי אַ הקדמה צו אַ פּאָעמע פון פריינטשאַפט, וואָס האָט אפשר אַמאָל אויך פאַלשע שורות

(אַלנפאַלס נישט פון ספּינאָזאַס צד), איז אָבער דאָך געבליבן אַ פריינטשאַפט אויפן גאַנצן לעבן. אָלדענבורג האָט איבערגעלעבט ספּינאָזאַן נאָר מיט אַ פּאָר חדשים. סעפּטעמבער 1677 איז ער געשטאָרבן אין אָקספאָרד.

ספּינאָזאַ האָט אויף דעם ערשטן בריוו געענטפערט זייער העפלעך אָבער נישט אַזוי וואַרעם און געפילספול, ווי אָלדענבורג האָט עס געטאָן. ער האָט בכלל נישט געהאַט קיין צוטרוי צו געפילן און פריינטשאַפט באַזירט אויף געפילן האָט ער נישט אַנערקענט.

ספּינאָזאַ האָט אים געענטפערט, אַז די פריינטשאַפט איז אים זייער אַנגענעם. ער דערקלערט אים אָבער, אַז אונטער פריינטשאַפט פאַרשטייט ער אַלץ און ספּעציעל, אַז דאָס גייסטי-קע זאָל זיין אַ געמיינשאַפטלעכע. ער האָפט, אַז צו אַזאַ פריינט-שאַפט וועט קומען און ער וועט זיך מיט אַלע כּוחות באַמיען די פריינטשאַפט „אייביק צו אַנטוויקלען".

„וואָס איז שייך מיינע גייסטיקע פעיקייטן (אויב איך באַזיץ זיי בכלל!), מיט די וועל איך אַלעמאָל זיין גרייט אייך צו דינען, אַפילו אין אַזאַ פאַל, ווען דאָס וועט זיין מיט אַ שאָדן פאַר מיר. כּדי עס זאָל אָבער נישט אויסזען, אַז איך וויל אייך אָפּזאָגן אין דעם, וואָס איר פאָדערט פון מיר און האַלט עס מיט רעכט פאַר אַ סימן פון פריינטשאַפט, וועל איך זיך באַ-מיען צו דערקלערן, וואָס איך מיין וועגן די אַלע פּראָבלעמען וועגן וועלכע איך האָב מיט אייך גערעדט. איך גלויב אָבער נישט, אַז דורכדעם וועלן אונזערע באַציונגען ווערן נענטער, אויב איר וועט אויך נישט אַנטקעגן גיין".

אַזוי ווי אָלדענבורג האָט אים געבעטן אַ דערקלערונג וועגן אַ גאַנצער ריי פילאָזאָפישע ענינים, וואָס זיי האָבן ביידע באַרירט אין יענעם זומער-אָוונט, ווען דער לאָנדאָנער גאַסט האָט באַזוכט דעם ריינסבורגער נזיר — דעריבער גיט ספּינאָזאַ אין זיין ערשטן בריוו אַן אויספירלעכע, אָבער זייער אַ פאַרזיכטיקע דערקלערונג פון די אַלע דאַמאָלסט אָנגערירטע פראַגן. דערביי גיט ער אים צו וויסן, אַז ער האָט אָנגעשריבן אַן עטיק לויט אַ געאָמעטער־שן אופן און שיקט אים אַפילו צו

דעם ערשטן חלק מיט אַ בקשה ער זאָל אַרויסזאָגן זיין מיינונג איבער דעם ווערק.

אין זיין ערשטן בריוו צו ספּינאָזאַן האָט אָלדענבורג גע־בעטן, אַז ער זאָל אים אָנווייזן די טעותים פון בייקאָנס און דעקאַרטס פילאָזאָפיע. ספּינאָזאַ ענטפערט אים, אַז עס ליגט נישט אין זיין טבע אָנצווייזן די פעלערן ביי אַנדערע, ווייל אָבער דער נייער פריינט בעט אים שטאַרק אַרויסצוזאָגן אַ מיינונג וועגן די צוויי פילאָזאָפן — טוט ער אים צוליב.

אלדענבורג איז אָבער נישט געבליבן צופרידן מיט ספּי־נאָזאַס ענטפער. ער האָט פשוט נישט פאַרשטאַנען ספּינאָזאַס דערקלערונגען און שעמט זיך נישט אין דעם מודה צו זיין. ער שטעלט ווייטער אַ סדרה מיט פראַגן: דאָס מאָל אויך וועגן די אקסיאמען אין זיין עטיק.

„איך באַשווער אייך אין נאָמען פון דער פריינטשאַפט, וואָס מיר האָבן געשלאָסן, — שרייבט ער צו אים (דעם 27־טן סעפּטעמבער 1661), — אַז איר זאָלט זיך פריי און פול מיט צו־טרוי איבער אַלץ אויסדריקן, און איך בעט אייך קאַטעגאָריש זיין פעסט איבערצייגט, ווי נאָר מעגלעך, אַז אַלע מיטטיילונגען מיט וועלכע איר באַערט מיך בלייבן ביי מיר זיכער און נישט אַנטפּלעקט. איך וועל מיר זיך קיינמאָל נישט פאַרשולדיקן פאַר אייך מיט פאַרעפנטלעכן כאָטש עפּעס דערפון פון וואָס איר קענט האָבן אַ שאָדן אָדער אַן אומאַנגענעמלעכקייט.‟

פון דערדאָזיקער ציטאַטע איז קלאָר, אַז ספּינאָזאַ האָט זיך שטאַרק געקווענקלט פריי און אָפן אין אַ בריוו אַרויסצוזאָגן זיינע געדאַנקען צו אַ מענטשן, וועלכן ער האָט נישט געקענט און, וואָס האָט אַזוי שטאָלצירט מיט דער פריינטשאַפט זיינער מיט ספּינאָזאַן. מיט די בעסטע כוונות האָט ער אים געקענט אָנטאָן שלעכטס — פאַרשפּרייטנדיק זיינע געדאַנקען אין אַן אַטמאָספערע פון נישט טאָלעראַנץ, גייסטיקן פעטישיזם און טעאָלאָגישן אַרט פון דענקען.

דערווייל האָט ספּינאָזאַ (סעפּטעמבער 1661) געפּלאַנט אַוועקפאָרן אויף אַ קורצער צייט קיין אַמסטערדאַם. ער האָט זיך געוואָלט זען מיט זיינע נאָענטסטע פריינט פון דעם קרייז,

און אויך יענע האָבן אים געוואָלט האָבן צווישן זיך, כאָטש אויף אַ קורצע צייט.

אָלדענבורגס בריוו, וואָס איז גראָד אָנגעקומען האָט אָבער געפאָדערט אַ לאַנגן, רויקן און פּאָרזיכטיקן ענטפער. ספּינאָזאַ ענטפערט אים קורץ און באַרופט זיך אויף זיין „עטיק", וואָס ער האָט אים געשיקט. עס איז אים אַ סך ענינים קלאָר געוואָרן — אַזוי איז ער זיך מודה אין אַ בריוו (פון 21 אָקטאָבער 1661) דאָך נישט אַזויפיל, אַז מען זאָל קענען אַלץ קלאָר פאַרשטיין.

„דאָס וועט דאַמאָלסט געשען — שרייבט ער צו ספּינאָזאַן — אַזוי גלויב איך, ווען איר וועט מיר קלאָר און דייטלעך אויסטייטשן די אמתע און ערשטע סיבות פון אַלע זאַכן" (ד. ה. די טעאָריע פון סבותדיקייט). אַזוי לאַנג ווי מיר איז נישט קלאָר פון וואָס פאַר אַ אור־סיבה און אויף וואָס פאַר אַן אופן האָבן זיך די זאַכן אָנגעהויבן און דורך וואָס פאַר אַ שייכות זענען זיי אָפּהענגיק פון דער ערשטער אור־סיבה (אויב אַזאַ איז פאַראַן!) — אַזוי לאַנג קומט מיר פאַר אַלץ, וואָס איך הער און לייען — אָן אַ צוזאַמענהאַנג און איז געגליכן צו אַ פאַנאַנדערגעריסענעם בינטל".

„זייער געלערנטער הער, איך בעט אייך דעריבער זייער שטאַרק, איר זאָלט מיר ליכטיק מאַכן מיט אייער פאַקל און איר זאָלט נישט צווייפלען אין מיין געטרייקייט און דאַנקבאַרקייט".

ספּינאָזאַ האָט זייער שנעל אויפגעפּאַסט דעם גייסטיקן כאַראַקטער פון זיין נייעם פריינט. אָלדענבורג איז דאָך געווען אַ טעאָלאָג, און ווי ער האָט זיך נישט באַמיט צו פאַרשטיין ספּינאָזאַס באַגריפן איבער גאָט און גאָטהייט האָט דער טעאָלאָג אין אים זיך אַנטקעגנגעשטעלט און נישט דערלאָזט, ער זאָל קענען תופס זיין דעם ענין.

עס איז קיין ספק נישט, אַז אָלדענבורג האָט נישט געקענט שליסן שלום מיט ספּינאָזאַס וועלט־אַנשויאונג. ער האָט נישט געקענט משיג זיין די טיפקייט און גרויסקייט פון דער שיטה; עס האָט אים געפעלט די נויטיקע בילדונג, אָבער אַ חוץ דעם זענען די איינגעבוירענע מיינונגען געווען אַ גרויסער שטער פאַר אים, זיך צו באַפרייען פון די גערירשנטע גייסטיקע געוווינהייטן, און ווי אַ ניי־געבוירן קינד אָנהויבן פאַרשטיין

די וועלט סבּינאָזיסטיש, אָן פאַראורטייל, פריי פון יעדן געפיל, נישט אפעקטירט און דאָס וויכטיקסטע אינגאַנצן זעלבסטשטענדיק און אומאָפּהענגיק.

אַזוי זיך איבערברעכן האָט אָלדענבורג נישט געקענט. אַ חוץ דעם טעאָלאָגיזם זיינעם וואָלט אים אויך אַ סך געשטערט זיין געזעלשאַפטלעכע שטעלע. אין דער ענגלישער געזעלשאַפט, ווען אַפילו פון געלערנטע, האָט די אידעע פון פאנטעאיזם נישט געקענט געפינען קיין וואַרעמען אָפּקלאַנג.

אלדענבורג, וועלכער איז געווען אַן אינטימער פריינט פון קראָמוועלס לאַטיינישן סעקרעטאַר, דעם ענגלישן פּאָעט דזשאָן מילטאָן האָט אין זיינע צאָלרייכע בריוו צו אים נישט דערמאָנט אַפילו ספינאָזאַס נאָמען. ער האָט זיך מסתמא שטאַרק געהיט צו אַנטפּלעקן פאַר אַנדערע, אַפילו נאָענטע מענטשן — זיין באַקאַנטשאַפט מיטן „פּירשט פון די אטעאיסטן”.

אין דעם פּרט האָט ספינאָזאַ געקענט זיין רויק: אלדענבורג האָט פאַר קיינעם נישט גערעדט וועגן דעם אינהאַלט פון זיינע בריוו און האָט באמת זיך נישט באַרימט מיט דער באַקאַנטשאַפט, וואָס האָט אים פאַרשאַפט אַזויפיל פרייד און שטאָלץ.

סבּינאָזאַ וויל אָבער אָלדענבורגן נישט זאָגן פאַרוואָס קאָן ער אים נישט פאַרשטיין. ער איז אַפילו גרייט אַרויפוואַרפן די שולד אויף זיין מאַנגל און אויסדריקן זיך. דערמאָנענדיק זיין ווערק איבער די „פאַרבעסערונג פון פאַרשטאַנד”, וואָס ער האָט דעמאָלט איבערגעשריבן און געפיילט, האָט ער געשריבן צו אָלדענבורגן, אַז ער וועט מיט דעם ווערק אַרויסרופן אַ סך ער־גערניש, דערפאַר, וואָס ער שיידט נישט אָפּ גאָט פון דער וועלט, אויף אַזאַ אופן, ווי עס טוען דאָס די טעאָלאָגן.

אָלדענבורג איז ספינאָזאַן ממש מקנא, וואָס ער לעבט אין האָלאַנד, ווו עס האָט געהערשט אַזאַ פרייהייט פון געדאַנק, אַ סך אַ גרעסערע, ווי אין ענגלאַנד. ער ראַט אים אַרויסגיין עפנטלעך מיט זיינע ווערק, ווען אַפילו די טעאָלאָגן וועלן אָנהויבן צו „בילן”.

„אייער מלוכה איז די פרייעסטע און מען קאָן דאָרט אַם פרייסטן פילאָזאָפירן — האָט אָלדענבורג געשריבן צו ספינאָזאַן — מיט אייער איינגעבוירענער קלוגשאַפט וועט זיך שוין אייך

איינגעבן אייערע געדאַנקען און מיינונגען אַרויסצוזאָגן ווי מעגלעך פּאָרזיכטיק. דאָס רעשט לאָזט איבער דעם שיקזאַל. שרעקט זיך אויך נישט, אָ בעסטער מענטש, אויב איר וועט אויפרייצן די קליינע מענטשעלעך פון אונזער תקופה."

דערדאָזיקער טאָן פון מוט און קוראַזש איז אָבער געווען מער אַן אויסדרוק פון אַ נישט-מאָטיווירטער אינערלעך און מער אויסערלעכער באַגייסטערונג פאַר ספּינאָזאַן און זיין דרייסטן וואָרט. אָרגאַניש איז דאָסדאָזיקע וואָרט קיינמאָל נישט געווען נאָענט און פאַרשטענדלעך פאַר דעם סעקרעטאַר פון דער לאָנ-דאָנער „ראָיאַל סאָסייעטי".

„קאָן איך גלויבן, אַז אונטער קיין שום פאַל האָט איר נישט אין זינען ערגעץ עפּעס צו שרייבן קעגן דער עקזיסטענץ פון גאָט און זיין השגחה; און ווען דידאָזיקע זיילן וועלן נישט זיין צעשמעטערט, דאַן שטייט די רעליגיע אויף אַ שטאַרקן באָדן."

דידאָזיקע ווערטער ווייזן באַשיינפּערלעך, אַז נאָך פיר יאָר פון אַ בריוו-אויסטויש איז אָלדענבורג געשטאַנען נאָך דאָרטן, וווּ ער איז געווען איידער ער האָט זיך בכלל באַקענט מיט ספּינאָזאַן.

דאָך געדויערט די קאָרעספּאָנדענץ ווייטער, הגם דער טאָן און דער אינהאַלט איז שוין אַן אַנדערער.

אין אַפּריל 1663 בייט ספּינאָזאַ זיין וווינונגס-אָרט. ער באַזעצט זיך אין אַ דאָרף וואָרבורג, נישט ווייט פון האַג.

װאָרבורג

דאָס שטעטל װאָרבורג, װו ספּינאָזאַ האָט זיך באַזעצט, געפינט זיך נישט װייט פון דער שטאָט האַג. צו יענער צייט איז װאָרבורג געװען װי אָפּגעשניטן פון דער װעלט, װייל ליגנדיק אויף די זייטיקע װעגן האָט עס נישט געהאַט די נויטיקע פאַרבינדונגס-מיטלען מיט דער גרויסער װעלט.

ספּינאָזאַ האָט זיך געפילט זייער איינזאַם אין װאָרבורג, װייל אויף אָפטע באַזוכן פון פריינט האָט ער נישט געקענט האָפן און בריװ פלעגן גיין אַזוי לאַנגזאַם, אז אָפטמאָל איז אַ בריװ פון דעם נאָענטן האַג געגאַנגען א װאָך צייט.

זעקס יאָר האָט ספּינאָזאַ פאַרבראַכט אין װאָרבורג. דאָס-דאָזיקע אָרט איז געװאָרן מיט דער צייט באַרימט אין דער גאַנצער װעלט אַדאַנק דעם, װאָס גראַד צו יענער צייט שאַפט ספּינאָזאַ זיינע פונדאַמענטאַלע װערק און „דער װאָרבורגער חכם״ איז געװאָרן אַ שם-דבר אין אייראָפּע.

די מורא פאַר איינזאַמקייט אין דעם פאַרװאָרפענעם שטעטל האָט זיך נישט באַשטעטיקט. לוקאַס, ספּינאָזאַס ערשטער ביאָגראַף, װייסט צו דערציילן, אז די באַרימטסטע געלערנטע האָבן אויפגעזוכט דעם פילאָזאָף און האָבן אים אין יענעם דאָרף אַזוי באַלעסטיקט, „פּונקט װי זיי האָבן דאָס געטאָן אין ריינסבורג״.

אין דעם פּרט קען מען זיך פאַרלאָזן אויף לוקאַסעס אינפאָרמאַציע, װייל דאָס װערט באַשטעטיקט אין ספּינאָזאָס בריװ.

אין אָנפאַנג האָט ספּינאָזאַ זיך געפילט איינזאַם נישט צוליב דעם פעלן פון לעבעדיקע מענטשן, וועלכע האָבן זיך גראָד זייער שנעל באַוויזן אין זיינע בזירישע צימערן. וואָס אים האָט אָבער געפעלט איז דער קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט, דער קאָנטאַקט, וואָס האָט אים אינספּירירט אין זיין אַרבעט.

„איך האָב דעם בריוו געשריבן נאָך יענע וואָך — שרייבט ער צו אָלדענבורגן — דאָך האָב איך אים נישט געקענט אָפּשיקן, ווייל דער וועטער האָט געשטערט מיין רייזע קיין האַג. דאָס זענען די אומבאַקוועמלעכקייטן פון אַ לעבן אין דאָרף. זעלטן באַקום איך אַ בריוו אין דער ריכטיקער צייט. דערווייל פאַרגייען וואָכן ביז עס טרעפט זיך גראָד אַ צופעליקע געלעגנהייט צוריסצושיקן אַ בריוו. און אַפילו ווען איך וויל אים אַרויסשיקן צו דער צייט, שטויס איך זיך אָן נישט זעלטן אויף שוועריקייטן. ווי איר זעט אַלזאָ, אַז ווען איך ענטפער אייך נישט אַזוי שנעל, ווי איך וואָלט דאָס באַדאַרפט טאָן, קומט עס נישט דערפון, וואָס איך פאַרגעס וועגן אייך".

פון דערדאָזיקער ציטאַטע איז צו זען, אַז ספּינאָזאַ האָט געמוזט פאָרן קיין האַג און זוכן אַ געלעגנהייט אויף אַרויסצושיקן זיינע בריוו.

אויב דאָס שרייבן פון בריוו האָט אים פאַרשאַפט גייסטיקע צופרידנקייט און האָט געשטילט זיינע געפילן פון איינזאַמקייט, זענען אָבער די אָפטע אומדערוואַרטעטע באַזוכן פון מענטשן געווען פאַר אים באמת אַ לאַסט, ווייל נישט אַלע האָבן געהאַט גוטע כוונות און דער דראַנג צו זען אַן אַפּיקורס, אַן „אימפּאָסטאָר", איז געווען אַ גרעסערער ווי דער ווילן צו פאַרשטיין אַ דענקער.

עס האָבן אָבער אויך אָנגעהויבן אים צו באַזוכן די פריינט און חסידים: די אַלטע פון אַמסטערדאַם, און די נייע פון האַג. וועגן די האָט ספּינאָזאַ נישט געטראַכט ווי פון אַ לאַסט. נאָר פאַרקערט, ער איז געווען גראָד זייער צופרידן מיט זייער באַזוך.

„איך בין כמעט נישט קיין באַלעבאָס איבער זיך, צוליב דער גרויסער צאָל פריינט, וואָס באַערן מיך מיט זייער באַזוך" — שרייבט ער צו אָלדענבורגן.

די פריינט האָבן אים אָבער נישט באַלעסטיקט, ווייל זיי האָבן געוווסט, אַז זייער גרויסער לערער איז אַ קראַנקער און ער האָט נאָך זיין שליחות נישט דערפילט און די גרויסע פילאָזאָפישע קאָנסטרוקציע ווייט נישט פאַרענדיקט.

די צופעליקע געסט האָבן אים פּראָוואָצירט מיט ויכוחים און געוואָלט פון אים אַרויסבאַקומען געדאַנקען און מיינונגען, וואָס אַנטהאַלטן אין זיך אפיקורסות, כדי צו קענען אים פון איין זייט מסרן און פון דער צווייטער באַשמוצן אין פאַמפלעטן און פאָלעמישע, גאַליקע בראָשורן. די סביבה אַרום אים איז געווען קעגן אים.

ווען ספינאָזאַ האָט אין אַפּריל 1663 פאַרלאָזן ריינסבורג איז ער געפאָרן קיין אַמסטערדאַם, כדי זיך צו זען מיט זיין ענגן קרייז פריינט. דאָרטן האָט ער צוזאַמען מיט ד״ר מעייער געאַרבעט איבער דעם מאַנוסקריפּט פון די „קאַרטעזיאַנישע פּרינציפּן", וואָס האָט באַדאַרפט גיין אין דרוק.

אין יוני 1663 איז ער אָנגעקומען קיין וואָרבורג און האָט זיך באַזעצט אויף דער קירכנגאַס ביי זיינעם אַ פאַרערער, דעם מאָלער ד נ י א ל ט י ד ע מ אַ ן. דערדאָזיקער טידעמאַן איז געווען אַ פריידענקער, אַ מיטגליד פון די קאָלעגיאַנטן און איז געשטאַנען בראש פון אַן אָפּאָזיציאָנעלער פראַקציע אינם דאָרטיקן קירכנראַט. זיינע קעגנער פלעגן זיך באַנוצן מיט אַלע מיטלען, וואָס מען האָט נאָר געקענט געפינען, כדי צו באַקעמפן דעם מוטיקן מאָלער.

ספינאָזאַ אַלס אַ שכן ביי טידעמאַן איז אַ גינסטיק וואַסער פאַר זייער מיל פון רכילות און פאַרלוימדונגען.

ווען טידעמאַן האָט דערלאַנגט אַ מעמאָראַנדום אין קירכנראַט וועגן דער קאַנדידאַטור פאַר אַ גלח, וואָס די אָפּאָזיציע שטעלט אַרויס, האָט דער צווייטער צד געשטעמפלט די בקשה אַלס אַ ווערק פון רשעות און האָט געמסרט, אַז איר פאַרפאַסער איז אַ געוויסער ספינאָזאַ.

„עס איז כדאי צו באַמערקן—האָבן זיי געשריבן — אַז ביי דעם פריער דערמאָנטן דניאל טידעמאַן וווינט אין זיין הויז אַ געוויסער ספינאָזאַ, וואָס איז געבוירן געוואָרן פון יידישע עלטערן און, ווי מען זאָגט, איז ער אַן אַטעיסט אָדער אַ מענטש,

וואָס לאַכט זיך אויס פון אַלע רעליגיעס און איז אַ שעדלעכער געוועזן אין דער דאָזיקער רעפובליק, ווי עס זאָגן דאַרויף עדות אַ סך געלערנטע מענטשן און פּרעדיקער, צווישן אַנדערע הער לאַנטמאַן און די וואָס קענען אים. לויט דער השערה פון די הערן פון דעם קירכנראַט האָט ער געשריבן די בקשה, וואָס מען האָט איבערגעגעבן דעם בירגערמייסטער".

דידאָזיקע ערשטע אָפיציעלע אטעסטאציע וועגן ספּינאָזאַן, אַרויסגעגעבן אין 1665 אין וואָרבורג, באַווייזט אין וואָס פאַרא סביבה פון שטענדיקן חשד און אומצוטרוי אים איז אויסגעקומען צו לעבן.

עס איז נישט וויכטיק די פראַגע צי איז ער באמת געווען דער מחבר פון דער פּעטיציע צי נישט. עס איז מעגלעך, אַז טידעמאַן האָט זיך געווענדעט צו זיין שכן מיט דער בקשה צו פאַרפאַסן דידאָזיקע פּעטיציע. דאָס וויכטיקסטע איז דער מאָן פון גאַליקייט און שנאה קעגן ספּינאָזאַן אין דעם מעמאָראַנדום פון די „בכבודיקסטע איינוווינער פון וואָרבורג", די מיטגלידער פון דער רעפאָרמירטער געמיינדע פון יעזוס קריסטוס, מיט דעם אָפענעם רמז אויף זיין יידישער אָפּשטאַמונג און דעמאַגאָגישן ערקלערן אים פאַר אַן אַטעיִסט, ד. ה. פאַר אַ מענטשן, וואָס לאַכט זיך אויס פון אַלע רעליגיעס.

אַזאַ מין שטעלונג צו אים האָט געמוזט ווירקן אויף זיין באַנעמען זיך מיט מענטשן און אויף אָפּזונדערן זיך נאָכמער פון די אומבאַקאַנטע פאַרערער, וואָס זייער אינטערעס האָט אָפטמאָל געשמעקט מיט שפּיאָנאַזש, רכילות-טרייבעריי און ביליקע נייגעריקייט.

אָפילו דער „בונטאַרישער" באַלעבאָס זיינער האָט זיך דערשראָקן פאַר דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג און ספּינאָזאַ איז געווען געצווונגען זיך איבערציִען אין אַן אַנדער דירה, וואָס איז אויך נישט געווען די לעצטע אין משך פון די זעקס יאָר פון זיין וווינען אין וואָרבורג.

געווען זענען אָבער אַ פּאָר אומגעריכטע וויזיטן, וואָס האָבן פאַרשאַפט ספּינאָזאַן אַ סך פרייד, און עטלעכע פון די באַזוכער זענען מיט דער צייט געוואָרן די אינטימסטע פריינט פון דעם גרויסן דענקער.

אין דער צאַלרייכער גאַלעריע פון דיפּלאָמאַטן, נאַטור־פאָרשער, פילאָלאָגן און סתם בשר־ודמס, וואָס האָבן דילעטאַנטירט אין פילאָזאָפיע, פיזיק און פילאָלאָגיע – און וואָס פלעגן באַזוכן ספינאָזאַן אין פאַרוואָרפענעם שטעטל וואָרבורג – געפינען מיר אַ פאָר טשעקאַווע, כאַראַקטעריסטישע טיפּן, וועגן וועלכע עס לוינט זיך צו זאָגן אַ פאָר ווערטער.

אָט איז, למשל, י אָ ה אַ ן ה ו ד ד ע. אַ ,וויכטיקע פיגור! דער בירגערמייסטער פון אמסטערדאַם. פון דער שטאָט וואָס איז געווען פאַר ספינאָזאַן אַ קוואַל פון ביטערע זכרונות באַזיסט מיט דער אינטימער בענקשאַפט נאָך זיין געבורטס־פלאַץ.

דער געמיינזאַמער אינטערעס פון זיי ביידע, ד. ה. פון ספינאָזאַן און פון הודדע, איז געלעגן נישט אויפן געביט פון פילאָזאָפיע, נאָר פון אָפּטיק. ספינאָזאַ האָט זיך פאַרנומען מיט גלעזער־שלייפעריי – מער צוליב פיזיקאַלישע עקספּערימענטן איידער צוליב פרנסה, הגם ער האָט טיילווייז אויך פאַרדינט פון דערדאָזיקער אַרבעט. אויך הודדע איז געווען אַ גלעזער־שלייפער און האָט זיך אינטערעסירט מיט די נייע קאָנסטרוקציעס פון אָפּטישע גלעזער. ספינאָזאַ האָט אַ סך מחדש געווען אויף דעם־דאָזיקן געביט און דעריבער האָט הודדע געזוכט באַקאַנטשאַפט מיט אים.

אויף זיינע אַמטלעכע רייזעס קיין האג פלעגט הודדע אַריינפאַלן צו ספינאָזאַן און שמועסן מיט אים נישט נאָר איבער פיזיק, נאָר אויך איבער מעטאַפיזיק, ווי עס זאָגן עדות די דריי איבערגעבליבענע בריוו צו אים, געשריבן פון וואָרבורג אין 1666.

צו אַ נאָנטער פריינטשאַפט איז געקומען אין יענע צייטן צווישן ספינאָזאַן און דעם דיפּלאָמאַט ק אָ נ ר א ד וו א ן ב ו י נ י נ ג ע ן.

בויניגען איז געווען האָלענדישער שטאַטס־סעקרעטאַר און אַ געוויסע צייט אויך דער בירגערמייסטער פון אַמסטערדאַם. ער איז געשטאַנען זייער נאָענט צו די קאָלעגיאַנטן, הגם אַקטיוו האָט ער מיט זיי נישט מיטגעאַרבעט. ער איז געווען דורך און דורך קריסטלעך אין זיין לעבן און וועלנדיק מקיים זיין די עוואַנגעלישע פרינציפּן פון נישט באַזיצן קיין גיטער האָט ער פאַרטיילט זיין גאַנץ פאַרמעגן. די משפחה זיינע האָט אים דערקלערט פאַר אַ

משוגענעם און האָט אויסגעפּועלט, אַז מען זאָל שטעלן אונטער אַ פאַמיליע-השגחה דאָס פאַרמעגן זיינס, וואָס מען האָט נאָך אָפּגעראַטעוועט.

זיין קאַריערע איז באמת אַ מערקווירדיקע. אַ זון פון אַ רייכן באַאַמטן (געבוירן 1622), האָט דערדאָזיקער בוינינגען זיך אויסגעצייכנט פון די יוגנטלעכע יאָרן אָן מיט אַן אָריגינעלער אויפפאַסונג פון לעבן. ער האָט אויסגערעכנט, אַז אַ מענטש דאַרף מער נישט האָבן ווי 40 גולדן אַ יאָר כדי צו לעבן ערלעך. האָט מען מער און גיט מען אויס מער — קאָן מען שוין נישט זיין ערלעך.

זייער אַ פעיקער, מיט יורידישער בילדונג, ווערט ער אין 1642 דער פּריוואַט-סעקרעטאַר פון הוגאָ דע גראָט אין פּאַריז. זיין שטאָט אַמסטערדאַם פאַרטרויט אים, דעם צוואַנציק-יאָריקן, דעם פּאָסטן פון שטאַטס-סעקרעטאַר. ער האָט נישט געוואָלט אָננעמען דעם וויכטיקן פּאָסטן, ווייל ער האָט זיך נישט געפילט רייף דערצו.

האָט זיין קלוגע באָבע אים געזאָגט די פאָלגנדע ווערטער, וואָס זענען היינט שוין געוואָרן היסטאָריש, הגם נישט אַלע ווייסן פון וואַנען זיי שטאַמען.

„ביסט אַ שוטה, בחורל! — האָט זי צו אים געזאָגט — נעם דאָס אָן! דו וועסט נישט גלויבן, ווי ווינציק שכל מען דאַרף האָבן כדי צו רעגירן מיט אַ לאַנד!"

און בוינינגען האָט דעם פּאָסטן אָנגענומען. ביסלעכווייז שטייגט ער אין זיין אַמט און ווערט אַנערקענט פאַר דעם שאַרפסטן פּאָליטישן קאָפּ אין האָלאַנד. ער באַצויבערט די שוועדישע קעניגין קריסטיאַנא (1652), דעם קעניג קאַרל גוסטאַוו (1654). דאַן זענען מיר אים אין פראַנקרייך.

ער איז דער דיפּלאָמאַט, וואָס האָט פאַרדינט די גרעסטע שבחים דערמיט, וואָס מען האָט וועגן אים געזאָגט, אַז ער איז טויב פאַרן קלאַנג פון גאָלד. פאַר יענע צייטן איז דאָס אַ גרויסער קאָמפּלימענט!

וועגן זיין מוטיקייט און שאַרפזיניקייט האָבן זיינע מיט-צייטלער אונז איבערגעלאָזט אַ פּאָר כאַראַקטעריסטישע פאַקטן.

אויף אַן אוידיענץ ביים פראַנצויזישן קעניג לואי דעם

14־טן, האָט בױנינגען באַנוצט נישט ריכטיק אַ פראַנצױזיש װאָרט. דער קעניג האָט זיך צולאַכט.

„אײער מאַיעסטעט — ענטפערט שנעל דער האָלענדישער אַמבאַסאַדאָר — דאָס האָב איך אַזױ זיך אױסגעדריקט כדי צו באַרײכערן אײער שפּראַך".

װען דערזעלביקער קעניג האָט אים באַמערקט, אַז עס איז אַ שאַנדע דאָס די האָלענדער דולדן די יידן פּונקט װי די קריסטן, האָט אים דאַרױף בױנינגען געענטפערט:

„איז עס נישט קײן סימן, אַז גאָט אַלײן װיל מען זאָל די יידן דולדן אױף דער װעלט, װײל ער אַלײן ראַט זײ נישט אױס, און װײל זײ מוזן דאָך ערגעץ־װו װױנען. און פון אַלע לענדער טרײבט מען זײ אַרױס — קאָן עס דאָך נישט זײן קעגן גאָט — װען אַמסטערדאַם לכל הפּחות נעמט זײ אױף".

זײן בירגערמײסטערשאַפט אין אַמסטערדאַם איז געװען אַ גליק פאַר די אַלע סעקטן, װאָס די אָפיציעלע קירכע האָט נישט געװאָלט דולדן. ער האָט זײ אַלעמען באַשיצט, װײל זײ זענען געװען נענטער צום קריסטנטום װי די טעאָלאָגן און פּראָפעסיאָנעלע גאָטס סטראַפּטשעס. דורך די קאָלעגיאַנטן און גאָט־זוכער איז ער געקומען צו ספּינאָזאַן און אים האָט, מסתמא, ספּינאָזאַ צו פאַרדאַנקען, װאָס מען האָט אים נישט גערודפט און געלאָזט צורו.

שפּעטער זענען געקומען די שרעקלעכע טעג פון בױנינגענס אונטערגאַנג. ער איז אױף אמת משוגע געװאָרן. אפשר אַ דאַנק דעם, װאָס די משפּחה האָט אים פאַרפאָלגט און האָט אים דערקלערט פאַר אַזעלכן אָפיציעל. אין דעמדאָזיקן מערקװירדיקן מענטשן איז פאָרגעקומען אַ טיפער, רעליגיעזער איבערברוך. ער איז געװאָרן אַ בעל־תשובה, אין האָט אָנגעהױבן צו גלױבן, אַז זײן קראַנקהײט איז גאָטס שטראָף פאַר זײן ספּינאָזיזם.

אַ פאַרגעסענער, איבערלעבנדיק זיך אַלײן, איז דערדאָזיקער גרױסער מענטש און כאַראַקטער געשטאָרבן דעם 20־טן אָקטאָבער 1693, ד. ה. מיט 16 יאָר שפּעטער פון ספּינאָזאַן.

צו די נײע פרײנט זײנע פון יענער צײט דאַרף אױך צוגערעכנט װערן דער האַגער אַדװאָקאַט א ב ר ה ם ק ו פ ע ל ע ר. ע ר א י ז ד ע ר א ײ נ צ י ק ע ר ע פ נ ט ל ע כ ע ר פ אַ ר־

טיידיקער פון ספינאָזאַס שיטה אין 17-טן יאָרהונדערט. אין 1684, אַלזאָ זיבן יאָר נאָך ספינאָזאַס טויט, האָט קופּעלער אַרויסגעגעבן אַ ווערק אונטערן נאָמען „פאַנטאזאפיע", אין וועלכן ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן ספינאָזאַס פילאָזאָפיע.

ער האָט וואַרשיינלעך געקענט ספינאָזאַן פערזענלעך און אפשר אויך באַזוכט אים, וווינענדיק אין האַג, פון וואַנען עס איז געווען נאָר אַ האַלבע שעה רייזע קיין וואָרבורג.

אויך מיליטער-מענטשן האָבן אין וואָרבורג באַזוכט ספּינאָזאַן און אויסגעדריקט זייער באַוווּנדערונג און טיפן יראת הכּבוד פאַר אים.

אין 1665 האָט זיך באַזעצט אין האַג דער אַמאָל גלאָרייכער פעלדמאַרשאַל פון פראַנקרייך, שארל דע סאַן דעני סעניע דע סענטער-ווּרעמאַן.

(Charles de St. Denis Seigneur de St. Evremont)

דערדאָזיקער באַרימטער גענעראַל האָט נישט נושא-חן געווען אין די אויגן פון זיין קעניג לואי דעם פערצנטן. האָט ער פאַרלאָזן פראַנקרייך, זיך באַזעצט אין ענגלאַנד און שפּעטער אין האָלאַנד און איז געקומען אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט די פרייגייסטער. אַליין איז ער געווען אַ ליבהאָבער פון פילאָזאָפיע, האָט זיך פאַרנומען מיט נאַטורוויסנשאַפט און איז געוואָרן שנעל פּאָפּולער, אַדאַנק זיין פרייען גייסט און דעם מקריב זיין פון אַזאַ גרויסער מיליטערישער קאַריערע. מיט אַביסל חניפה וואָלט ער געקענט פאַרבויגן דעם כּעס פון קעניג און פאַרענדיקן זיין רייך מאַרס-לעבן, לויט דעם באַנאַלן נוסח פון פראַנצויזישע מיליטער-העלדן.

דערדאָזיקער עקס-פעלדמאַרשאַל האָט אַן ערך אין 1667 באַזוכט ספּינאָזאַן און האָט אונז איבערגעלאָזט אַ טשיקאַווע באַשרייבונג פון זיין אויסערלעכקייט. ער דערציילט, אַז ספּינאָזאַ איז געווען פון מיטלען וווּקס און מיט איידעלע פּנים-שטריכן.

„זיין געלערנזאַמקייט, ערלעכקייט און עניוות האָבן פאַראורזאַכט, אַז אַלע מענטשן פון גייסט, וואָס האָבן געוווינט אין האַג, האָבן אים געזוכט צו קענען און אויסדריקן זייער פאַרערונג. פון די געוויינלעכע געשפּרעכן מיט אים האָט מען

בשום אופן נישט געקענט באַמערקן, אַז ער האָט אַזעלכע גע־דאַנקען, וואָס מען האָט שפּעטער געפונען אין זיינע איבערגע־בליבענע כּתבים".

אַ צווייטער מיליטערמענטש, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט ספּינאָזאַן, איז דער פראַנצויזישער הוגנאָט גבריאל פאַן ס ע ן - ג ל ע ן (St. Glains). ער איז איבערגעגאַנגען אין די האָלענדישע אַרמיי און אין פרייע מאָמענטן האָט ער שטודירט פילאָזאָפיע. אַ געוויסע צייט האָט דערדאָזיקער סען־גלען אַרויס־געגעבן אַ זשורנאַל אונטערן נאָמען „די צייטונג פון אַמסטער־דאַם". ער איז געוואָרן איינער פון די געטרייסטע פריינט פון ברוך ספּינאָזאַ. אַ יאָר נאָך ספּינאָזאַס טויט האָט דערדאָזיקער קאַפּיטאַן פון דער האָלענדישער אַרמיי אַרויסגעגעבן אויף פראַנ־צויזיש ספּינאָזאַס „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט".

מאַנכע געלערנטע האָבן געמיינט, אַז די ספּינאָזאַ־ביאָגראַ־פיע, וואָס ווערט צוגעשריבן אַ געוויסן קאָלערוס (זי איז פאַר־פאַסט אין פראַנצויזיש), האָט געשריבן דערדאָזיקער מיליטער־מאַן און ספּינאָזיסט. היינט איז אָבער דידאָזיקע השערה אָפּגעוואָרפן געוואָרן.

פון די אַלטע פריינט האָט ספּינאָזאַ דאַמאָלסט פאַרלוירן זיין מעצענאַט און חסיד ש מ ע ו ן ד ע ו ו ר י ע ז, וועלכער איז געשטאָרבן סעפּטעמבער 1667.

עס זענען אָבער צוגעקומען אַלץ נייע און נייע פּנימער. פון דעם שטילן שטעטל זענען געפלויגן אין דער וועלט בריוו צו ווייטע און צו נאָענטע, צו די, וועלכע זיין האַרץ האָט גע־בענקט און זיין פעדער האָט זיך מיט פרייד געווענדעט, און צו די, וועלכע האָבן אים באַאומרויקט מיט זייער גייסטיקן אומרו און געזוכט תשובות אויף זייערע שאלות, זיכערקייט פאַר זייערע ספקות.

רייך און קאָליידאָסקאָפּיש איז דידאָזיקע סביבה זיינע. דורך זיי שטראַלט אַרויס ספּינאָזאַ מיט זיין הייליקער גוטסקייט און פריינטלעכן געדולד, מיט זיין גוטוויליקייט און צוטרוי „אַ פּריאָרי" צו יעדערן און מיט זיין גרייטקייט יעדערן צו זאָגן אַ וואָרט פון נחמה און שיקן אַ שטראַל פון קלאָרקייט.

פון אַנדערע וויכטיקע באַקאַנטשאַפטן פון יענער צייט

דאַרף דערמאָנט ווערן די פריינטשאַפט מיטן באַרימטן מאַטעמאַ-טיקער, פיזיקער, פּאָעט און נאַטור-פאָרשער קריסטיאַן היגענס.

דערדאָזיקער „יורש פון גאַליליי", ווי מען האָט אים גערופן, האָט געוווינט צוויי יאָר (1664 — 1666) אין האַג, אַלזאָ אין שכנות מיט ספּינאָזאַ.

היגענס האָט זיך זייער אינטערעסירט מיט אָפּטיק און דאָס האָט אים געבראַכט אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט ספּינאָזאַן.

היגענס איז געווען אַ שאַרפער, זעלבשטענדיקער גייסט. „די וועלט איז מיין פאָטערלאַנד, וויסנשאַפט איז מיין רעליגיע" — דאָס איז געווען זיין לעבנס-פּרינציפּ. זייענדיק אין האָלאַנד האָט ער זיך באַפריינדעט מיט הודע און מיט דעם באַרימטן שטאַטס-מאַן און מאַטעמאַטיקער וויט. דערדאָזיקער געלערנטער טריומ-ויראַט האָט זיך, מיט גרויס התמדה, אָפּגעגעבן מיט שטודירן די טעאָריע פון וואַרשיינלעכקייטס-חשבון אין דער מאַטעמאַטיק.

אויך ספּינאָזאַ האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דער-דאָזיקער צווייג פון מאַטעמאַטיק, וואָס האָט גראָד צו יענער צייט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען.

היגענס האָט אָבער קיין גרויסע פריינטשאַפט צו ספּי-נאָזאַן נישט אַרויסגעוויזן. ער איז געווען דורך און דורך אַן אַריסטאָקראַט און פּאַטריציער און נישט קוקנדיק אויף זיין פרייען גייסט האָט ער דאָך נישט געקענט אין זיך אויסוואָרצלען די איינגעבליבענע אַריסטאָקראַטישע געוווינהייטן. ער האָט נאָר גע-האַט דורך-ארץ פאַרן „פּלעבעי", „דעם איזראַעליט", „דעם יידן פון וואָרבורג", ווי ער טיטולירט אים אין זיינע בריוו צו זיין ברודער קאָנסטאַנטין היגענס.

ער וויל דורכן ברודער זיך דערוויסן עפּעס וועגן ספּי-נאָזאַן. „וואָס מאַכט אונזער ייד"? — פרעגט ער אין אַ בריוו. דאָס מיינט ער ספּינאָזאַן.

„דער איזראַעליט איז אין שלייפן-גלעזער אַ גרויספירשט"— שרייבט היגענס צו זיין ברודער.

ער האָט אים באַוווּנדערט, אָבער צו קיין אינטימען קאָנ-טאַקט איז צווישן די צוויי גרויסע גייסטער קיינמאָל נישט געקומען.

איינער איז געווען אַן אַריסטאָקראַט פון געבורט און אַ

גרינג אין דער וויסנשאַפט, דער צווייטער איז געווען „אַ ייד פון וואָרבורג" און אַ „גרויספירשט אין דער אָפּטיק.

די אַנדערע פּראָבלעמען, וואָס האָבן געפּייניקט ספּינאָזאַן, האָבן פאַר היגענסן נישט עקזיסטירט.

אין יאָר 1667 האָט ספּינאָזאַן באַזוכט שמעון דע וורייעס אַ ברודער און האָט אים פאָרגעשלאָגן אַ יערלעכע פּענסיע, ער זאָל נישט באַדאַרפן אַזוי שווער אַרבעטן. ספּינאָזאַ האָט איינגעשטימט אויף אַ קליינע פּענסיע פון 300 גולדן אַ יאָר. די דאָזיקע סומע פלעגט צו באַקומען דאָס גאַנצע לעבן.

דאָס איז דער לעצטער באַזוך פון אַ דרויסנדיקן מענטשן אין וואָרבורג. אמת, ספּינאָזאַ האָט געמאַכט אַ פּאָר רייזעס אין אַנדערע מקומות. אין ווינטער 1663—64 האָט ער באַזוכט אַ פּאָר מאָל זיין פריערדיקן וווין-אָרט ריינסבורג.

דעצעמבער 1664 און יאַנואַר 1665 זעען מיר אים אין שידאַן ביים ברודער פון זיין פריינט און מעצענאַט שמעון דע וורייעז, וואָס האָט אים פאַרזיכערט שפּעטער מיט אַ לעבנס-פּענסיע.

אַ פּאָר מאָל באַזוכט ער אויף אַ קורצער צייט זיין געבורטסשטאָט, אַמסטערדאַם. שפּעטער קומען יאָרן פון שטילקייט. די וועלט שווייגט, קיין בריוו קומען נישט אָן אין אַזאַ צאָל ווי פריער.

דער לאָנדאָנער פריינט אָלדענבורג – שווייגט אויך. פריער זענען געווען ריין אויסערלעכע סיבות, וואָס האָבן פאַראורזאַכט זיין שווייגן. אַ מגפה האָט געהערשט אין לאָנדאָן. דערצו האָבן כראָנישע שריפות אַרויסגערופן אַ פּחד אין גאַנץ ענגלאַנד. שפּעטער איז געקומען אַן אַנדער סיבה, אַ ריין פּערזענלעכע.

דעם 20טן יוני 1667 האָט מען אין לאָנדאָן אַרעסטירט אָלדענבורגן און באַשולדיקט אין אַרויסגעבן מלוכה-סודות קיין פראַנקרייך.

עס איז געווען קלאָר, אַז דאָס איז אַ מסירה אָן אַ באָדן.

מען האָט מיט אַ כּיון אַריינגעטיישט אין אָלדענבורגס וויסנשאַפט־לעכע בריוו אַ פּאָליטישן אינהאַלט.

די קעניגלעכע וויסנשאַפטלעכע געזעלשאַפט איז געווען אַזוי זיכער אין זיין אומשולד, אַז זי האָט אָפּגעלייגט אַלע זיצונגען, ביז דער סעקרעטאַר וועט באַפרייט ווערן.

דעם 26טן אויגוסט האָט מען אָלדענבורגן באַפרייט. דאָס איז מסתּמא די סיבה פאַרוואָס ער איז אויך אַנטשוויגן געוואָרן.

שטיל און רויק ווערט אין וואָרבורג. קיין בריוו קומען נישט אָן. נאָך 1666 איז בכלל אַ שטילקייט אין ספּינאָזאָס וואָר־בורגער לעבן.

אמת, ער אַרבעט זייער אַסך. ער האָט שוין כּמעט פאַר־ענדיקט די „עטיק און פלוצלונג וואַרפט ער אַוועק דאָס פאַר־ענדיקן די „עטיק” און נעמט זיך צום „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט”.

וואָס איז געשען? וואָס האָט אים באַוויגן צו טאָן אַזאַ זאַך?

די סבּות זענען זייער וויכטיקע: דער געדאַנק פון „טעאָלאָ־גיש־פּאָליטישן טראַקטאַט” איז ענג צונויפגעבונדן מיט דער פּאָ־ליטישער לאַגע פון האָלאַנד און מיט דער פּערזאָן פון זיין נייעם באַשיצער און פריינט, דעם געניאַלן מאַטעמאַטיקער און שטאַטס־מאַן יאָהאַן דעוויט.

יאָהאַן דע וויט

„ער האָט געהאַט די זכיה צו זיין פערזענלעך באַקאַנט מיט דער פענסיאָנער יאָהאַן דע וויט, וועלכער האָט זיך געוואָלט לערנען ביי אים מאַטעמאַטיק, און אָפטמאָל האָט ער אים גערופן צו זיך, כּדי זיך צו באַראַטן וועגן וויכטיקע ענינים.”

די פּאָר שורות געפינען מיר ביי דעם ערשטן ביאָגראַף-מיטצייטלער, לוקאַס.

יאָהאַן דע וויט איז געווען אין משך פון 19 יאָר דער פּאָליטישער פירער פון האָלאַנד.

ספינאָזאַס תקופה פאַלט צונויף מיט דער גרויסער היסטאָרישער עפּאָכע, ווען האָלאַנד בויט זיך אַלס אַ זעלבּ-שטענדיקע מלוכה.

אין דער צווייטער העלפט פון 16-טן יאָרהונדערט האָט דער געוועזענער האָלענדישער נאַמיעסטניק ווילהעלם אָראַניער צוזאַמען מיט זיינע צוויי זין מאָריס און פרידריך היינריך גע-קעמפט קעגן דער שפּאַנישער הערשאַפט. איין פּראָווינץ נאָך דער אַנדערער איז ארויסגעריסן געוואָרן פון די זשעדנע, פרעמדע הענט. דידאָזיקע פּראָווינצן האָבן געשאַפן די פאַראייניקטע שטאַט פון האָלאַנד.

דער וועסטפאַלער שלום פון 1648, וואָס האָט ליקווידירט די דרייסיק-יאָריקע זאַווערוכע אין אייראָפּע, האָט אויך טיילווייז פאַרענדיקט די באַפרייאונגס-אַרבעט פון די האָלענדער.

די באַפרייטע שטעט האָבן אַזוי ליב געקראָגן זייער ערקאַמפּטע פרייהייט, אַז ממילא האָבן זיי זיך געמוזט אַנט-קעגנשטעלן די צענטראַליסטישע און אַפילו אַביסל פאַרמאַסקירטע מאָנאַרכיסטישע טענדענצן פון דעם פרידלעכן גואל פון האָלאַנד.

די מורא פאַר רעליגיעזע אומטאָלעראַנץ אין אַ לאַנד, ווו יעדע שטאָט האָט געהאַט פאַרשיידענע סעקטן און אמונות, וואָס האָבן דאָ געפונען אַ רויקן דאַך און די פרייהייט פאַרן אויסלעבן זיך — האָט גורם געווען, אַז אין נאָמען פון רעלי-גיעזער פרייהייט האָבן זיך די שטעט געווערט קעגן וועלכער עס איז צענטראַליזאַציע בכלל, אַ פשיטא אַ מאָנאַרכיסטישער.

דער רעפּובליקאַנישער גייסט האָט געהערשט צווישן די רייכע סוחרים אין האָלאַנד, וועלכע האָבן געוואָלט פאַרזיכערן פאַר די שטעט די פולשטענדיקע פרייהייט פון געדאַנק און גלויבן, כדי אויף די יסודות פון טאָלעראַנץ בויען אַ רייך עקאָנאָמיש לעבן און צוציען פאַרשיידענע עלעמענטן אין די גרעניצן פון האָלאַנד.

דעריבער זענען די האָלענדישע פּראָווינצן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ רעפּובליק, וואָס איז באַשטאַנען פון זיבן שטאַטן. אין שויס פון דידאָזיקע שטאַטן האָבן געקעמפט צוויי עלעמענטן: דער רעפּובליקאַנישער און דער מאָנאַרכיסטישער. דער קאַמף איז געווען אַ פאַרפלאָנטערטער שוין צוליב דעם, וואָס די אָראַ-נישע דינאַסטיע האָט פאַקט באַפרייט דאָס לאַנד. מ'האָט זי דעריבער געמוזט דערפאַר באַלוינען. די באַלוינונג, וואָס זי האָט געוואָלט און האָט באַקומען, איז געווען אַ געפאַר פאַר דער זיכערקייט פונם דעמאָקראַטיש-רעפּובליקאַנישן כאַראַקטער פון האָלאַנד.

מען האָט די מיטגלידער פון דעם אָראַנישן הויף, אַ דייטש-פראַנצויזישער משפחה, וואָס האָט געהאַט פרעטענזיעס צו דער מלוכהלע אָראַניע, אין דרום-פראַנקרייך, באַלוינט מיטן טיטל נאַמיעסטניק (שטאַטהאַלטער) און געגעבן זיי די מאַכט איבערן פלאָט און אַרמיי.

דאַגעגן די באַפעלקערונג פלעגט זיך אויסקלייבן ציווילע

נאַמיעסטניקעס, וועלכע מען האָט גערופֿן פּענסיאָנערן. נאָר פֿאַרדינסטפֿולע בירגער, געלערנטע, יוריסטן האָבן זוכה געווען צו קריגן דעמדאָזיקן אַמט. צווישן די צוויי מאַכטן פֿלעגט זייער אָפֿט קומען צו צאַנקערייען, וואָס פֿלעגט זיך נישט זעלטן ענדיקן מיט גוואַלדטאַטן. יעדער צד האָט געהאַט זיינע אָנהענגער און מען פֿלעגט אויסנוצן די מאַסן-סענטימענטן פֿאַר ברוטאַלע, עפֿנטלעכע גאַסן-אָנפֿאַלן.

אין יאָר 1653 ווערט דער מאַטעמאַטיקער און יוריסט יאָהאַן דע וויט באַשטימט פֿאַרן ראש פֿון דער רעפּובליק.

דע וויט האָט פֿאַרטראָטן די אידעע פֿון אַ פּראָווינציעלער זעלבשטענדיקייט און איז דעריבער געווען אַ געגנער פֿון אוניפֿיקאַציע.

ער פֿלעגט זאָגן, אַז די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון נידערלאַנדן זענען נישט קיין רעפּובליק; יעדע פּראָווינץ איז אַ באַזונדערע רעפּובליק פֿאַר זיך און דעריבער, ווען מען רעדט וועגן נידערלאַנדן דאַרף מען זאָגן רעפּובליקן און נישט רעפּובליק.

אין דער ווירקלעכקייט איז יאָהאַן דע וויט נישט געווען אַזאַ אויסגעשפּראָכענער פֿעדעראַליסט און האָט אייגנטלעך אַרויסגעצווונגען דער גאַנצער רעפּובליק אָדער די רעפּובליקן — לויט זיין אויסדרוק — די באַשלוסן, וואָס זענען אַנטשטאַנען אין די אינטערעסן פֿון האָלאַנד גופֿא.

ער איז געווען באמת אַ געניאַלער מענטש. ער ווערט דער פֿירער פֿון דער רעפּובליק, וואָס איז באַשטאַנען פֿון 56 זעלבשטענדיקע שטעט, רעגירט פֿון ריין-אַריסטאָקראַטישע ראַטן מיט אַ סיסטעמע פֿון צענטראַלן ראַט, ווו יעדער באַשלוס האָט געמוזט דורכגיין איינשטימיק.

יאָהאַן דע וויט ווערט באַשטימט פֿאַר דעם נאַמיעסטניק נאָכדעם ווי דער לעצטער פֿון דער אָראַנישער דינאַסטיע, ווילהעלם דער 2-טער, איז געשטאָרבן אָן אַ יורש. ער ווערט אויסגעוויילט פֿאַר דעם פֿירער אין זייער אַ קריטישער צייט; ענגלאַנד פֿירט אַ מלחמה מיט האָלאַנד, נישט וועלנדיק צולאָזן דעם אויפֿבוי פֿון דער יונגער האַנדלס-רעפּובליק. די מלחמה ווערט פֿאַרענדיקט אין 1654, אָבער אויך אויף נישט לאַנג. זי לעבט

אויף אין 1665 ביז דער שלום, געשלאָסן אין דריי יאָר שפּע־טער, האָט פאַרזיכערט, אמת, ווייטער נישט אויף לאַנג, אַ פרידן פאַר האָלאַנד.

אויף זיין צייט פאַלט אויס די פאַרשטאַרקונג פון קאַמף צווישן מלוכה און קירך. די קאַלוויניסטישע קירכן־ראַטן זענען פול מיט האַס און אומטאָלעראַנץ קעגן אַנדערע גרופּן. זיי באַשולדיקן די מלוכה, אַז זי צעשטערט די פּרינציפּן פון דער רעליגיע, געבנדיק די פולע פרייהייט אַלע סעקטן און אמונות.

דער דעקרעט וועגן זונטיק־רו, וואָס דע וויט האָט דורכ־געפירט אין יאָר 1659, איז געווען צו מילד פאַר די פאָרשטייער פון דער קירך. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף געגן דע וויטן, ווי געגן דעם „אַנטיקריסט". אין די קירכעס האָט מען געהאַלטן בונטאַרישע דרשות און אָנגעהויבן אַ פּראָפּאַגאַנדע פאַר דער משפּחה פון די אָראַניער, וואָס האָט אויף זיך אָנגע־טאָן דעם יעזויטישן מאַנטל פון עוואַנגעלישער פרומקייט.

דע וויט האָט אומרחמנותדיק פאַרפאָלגט די קירכלעכע רעאַקציע און האָט זי געשטראָפט מיט וואָס ער האָט נאָר געקענט.

דאַן זענען געקומען אַנדערע קאַטאַסטראָפעס.

אין 1664 האָט אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכע מגפה אין האָלאַנד; אין אַ יאָר אַרום האָט ענגלאַנד באַנייט די קריגס־אַטאַקע אויף האָלאַנד מיט אַ גרויסן זיג פאַר זיך.

אין דעמזעלבן יאָר איז דער מיליטאַריסטישער בישאָף פון מינסטער אַרויס אין אַ מלחמה געגן האָלאַנד, האָבנדיק אין זיין רשות אַן אַרמיי פון 18 טויזנט מענטשן, וואָס האָט צו יענער צייט מיט זיך פאָרגעשטעלט גאָר אַ באַדייטנדן חיל. דע וויט ווערט פון אַלע זייטן באַשולדיקט, אַז ער האָט עס אַראָפּ־געבראַכט די אַלע אומגליקן אויף האָלאַנד.

דע וויט ווערט זיך מיט אַלע כּוחות. מיטן קריגערישן בישאָף שליסט ער גיך שלום; דאָס זעלבע אויך מיט ענגלאַנד.

דאָס ענדערט זיין לאַגע. דער „זון פון שטן", ווי די גלחים האָבן אים גערופן, ווערט אין די אויגן פון המון פאַר־וואַנדלט אין אַ „פאַטער פון האָלאַנד".

זיינע געניאַלע פּאָליטישע טריט, זיין טאַקט, אומדער־

ברוך דע ספינאָזאַ

(אַ בילד פון דער האַגער צייט)

געמאָלן פון הענדיק וואַן דער ספּיק.

פראַקנקייט און פעסטער באַשלוס נישט צו דע־לאָזן, אַז האָלאַנד זאָל ווערן אַ מאָנאַרכיע, אין וועלכע דער גלח זאָל דיקטירן די פּרינציפּן פון פּאָליטישער טעטיקייט, האָט אים דערוואָרבן אַ גרויסע צאָל שונאים; אָבער אויך אויף פּריינט האָט ער זיך נישט געקענט באַקלאָגן. מיט איין דעקרעט האָט ער פאַרזיכערט האָלאַנד איר רעפּובליקאַנישן כאַראַקטער. ער האָט באַשלאָסן, אַז אַן אָנפירער פון דער אַרמיי און פלאָט קאָן נישט זיין שטאַט־האַלטער. דערמיט האָט ער געוואָלט אונטערשטרייכן, אַז די אָנהענגער פון דער אָראַנישער דינאַסטיע וועלן אפשר קענען זיין געוויילט פאַר אַרמיי־אָנפירער, אָבער קיינמאָל נישט פאַר די קעפּ פון דער מלוכה. אָבער אַזאַ מין באַשלוס האָט גלייכצייטיק גע־פירט די מלוכה אין דער ריכטונג צו פאַרקלענערן די אַרמיי, כדי איר אָנפירער זאָל נישט זיין בכח צו מאַכן איבערקערענישן אין דער מלוכה גופא.

דע וויט איז געווען קאָנסעקווענט. ער האָט פאַרקלענערט די אַרמיי, כדי זי זאָל נישט קענען שפּילן קיין פּאָליטישע ראָלע, גראָד אין אַ צייט ווען פון אַלע זייטן האָט מען געלויערט אויף האָלאַנדס פרייהייט.

דידאָזיקע טאַט האָט אַראָפּגעבראַכט אויף אים אַ קאַטאַסט־ראָפע. ער, וואָס האָט פאַרגרעסערט דעם קאָלאָניאַלן באַזיץ פון האָלאַנד, וואָס האָט פאַרבעסערט די פינאַנסן פון דער יונגער רעפּובליק, איז באַשולדיקט געוואָרן אין פאַראַט לגבי דעם פאָטערלאַנד.

עס איז אָן צווייפל, אַז דערדאָזיקער שאַרפער פּאָליטיקער און גרעסטער מלוכה מענטש, וואָס האָלאַנד האָט ווען עס איז גע־האַט, איז געווען אַליין אַ דואַליסט. ער האָט געקעמפט געגן אַ מאָנאַכיע, געגן דער הערשאַפט פון דער קירך, און זיין קאַמף האָט געהאַט אַלע בולטע סימנים פון אַ דראַנג נאָך זעלבסט־הערשאַפט. די פאַראַנטוואָרטלעכע שטעלעס אין דעם מלוכה־אַפּאַראַט האָט דע וויט באַזעצט מיט אייגענע מענטשן, מיט פּריינט אויף וועלכע ער האָט זיך געקענט פאַרלאָזן. ער האָט געשאַפן אַרום זיך אַן אַטמאָספערע פון אַן אַפּאַדיקטישער הער־שאַפטס־סיסטעמע, וואָס איז סוף כל סוף געווען אַ נישט גע־קרוינטער און נישט געזאַלבטער מאָנאַרכיזם.

און גלייכצייטיק האָט יאָהאַן דע וויט אָנגעהויבן צו אַרבעטן זייער ענערגיש און דיפּלאָמאַטיש אין דער ריכטונג פון אַבסאָ-לוטער אונטעריאָכונג פון דער קירך.

ער האָט עס געטאָן מיט פרידלעכע מיטלען פון אויפקלערן און פּראָפּאַגאַנדע. ער האָט געשטיצט שריפטשטעלער-פּאָליטיקער, וואָס זענען געווען מסכים מיט אים, אַז די קירך מוז זיין אַ דינסט ביי דער מלוכה, און אַז די מלוכה איז דער העכסטער אָרגאַן פון פאָלקס-קאָלעקטיוו.

אַ גאַנצע רייע ווערק וועגן מלוכה און טעאָריע פון הערשאַפט זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ דאַנק דע וויטס הילף. אַפילו זיין קרוב, אויך אַ יאָהאַן דע וויט, האָט פאַרפאַסט אַ קליינע אַרבעט א. נ. „די עפנטלעכע תּפילה", וווּ ער האָט אַנטוויקלט דידאַקטיקע טעאָריע פון מלוכה-בכורשאַפט.

צווישן זיי געפינען מיר אויך דאָס ווערק פון ספּינאָזאַס פריינט, ד"ר לודוויק מעייער, וועלכער האָט אין זיין ווערק „די אויסטייטשונג פון דער פילאָזאָפיע פון כּתבֿי הקודש" געוואָלט באַווייזן, אַז אַלעמאָל איז געווען אַ קאַמף צווישן מלוכה און קירך, און אַז דער אויטאָריטעט מוז געהערן דער מלוכה. אַפילו די אויסטייטשונג פון געטלעכן וואָרט דאַרף געהערן נישט דער טעאָלאָגיע, וואָס איז די פילאָזאָפיע פון דער קירך, נאָר דער וויסנשאַפט, ד. ה. דער פילאָזאָפיע.

אין 1667 האָט מען איבערגעזעצט אויף האָלענדיש דאָס באַרימטע ווערק פון טאָמאַ האָבס א. נ. „דער לויתן", אין וועלכן עס ווערן אַנטוויקלט די געדאַנקען, אַז די מלוכה איז דער שורש פון וועלטלעכער און גייסטלעכער מאַכט.

אין 1668 ערשיינען די ווערק פון ספּינאָזאַס תּלמיד און פריינט קערבאַס, אין וועלכע ער איז אַרויסגעטראָטן קעגן רעליגיע, דאָגמעס און קעגן דער אָרגאַניזאַציע פון דער קריסט-לעכער קירך בכלל.

יאָהאַן דע וויט האָט געשטיצט פינאַנציעל דאָס אַרויסגעבן פון דידאַקטיקע ווערק און אַ סך פון די מחברים זענען אויך געווען זיינע אינטימע פריינט און פּאָליטישע חברים.

די פּראָפּאַגאַנדע האָט נאָך מער צעפלאַקערט די געמיטער. די קירך איז נישט געוואָרן מיד אין איר קאַמף קעגן דעמ-

דאָזיקן מוטיקן פּאָליטיקער, וואָס האָט געוואָלט איינמאָל פאַר אַלע מאָל אָפּטיילן די טעאָלאָגיע פון די נישט פּאַסיקע בגדים פון וויסנשאַפט און די מלוכה פון דער אומטאָלעראַנטער אינ־טערווענץ פון דער קירך.

די קירך האָט געזוכט שותּפים אין קאַמף, און זי האָט זיי לייכט געפונען. די מיליטאַריסטן און מאָנאַרכיסטן, די אָנהענגער פון דער דייטשער אָראַניען דינאַסטיע, האָבן זיך פאַרייניקט מיט די גלחים.

מען האָט פאַרוואָרפן דאָס לאַנד מיט אַ מבול פון פּאַסקווילן און אַנאָנימע שריפטן, פול מיט אינסינואַציעס און שרעקלעכע באַשולדיקונגען קעגן דעם פרייהייטלעכן און וועלטלעכן דע וויט.

איינמאָל איז מען אַפילו אויף אים אָנגעפאַלן און מ׳האָט אים אין אַ גאַסן געשלעג פאַרווונדעט. דאָס איז געווען אין יוני 1672.

דערדאָזיקער אָנפאַל האָט געגעבן נאָך מער ערמוטיקט די מאָנאַרכיסטן.

דעם 20־טן אויגוסט 1672 איז יאָהאַן דע וויט געקומען אין דער האַגער תּפיסה, כּדי צו באַזוכן זיין ברודער, קארנעלי דע וויט, אַ באַרימטן פלאָטן־מענטש, וועלכער איז געווען אַרעסטירט פון דעם פירשט פון אָראַניען, דעם שעף פונם פלאָט, אויף אַ באַשולדיקונג, אַז ער האָט געוואָלט מאַכן אַ פאַרשווערונג אויף זיין לעבן.

די גאַנצע באַשולדיקונג איז געווען אינסצענירט, ווייל באַלד, ווי מען האָט זיך דערוווּסט, אַז יאָהאַן דע וויט, דער פּרעזידענט פון האָלאַנד, געפינט זיך ביי זיין ברודער אויף אַ באַזוך, האָט אַ המון אָראַנזשיסטן (אָנהענגער פון דער אראַניען דינאַסטיע), אַרומגערינגלט די תּפיסה, האָט ביידע ברידער אַרויס־געשלעפּט אויף די גאַס, און זיי געהרגט.

די קערפּערס האָט מען מיט אַ געזאַנג פון טריאומפאַלע לידער געשלעפּט איבער די גאַסן פון האַג; שפּעטער האָט דער המון זיי אויפגעהאָנגען פאַר די פיס אויף אַ ספּעציעל צוגעגרייטער תּליה, און צום סוף אַראָפּגענומען און צעריסן אויף שטיקלעך.

נאָך 19 יאָר אַרבעט לטובת דעם וווילזיין פון האָלענדישן

פאָלק האָט דאָס פאָלק אָפּגעדאַנקט דעם גרעסטן האָלענדישן שטאַטס-מאַן מיט דערדאָזיקער עקזעקוציע.

די מערדער האָבן די אראַנזשיסטן און די גלחים ברייט-האַרציק באַלוינט, און ווען עס איז געקומען זונטיק און דער זעלבער עולם האָט פאַרפולט די קירכעס פון האַג, כדי הערן „גאָטס וואָרט" פון די פרומע גלחים, האָבן זיי געהערט די העכ-סטע הסכמה פאַרן מאָרד. „דאָס איז אַ פאַרדינטער שטראָף פון געטלעכער גערעכטיקייט", האָט פראָקלאַמירט אַ האַגער גלח „דאָס קינד פון טייוול" איז אומגעקומען.

...„ער האָט פאַרגאָסן הייסע טרערן, ווען ער האָט דערזען, אַז זיינע אייגענע מיטבירגער האָבן דערמאָרדעט זייער געמיינ-זאַמען טאַטן, און הגם ער האָט געקענט בעסער וויסן, ווי עמיצער אַנדערש אין דער וועלט, אויף וואָס מענטשן זענען פעיק, דאָך האָט ער געציטערט צוקוקנדיק זיך צו דעם שרעק-לעכן, געמיינעם מאָרד".

אַזוי ווייסט צו דערציילן אונזער לוקאַס.

אַ טיפער ווייטיק האָט אַרומגעכאַפּט ספינאָזאַן, ווען ער האָט זיך דערוווּסט, אַז דער מענטש, דער פריינט זיינער, איז געפאַלן אַ קרבן פון די ליידנשאַפטן, וואָס האָבן באַזיגט די מוחות פון פאָלק.

ער וויל געפינען אַן אויסדרוק פאַר זיין צער. אויף שנעל שרייבט ער אָן אַ פּראָטעסט אין דער פאָרמע פון אַ פּלאַקאַט. אין שאַרפע ווערטער טאַדלט ער דעם שוידערלעכן מאָרד, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן נישט ווייט פון אים און רופט אָן די איינוווינער פון האַג „די נידעריקסטע ברואים צווישן די וואַרוואַרן".

ער וויל אַרויסגיין ביינאַכט און אויף די מויערן פון שטאָט אויסהענגען זיין בלוטיקן פראָטעסט קעגן דעם מאָרד.

דער גוטער האַגער באַלעבאָס זיינער האַלט אים אָבער איין; ער פאַרשטייט די געפאַר.

די היענע פון שטאָט האָט געוואַרט אויף אירע קרבנות. ער האָט אים אָפּגעראַטעוועט דאָס לעבן.

אין יענעם מאָמענט איז ספינאָזאַ נישט געווען דער פילאָ-
זאָף; דאָס איז דער איינציקער מאָמענט אין זיין לעבן.

ער האָט דערפילט אין זיך די צאַפּלדיקע נישט זיכערקייט
אין דעם כח פון חכמה.

דער פשוטער מענטש האָט געראַטעוועט דעם אויפגעבראַכטן
חכם.

וואָס האָט זיי פאַרייניקט?

דייער אַ סך.

קודם כל איז יאָהאַן דע וויט דער אינספּיראַטאָר פון „טע-
אָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט".

דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט

עס איז געווען אָן צווייפל אַ גרויסע איבעראַשונג פאַר ספּינאָזאַן, ווען אין אַ ווינטער-טאָג, אָנפאַנג 1665, איז צו זיין באַשיידענער דירה אין וואָרבורג צוגעפאָרן די קאַרעטע פון האָלענדישן נאַמיעסטניק, און יאָהאַן דע וויט איז איבערגעטרעטן די שוועלן פון זיין איינזאַמקייט.

דאָס איז נישט געווען סתם אַ וויזיט פון דעם העכסטן פּאָליטישן מאַן אין לאַנד צו דעם שוין באַרימטן פילאָזאָף און גלעזער-שלייפער. דאָס איז געווען די התחלה צו אַ גרויסער, אינטימער פריינטשאַפט פון צוויי מענטשן, וואָס האָבן זיך געהאַט אַ סך צו זאָגן, און האָבן געהאַט נאָך מער זיך צו לערנען איינער פון דעם אַנדערן.

ספּינאָזאַ האָט אַריינגעפירט דעם נאַמיעסטניק אין דער וועלט פון מעטאַפיזיק און מאַטעמאַטיק און יענער האָט אים נעענטער געבראַכט צו די וועלטן פון פּאָליטישן רעכט, פּאָליטיק און דיפּלאָמאַטיע.

יעדער פון זיי איז געווען אַ בקי אויף זיין געביט. ביידע זענען געווען דורכגעדרונגען מיט דערזעלבער אידעע פון מענטשלעכן ווילזיין, קאָלעקטיוון גליק און פאַרפליכטנדער עטיק.

אין יענע ווינטער-אָוונטן ווען פון האַג פלעגט קומען די מלוכה-קאַרעטע מיטן נאַמיעסטניק און דער נייגעריקער, רכילות-ליבנדער און נישט פאַרגינערישער וואָרבורגער עולם פון קאַלווי-

ניסטישע פּרומאַקעס האָט זיך אומזיסט געבראָכן דעם קאָפּ אי־בער די סיבּות פון דעם „הויכן״ וויזיט צום קליינעם, איינזאַ־מען יידל — אין יענע אָוונטן איז אויך אַנטשטאַנען די אידעע פון „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט״.

ספּינאָזאַן איז קלאָר געוואָרן די פּאָליטישע לאַגע פון זיין פאַטערלאַנד. ער האָט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז די פרייהייט ווערט אונטערגעגראָבן פון דער רעליגיעזער אומטאָלעראַנץ און פון דער נישט געזעטיקטער גאוה פון די קאַלוויניסטישע גלחים צו הערשן אין האָלאַנד. די געפאַר פון אַ מיטלאַלטער אין דער פרייהייטלעכער האָלאַנד, די מעגלעכקייט, אַז די מלוכה וועט מוזן ווערן אַ דינסט פון דער קירך און דאַמאָלסט וועט שוין אויף געוויס נישט זיין קיין פּלאַץ פאַר פרייע מיינונגען — דאָס זענען די מאָטיוון, וואָס האָבן פאַראורזאַכט, אַז דער אַבסטראַק־טער דענקער זאָל אַוועקוואַרפן די אַרבעט איבער דער „עטיק״ און זיך אָפּגעבן מיט אַן אַקטועלער פראַגע, מיט דער פראַגע פון די גרעניצן פון מלוכה־הערשאַפט און רעליגיעזער פרייהייט.

צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן האָט ספּינאָזאַ זיך אונ־טערגענומען צו שרייבן אַ ווערק צוליב ריין פּאָליטישע צוועקן — צו באַשיצן די מלוכה פון דער אוזורפּאַציע פון דער קירך.

דאָס איז נישט קיין פילאָזאָפיש ווערק, נייערט אַן אַפּעל, אַן אויפרוף צו די פּאָליטיקער און שטאַטסלייט, צו די דענקנדע בירגער און אמת רעליגיעזע געמיטער, אַז זיי זאָלן זיין פאַר־זיכטיק און וואַך, אַז די קרייטעכצער פון אומטאָלעראַנץ זאָלן נישט פאַראומרייניקן דעם יונגן גאָרטן פון דער רעפּובליקאַנישער פרייהייט אין האָלאַנד.

אין אַ בריוו צו אָלדענבורגן האָט ספּינאָזאַ אַם בעסטן ערקלערט די מאָטיוון זיינע, וואָס האָבן אים באַוויגן צו שרייבן דעם טראַקטאַט.

„צום פאַרפאַסן דידאָזיקע שריפט האָבן מיך באַוויגן, ראשית, די פאָראורטיילן פון די טעאָלאָגן, ווייל איך ווייס, אַז זיי שטערן אַממייסטן די מענטשן, וואָס ווילן זיך אָפּגעבן מיט דער וויסנשאַפט. דידאָזיקע פאָראורטיילן קלאָר צו מאַכן און זיי אַרויסוואַרפן פון די פאַרנינפטיקערע קעפּ — דאָס באַמי איך זיך צו טאָן. — דאַן — האָבן די פרייהייט צו פילאָזאָפירן

און צו זאָגן, וואָס מיר ווילן. איך וויל דידאָזיקע פרייהייט פאַר־טיידיקן מיט אַלע מיטלען, ווייל זי איז אַדאַנק דעם צו גרויסן אויטאָריטעט און באַדייטונג פון די פרעדיקער דאָ אין לאַנד שטאַרק פאַרפאָלגט".

דאָס זענען זיינע פּאָליטישע מאָטיוון

אין אַנדערע בריוו געפינען מיר אויך ריין פּערזענלעכע מאָטיוון, וואָס האָבן אים באַוויגן אָנצושרייבן דאָס ווערק.

„וואָס מיר האָט געבראַכט צום פאַרפאַסן דעם טראַקטאַט — שרייבט ספּינאָזאַ אין אַן אַנדער בריוו — איז אַחוץ אַלעמען אויך די מיינונג, וואָס אַ גרויסער טייל פון פאָלק האָט וועגן מיר און באַשולדיקט מיר שטענדיק אין גאָטלאָזיקייט. איך בין אויך געצוווּנגען, אויף וויפל דאָס איז מעגלעך, צו פאַרטיידיקן זיך קעגן דערדאָזיקער מיינונג".

דערדאָזיקער וידוי איז זייער אינטערעסאַנט, ווייל ער לייקנט אָפּ די ביז איצטיקע, זייער פּאָפּולערע און כמעט איינ־געבירגערטע מיינונג, אַז ספּינאָזאַ איז געווען אַ קאַלטבלוטיקער, אין זיך פאַרשפאַרטער, מיט זיך און מיט זיין געדאַנק זיכערער מענטש, וועמען עס האָט לחלוטין נישט געאַרט, וואָס מענטשן זאָגן וועגן אים. מען איז זיך נוהג אים צו שילדערן ווי אַן „איבערמענטש", וואָס פילט אַזוי שטאַרק זיין פולקאָמענהייט און סופּעריאָריטעט, אַז עס קימערט אים נישט, וואָס אַנדערע זאָגן אָדער טראַכטן וועגן אים. אין אמתן איז ספּינאָזאַ געווען זייער אַ סענסיטיווער, געפילכפולער מענטש. וועגן כבוד האָט ער נישט געטראַכט און עס אויסגעמיטן. אָבער אַ פאַלשע אויסטייטשונג פון זיינע געדאַנקען האָט אים אַלעמאָל פאַרשאַפט פּיין און אפילו פאַרדרוס.

אין יאָר 1668 איז דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט" געוואָרן פאַרענדיקט. ספּינאָזאַ האָט זיך זייער געאיילט דאָס ווערק אָפּצודרוקן, ווייל די אַקטועלקייט פון דער טעמע האָט אים דיקטירט ווי אַם שנעלסטן אַרויסצוגעבן דאָס בוך.

ער איז געפאָרן קיין אַמסטערדאַם כדי אויפצוזוכן אַ דרו־קער. עס איז געווען אָבער זייער שווער צו געפינען אַ פאַר־לעגער פאַר אַ ווערק, וואָס האָט פאַרטיידיקט דע וויטס רעזשים, האָט

פאַרמאָגט אַסך שאַרפע שטעלן קעגן קריסטנטום און אויך קעגן דער ביבל.

דער טראַקטאַט איז סוף כּל סוף אַרויס אויף די קאָסטן פון זיין פריינט און חסיד יאָהאַן ריאָווערטש, דעמזעלבן וואָס האָט אַרויסגעגעבן ספּינאָזאַס „פּרינציפּן פון דער קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע".

געדרוקט האָט זיך אָבער דאָס ווערק אַנאָנים און מיט אַ פיקטיוון דרוק-אָרט. אָנשטאָט אַמסטערדאַם האָט מען אויפן שער-בלאַט אָפּגעדרוקט — האַמבורג, און דאָרט ווו עס האָט באַדאַרפט פיגורירן ריאָווערטש האָט געשיינט אַן אויסגעטראַכטער נאָמען, העינריקוט קינראַט. געדרוקט האָט מען דאָס בוך ביי אַ געוויסן קריסטאָפעל קענראט, ווייל ריאָווערטש איז פּאָליטיש געווען נישט כּשר אין די אויגן פון קירכן-ראַט; מען האָט אים פאַרפאָלגט, און ער האָט זיך דעריבער געמוזט שטאַרק היטן.

די ערשטע אויסגאַבע איז דערשינען אָנפאַנג 1670 און איז געווען קאָריגירט פון ספּינאָזאַן אַליין. עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז אַפילו פריער, אַן ערך סוף 1669 זאָל שוין דאָס בוך געהאַט אַרויסגעגאַנגען גלייכצייטיק. האָט זיך דאָס ווערק געדרוקט אונטער פאַרשידענע פיקטיווע נעמען און אויסגאַבן.

איין מאָל איז דער טראַקטאַט ארויס אַלס אַ כירורגיש ווערק פון ד"ר פראַנציסקוס העינריק דעווילא קארטא; צום צווייטן מאָל — אַלס אַ מעדיציניש בוך פון ד"ר פראַנציסקוס דעלאַ בעסילוויוס און איינמאָל אַלס אַ זאַמלונג פון היסטאָרישע שריפטן פון דניאל היינפלוס. דידאָזיקע אויסגעטראַכטע שער-בלעטער האָבן באַדאַרפט דינען פאַר אַ שוץ-בלאַט קעגן די וואַכזאַמע אויגן פון דער קירכן-צענזור, וואָס האָט שטאַרק געדרודפט די רעליגיעזע רעבעלאַנטן.

די מלוכה האָט נישט געקענט גאָרנישט האָבן קעגן דעם טראַקטאַט, הגם דע וויט, דער אינספּיראַטאָר פון טראַקטאַט, אָבער קיינמאָל נישט דער באַשטעלער און אפילו נישט דער „אונטערקויפער" פון ספּינאָזאַן — ווי מאַנכע ווילן אָבער קענען דאָס נישט באַווייזן — אַלס דער נאַמיעסטניק פון לאַנד האָט געהאַט

דאָס רעכט נישט צו זיין צופרידן מיטן טראַקטאַט. דע ווית האָט געשטרעבט צו אַן אַריסטאָקראַטישן זעלבסטהערשונג־סיסטעם — דאַמאָלסט ווען ספינאָזאַ פאַרטיידיקט אין זיין טראַקטאַט דעם ברייטן דעמאָקראַטישן פּרינציפּ פון מלוכה־הערשאַפט. דעריבער פאַלט אַראָפּ די באַשולדיקונג אין חניפה, כּאַבאַר, כאַראַקטערלאָזיקייט און אַנדערע עפּיטעטן, וועלכע ווערן ספּינאָזאַן נישט געקאַרגט.

וועגן דער פּאָליטישער אַטמאָספּערע, אין וועלכער דאָס ווערק איז געשריבן געוואָרן, זאָגט אונז ספינאָזאַ אַליין אין דער הקדמה צו זיין טראַקטאַט.

„אַזוי ווי עס איז אויסגעפאַלן אויף מיין גורל דאָס זעלטענע גליק צו לעבן אין אַזאַ מלוכה, וווּ עס איז יעדערן צוגעשטימט די אומבאַגרענעצטע פרייהייט צו דענקען און צו לויבן גאָט לויט זיין איבערצייגונג און וווּ די פרייהייט ווערט אָנערקענט פאַר דאָס טייערסטע און דאָס ליבסטע — דעריבער האָב איך געהאַלטן, אַז עס וועט נישט זיין קיין אומדאַנקבאַרע און אומנוצלעכע אונטערנעמונג — אויב איך וועל באַווייזן, אַז מען קען נישט נאָר דערלאָזן דידאָזיקע פרייהייט אָן וועלכער עס איז געפאַר פאַר דער מאָראַל און דער געזעלשאַפטלעכער אָרדנונג, נאָר אַז דוקא דאָס אָפּשאַפן פון איר וועט ברענגען אַ שטערונג פאַר דער געזעלשאַפטלעכער אָרדנונג און פאַר דער מאָראַל".

און צום סוף פון זיין הקדמה שרייבט ספינאָזאַ אַזוי:

„אַזוי ווי אַסך וועלן נישט האָבן קיין צייט און נישט קיין חשק אַלצדינג איבערצולייענען, מוז איך דאָ, ווי אויך צום סוף פון דעמדאָזיקן טראַקטאַט ערקלערן, אַז איך האָב גאָרנישט נישט אָנגעשריבן, וואָס איך וואָלט נישט מיטן גרעסטן פאַרגניגן אָפּגעגעבן דער העכסטער מאַכט פון מיין פאָטערלאַנד, זי זאָל עס אויספאָרשן און אורטיילן, אויב זי וועט געפינען, אַז געוויסע זאַכן, פון וועלכע איך האַלט, זענען אין אַ סתירה מיט די לאַנדסגעזעצן אָדער עס ברענגט אַן אַלגעמיינעם שאָדן — דאַן בין איך גרייט זיי צוריקצוציען. איך ווייס, אַז איך בין אַ מענטש, און איך האָב זיך געקענט טועה זיין. איך האָב זיך אָבער פלייסיק באַמיט זיך נישט טועה צו זיין, און בפרט וועגן דעם, אַז אַלץ,

וואָס איך שרייב, זאָל זיין אין דעם פולסטן איינקלאַנג מיט די געזעצן פון לאַנד, מיט דער מאָראַל און מיט די גוטע מנהגים".

דוקא דערדאָזיקער פּאַטריאָטיזם איז נישט געפעלן געוואָרן די געגנער פון דע וויטן און בכלל די אַלע, וואָס האָבן גע־טענהט, אַז האָלאַנד איז געוואָרן אַ נעסט פאַר גאָטלעסטערער און „קינדער פון שטן", וואָס ווילן אונטעררייסן דעם פונדאַמענט פון דער איינציקער קירך, וואָס איז באַרעכטיקט צו הערשן.

ספּינאָזאַ האָט אין דעם טראַקטאַט קיין נייע פּאָליטישע אידעען נישט אַנטוויקלט. ער האָט געהאַט אַסך פאָרגענגער, וואָס האָבן פאַרטיידיקט דעם שטאַנדפּונקט, אַז אַ מלוכה דאַרף הערשן איבער דער קירך. ספּינאָזאַ האָט אָבער דעמדאָזיקן פּראָבלעם פאַרטיפט, אַנטוויקלט מיט אַ ג־עסערן מאַטעריאַל און סכום פון באַווייזן.

דערפאַר איז גערעכט פרוידענטאַל, ווען ער זאָגט, אַז ספּינאָזאַ איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט „די אידעע פון פרייהייט פון דענקען אַנטוויקלט און באַגרינדעט מיטן זעלבן כח פון דער רעליגיעזער, פּאָליטישער און פילאָזאָפישער זייט".

אַסך האָבן געהאַט טענות צו ספּינאָזאַן, הלמאי ער איז אַזוי פאָרזיכטיק? ווי קען מען שרייבן אַ קאַמפּס־ווערק, אַ פּאָלעמיש שריפט אַזוי אויסגערעכנט, רויק, געלאַסן און כמעט אָן בייזקייט?

ספּינאָזאַ האָט שוין פאַרזוכט דעם טעם פון רדיפות; און אַז עס זענען נוצלאָז וועלכע עס איז ויכוחים מיט מענטשן, וואָס ווערן געפירט פון אַפעקטן אָדער פון גערירשנטע געוויינ־הייטן — האָט ער זיך שוין פון לאַנג איבערצייגט.

נישט אָנגרייפן אָפן איז געווען זיין כונה אין טראַקטאַט, נאָר אַנאַליזירן דאָס, וואָס איז וויכטיק. אין דעם פאַל איז דאָס געווען די פראַגע פון וועזן און באַטייט פון דער מלוכה, איר סופּרעמאַציע און פּריאָריטעט אין לעבן פון קאָלעקטיוו.

האָט ער דאָרט געשוינט די רעליגיע בכלל, אַפילו די יידישע ווערט דאָרט נישט אַזוי אָנגעגריפן — ווי עס ווילן זען די, וואָס זענען בטבע קראַנק אויפן יידישקייט־קאָמפּלעקס.

ער רעדט וועגן דער ביבל אין זייער איינגעהאַלטענע טערמינען, נישט ראַדיקאַל, ווייל ער האָט גערעדט צו די האָ־לענדער, צו אַ פאָלק, וואָס גלויבט אין דער ביבל.

ספינאָזאַ איז בטבע נישט געווען קיין קעמפער — זאָל עס איין מאָל פאַר אַלעמאָל קלאָר ווערן.

קאָנטעמפּלאַטיווע נאַטורן שטרעבן נישט צו דער אויסער־לעכער אָנערקענונג, אָדער טאַדלען מצד די פריינט אָדער שונאים. זייער ציל איז אַסך אַ העכערער, ווי די אַרומיקע באַדינגונגען זענען מסוגל צו פאַרשטיין. דעריבער ווילן זיי אויסמיידן דעם אומנויטיקן ענערגיע־פאַרלוסט — טאַקע אין נאָמען פון זייערע העכערע צילן.

„פון מחלוקות צי איך זיך צוריק מיט אַ שוידער" — האָט ספינאָזאַ אַמאָל געשריבן.

און דאָס איז זייער וויכטיק, כדי צו פאַרשטיין אָט דעם־דאָזיקן כלומרשטן אָפּאָרטוניזם, וואָס מען געפינט אין „טעאָלאָ־גיש־פּאָליטישן טראַקטאַט". וועט מען נאָך צוגעבן, אַז די צייט איז אויך נאָך נישט געווען רייף פאַר אַן אָפּענעם קאַמף, און דער אַנטבלויזטער אמת וואָלט סיי ווי סיי נישט דערגרייכט די־יעניקע, וועלכע ער וואָלט באַדאַרפט דערגרייכן — דאַן ווערט קלאָר — פאַרוואָס איז דער טראַקטאַט — נישט אַזאַ קלאָרע, נישט קיין אינגאַנצן קאָמפּספּולע שריפט.

געוויינטלעך מיינט מען, אַז דער טראַקטאַט איז אין אַ סתירה מיט דער „עטיק". מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז די עטיק איז געווען כמעט אינגאַנצן פאַרטיק פאַרן טראַקטאַט.

די „עטיק" איז דאָס גרויסע ווערק פון ספינאָזאַן. דער „טראַקטאַט" איז אַ חוב, געצאָלט דער צייט, אַ געזעלשאַפטלע־כער ענין, מער פּובליציסטיק, ווי פילאָזאָפיע.

עס בלאָנדזשעט נאָך אַרום די לעגענדע, אַז דער טראַקטאַט איז אַ „חשבון מיט די יידן, וואָס האָבן אים מחרים געווען". אַזוי האָט אַמאָל געשריבן אַווענאַריוס און אַלע שרייבן אים נאָך, נישט אַריינטראַכטנדיק זיך אין דער ווירקלעכער סי־טואַציע פון אַ מענטשן, וואָס האָט געוואָלט מיט אַלע כוחות שליסן שלום מיט דער יידישער קהילה און האָט קיינמאָל נישט באַרירט די פראַגע פון חרם. עס קומט אויס, אַז ספינאָזאַ איז געווען אַ מענטש, וואָס האָט געהאַט אין זיך נקמה־געפילן און

Benedicti Spinozae

T R A C T A T U S

THEOLOGICO-POLITICUS

Continens

Dissertationes aliquot,

Quibus ostenditur Libertatem Philosophandi non tantum salva Pietate, & Reipublicæ Pace posse concedi: sed eandem nisi cum Pace Reipublicæ, ipsaque Pietate tolli non posse.

Johann: Epist: I. Cap: IV vers: XIII.

Per oc cognoscimus quod in Deo manemus, & Deus manet in nobis, quod de Spiritu suo dedit nobis.

Nobilissimo D.o D.o Jacobo Statio Klefmanno Dono D. Autor, et nonnullis notis illustravit easque propria manu scripsit Die 25 Julii Anno 1676.

H A M B U R G I,
Apud *Henricum Künrabt.* cIↄ Iↄ CLXX

שער־בלאַט פון דער ערשטער אויסגאַבע פון דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט.

האָט זיי געשטיקט קאַרגע צוועלף יאָר – כדי זיי שפּעטער אַרויסצושליידערן פון זיך אין דעם „טראַקטאַט״.

עס איז אָבער שוין אָנגעוויזן געוואָרן, אַז דידאָזיקע השערה איז גישט באַגרינדעט און דאַרף אָפּגעוואָרפן ווערן.

די וועלט האָט זיך גישט גערעכנט דערמיט, וואָס ספּי־נאָזאַ האָט פיינט מחלוקות. ער איז באַשאָטן געוואָרן מיט אַ רעגן פון מסירות, גאַליקע קריטיקן, בייסיקע אַרויסטרעטונגען.

דער אַנאָנים איז באַלד אַנטדעקט געוואָרן, און זיין נאָמען האָט אָנגעהויבן זיך באַוויזן דאָרטן, ווו עס האָט זיך דערהערט די הזהרה קעגן אפיקורסים, קעגן די „שלאַנגען״, וואָס פאַרסמען די רעליגיע.

ער האָט שוין דאַמאָלסט געוווינט אין האַג, אין שכנות פון יאָהאַן דעוויט.

די פיילן פון שנאה האָבן געצילט אין אים; זיי האָבן אָבער ווינציק וואָס געטראָפן.

אַ ויכוח מיט אַ תבואה־סוחר

בריוו פֿלעגן קומען, בריוו פֿלעגן אַוועקגיין. אויף די פּליי־לען פֿון פֿאַרגעלבטן האַלב־פֿאַרמעט פּאַפּיר זענען געפֿלויגן געדאַנקען, געבוירענע אין איינזאַמקייט, אין דער שטילער וועלט פֿון פֿרומע, פּשוטע מענטשן.

מיט אַ ברייטער האַנט ענטפֿערט ספּינאָזאַ. מיט צוטרוי און פֿרייד באַגריסט ער יעדן קאָרעספּאָנדענט זיינעם; רויִק און קלאָר ערקלערט ער זיינע ווייטע, אָפּטמאָל פּערזענלעך אומבאַ־קאַנטע אָנפֿרעגער די שווערע פּראָבלעמען, וואָס זיי רירן אָן אין זייערע בריוו. אונטער דער קלאָרקייט זיינער פֿילט זיך דער שטאַרקער גלויבן אין די דערגרייכונגען פֿון מענטשלעכן שכל; אין זיינע מיינונגען שפּיגלט זיך אָפּ דער עקשנותדיקער ווילן צו פֿאַרטיידיקן דאָס דערגרייכטע.

מענטשן ווענדן זיך צו אים נאָך הילף אין מאָמענטן פֿון ספֿקות. טעאָלאָגן ווילן פֿאַר זיך קלאָר מאַכן פֿילאָזאָפֿישע פֿראַגן און קענען זיי נישט באַגרייפֿן, ווייל עס דוכט זיך זיי, אַז זיי דענקען פֿריי — דאַמאָלסט ווען זייער דענקען בויגט זיך אונטערן לאַסט פֿון געירשנטע געוווינהייטן פֿון טעאָלאָגישן חדר.

און ווען די פּאָסט האָט אים סוף דעצעמבער 1664 גע־בראַכט אַ בריוו פֿון אַן אומבאַקאַנטן נייעם קאָרעספּאָנדענט, וואָס וווינט אין דער שטאָט דאָרטרעכט האָט זיך ספּינאָזאַ מיט אַ ברייטער האַנט גענומען דעמדאָזיקן פֿרעגער אַן ענטפֿער צו שרייבן.

דאָס מאָל איז דאָס געווען נישט קיין פאַך־געלערנטער אָדער הויכער פּאָליטישער באַאַמטער, נאָר אַ פּשוטער תּבואה־סוחר, מיטן נאָמען ווילעם וואַן בלייענבערג. דעם צווייטן דעצעמבער 1664 האָט זיך בלייענבערג געווענדט מיט אַ בריוו צום „אומבאַקאַנטן פריינט", ווי ער טיטולירט ספּינאָזאַן און אים געבעטן קלאָר צו מאַכן געוויסע פּונקטן אין זיינע „קאַר־טעזיאַנישע פּרינציפּן".

ווען זיך זאָגט דער תּבואה־הענדלער, אַז ער איז אַ מענטש, וואָס ווערט געטריבן פון פאַרלאַנג צו דערגיין דעם לויטערן און ריינעם אמת. ער וויל אין דעם קורצן און הבל־הבלימדיקן לעבן „מיט איין פוס" אַריינקוקן אין דער וויסנשאַפט „אויף וויפל עס דערלויבט עס אונזער מענטשלעכער כּח פון גייסט".

ווייטער רעקאָמענדירט ער זיך פאַר אַ מענטשן, וואָס האָט נישט קיין שום אַנדערע כּוונות אין זוכן דעם אמת, ווי דעם אמת גופא; ער זוכט נישט קיין עשירות, נישט קיין כּבוד, נאָר דעם אמת און דעם פּועל־יוצא פון אמת, די רו פאַר דער נשמה. און ווייל ער האַלט, אַז ספּינאָזאַ איז דער מענטש, וואָס האָט אַסך מוט און כּח אָפּצוגעבן זיך מיט די ענינים פון פילאָזאָפיע, דעריבער ווענדט ער זיך צו אים מיט זיינע פראַגן.

„קורץ, כּדי קומען צום סוף — שרייבט ער ווען זיך, — דאָס איז עמיצער וואָס ווען איר וואָלט זיך מיט אים באַקענט נענטער, אויב דאָס וועט אייך געפעלן, וועט ער זיין אייך דער־מיט דאַנקבאַר, וואָס איר וועט פריי און קלאָר מאַכן זיינע נישט פעסטע געדאַנקען".

נאָך דידאָזיקע אויטאָביאָגראַפישע באַמערקונגען גייען פאַר־שיידענע פראַגן, וואָס האָבן אַ שייכות מיטן טראַקטאַט. ער האָט דאָרטן געפונען אַסך ענינים קלאָרע פאַר אים, אָבער אויך אַסך, וואָס ער איז יישט בכּח צו פאַרדייען, ער פילט זיך אָבער אין אַ פאַרלעגנהייט מיט דעם, וואָס ער באַאומרויקט אַ מענטשן, וואָס קען אים נישט און איז אויך ביי זיך נישט זיכער, צי וועט ער אים זיין אָנגענעם, צי נישט.

„איך האָב דאָס אַלץ פריער מיט אַ כּיון אָנגעמערקט — שרייבט בלייענבערג צו ספּינאָזאַן. — און איך פרעג אייך: אין פאַל, אַז איך וועל אין די ווינטער־אָוונטן געפינען די נויטיקע

צייט און אין פאַל, אַז אייך וועט דאָס זיין אנגענעם — וועל איך מיר דערלויבן צו שיקן אַ פּאָר פראַגן און באריכות באַרירן מאַנכע שוועריקייטן אויף וועלכע איך האָב זיך אָנגעשטויסן אין אייערע ווערק.

ווייטער פאַרזיכערט בלייענבערג, אַז ער וואָלט געוואָלט בעסער רעדן וועגן די אַלע ענינים פּערזענלעך; ווייל אַזוי איז פּאַסיקער און באַקוועמער: ליידער, איז ער קראַנק און דערצו די געשעפטן דערלויבן אים נישט אויף אַזאַ רייזע צום פילאָזאָף.

און כדי דער בריוו זאָל נישט זיין איינגאַנצן פּוסט — שטעלט אים בלייענבערג אַ פראַגע בנוגע דער פּראָבלעם פון שלעכטס. ספּינאָזאַ לערנט, אַז שלעכטס עקזיסטירט נישט — ווייל גאָט ווירקט נישט מיט דערביי; אַזוי ווי דער ווילן איז נישט אָפּטיילבאַר פון גייסט — קומט אויס, אַז אין יעדער מענטש־לעכער באַוועגונג איז דאָ גאָטס השפעה. שלעכטס — איז בלויז ווילן — אָבער דאָך ווילן; — דערפון איז צו באַשטימען, אַז גאָט ווירקט מיט ביי דעם בייזן ווילן — אַזוי גוט, ווי ביי דעם גוטן ווילן.

גאָט האָט נישט נאָר באַשטימט, אַז אדם זאָל עסן, נאָר אויך, אַז ער מוז קעגן זיין געבאָט עסן. פון דעם איז געדרונ־גען, אַז, אָדער אדמס עסן טראָגט דעם געבאָט איז נישט קיין רעה — אָדער, אַז גאָט אַליין טוט עס.

„דאָס איז, מיין זייער געהערטער הער, וואָס איך קען נישט אין דעם אויגנבליק פאַרשטיין אין אייער שריפט, ווייל עס איז זייער געוואַגט פאַרביידע צדדים צוגעגעבן דאָס עק־סטרעמסטע. פון אייער שאַרפזיניקן אורטייל און התמדה ערוואַרט איך אַ געניגנדע תשובה, און האָף, אַז איך וועל מיט מיינע בריוו באַווייזן, וויפל איך האָב אייך צו פאַרדאַנקען. זייט איבער־צייגט, געהערטער הער, אַז די איינציקע סיבה, וואָס טרייבט מיך צו שטעלן די פראַגן — איז די ליבע צום אמת. איך בין אַ פרייער מענטש; קיין שום באַרוף בינדט מיר נישט צו. איך בין זיך מפרנס פון אַ בכבודיקן מסחר און פאַרשווענד די אי־בעריקע צייט אויף דידאָזיקע ענינים. איך בעט אייך זייער שטאַרק, אַז איר זאָלט מיינע אויסזעצונגען נישט אָננעמען פאַר אומגוט".

עס איז פאַראַן אַ חניפה־טאָן אין בלייענבערגס בריוו צו ספינאָזאַן. אָבער דידאַזיקע חניפה איז פּשוט אַ מיטל פון אַ מענטשן, וואָס האָט מורא, אַז דער באַרימטער דענקער וועט איגנאָרירן זיין בריוו און נאָר אַן אויסדרוק פון פולער איינשטימיקייט מיט זיינע אידעען וועט אים אפשר באַוויגן צו ענטפערן.

דער דאָרטרעכטער תבואה־סוחר האָט זיך אָבער טועה געווען. ספינאָזאַ האָט אים געענטפערט, ווייל עס איז געלעגן אין זיין נאַטור צו ענטפערן יעדערן, וואָס האָט זיך צו אים געווענדט שריפטלעך. ספינאָזאַ האָט שוין געקענט די טיפן פון דילעטאַנטישע פילאָזאָפן, וואָס האָבן געשטעקט מיט אַ האַלבן קאָפּ אין טעאָלאָגיע און אין דעם צווייטער האַלבער קאָפּ, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר מסחר אָדער סתם פּרנסה-ענינים האָבן זיי געוואָלט אַריינשטופן אויך... פילאָזאָפיע.

בלייענבערג איז געווען פון דעם סאָרט אמת־זוכער. מיט ווינציק בילדונג האָט ער זיך גאָר ערנסט אָפּגעגעבן מיט פילאָזאָפישע און רעליגיעזע ענינים. ווען ער האָט זיך געווענדט צו ספינאָזאַן מיט זיין ערשטן בריוו איז ער שוין געווען אפילו אַ מחבר פון אַ ווערק איבער „דערקענטנישן פון גאָט און גאָטעסדינסט, פאַרטיידיקט קעגן די אויסזעצונגען פון די אַטעאיסטן". דאָס בוך איז דערשינען אין 1663 און האָט אין 1671 געהאַט נאָך אַן אויפלאַגע. עס איז אַ טיפּיש סכאָלאַסטיש ווערק אין וועלכן עס ווערט פאַרטיידיקט דער שטאַנדפּונקט, אַז גאָטעסדינסט איז אַן אַפּענבאַרונג פון גאָט גופא און אַז „דער קריסטלעכער גאָטעסדינסט שטימט מיט דעם שכל, וואָס איז אונז פון דער נאַטור געגעבן".

דער זעלבער תבואה-סוחר האָט שפּעטער אַרויסגעגעבן נאָך צוויי ביכער פון דעם מין. עס איז בלי ספק זיכער, אַז ווען ספינאָזאַ וואָלט געקענט דאָס ערשטע בוך פון בלייענבערגן, וואָלט ער קיינמאָל מיט אים נישט קאָרעספּאָנדירט. יענער האָט אָבער פאַר אים נישט אַנטפּלעקט דעם „אמת" פון זיין חיבור.

אין זיין ענטפער אויף בלייענבערגס בריוו האָט ספינאָזאַ געשריבן דעם „אומבאַקאַנטן פריינט" — ווי ער טיטולירט אים — אַז ער זעט אין דעם מחבר פון דעם בריוו אַ מענטשן, וואָס זוכט אויך דעם אמת.

אַזאַ מענטשן איז ער אַלעמאָל גרייט צו ענטפערן און

דערקלערן זיינע געדאַנקען, אויף וויפל דאָס ווערט זיין אין זיין רשות און מעגלעכקייט. ספינאָזאַ גלויבט, אַז זיי ביידע האָבן די זעלבע צילן און צוליב דעם איז ער גרייט אַנטקעגנגיין דעם נייעם קאָרעספּאָנדענט זיינעם און אַנטוויקלען אָדער מיטווירקן פאַר אַן אַנטוויקלונג פון אַן אויפריכטיקער, פריינטלעכער באַציונג צווישן אים און בלייענבערגן.

„וואָס איז שייך מיך גופא — האָט ספינאָזאַ געשריבן — האַלט איך, אַז עס איז איבערהויפּט נישט פאַראַן אויף דער וועלט עפּעס העכערס — ווי אַ פריינטשאַפטס-בונד מיט מענער, וואָס האָבן באמת ליב די וואָרהייט".

„איך גלויב, אַז מיר קענען אין דער וועלט, וואָס ליגט מחוץ אונזער מאַכט, גאָרנישט נישט ליב האָבן מיט אַ גרעסערער נשמה-פרייד, ווי אַזעלכע מינים מענטשן".

„עס איז אפילו אוממעגלעך אַז אַזאַ ליבע, וואָס שפּינט זיך פאַנאַנדער, זאָל צעשטערט ווערן, — פונקט ווי דאָס איז אוממעגלעך, אַז מען זאָל זיך אַליין אָפּווענדן פון דעם אמת צו וועלכן מיר זענען אַמאָל דערגאַנגען; אויב דערדאָזיקער געפיל איז געבויט אויף דער ליבע פון ביידע צדדים פאַר דעם דערגיין פון אמת".

„דידאָזיקע ליבע איז חוץ דעם דאָס העכסטע און אָנגענעמסטע פון אַלץ, וואָס מען קען געפינען אין די רעאַלע דערשיינונגען, וואָס ליגן מחוץ אונזער מאַכט".

נאָך אַזאַ פריינטלעכן טאָן אין וועלכן עס האָבן זיך געלאָזט זען אויסגעשטרעקטע הענט פון דעם דענקנדן נזיר, איז ספינאָזאַ צוגעטרעטן צו דער ערקלערונג פון דער פּראָבלעם גופא.

די פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס האָט ספינאָזאַ אים דערקלערט אין דעמזעלבן בריוו אויפן פאָלגנדן אופן:

גאָט קען נישט זיין דער מקור פון שלעכטס, ווייל גאָט האָט באַשאַפן נאָר זאַכן בשלימות; פאָלקאָמע, גאַנצע אין פּאָזיטיוון זין.

דאַקעגן שלעכטס איז נעגאַטיוו — דעריבער האָט גאָט נישט געקענט באַשאַפן דאָס שלעכטע.

פון וואַנעט האָט זיך אָבער גענומען דאָס שלעכטס? אויף דעם ענטפערט ספינאָזאַ, אַז דער באַגריף „שלעכטס" נעמט זיך דערפון, וואָס מיר פאַרגלייכן פאַלקאָמע זאַכן אָדער דער-שיינונגען, מיט נישט פאַלקאָמע. די נישט-פאַלקאָמע רופן מיר שלעכטע לגבי די, וואָס מיר, מענטשן, האַלטן פאַר פאַלקאָמע.

דעריבער איז דער באַגריף „שלעכטס" פרעמד גאָט, ער ווייסט וועגן דעם לחלוטין נישט; דאָס האָבן מיר, מענטשן, גע-שאַפן דעם באַגריף, אַז גאָט ווייסט, וואָס איז אַזוינס שלעכטס.

זינד איז נישט קעגן געטלעכן רצון אָדער ווילן, ווייל דער-דאָזיקער באַגריף איז גאָט פרעמד.

דער מענטש באַנוצט זיך מיטן אויסדרוק, אַז עמיצער האָט געזינדיקט קעגן גאָט, אָדער באַליידיקט אים; גאָט אַליין טראַכט נישט וועגן דעם, ווייל ער ווייסט נישט וועגן זינד.

און גענומען האָט זיך דאָס דערפון — ווייל דער תנ"ך איז באַשאַפן געוואָרן פאַרן פאָלק און אַלץ האָט געמוזט דייטלעך פאָרגעשטעלט ווערן. דערפאַר זענען אין תנ"ך אַנטראָפּאָמאָרפיזירט געוואָרן די באַגריפן פון גאָט. גוטס און שלעכטס, מצוה און עבירה און אַזוי ווייטער.

צום סוף פון זיין בריוו ערקלערט אים ספינאָזאַ — אַז ער איז גרייט נאָך אַמאָל צו ענטפערן — אויב די תשובה וועט נישט זיין פאַר אים קיין קלאָרע· ער בעט אים אויך פאַרבעסערן די פעלערן אין דעם בריוו, ווייל ער איז נישט געוווינט געווען צו שרייבן האָלענדיש.

בלייענבערג האָט לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן אויף זיין ענטפער·

דעם 16טן יאַנואַר 1665 האָט ער צוגעשיקט ספינאָזאַן אַ בריוו, וואָס איז אייגנטלעך אַ טראַקטאַט.

פון דעמדאָזיקן לאַנגן בריוו ווערט קלאָר — פאַרוואָס האָבן זיך די צוויי מענטשן נישט געקענט צונויפרעדן?

קודם כל שטעלט ער פעסט — אַז ער איז אַ קריסטלעכער דענקער.

„אויב נאָך אַ גרינדלעכער אונטערזוכונג פאַלט אויס — שרייבט בלייענבערג צו ספינאָזאַן — אַז מיין נאַטירלעכע דער-קענטניש איז אין אַ סתירה מיט גאָטס וואָרט, אָדער עס קען

נישט, לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן, מיט אים איינשטימען — דאָן האָט דאָסדאָזיקע וואָרט פאַר מיר אַזאַ גרויסן אויטאָריטעט — אַז איך וועל גיכער חושד זיין, אַז די באַגריפן זענען פאַר מיר קלאָר — איידער איך זאָל זיי אַנטקעגנשטעלן יענעם אמת, וואָס איז לויט מיין אמונה פאַרגעשריבן געוואָרן אין די כּתבֿי הקודש".

דערדאָזיקער אני מאמין האָט אָם בולטסטן באַוויזן, אַז די צוויי מענטשן, וואָס האָבן אַזוי שטאַרק געוואָלט ווערן פריינט — האָבן געהערט צו צוויי אַנדערע וועלטן און צווישן זיי איז געלעגן דער תּהום פון איינגעבוירענע באַגריפן און גלויבונגען.

בלייענבערג האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ דואַליסט, וואָס האָט געוואָלט שליסן שלום צווישן פילאָזאָפיע און טעאָלאָגיע.

דער בריוו־אויסטויש צווישן ספּינאָזאַן און בלייענבערגן איז זייער וויכטיק פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון דעם דענקער... מיט אַ רויקייט, ברייטקייט, מיט אַן אויסערגעוויינטלעכן געדולד און געלאַסנקייט נעמט זיך ספּינאָזאַ אונטער איבערפירן זיין קאָרעספּאָנדענט דורך דער בריק פון טעאָלאָגיע און באַווייזן אים, אַז דענקען האָט גאָרנישט צו טאָן מיט די איינגעבוירענע באַגריפן וועגן גאָט.

עס איז אָבער געווען אַן אומזיסטע אַרבעט.

ספּינאָזאַ האָט אים געענטפערט ווייטער רויק און געלאַסן.

„איך גלויב קוים — האָט ער צו אים געשריבן — אַז מיר וועלן קענען דורכן בריוו־אויסטויש עפּעס לערנען איינער פון אַנדערן; ווייל איך זע, אַז קיין שום זאַך האָט פאַר אייך נישט אַזאַ באַוויז־קראַפט פון עקזיסטענץ, ווי דאָס, וואָס שטייט אין דער הייליקער שריפט — ווי איר אַליין און אַנדערע טעאָלאָגן פאַסן דאָס אויף".

„וואָס איז שייך מיך — ערקלער איך אָפן און פריי, אַז איך פאַרשטיי נישט די הייליקע שריפט — הגם איך האָב יאָרן לאַנג זיך אָפּגעגעבן מיט איר; איך באַרויק זיך דעריבער מיט דעם, וואָס מיין שׂכל האָט מיר געגעבן די זיכערע באַווייזן און עס שרעקט מיך אפילו נישט אָפּ דער געדאַנק, אַז די הייליקע שריפט, ווען איך פאַרשטיי זי אפילו נישט, קען זיין אין אַ סתירה מיט מיר; ווייל דער אמת קען דעם אמת נישט ווידער-

שפּרעכן — ווי איך האָב דאָס שוין פריִער קלאָר געמאַכט אין מיין צוגאָב" (צו די פּרינציפּן פון קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע).

און כּדי צו איבערצייגן זיין אַנטאַגאָניסט, אַז ער האָט די בעסטע כּוונות, האָט זיך ספּינאָזאַ ווייטער באַמיט אין דעמזעלבן בריוו קלאָר אַרויסצוברענגען דאָס, וואָס ער אַנטוויקלט אין זיין ערשטן בריוו צום תּבֿואה־סוחר. בלייענבערג האָט תּיכּף געענט־פערט. עס איז געווען קלאָר, אַז פון דידאָזיקע דערקלערונגען וועט גאָרנישט נישט אַרויסקומען — ווייל דער קריסטלעכער סוחר האָט נישט געוואָלט מקריב זיין דעם גלויבן צוליב דער פילאָזאָפיע.

דידאָזיקע לאַגע איז מיט דער צייט געוואָרן אַזוי אומער־טרעגלעך אַז דער איינציקער אויסוועג פאַר דער פּרוכטלאָזער פּאָלעמיק, אין בריוו איז געווען: מאַכן אַ סוף צו דער עפּיס־טאָלאָגראַפיע.

די בריוו האָבן אָנגעהויבן ווערן אַלץ מער און מער לייִדנ־שאַפטלעכער אין כאַראַקטער: מען האָט געפילט אין זיי דעם ריח פון פּולווער, וואָס וועט ברענגען צו אַן אויפרייס.

אין איין בריוו קלאָגט זיך בלייענבערג, אַז ער האָט באַ־קומען אַן ענטפער, וואָס „שמעקט נישט מיט קיין באַזונדערער פריינטשאַפט".

ספּינאָזאַ האָט פאַרלוירן זיין געדולד. ער האָט דערזען, אַז זיין בריוו־שרייבער איז אַ פאַרשטעקטער טעאָלאָג און עס איז נישטאָ קיין מעגלעכקייט זיך צונויפצוקומען מיט אים אויף דער בריק פון פּשרות.

האָט ער אים אָנגעשריבן, אַז ער וואָלט בעסער געטאָן, ווען ער גיט אויף אינגאַנצן דעם בריוולעכן ויכּוח, ווייל פון דעם וועט קיין גוטס נישט אַרויסקומען; אַ שאָד די צייט און די מי.

מיט אַן אויפריכטיקייט, וואָס טוט וויי, האָט ספּינאָזאַ גע־שריבן צום תּבֿואה הענדלער; ער האָט געמיינט, ער האָט צו טאָן מיט אַ דענקער, לאָזט זיך אויס אָבער, אַז זיין פריינט בלייענ־בערג איז אַ טעאָלאָג.

בלייענבערג האָט אָבער נישט געוואָלט נאָכגעבן. ער האָט אים אפילו בעת אַ געשעפטלעכער רייזע קיין לייזן באַזוכט אין זיין וואָרבורגער איינזאַמקייט. דאָס איז געווען דעם 21טן מערץ

1665. מען האָט ווייטער געשמועסט איבער די פראַגן פון דע־קאַרטס באַגריף פון גאָט, פון באַציונג פון פילאָזאָפיע און טעאָלאָגיע.

בלייענבערג ווערט אַזוי צומישט פון דעם ערשטן און איינציקן פערזענלעכן געשפּרעך מיט ספינאָזאַן, אַז ער איילט זיך צו פאַרשרייבן דעם אינהאַלט פון ספּינאָזאַס רייד. ער האָט אָבער אַסך ענינים נישט פאַרשטאַנען.

עס לויפט אַ נייער לאַנגער בריוו צו ספינאָזאַן מיט אַ בקשה קלאָר צו מאַכן, וואָס ער האָט צו אים גערעדט, בשעת ער האָט אים באַזוכט אין וואָרבורג.

ספינאָזאַ האָט גראָד געהאַלטן ביים אָפּפאָרן צו זיינע פריינט קיין אַמסטערדאַם. ער האָט אפילו נישט געהאַט קיין גע־דולד איבערצולייענען בלייענבערגס לאַנגע מגילה. ער האָט אי־בערגעלייענט אַ האַלבן בריוו און איז באַלד אַוועקגעפאָרן. ווען ער האָט זיך צוריקגעקערט, האָט ער געענטפערט בלייענבערגן, אַז ער קען אים ליידער נישט ענטפערן. ער קען אויף זיי ענט־פערן נאָר פערזענלעך.

דאָס איז דאָס לעצטע וואָרט צו בלייענבערגן.

ספינאָזאַ האָט פאַרשטאַנען, אַז דערדאָזיקער בלייענבערג איז נישט קיין צופערלעסיקער מענטש און האָט בכלל גאָרנישט צו טאָן מיט פילאָזאָפיע.

דער אומצוטרוי האָט זיך באַשטעטיקט; אין די ווערק פון דעם תבואה־הענדלער, וואָס זענען אַרויס אין די יאָרן 1674 און 1682 איז שוין פאַראַן אַ רמז אויף אַ פיינטלעכע שטעלונג צו ספינאָזאַן.

אין איין בוך זענען אפילו אָפּגעדרוקט די לעצטע שאלות, וואָס ער האָט געשטעלט ספינאָזאַן — און יענער האָט אים נישט געענטפערט.

בלייענבערג האָט פון די שאלות געמאַכט אַן אָפענעם בריוו אויף 184 זייטלעך מיט דער האָפנונג, אַז עמיצער וועט זיי פאַר אים פאַרענטפערן.

די וועלט איז אָבער געבליבן שטום.
ספינאָזאַס פייער איז אַוועק לאיבוד.

דאָס לעבן אין האַג

ווען דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט" איז אַרויס פון דרוק האָט ספּינאָזאַ שוין געוווינט אין דעם פּאָליטישן צענטער פון האָלאַנד, אין האַג. עס איז אים געווען צו ענג אין דער וואָרבורגער סביבה, ווו יעדער פרומער בירגער האָט געקוקט אויף אים מיט אַ אומפריינטלעכן בליק און זיינע טריט זענען געווען אַלעמען באַקאַנט. נישט וועלנדיק זיין מער אַן אביעקט פון טשעקאַווע פרומאַקעס, וואָס פלעגן מעלדן צו די שומרים פון דער קאַלווינער קירך, וואָס זענען געזעסן אין קירכנראַט, וועגן יעדן גאַסט, וואָס האָט באַזוכט דעם איינזאַמען שלייפער־פילאָזאָף, האָט ספּינאָזאַ באַשלאָסן פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

אין האַג איז געווען היימישער און פרייער. די אַלע פריינט, פאַרערער און סתם באַקאַנטע האָבן סיי ווי סיי געוווינט נישט אין וואָרבורג. פון האַג פלעגן זיי צו אים קומען, און אָפטמאָל זענען געקומען צופאָרן די פריינט פון אַמסטערדאַם. ער האָט פריִער באַשלאָסן זיין נענטער מיט זיי. דערצו איז אויך געווען אין האַג די פערזענלעכע זיכערקייט אַ סך אַ גרעסערע ווי אין וואָרבורג.

דאָ האָט געוווינט יאָהאַן דע וויט, דער פריינט און פּראָטעקטאָר פון ברוך ספּינאָזאַ. די אַנאָנימע שריפט זיינע, דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט" איז נאָר פאָרמעל געווען אָן אַ נאָמען. אויב נישט אַלע, איז אַלנפאַלס, די, וואָס זענען

געשטאַנען נאָענט צו דער דאַמאָלסדיקער גייסטיקער וועלט אין האָלאַנד האָבן געוווּסט, אַז ספּינאָזאַ איז דער מחבר פון דעמ־דאָזיקן טראַקטאַט. ער האָט געוווּסט, אַז זיין טראַקטאַט, נישט קוקנדיק אויף זיין בולטע טענדענץ צו זיין פרידלעך און אַפילו קאָמפּראָמיספול בנוגע אַ סך געזעלשאַפטלעכע און רעליגיעזע פראַגן — אַז דערדאָזיקער טראַקטאַט וועט צרייסרופן אַ סך בייז בלוט.

ער האָט דאַמאָלסט אַ סך נאָכגעטראַכט וועגן דעם, אויף וואָס מענטשן זענען פעיק, ווען זיי ווערן באַהערשט פון געפילן, ליידנשאַפטן און פאַנאַטישן גלויבן. דעריבער האָט ער געפילט, אַז דאָרטן אין האַג אונטער דעם וואַכזאַמען אויג אין שטאַרקע אָרעמס פון דעם נאַמיצסטניק וועט זיין זיכערער און רויקער.

זיין ערשטע האַגער דירה איז געווען ביי אַן עלטערער אַלמנה נאָכן אַדוואָקאַט ווילִיאַם וואַן דע ווערפע. אויף דער שטילער ווערקאַדע גאַס האָט ער אָפּגעדונגען ביי דער דאָזיקער אַלמנה איין צימער, וואָס האָט אים געדינט פאַר אַ שלאָפצימער, אַרבעטסצימער און אָפּטישע לאַבאָראַטאָריע. די באַלעבאָסטע האָט אויך געזאָרגט פאַר זיין עסן און טרינקען. ער האָט אָבער איינגעזען, אַז אַזאַ מין לעבן איז כּאַר אים צו טייער און שטייגט איבער זיינע פינאַנציעלע מעגלעכקייטן. אין מאַי 1671 האָט ער זיך איבערגעצויגן צו אַ שטוב־מאַלער מיטן נאָמען הענדריק וואַן דע ספּיק. דערדאָזיקער ספּיק האָט געוווינט אויף פּאַווילִיאַנסגראַכט (היינט נומער 32) — אַנטקעגן דעם האָספּיטאַל פון „הייליקן גייסט“.

וואַן דע ספּיק איז געווען אַ גוטמוטיקער, פרומער און גלייכצייטיק זייער פּראַקטישער מענטש. אַ חוץ זיין פּראָפעסיע האָט ער זיך אויך פאַרנומען מיט וווּכעריי; ער פלעגט אויסבאָרגן אָפּיצירן געלט אויף פּראָצענט. ער איז נישט געווען אַזוי גע־בילדעט, אַז ער זאָל קענען פאַרשטיין ווער ספּינאָזאַ איז — ער האָט אָבער מיטן חוש פאַרשטאַנען, אַז זיין לאָקאַטאָר איז נישט קיין געוויינלעכער מענטש. אין זיין פּשטות, געדולד און פּרוש־

דיקן לעבן איז געווען עפּעס, וואָס האָט אין דעם שטוב-מאָלער געוועקט דרך-ארץ און עפּעס מער... אַ מין קולט, ליבשאַפט און איבערגעגעבנהייט. נישט איינמאָל האָט וואַן דע ספּיק געראַטעוועט ספּינאָזאַן פון אַ נישט באַקוועמער לאַגע, ווי דאָס איז געווען דער פאַל, למשל, מיטן פּלאַקאַט-פּראָטעסט קעגן דער דערמאָרדונג פון יאָהאַן דע וויט.

דער באַלעבאָס האָט זיך אָבער אויך איין געביט געהאַלטן פאַר אַ מענטשן, וואָס קען יאָ איבערטרעטן די שוועלן פון שעפערישע מענטשן און געשאַפענע וועלטן. ער האָט זיך אין די פרייע מינוטן פאַרנומען מיט מאָלן פּאָרטרעטן, און אים האָבן מיר אויך צו פאַרדאַנקען אַ פּאָרטרעט פון ספּינאָזאַ.

אמת, אין דער קאָנסטעלאַציע פון גרויסע קינסטלער-פּאָרטרעטיסטן, מיט וועלכע האָלאַנד האָט צו יענער צייט מיט רעכט שטאָלצירט — שיינט נישט אַפילו אין אַ ווינקל דער שטערן פון ספּינאָזאַס באַלעבאָס. מען מוז אָבער צוגעבן, אַז דער שטוב-מאָלער האָט זיך נישט איבערגעשאַצט בכלל און האָט אויך אויף זיין פּאָרטרעטן-מאָלעריי געקוקט ווי אויף היימישע קונסט.

וועגן ספּינאָזאַס לעבן אין האַג פאַרמאָגן מיר אַן אינטערעסאַנטן באַריכט פון ק אָ ל ע ר ו ס ן.

„עס איז ממש נישט צו גלויבן — דערציילט אונז קאָלערוס — ווי שפּאָרעוודיק און איינגעהאַלטן ער האָט געלעבט. ער איז נישט געווען אַזוי שטאַרק אָרעם, אַז ער זאָל זיין געצוווּנגען דערצו, ווייל געלט האָט מען אים אָנגעבאָטן אַ סך, נאָר אויס דער איינגעבוירענער באַשיידנקייט און פעיקייט צופרידן צו זיין מיט ווינציק, און ווייל ער האָט נישט געוואָלט קומען דערצו, ער זאָל עסן פרעמד ברויט. דאָס באַווייזן אָמבעסטן פאַרשיידענע חשבונות, וואָס מען האָט געפונען צווישן זיינע איבערגעבליבענע כתבים. אַזוי האָט ער אַמאָל אויף אַ גאַנצן טאָג גענומען זיך אַ מילכיקע זופּ מיט פּוטער פאַר דריי שטיבער און האָט אויסגעטרונקען אַ קאַן מיט ביר פאַר אָנדערהאַלבן שטיבער; אַ צווייט מאָל האָט ער אַ גאַנצן טאָג געלעבט מיט גריץ מיט פּוטער און ראָזשינקעס פאַר פיר שטיבער און אַכט פעניג".

ווייַן פלעגט ער טרינקען זייער זעלטן. קיין איינלאַדונגען אויף מאָלצייטן פלעגט ער פּרינציפּיעל נישט אָננעמען. ער האָט

קיינמאָל נישט געוואָלט פאַלן צו לאַסט פאַר אַנדערע און מיט זיין באַשיידענעם, אויסגערעכנטן לעבן האָט ער געוואָלט אויסמייַדן די זאָרגן פאַר טאָג-טעגלעכע ענינים.

דאָס זעלבע דערציילט מען וועגן זיין קליידן זיך. ער איז געווען אַלעמאָל זייער זויבער, הגם באַשיידן אָנגעטאָן.

ל ו ק אַ ס ווייסט אונז אַפילו צו דערציילן, אַז ספּינאָזאַ האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט:

„אַן אומריינער און פאַרנאַכלעסיקטער אויסזען מאַכט אונז נישט פאַר געלערנטע, פאַרקערט: צילבאַוווסטע נאַכלעסיקייט איז אַ סימן פון אַ נידעריקער נשמה, מיט דער וויזהייט האָט עס נישט צו טאָן".

אויף וואָס ספּינאָזאַ האָט אָבער נישט געשפּאָרט קיין געלט, איז אויף ביכער. די פאָרשער פון זיין ביבליאָטעק האָבן אָפּגעשאַצט, אַז ספּינאָזאַ האָט געמוזט אויסגעבן דאַרויף אַ סך געלט, ווייל ער איז נישט געווען פון די ב אַ ל י ב ט ע באַרימטהייטן צו וועלכע מען חנפהט זיך אונטער מיט געשאָנקענע ביכער באַצירט מיט מליצהדיקע ווידמונגען. ער האָט דעריבער געמוזט קויפן ביכער. און ווייל זיין קרייז פון גייסטיקע אינטערעסן איז געווען אַ פאַרצווייגטער און ווייל יעדע אַרבעט זיינע איז חוץ געדאַנק אויך ערודיציע, וויסן, פאָרשן—דעריבער האָט ספּינאָזאַ נאָכגעפאָלגט די ליטעראַטור פון זיין צייט און זיך איינגעקויפט די וויכטיקסטע ביכער. צו יענער צייט זענען ביכער געווען זייער טייער, ווייל מען האָט זיי נישט געדרוקט אין קיין גרויסער צאָל עקזעמפּלאַרן. עלטערע אויסגאַבן זענען געווען זייער טייער. אין דער רשימה פון ספּינאָזאַס ביבליאָטעק זענען פאַראַן אַ סך עלטערע ספרים, קאָסטבאַרע לעקסיקאָנס און ווערטער-ביכער, קאָמפּלעטן פון פאַרשיידענע שרייבער, הויפּטזעכלעך פון רוימישע קלאַסיקער — דאָס באַווייזט, אַז ספּינאָזאַ האָט דעם גרעסטן חלק פון זיין הכנסה פאַרשווענדט אויף איינקויפן ביכער. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז ספּינאָזאַס ביבליאָטעק איז געווען אַ סך אַ גרעסערע, ווי די רשימה גיט אָן. ער פלעגט גערן אויסבאָרגן אַ בוך און די, וואָס האָבן געהאַט די זכיה צו באַקומען פון אים אַ בוך האָבן זיך באַמיט פון דעם בוך מאַכן אַ רעליקוויע, ד. ה. מער נישט צוריקגעבן.

מען קען אָבער לויט דערדאָזיקער רשימה נישט אורטיילן וועגן ספּינאָזאַס געלערזאַמקייט. ווען מען וואָלט געמאַכט אַ רשימה פון די ציטירטע קוועלן אין זיין ווערק, דאַמאָלסט וואָלט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ספּינאָזאַ האָט אַ סך מער ביכער געלייענט — ווי ער האָט געהאַט אין זיין פּריוואַט-ביבליאָטעק. דאָך קיין מענטש מיט גרויסער ערודיציע איז ער פּאָרט נישט געווען. עס זענען געווען צו יענער צייט אַ סך גרעסערע געלערנטע ווי ספּינאָזאַ. ער האָט אַפילו געהאַלטן, אַז צופיל לייענען איז אַ גרויסע שטערונג פאַרן דענקען. ביכער דאַרפן זיין אַ באַשטעטיקונג אָדער אַ פאַרלייקענונג פון אַ אידעע — די אידעע גופא דאַרף אָבער געבוירן ווערן מחוץ די ביכער און נישט זיין געצוימט פון די בלעטער-באַריקאַדן.

ספּינאָזאַ איז נישט קיין צעך-געלערנטער, וואָס שווימט אויף די וואַסערן פון בלויזער ערודיציע. מען וואַרפט אים פאָר, אַז ער ציטירט נישט אַלעמאָל ריכטיק, קלאָר אָדער אַפילו אַמאָל ציטירט ער איינגאַנצן נישט געדאַנקען, מיינונגען, וואָס זענען נישט זיינע. אַזאַ פאָרוווּרף איז נישט קיין באַגרינדעטער, ווייל אויף דעם באַווייז-מאַטעריאַל קוקט ספּינאָזאַ ווי אויף אַ מיטל צו אַ העכערן ציל. אין פּראָצעס, ווען דער געדאַנק ווערט נתגלה קומט פאָר אַן אַמאַלגאַמאַציע, אַ צונויפמישונג פון דעם אייגענעם, דורכגעלעבטן געדאַנק מיט די איינגעזאַפּטע פון פרעמדע קוואַלן — און עס איז שוין שווער אָפּצוטיילן די צוויי שטראָמען: דעם אייגענעם שטראָם, וואָס איז אָנגערירט געוואָרן פון אַ פרעמדן שטראָם. ווער קען דען פעסטשטעלן די גרעניצן פון צוויי וואַסערן אין פּראָצעס פון פליסן?

דוקא, ווייל ער איז נישט געווען קיין „האָמאָ ערודיטוס" (אַ מענטש-בקי) האָט ער אָפטמאָל נישט געוווּסט פון וועמען און ווו איז דערזעלבער געדאַנק שוין אַרויסגעזאָגט געוואָרן. נישט די אויסערלעכע האפטן פון ציטאַטן האָבן אים אינטערעסירט, נאָר דאָס אינערלעכע, שייכותדיקע מיטן אוממיטלבאַרן שאַפן.

און זיין שאַפן האָט נישט געטראָגן קיין כאַראַקטער פון עקסטאַטיווע אויסגוסן, בעת דער „רוח הקודש" באַהערשט דעם מענטשן. לויט די פאַר, אמת זייערע מאָגערע באַריכטן, קען מען זיך דאָך אויסמאָלן דאָס לעבן פון דעם שאַפנדן ברוך ספּינאָזאַ.

עס פלעגן איבערגיין וואָכן, אַז ספּינאָזאַ האָט גאָרנישט נישט געלייענט און אַפילו נישט געוואָלט רעדן מיט קיין מענטשן. אין יענע טעג פלעגט ספּינאָזאַ אָפּאַרבעטן זיינע פּאָר שעהביים שלייפן די אָפּטישע גלעזער, ווייל דערפון האָט ער געשעפּט זיין חיונה — אָבער אין דער פרייער צייט האָט ער געקענט אָפּזיצן שעהן לאַנג מיט דער פּיפּקע אין מויל (ער איז געווען אַ ליבהאָבער-רויכערער!) און טראַכטן. שפּאַצירן פלעגט ער גיין אויך איינער אַליין. ווען עס האָט זיך ביי אים אויסגעקריסטאַליזירט אַן אידעע, דאַמאָלסט האָט דער נזיר ספּינאָזאַ געזוכט דעם מענטשן, וועמען ער זאָל קענען דערציילן וועגן דעם, צו וואָס ער איז איז דערגאַנגען. און אין אַזעלכע מאָמענטן איז אים געווען אַלץ איינס — ווער עס איז דער מענטש צו וועלכן ער וויל רעדן.

דער גוטמוטיקער וואַן דע ספּיק האָט נישט איין מאָל געהערט ווערטער און באַגריפן, וועלכע ער האָט זיכער נישט פאַרשטאַנען. דאָך קענען מיר זיך פאָרשטעלן מיט וואָס פאַרא יראת הכבוד און עפּעס אַ באַהאַלטענעם, נישט קלאָרן שטאָלץ ער האָט אויסגעהערט דידאַזיקע רייד און געטראַכט ביי זיך, אַז מסתמא ווייסט זיין לאָקאַטאָר-נזיר, וואָס ער רעדט? ער פאַרשטייט אים נישט; עס איז נישט קיין חידוש! אָט קומט ער אָפּטמאָל זונטיק פון דער קירך און דערציילט ספּינאָזאָן, וואָס דער פּאַסטאָר האָט געפּרעדיקט און בעט אויך אַ טייטש, ווייל ער האָט די דרשה נישט פאַרשטאַנען. און אויב דער פּאַסטאָר רעדט סתרי תורה, דער, וואָס האָט אין שטוב, אַ חוץ דער ביבל, קיין ביכער נישט, און מען האַלט אים פאַר אַ געלערנטן מענטשן, וואָס איז דער חידוש, ווען זיין לאָקאַטאָר מיט דער הייליקער חכמה, וואָס שטראַלט פון זיין פּנים אַרויס און מיט דער גרויסער ביבליאָטעק, רעדט וועגן אומפאַרשטענדלעכע באַגריפן און מיט אַזעלכע מאָדנע ווערטער?

די אַרויסגעבער פון ספּינאָזאַס איבערגעבליבענע כתבים גיבן איבער אין דער הקדמה, אַז אין מאָמענטן פון שעפעריש-קייט פלעגט ספּינאָזאַ מאָנאַטן-לאַנג נישט אַרויסגיין פון זיין הויז.

אַ שונא זיינער, אַ מחבר פון אַ שענדלעכן פּאַמפלעט קעגן אים — מוז אָבער אין דער הקדמה צוגעבן, אַז ספּינאָזאַ

האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אויסערגעוויינלעכער התמדה, געדולד און ליבע צו אַרבעט.

ער האָט געאַרבעט איבער די „ווערק פון פינסטערניש" — לויט דער דעפיניציע פון דעם קעגנער — אין די נאַכט-שעהן; בייטאָג פלעגט ער אויסמיידן זיך צו טרעפן מיט מענטשן, כדי נישט צו פאַרלירן קיין צייט.

דער שטאַטסמאַן, גרייפנקראַנץ, שרייבט אין אַ בריוו וועגן ספינאָזאַן פאָלגנדעס:

„ער האָט געמאַכט אַן איינדרוק, אַז ער לעבט נאָר מיט זיך; ער איז אַלעמאָל געווען אַליין און אויך איינזאַם באַגראָבן אין זיין אַרבעטסצימער".

מען וואָלט געקענט — גיט ער צו — פאַראַפראַזירן סענעקאַס אַ וואָרט איבער אַ רוימישן געלערנטן און זאָגן, אַז דאָ אין דעם צימער איז באַגראָבן ברוך ספינאָזאַ.

אין די מאָמענטן פון מידקייט פלעגט ספינאָזאַ אַריינגיין צו זיינע באַלעבאַטים און סתם שמועסן מיט זיי וועגן עניני דיומא. און עס איז געווען וועגן וואָס צו רעדן. האָלאַנד האָט איבערגעלעבט אַ שטורמישע צייט. דער קאַמף צווישן רעפּובליקאַנער און מאָנאַרכיסטן האָט אינטערעסירט שטאַרק די האָלענדישע מאַסן. די צייטונגען זענען געווען צוגענגלעך נאָר פאַר יחידים. ספינאָזאַס באַלעבאַס האָט געוויס קיין צייטונגען נישט געלייענט. ספינאָזאַ האָט זיך אָבער, ווי עס איז צו זען פון די בריוו זיינע, זייער שטאַרק אינטערעסירט מיט דער פּאָליטישער וועלט; פון אים, הייסט עס, האָבן די וואַן דע ספּיקס געשעפּט די אַקטועלע ידיעות.

און די באַלעבאָסטע פלעגט אים דערציילן פאַרשידענע ידיעות פון דעם, וואָס עס טוט זיך אין שכנות.

ספינאָזאַ זיצט זיך געמיטלעך, רויכערט זיין פּיפּקע און הערט זיך צו מיט אַ פרידלעך געמיט צו דעם, וואָס די גוטמוטיקע פרוי דערציילט. פון אירע פענסטער זעט זי יעדן טאָג אַ לויה פון האָספּיטאַל און זי הערט זיך אָן וועגן פאַרשידענע מענטשלעכע צרות און אומגליקן. דער מענטש אין זיינע טאָגטעגלעכע ליידן און זאָרגן וואָלט נישט געקענט געפינען קיין טרייסט פאַר זיך און וואָלט זיך געוויס מיאש געווען, ווען נישט

גאָט, וואָס וואַכט איבער אים און שיקט אים אַ טרייסט מיט זיין וואָרט, וואָס ווערט אַנטפּלעקט פאַרן פּשוטן בשר ודם דורך די זיסע, קלוגע רייד פון פּאַסטאָר.

און זי דערציילט אים באריכות, וואָס דער פּאַסטאָר האָט זונטיק געזאָגט אין זיין דרשה. זי גלויבט אים אָבער אויך; איר האַרץ און איר פאַרשטאַנד זאָגן איר אונטער, אַז איר איינווינער איז אויך אַזוי קלוג און געבילדעט, ווי דער זייער באַליבטער און בכבודיקער פּאַסטאָר.

ווייל זי ביי אים געפינען אַ באַשטעטיקונג פאַר דעם פּאַסטאָרס רייד און אַ הסכמה פאַר דער גרויסער ערפורכט, וואָס זי פילט בעת זי הערט זיין פייערדיקע דרשה מיט די וואונדערשיינע מעשיות פון דער הייליקער ביבל.

ספּינאָזאַ האָט געגלויבט, אַז די מאַסע מוז האָבן אַ רעליגיע. ווייל אָן איר איז זי ווילד און אוממאָראַליש; האָט ער זיך באַמיט צושטימען צו אירע רייד. ער האָט איינגעשטימט, אַז דער פּאַסטאָר רעדט קלוגע רייד, אַז גאָט איז אַ גערעכטער פאָטער און אַז דאָס וואָרט איז אַ טרייסט-באַלזאַם, וואָס פאַרהיילט מענטשלעכע וווּנדן.

זי האָט זיך געוווּנדערט פאַרוואָס איז ער, דער אַזוי קריסטלעך פילנדער, אַליין נישט קיין קריסט און בכלל פאַרוואָס גייט ער נישט אין קיין קירך. דידאָזיקע פראַגע האָט זי אָבער אים קיינמאָל נישט געשטעלט. זי האָט געהאַלטן ספּינאָזאַן פאַר אַ הייליקן מענטשן און געגלייבט האָט זי אין דער ביבל, אַז הייליקע לעבן אַנדערש ווי די פּשוטע מענטשן — און מסתמא האָט דער שטילער גלעזערשלייפער און איינזאַמער מתמיד גאָט אין זינען אויף גאָר אַן אַנדער אופן, ווי זי, די פּשוטע פרוי פון דעם שטוב-מאָלער, מ אַ ר גאַ ר עט אַ וו אַ ן ד ע ס פּ י ק.

אין יענע יאָרן פון התבודדות אויף דער פּאַווילאָנסגראַכט נומער 32 איז פאַרענדיקט געוואָרן דאָס קרוין-ווערק פון ספּינאָזאַ: די עטיק.

די עטיק האָט ספּינאָזאַ אָנגעהויבן שרייבן נאָך אין וואָרבורג

ספינאָזאַ אַלס אַ מקובל

געמאָלן פון רעמבראַנדס תּלמיד פראַנץ וואָלפהאַגען

און האָט זי איבערגעריסן צוליב דער אַרבעט איבערן „טעאָלאָ-גיש-פּאָליטישן טראַקטאַט", וואָס איז אינספּירירט געוואָרן פון זיין אינטימן פריינט יאָהאַן דע וויט און נאָך מער פון די פּאָליטישע געשעענישן אין האָלאַנד.

די אַרבעט איבער דער „עטיק" איז נישט געגאַנגען אַזוי כּשורה. פאַרשידענע מניעות און אומדערוואַרטעטע שטערונגען האָבן אים געצוווּנגען איבערצורייסן די אַרבעט.

דער שרעקלעכער טויט פון דע וויטן האָט אים שטאַרק אויפגערודערט. לאַנג, לאַנג האָט ער נישט געקענט קומען צו זיך. ער האָט געמוזט זיך באַהערשן און דערגרייכן די מדרגה פון פילאָזאָפישער רויקייט, וואָס האָט אים כאַראַקטעריזירט אַלע-מאָל, כּדי קענען ווייטער רויק און אומגעשטערט פאָרזעצן די אַרבעט.

די צווייטע זייער וויכטיקע סיבה פאַר דער געשטערטער רויקייטס-שטימונג איז געווען דער העפטיקער קאַמף קעגן זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט".

דער טעאָלאָגישער שטורם

די פיקטיוו־אָנגעגעבענע שטאָט אויפן שער־בלאַט פון דעם „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט" און די אַנאָנימקייט פון דעם מחבר האָט ספּינאָזאַן ווינציק וואָס געהאָלפן. די ערשטע אויסגאַבע פונם טראַקטאַט, וואָס איז דערשינען אָנפאַנג 1670 האָט זיך זייער שנעל פאַרקויפט און אַ דאַנק דער קלוגער טאַקטיק פון דעם איבערגעגעבענעם פאַרלעגער און חסיד יאַן ריאָ־וועהרטס, האָט זיך דאָס בוך, וואָס איז געווען אין אמתן געדרוקט אין אַמסטערדאַם, זיך קודם כל באַוויזן אויפן ביכער־מאַרק מחוץ דערדאָזיקער שטאָט, אַזוי אַז דער אָנגעגעבענער דרוק־אָרט (האַמבורג) האָט געקענט אַ געוויסע צייט אָנגיין נישט פאַר אַ פיקציע, נאָר פאַר אַ ווירקלעכקייט.

דערפאַר האָבן טאַקע די ערשטע רעאַגירט אויפן בוך נישט די אמסטערדאַמער, נאָר גראָד — פון אַנדערע שטעט און לענדער. און רעאַגירט האָט מען שנעל, ממש תיכּף, אַזויווי מען וואָלט געוואָלט אָפּשטעלן אַ געפאַר און אַלעמען וואָרענען קעגן דער „שענדלעכער אונטערגראָבונג" פון דער רעליגיע, מזהיר זיין, אַז „אַ געפערלעכער סם" לויערט פון די בלעטער פון דעמדאָזיקן, אָקאָרשט דערשינענעם בוך.

די שנעלע איילעניש צו האָבן דאָס בוך און אַרויסזאָגן איבער אים מיינונגען — הזהרות, דאַרף מען אויך צושרייבן דעם פאַקט, וואָס אין מאנכע קרייזן האָט מען שוין געוווּסט, אַז אַזאַ בוך דערשיינט און מען האָט עס דערוואַרט מיט אומגעדולד.

דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט" איז געווען צו

זיינער צייט אַ קאָלאָכאַלע גייסטיקע רעוואָלוציע. דאָס איז געווען דאָס ערשטע בוך, וואָס האָט מיט אַ מערקווירדיקער רויקייט און גלייכצייטיק אומבּרחמנותדיקער שאַרפקייט אַ טרייסל געטאָן די יסודות פון מענטשלעכן גלויבן אין אַ פּערזענלעכן גאָט. די הייליקע ספרים — די כלומרשט שטאַרקע רעליגעזע פעלזן-אויטאָריטעטן זענען אַנערקענט געוואָרן אַלס פּראָדוקט פון מענטשלעכן שאַפן, אַ ווערק פון אַ קאָלעקטיוו, אנטשטאַנען אין פאַרשיידענע צייטן צוליב גאָר ספּעציפישע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע צוועקן. פון דאַנען נעמט זיך די סתירה צווישן פאַרשיידענע טיילן אין תנ״ך, די כראָנאָלאָגישע נישט-פּינקטלעכקייט, דאָס נישטשטימען פון פאַרשיידענע דערציילונגען, די אָפטע נוסחאות.

דער טראַקטאַט האָט געמוזט מאַכן אַ רושם שוין צוליב דעם, וואָס די אַרגומענטן ווערן דאָרט געבראַכט אין אַזאַ פאָרם, אַז נאָר דער, וואָס האָט זיך פאַרטיפט אין דעם ווערק, האָט איצט אָנגעהויבן באַגרייפן דעם אמתן מיין פון ספּינאָזאַס געדאַנקען איבער רעליגיע, דאַמאָלסט ווען אויסערלעך איז דאָס ווערק געשריבן אין זייער אַ מעסיקן טאָן. דערדאָזיקער טאָן האָט גורם געווען, אַז מען האָט ספּינאָזאַן באַשולדיקט אין צבועצטווע און חניפה צום קריסטנטום און אַ שנאה צום יידנטום. די פּראָפעסיאָנעלע רעליגיאַנטן, טעאָלאָגן און סתם קירך-פּאָליטיקער האָבן אַפילו דאָס אין אַכט נישט גענומען. פאַר זיי איז דאָס גאַנצע ווערק געווען שעדלעך, ווייל אין שפּיגל פון דעם טראַקטאַט האָבן זיי דערזען אַ מענטשן, „וואָס איז נישט קיין ייד און נישט קיין קריסט״, נאָר אַן אטעיסטישער פילאָזאָף.

קיין זאַך האָט ספּינאָזאַן נישט אַזוי וויי געטאָן, ווי די פלאַכע, דעמאַגאָגישע באַשולדיקונג, אַז ער איז אַן אטעיסט. מיט דעם באַגריף האָט מען אים געקענט זייער לייכט באַזיגן און באַוווסטזיניקערהייט האָט מען זיך נישט געוואָלט אַריינלאָזן אין די מיסטעריעזע, איידעלע, פאַרפירערישע ויכּוחים און פילפּולים מכּוח דעם אונטערשייד צווישן אַ טעיסט און אַן אַטעיסט, צווישן דער אינערלעכער אמונה און דער קירכלעכער רעליגיע.

אין אָנפאַנג רעאַגירט מען אויפן „טראַקטאַט״ פּריוואַט. טעאָלאָגן און פּראָפעסאָרן פון טעאָלאָגיע האַלטן פאַר אַ חוב

אין זייערע בריוולעכע דרך-אגבדיקע באַמערקונגען אַ שטאָך צו טאָן דעם דערווייל אומבאַקאַנטן מחבר פון „טראקטאט“.

דאָס ערשטע וואָרט קעגן דעם טראַקטאַט האָט זיך דערהערט פון דער קאַטעדרע אין לייפּציק, ווו פּראָפעסאָר יאַקאָב טאָמאַזיוס, לייבניצעס אַ לערער, האָט אין אַ פלאַמענדיקער דרשה געוואָרנט קעגן דעמדאָזיקן „שענדלעכן בוך“. דאָס איז געוועזן דעם 8 מאַי 1670.

דעם 28-טן יוני 1670 האָט דער היידעלבערגער פּראָפעסאָר פרידעריקוס מיעזיוס געשריבן צו זיינעם אַ פריינט סאַמועל אַנדרע, אַז ער האָט געהערט, דאָס אין בעלגיען איז דערשינען אַ בוך וועגן דער פרייהייט צו פילאָזאָפירן. מיעזיוס ווייסט שוין אַפילו, אַז ספּינאָזאַ איז דער מחבר פון דעם ספר. דאָס איז זייער וויכטיק, ווייל דערפון איז געדרונגען, אַז מען האָט זיך שנעל אָריענטירט, אַז דאָס בוך איז נישט געדרוקט אין האַמבורג, נאָר אין האָלאַנד, און אַז דער מחבר איז באַקאַנט געוואָרן אַ סך פריער, ווי מען האָט בכלל דערוואַרט. אמת, דערדאָזיקער פּראָפעסאָר האָט נאָך דאָס בוך נישט געזען; ער האָט נאָר געהערט, אַז דערדאָזיקער ספר איז „ווייט פון אמת און רעליגיע“ און „שאַפט אַ צומישונג“ אין די מוחות.

עס איז דעריבער נישט פאַרשטענדלעך, אַז ווען דער דייטשער פּרעדיקער יאָהאַנעס מעלכיאר (1646—1689), האָט אין אויגוסט 1670 געשריבן קעגן ספּינאָזאַס טראַקטאַט, האָט ער זיך נאָך געשפּילט אין רמזים אין אָנווייזן אויף אים אַלס דער מחבר פון דעם .בוך, אָנרופנדיק אים קסינאָספּאַ (Xinospa). וואַרשיינלעך איז ער נישט געווען זיכער ביי זיך, אַז דער „האַגער נישט-ייד און נישט-קריסט“ איז דער מחבר פון דעם „חוצפּהדיקסטן בוך“, וואָס איז באַשאַפן געוואָרן „כדי אונטערצורייסן דעם אמת פון אונזער גלויבן“.

אין דערזעלבער צייט (יולי 1670) האָט דער פילאָלאָג בורמאַן געשריבן צום העברעיסט אַלטינג וועגן דעם טראַקטאַט אַזוי:

„איך וואָלט זייער געוואָלט, אַז מיט אייער האַנט זאָל צעשמעטערט ווערן דאָס העכסט פאַרדאָרבענע און שוידערלעכע בוך איבער דער פרייהייט פון פילאָזאָפירן, וואָס זאָגט צו זיין

אַ טעאָלאָגיש-פּאָליטישע אָפּהאַנדלונג, און רופט אַרויס דעם צאָרן פון געטער און מענטשן. אַ חוץ אייך קען איך קיינעם נישט, וואָס זאָל זיין בכוח דאָס בוך צו פאַרניכטן".

אַפילו אַ פלומרשטער פריינט פון ספינאָזאַן, דער פּ י ל אָ-ל אָ ג י אָ ה אַ ן ג ע אָ ר ג ג ר ע ו י ו ס, האָט נישט געהאַט קיין גוט וואָרט פאַרן טראַקטאַט.

„פאַראַיאָרן איז דאָ דערשינען דאָס שוידערלעכע בוך, דער „טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט" — האָט ער געשריבן לייבניצן אין אַפּריל 1671,—וואָס פירט אַריין דאָס אומגערעכטסטע רעכט פון דער נאַטור, צעטרייסלט דעם אויטאָריטעט פון די הייליקע שריפטן און עפנט אויף בּרייט די טויערן פאַר אַפּיקורסות".

ווייטער אינפאָרמירט ער אים, אַז דער מחבר איז אַ ייד, מיטן נאָמען ספינאָזאַ, וועמען מען האָט „אַרויסגעטריבן פון דער סינאַגאָגע".

צו יענער צייט איז שוין דאָס בוך געווען פאַרבאָטן — דעריבער שלאָגט ער פאָר לייבניצן, אַז אויב ער קען דאָס בוך נישט קריגן, איז ער גרייט עס אים צו פאַרשאַפן.

זייער שאַרף האָט געשריבן קעגן דעם טראַקטאַט דער טעאָלאָג פ י ל י פּ וו א ן ל י מ ב א ר ך, דער אָנפירער פון די האָלענדישע אַרמיניאַנער.

אין אַ בריוו צו אַן אומבאַקאַנטן האָט ער געשריבן (דעם 23-טן יוני 1671), אַז דער מחבר פונם טראַקטאַט איז פון אַ יידן געוואָרן אַ טעיסט און אפשר גאָר אַן אַטעיסט.

„איך קען זיך נישט דערמאָנען, אַז איך זאָל האָבן ווען עס איז געלייענט אַזאַ שעדלעך בוך. ער לאַכט אויס די נביאים און די אַפּאָסטאָלן; לויט אים זענען קיינמאָל קיין נסים נישט געשען. עס איז דאָ נאָר אַ פּאַטום און אַפילו גאָט איז פון אים אָפּהענגיק; אָבער ער באַשרייבט גאָט אויף אַזאַ אופן, אַז ער שיינט אינגאַנצן אויפצוגעבן די עקזיסטענץ זיינע. אַזעלכע מענטשן אַטאַקירן נישט נאָר דעם אָדער יענעם עיקר פון דער אמונה, נאָר די נשמה פון דער רעליגיע גופא".

אין אַ צווייטן בריוו האָט דערזעלבער ל י מ ב א ר ך, צו-שטימענדיק צו אַן ארויסגעזאָגטן געדאַנק וועגן ספינאָזאַס טראַקטאַט, זיך אויסגעדריקט, אַז „דער מחבר פּרעדיקט שעלמיש אַטעיזם

אונטער אַ פֿאַרשטעקטער פֿאָרם״; ווייל הייסט דען נישט פֿאַר־לייקענען גאָט, ווען מען וויל אים „אָנערקענען נאָר מחוץ דער וועלט״? — פֿרעגט זיך דער טעאָלאָגישער שרייבער.

דער, מיט וועמען ער שטימט איין אין צווייטן בריוו, האָט זייער שאַרף באַקעמפֿט שפּינאָזאַס פֿילאָזאָפֿיע; דאָס איז געווען דער אוטרעכטער דאָקטאָר לאַמבערט וואַן וועלטהויזן.

וועלטהויזן איז געווען אַ באַקאַנטע פֿיגור אין דער פּאָליטישער און וויסנשאַפֿטלעכער וועלט פֿון האָלאַנד. ער איז געווען אַ פֿילאָזאָפֿירנדער דילעטאַנט, ווי אַסך מעדיקער פֿון זיין תּקופֿה; חוץ דעם איז ער געווען אַן אויסגעצייכנטער יוריסט, אַ מיטלמעסיקער שטאַטסמאַן און אַ וואַסערדיקער אָנהענגער פֿון דעקאַרטס פֿילאָזאָפֿיע, פֿאַרבלייבנדיק דערביי אַ געטרייער זון פֿון דער פּראָטעסטאַנטישער קירך.

פֿאַר אים איז דער טראַקטאַט געוואָרן אַ בוך, וואָס האָט אים קודם כּל צומישט זיינע „איינגעאָרדנטע״ געדאַנקען. אין אַ בריוו — קריטיק פֿון 1671, וואָס האָט אַרויסגערופֿן שפּינאָזאַס ענטפֿער, האָט וועלטהויזן אים באַשולדיקט אין צעשטערן אויף אַ פֿאַרשטעקטן אופֿן די פֿאַרערונג פֿון גאָט.

אויספֿירלעכער האָט ער באַהאַנדלט דעם „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט״ אין אַ בריוו צו זיינעם אַ באַרופֿלעכן קאָלעגע, דאָקטאָר יאַקאָב אָסטען פֿון ראָטערדאַם.

דער דאָזיקער אָסטען, אַן אָנפֿירער פֿון די קאָלעגיאַנטן אין ראָטערדאַם, האָט איבערגעלייענט דעם טראַקטאַט און נישט זייענדיק בכּח אַליין צו שאַפֿן פֿאַר זיך אַ מיינונג וועגן דעם דיסקוטירטן בוך, האָט ער זיך געווענדט מיט אַ בריוו צו וועלט־הויזענען.

דער אוטרעכטער דאָקטאָר האָט אים באַלד געענטפֿערט (פֿעברואַר 1671).

„צו וואָס פֿאַר אַ מין מענטשן עס געהערט דער מחבר פֿון דעם בוך, אָדער וואָס פֿאַר אַן אָרט לעבן ער פֿירט, דאָס ווייס איך נישט, און דאָס האָט נישט צו טאָן מיטן גאַנצן ענין — האָט געשריבן וועלטהויזן צו אָסטענען. — דער אינהאַלט פֿון זיין ווערק באַווייזט גענוגנד, אַז ער איז אַלץ, אָבער נישט קיין שונא, און דאָס ער האָט נישט אויבערפֿלעכלעך און נישט

אויבנאויפיק שטודירט די אַלע רעליגיעזע מלחמות, וואָס קומען איצט פאָר צווישן די קריסטן אין איירָאפּאַ".

ווייטער ערקלערט ער אים, אַז פון ספּינאָזאָס בוך איז קלאָר, אַז ער וויל פאַרניכטן דעם פּרעסטיזש פון די הייליקע ספרים, און וואָס איז דאָס שרעקלעכסטע, ער האַלט אויך מאַהאָמעטן פאַר אַ נביא און די מאַהאָמעטאַנישע רעליגיע נעמט ער אויך ערנסט!

דעריבער האַלט ער, אַז: עס איז „נישט ווייט פון אמת" און אויך נישט קיין שום אומיושר לגבי דעם מחבר, אויב ער וועט אים באַשולדיקן אין אַטעיזם.

דער ראָטערדאַמער כירורג אָ ס ט ע ן האָט געקענט ספּינאָזאַן נאָך פון וואָרבורג, ווו ער האָט זיך מיט אים באַקענט אין די קאָלעגיאַנטישע קרייזן. צי האָט ער אים שפּעטער באַזוכט אין האַג און געבראַכט דעם בריוו, וואָס ד"ר וועלטהויזן האָט צו אים געשריבן, צי האָט ער אפשר געשיקט אים דורך פּאָסט, דאָס איז נישט באַקאַנט.

אַלנפאַלס, דער בריוו צו אָ ס ט ע נ ע ן קומט אין באַזיץ פון ספּינאָזאַ און ער האָט נאָך אַ לענגערער הפסקה דאַרויף געענטפערט.

ער האַלט, אַז עס איז אַ לייכטזין באַשולדיקן אים אין אַטעיזם. ער ווייזט אים אָן, אַז דער דאָקטאָר-דיפּלאָמאַט איז זיך סותר — ווען איינמאָל זאָגט ער אויף אים, אַז ער איז אַ טעיסט און דאָס צווייטע מאָל — אַז ער איז גאָר אַן אַטעיסט. ער האָט אויך נישט פאַרשטאַנען דעם אונטערשייד צווישן אַבערגלויבן און רעליגיע, ווי אויך די גאַנצע אידעע פון דער געזעצמעסיקייט אין דער נאַטור, וואָס ספּינאָזאַ אַנטוויקלט אין דעם טראַקטאַט.

אין אַ רויקן טאָן צעשמעטערט ספּינאָזאַ די איילנדיקע נישט-דורכגעטראַכטע באַשולדיקונגען פון ד"ר וועלטהויזן און פאַרענדיקט דעם בריוו אַזוי:

„אַלזאָ איר זעט, ווערטער פריינט, אַז דערדאָזיקער מאַן איז ווייט פון אמת; איך גלויב, אַז ער ברענגט מער שאָדן זיך ווי מיר, ווען ער שעמט זיך נישט צו טענהן, אַז איך לערן און פאַרשפּרייט די תורה פון פאַרלייקענונג פון גאָט דורך באַהאַלטענע און כיטרע אויסטראַכטונגען איך האָף, אַז איר וועט

אין מיינע ווערטער גאָרנישט נישט געפינען, וואָס זאָל זיין צו שאַרף געזאָגט קעגן אַזאַ מין מענטשן. אויב אָבער איר וועט עפּעס אַזוינס געפינען, דאַן בעט איך אייך דאָס אויסצומעקן און ענדערן לויט אייער גוטער כוונה. ווייל מיין ציל איז נישט אים צו פאַרביטערן — עס מעג זיין ווער עס איז — און דורך מיין אַרבעט זיך אָנמאַכן שונאים — ווי דאָס געשעט זייער אָפט דורך אַזעלכע שטרייטשריפטן. איך האָב קוים געקענט ביי זיך פועלן צו ענטפערן און איך וואָלט עס זיכער נישט געטאָן, ווען איך וואָלט אייך דאָס פריער נישט צוגעזאָגט".

עס איז קלאָר, אַז ד"ר אָסטען האָט געשיקט דידאָזיקע תשובה פון ספּינאָזאַן צו זיין קאָלעגע וועלטהויזן. אויף אַזאַ אופן איז יענער געווען אַ פאַרמיטלער צווישן אים און ספּינאָזאַן, פּונקט ווי דער אַמסטערדאַמער דאָקטאָר שולער האָט פאַרמיטלט צווישן גראַף טשירנהויז און דעם פילאָזאָף. שפּעטער האָט זיך ספּינאָזאַ באַקענט מיט ד"ר וועלטהויזן און נישט קוקנדיק דעראויף, וואָס זיי האָבן נישט געקענט שטימען אין זייערע פילאָזאָפישע און פּאָליטישע מיינונגען, דאָך האָט איינער צו דעם אַנדערן זיך באַצויגן מיט גרויס יראת-הכבוד.

אין האַרבסט 1675 האָט ספּינאָזאַ אין אַ בריוו צו ד"ר וועלטהויזן געבעטן אים דערלויבן אָפּצודרוקן זיין תשובה, וואָס ער האָט געשיקט קעגן אים צו אָסטענען צוזאַמען מיט זיינס אַן אייגענער דערקלערונג. ער האָט געהאַט בדעה אַרויסצוגעבן פּירושים צו זיין טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט און דערדאָזיקער בריוו זיינער איז אַ וויכטיקער פּירוש צו אים.

ער גיט אים אַפילו דאָס רעכט צו קאָריגירן זיין טעקסט פון דעם ענטפער צו ד"ר אָסטען. ער וועט אויך נישט אָנגעבן זיין נאָמען — אויב יענער וועט נישט וועלן — ווייל אפשר האַלט ער עס פאַר געפערלעך פאַר זיך?

ספּינאָזאַ בעט זיין קעגנער שריפטלעך אויסצודריקן זיינע קאָנטער-אַרגומענטן צום טראַקטאַט.

„איך בעט אייך זייער דאָס צו טאָן, — שרייבט ער צו ד"ר וועלטהויזן — קיינעמס אַרגומענטן ווילט זיך מיר נישט אַזוי שטאַרק אונטערזוכן — ווי אייערע — ווייל איך ווייס, אַז זיי

זענען באַזעלט מיט דער ליבע צום אמת און איך קען די פול·
קאָמענע ריינקייט פון אייער געמיט".

מיט יאָרן שפּעטער (אין 1680) — שוין נאָך ספּינאָזאַס טויט — ווען ד"ר וועלטהויזן האָט אַרויסגעגעבן זיינע שריפטן, האָט ער אין דער הקדמה דערמאָנט וועגן די אָפטע שמועסן, וואָס ער האָט געהאַט מיט ספּינאָזאַן.

ער האָט אָבער זיין קאַמף קעגן ספּינאָזאַן נישט אויפגעגעבן. צו יענער צייט איז שוין דערשינען די „עטיק" צוזאַמען מיט די איבערגעבליבענע כּתבים, ווו עס איז אויך געווען אָפּגעדרוקט ספּינאָזאַס בריוו צום ד"ר אָסטען און צום ד"ר וועלטהויזן. דער לעצטער האָט שטאַרק אָנגעגריפן די „עטיק" און האָט זיך אויסגעדריקט, אַז „אַ בייזער רוח האָט באַהערשט זיינע געדאַנקען".

די צאָל פּאָלעמישע שריפטן קעגן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט איז געוואַקסן פון יאָר צו יאָר. אין 1674 האָט מען אַרויסגעגעבן פינף שריפטן קעגן ספּינאָזאַן. צווישן זיי אויך אַ גרויס בוך אין קוואַרטאָ פון 500 זייטן פון ווילי אַם בלייענבערג, דעם תּבואה-סוחר, וואָס האָט נאָך מיט צען יאָר צוריק אַזוי געגאַרט נאָך ספּינאָזאַס פריינטשאַפט.

זייער געפערלעך איז געווען די אַטאַקע און מסירה פון דעם אוטרעכטער פּראָפעסאָר פון טעאָלאָגיע ריינער וואַן מאַנסוועלד.

אין זיין בוך „קעגן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן אַנאָנים" האָט ער גערעדט אין שאַרפע ווערטער וועגן דעם בוך.

„מיט אַ טייוואָלישער קונסט, — שרייבט ער, — האָט דער פאַרפאַסער אויפגעבויט זיין אטעאיסטישן בנין. ער ערקלערט, אַז גאָט און וועלט, גייסט און קערפּער זענען איינס און דאָס זעלבע, ער קעמפט נישט פאַר פרייהייט פון דענקען, נאָר פאַר פאַרברעכערישער פרייהייט. זיינע גרונד-פּרינציפּן בויען גאָרנישט נישט אויף, נאָר זיי צעשטערן דעם שלום פון דער רעפּובליק. דעריבער דאַרף דאָס גאַנצע בוך אָפּגעגעבן ווערן דער אייביקער פינסטערניש (ד. ה. קאָנפיסקירט און פאַרניכטעט ווערן)."

דאָס איז שוין געווען אַ מסירה, וואָס האָט זייער שנעל געבראַכט רעזולטאַטן. מאַנסוועלד האָט אָנגעוויזן, אַז די מלוכה

קען נישט זיין זיכער און איר פונדאַמענט ווערט אָפּגעשוואַכט, ווען מען דערלויבט צו פּרעדיקן „פאַרשידענע טעותן".

„די מאַכט דאַרף שיצן זיך זעלבסט און אויך די גוטע בירגער מיט אַלע מיטלען קעגן די פאַרפירער פון פאָלק, און האַלטן זיי אין צוים מיט דער הילף פון רעכט, וואָס גאָט האָט איר געגעבן".

ספינאָזאַ האָט זיך גאָר אַנדערש באַצויגן צו דעם האַסטיקן, ליידנשאַפטלעכן אָנפאַל פון דעם טעאָלאָגישן פּראָפעסאָר. ער האָט פשוט דאָס בוך איגנאָרירט — ווייל לויט דעם אינהאַלט זיינעם איז אים קלאָר געוואָרן, אַז עס איז נישט כדאי אפילו צו ענט-פערן.

„דאָס בוך, וואָס דער אוטרעכטער פּראָפעסאָר האָט געשריבן קעגן מיין בוך — האָט ספינאָזאַ געשריבן אין אַ בריוו — האָב איך געזען אויסגעשטעלט אין אַ פענסטער פון אַ בוכהאַנדלונג און דאָס ווייניקע, וואָס איך האָב דאַמאָלט פון אים אויסגעליי-ענט האָט מיך איבערגעצייגט, — אַז עס פאַרדינט נישט גע-לייענט צו ווערן — אַ פשיטא נאָך אַן ענטפער. איך האָב דעריבער איבערגעלאָזן אי דאָס בוך אי דעם מחבר. איך האָב מיר גע-טראַכט אַזוי שמייכלענדיק, אַז די עם הארצים זענען אַלעמאָל אין דערזעלבער צייט חצופים און גראַפּאָמאַנען".

אָבער די מלוכה האָט זיך גאָר אַנדערש געדענקט און האָט זיך גאָר שטאַרק צוגעהערט צו די רייד פון די „חצופים און עם הארצים".

די לאַגע איז געוואָרן זייער אַ קריטישע. פון אַלע זייטן האָט מען אַטאַקירט ספינאָזאַן. גוטע פריינט האָבן אים וועגן אַלץ אינפאָרמירט, צוגעשיקט די פּאָלעמישע שריפטן און ער האָט זיך מיט זיי אָפּטמאָל באַראָטן, צי זאָל ער ענטפערן, צי נישט.

דער גרויסער זכות צוליב וועלכן מען האָט ספינאָזאַן פער-זענלעך נישט אָנגערירט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס דאָס „פאַרפעסטעטע" בוך איז דערשינען אין לאַטיין און קען דעריבער נישט „פאַרדאַרבן" אַ גרויסע צאָל מענטשן.

דערווייל האָבן זיינע פריינט אָנגעהויבן צו גרייטן אַ האָלענדישע איבערזעצונג פון טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. ר י אָ ו ו ע ר ט ש האָט מסתמא געהאַט אַ סך אָנפראַגעס פון

פאָלקס-מענטשן, וואָס האָבן נישט געקענט קיין לאַטיין און האָבן געוואָלט לייענען דאָס בוך. ער האָט תּיכּף אָנגעשטעלט אַ גוטן איבערזעצער יאַן הענדריקש גלאַזעמייקער, וואָס האָט שוין פריער איבערגעזעצט סענעקאַן, מאָנטען און דעקאַרטן און יענער האָט זיך גענומען צו דער אַרבעט.

ווען ספּינאָזאַ האָט זיך דערפון דערוווּסט האָט ער באַלד אָנגעשריבן אַ בריוו צו זיין פריינט יאַריג יעללעס און אים געבעטן אָפּשטעלן די האָלענדישע אויסגאַבע.

„איך בעט אייך דעריבער זייער ערנסט – האָט ער גע-שריבן דעם 17-טן פעברואַר 1671 – איר זאָלט זיך ערקונדיקן וועגן דעם און אויב עס איז נאָך מעגלעך – אָפּשטעלן דאָס דרוקן. דאָס איז נישט נאָר מיין בקשה, נאָר אויך די בקשה פון די פילע פריינט מיינע, וואָס וואָלטן נישט געוואָלט זען, אַז מיין בוך זאָל זיין פאַרבאָטן און עס וועט אָן ספק קומען דערצו, אויב מען וועט עס אַרויסגעבן אין דער האָלענדישער שפּראַך. איך בין איבערצייגט, אַז איר וועט צוליב טאָן סיי מיר און סיי דער זאַך גופא.”

יעללעס האָט דערפילט זיין בקשה. די האָלענדישע איבערזעצונג פון טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט איז דערשינען אַ סך יאָרן שפּעטער, ערשט נאָך ספּינאָזאַס טויט – אין 1693.

די קאַטאַסטראָפע איז נישט געקומען אַ דאַנק די פאָלע-מישע ספרים, נאָר אַ דאַנק דער לעבעדיקער טעטיקייט פון די פּראָווינציעלע קרייז-סינאָדן, וואָס האָבן אָנגעהויבן באַשיטן די צענטראַלע קירכנראַטן מיט באַשלוסן מחרים צו זיין און קאָנפיסקירן אַלע אַפּיקורסישע ווערק און צווישן זיי אויך דאָס „געפערלעכע בוך” – דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. שוין דעם 30 יוני 1670 באַשטימט דער אַמסטערדאַמער קירכנראַט אַנצונעמען שטרענגע מיטלען קעגן דעם טראַקטאַט. דאָס איז געשען אַ דאַנק אַ מסירה, וואָס עס איז אָנגעקומען פון אַ קרייז-סינאָד.

פון האַג, לײדען, אוטרעכט, דאָרטרעכט, געלדערן און אַנדערע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך געשאָטן שטרענגע

החלטות קעגן דעם טראַקטאַט. די דרום האָלענדישע סינאָדן האָבן אין יולי 1670 באַשלאָסן בעטן די „ברידער פּרעדיקאַנטן" צו העלפן אונטערדריקן אַלע „שעדלעכע, אַפּיקורסישע ביכער" און ספּעציעל „דאָס ערגסטע און גאָטלעסטערישע בוך, דעם טעאָ־לאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט".

מען האָט געוואָלט ווירקן אויף דעם מלוכה־פּענסיאָנאַר — יאָהאַן דע וויט — דעם אייגנטלעכן אינספּיראַטאָר פון טראַקטאַט, — אַז ער זאָל העלפן אונטערדריקן דאָס בוך.

אַלע בקשות, וואָס מען האָט צו אים געשיקט אין 1670 און 1671, מערסטנטייל פון די צפון און דרומדיקע טיילן פון האָלאַנד — זענען פּלומרשט פאַרלאָרן געגאַנגען — ווייל דע וויט איז געשטאַנען ביים מלוכה־רודער און נישט דערלאָזט צו קיין שום רדיפות און אויסדרוקן פון אומטאָלעראַנץ.

אַ חוץ דעם האָט ספּינאָזאַ געהאַט גוטע פּאַרטיידיקער צווישן די פּריינט זיינע, ווי הודדע, בורג א. א., וואָס האָבן פאַרנומען פּאַראַנטוואָרטלעכע שטעלעס אַלס מלוכה־באַאַמטע.

פון די אוניווערסיטעטן זענען געפלויגן מסירות צו די שטאָטישע מאַגיסטראַטן, אין וועלכע די פּראָפעסאָרן האָבן געבעטן פאַרניכטן דעם טראַקטאַט און גלייכצייטיק געוואָרנט פאַר אַ נייעם ספר, וואָס דערדאָזיקער ספּינאָזאַ האָט בדעה צו דרוקן „איבער גאָט און מענטשן־גייסט".

דעם 16־טן אַפּריל 1671 האָט דער האָלענדישער הויף שטרענג פאַרבאָטן צו דרוקן און צו פאַרקויפן דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט, ווייל, ווי עס איז צו זען פון די צוגע־שיקטע מוסטערן, אַנטהאַלט דאָס בוך אַ „מענגע אַפּיקורסישע געדאַנקען". אַלע אומגליקן אין לאַנד האָט מען צוגעשריבן דער פרייהייט פון דרוקן — אָבער די הויפּט־סיבה האָט מען געזוכט אין דער פראַנק־ און פרייער פאַרשפּרייטונג פון ספּינאָזאַס טראַקטאַט.

„דאָס העכסט גאָטלאָזע בוך, דער טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט, האָט גורם געווען דעם וווּקס פון הימלשרייענדיקע עבירות, דאָס לעסטערן גאָטס הייליקן נאָמען, חרמות, פאַלשע שבועות, חלול השבת, חילול הקדש, פאַראַכטונג פאַר רעליגיע, אונטערגאַנג פון טהרת המשפחה און אַזוי ווייטער" — אַזוי

האָט געשריבן דער אַמסטערדאַמער קרייז-סינאָד דעם 25-טן יולי 1672.

„צוליב דידאַזיקע און ענלעכע ספרים — האָבן געשריבן די זעלבע פרומע 'אַמסטערדאַמער — לאָזט גאָט אויף זיי אַראָפּ פון הימל דעם צאָרן, און די דונערן פון זיין כּעס גיסט ער אַלץ מער און מער אויס אויף אונזער פאָטערלאַנד.״

אַזעלכע פּעטיציעס און באַשלוסן האָבן סוף כּל סוף גע-מוזט ווירקן, אַז מען זאָל דעם „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט״ אינגאַנצן פאַרבאָטן.

געקומען איז דידאָזיקע גזירה ערשט אין דער צייט פון דער געזעלשאַפטלעכער רעאַקציע - נאָך דעם שרעקלעכן טויט פון ספּינאָזאָס באַשיצער — י אָ ה אַ ן ד ע וו י ט.

ביים רודער זענען שוין געשטאַנען די אָראַנזשיסטן — וואָס האָבן געהאַט זייער מאַכט צו פאַרדאַנקען די קירכנראַטלייט אין די שוואַרצע מאַנטלען, און כּדי זיך צו באַפעסטיקן און צופאָרן צום מאָנאַרכיסטישן ברעג זענען זיי געגאַנגען מיטן שטראָם פון דער פאַסטאָרן-פּאָליטיק.

דעם 19-טן יולי 1674, האָט דער נייער נאַמעסטניק וויל-העלם דער דריטער אַרויסגעגעבן דעם דעקרעט, וואָס די קירכנ-ראַטלייט האָבן אַזוי באַגערט. אין דעמדאָזיקן דעקרעט ווערט געוואָרנט קעגן דעם „שעדלעכן גיפט״ פון אַזעלכע ביכער ווי „די ביבליאָטעק פון די פּוילישע ברידער״ (Bibliotheca Fra-trum Polonorum), ה א ב ס „לויתן״, ד״ר ל ו ד וו י ק מ יי-ע ר ס „די פילאָזאָפיע פון אויסטייטשונג פון די הייליקע שריפטן״ און ספּעציעל קעגן דעם „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט״.

כּדי צו פאַרמיידן די טעותן, וואָס די נעמען אַליין קענען אַרויסרופן און ברענגען דערצו, אַז פרומע מענטשן זאָלן זיי קויפן — דאַרף מען אַזעלכע ביכער קודם כּל צענזורירן.

„עס ווערט להבא פאַרבאָטן אונטער אַ שטראָף אַלעמען און יעדערן באַזונדער דידאָזיקע אָדער ענלעכע ביכער צו דרוקן, פאַרשפּרייטן און צו פאַרקויפן דורך אַן אויסשטייג אָדער אויף אַן אַנדער אופן.״

מ יי נ ז מ א זאָגט, אַז דערדאָזיקער דעקרעט האָט קיין גרויס שאָדן נישט געקענט ברענגען — פּשוט דערפאַר, ווייל

דער טראַקטאַט האָט אַלעמאָל געהאַט די אַלטע דאַטע אויפֿן שער-בלאַט און מען האָט זיך געקענט אַלעמאָל רייניוואַשן מיטן תּירוץ, אַז עס איז געדרוקט געווען, איידער דער נאַמיעסטניק האָט אַרויסגעגעבן זיין דעקרעט.

און, אַז די מיינונג איז אַ גערעכטע, באַווייזן אַמבעסטן די פיר אויפלאַגן, וואָס האָבן זיך פאַרקויפט אין אַ קורצער צייט און זענען דערשינען אונטער פיקטיווע נעמען און מיט אַנדערע שער-בלעטער.

דער „גאָטלאָזער געדאַנק" פון ברוך ספינאָזאַ דרינגט אַריין אַלץ מער און מער, אָפן און פריי אין די מוחות פון האָלענדישן בירגער, — אַזוי קלאָגט זיך דער האַגער קירכנראַט אין זיין פעטיציע פון 21 יוני 1675. דערדאָזיקער קירכנראַט האָט אַרומגעצוימט ספינאָזאַן מיט אַ מחנה שפּיאָנען, וואָס פלעגן אינפאָרמירן וועגן אַלץ, וואָס ספינאָזאַ טוט און וועגן די אַלע מענטשן, וואָס קומען צו אים אויף אַ באַזוך.

ווען דער קירכנראַט האָט זיך דערוווּסט, אַז ספינאָזאַ גרייט צום דרוק אַ ניי ווערק, האָט ער באַפוילן אויסצוגעפינען ווען און ווו, — איבערגעבן וועגן דעם אַ געגנויעם באַריכט פאַר דער גלחים פאַרזאַמלונג, כדי מען זאָל קענען „האַנדלען לויט דער לאַגע פון דער זאַך". די געפאַר איז זייער גרויס און די הערן פון דעם האַגער קירכנראַט גלויבן, אַז יעדערער וועט פאַרשטיין, וואָס דאָס מיינט און העלפן אויסגעפינען די פאַרברעכער און אָפּשטעלן די געפאַר.

ווייזט אויס, אַז ספינאָזאַ האָט וועגן דעם געוווּסט — ווייל ער האָט באַשלאָסן פאָרן קיין אַמסטערדאַם און דאָרטן מיט דער הילף פון דעם רירעוודיקן, געטרייען און דורכגעטריבענעם ריאָוועַרטש אַרויסגעבן די „עטיק". ווען ער איז אָבער געקומען קיין אַמסטערדאַם (יולי 1675) האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף גרויסע שוועריקייטן און ער האָט געמוזט דעם פלאַן איינגאַנצן אויפגעבן.

„בעת איך האָב געהאַט בדעה דאָס בוך צו דרוקן — שרייבט ספינאָזאַ צו אָלדענבורגן — האָט זיך אומעטום דערהערט אַ קלאַנג, אַז עס געפינט זיך אין פרעס מיינס אַ ניי בוך וועגן גאָט — ווו איך זוך צו באַווייזן, — אַז עס איז נישטאָ קיין גאָט.

דערפון האָבן געוויסע טעאָלאָגן, וואָס האָבן דעמדאָזיקן קלאַנג אַרויסגערופן, זיך באַנוצט מיט דער געלעגנהייט, כּדי צו מסרן מיר ביי דעם פּרינץ פון אָראַניע און ביי די באַאַמטע. חוץ דעם האָבן די נאַרישע קאַרטעזיאַנער, וועלכע מען האָט חושד געווען, אַז זיי זענען גוט געשטימט צו מיר — זיך שטאַרק דערשראָקן און אָנגעהויבן צו שפּאָטן פון מיינע געדאַנקען און, ווערק— און זיי הערן דאָס נישט אויף צו טאָן ביז איצט.״

ספּינאָזאַ האָט דעריבער באַשלאָסן אויפגעבן די אויסגאַבע פון דער „עטיק״ — ווייל די לאַגע איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן ערגער און ער האָט נישט געוווסט וואָס צו אונטערנעמען.

די שטעלונג פון די קאַרטעזיאַנער צו ספּינאָזאַן אין יענער צייט שטימט איינגאַנצן מיט דער אינפאָרמאַציע פון לוקאַסן.

לוקאַס דערציילט, אַז די „אָנהענגער פון דעקאַרטן האָבן געטאָן אַלץ, וואָס זיי האָבן געקענט, כּדי צו זיך באַפרייען פון דער באַשולדיקונג, אַז זיי זענען אטעאיסטן און, כּדי דער בליץ זאָל פאַלן אויפן קאָפּ פון אונזער פילאָזאָף.״

„אָבער די רדיפות, וואָס די קאַרטעזיאַנער האָבן אַרויסגערופן קעגן ספּינאָזאַן — זאָגט דער זעלבער לוקאַס — און וואָס האָבן אָנגעהאַלטן כּל זמן ער האָט געלעבט — האָבן אים נישט געקענט מאַכן וואַקלדיק, נאָר זיי האָבן אים נאָך מער פאַרשטאַרקט אין זיין זוכן דעם אמת.״

אין אַזאַ אַטמאָספערע איז געווען אויסגעשלאָסן עפּעס צו טאָן. ספּינאָזאַ איז שוין געווען ערנסט קראַנק און האָט געמוזט אויף די פאָדערונגען פון זיינע דאָקטוירים זיך היטן פון אויפרעגונג און עגמת נפש.

עס האָט געמוזט קומען דער מלאך המות און צונעמען ביי די געטרייע תּלמידים דעם רבין — כּדי זיי זאָלן פעסט באַשליסן אים אַוועקשטעלן אַ נר תּמיד אין דער פאָרם פון דעם ספר, וואָס האָט אין זיך אַנטהאַלטן די איבערגעבליבענע כּתבים פון דעם איינזאַמען דענקער.

אויך דאַמאָלסט, — ווי מיר וועלן זען — איז דער גייסט זיינער געווען פאַרפאָלגט — אפשר מיט נאָך אַ גרעסערן צאָרן — ווי ביי זיין לעבן.

שבתי צבי

דער גרויסער שטורם, וואָס האָט צו יענער צייט אָנגע־רירט ביז אין די טיפסטע טיפעניש דאָס יידישע לעבן אין דער גאָרער וועלט — איז געווען די שבתי צבי־באַוועגונג.

אין אַן עפּאָכע — ווען די קריסטלעכע וועלט איז געווען איבערגעזעטיקט מיטן דאָגמאַטישן אינהאַלט פון דער קירך און האָט געזוכט פאַר זיך אַן אויסלייז אין כיליאַסטישע נביאות — און ווען די יידישע וועלט האָט אויף די חורבות פון די אויס־געשאָכטענע אוקראַינישע שטעטלעך אויסגעוויינט אין תפילות די בענקשאַפט נאָך אַ גואל — אין יענער צייט באַווייזט זיך אין מזרח די עקסטאַטישע געשטאַלט פון שבתי צבי.

אין ספינאָזאַס היים האָט דער מיסטיציזם דערגרייכט די העכסטע שטופע פון פאַרגליווערונג אין דער פאָרם פון דער פראַקטישער קבלה (קבלה מעשית). רייכע סוחרים, יידישע און קריסטלעכע, אָנגעזעטיקטע מאַטעריעל האָבן זיך אָנגעהויבן צו טובלען אין די מוטנע וואַסערן פון קאַבאַליסטישע נביאות און זוכן אַ גייסטיקן תיקון פאַר זייער שוין פעסט באַזאָרגטן ערדישן יש. די נביאות וועגן דעם אונטערגאַנג פון דער וועלט האָבן זיך פאַראַלעליזירט מיט די סודות־פולע ציפערן־רמזים פון אַ נייער דערלייזונג. די נעכטיקע קאַלווינער, היינט רעליגיעזע אַנאַרכיסטן — האָבן געפונען אַ בשותפותדיקן באָדן פאַר אַ נישט געצוימטער בענקשאַפט נאָך אַן אויסלייזונג מיט די נעכטיקע

מאַראַנען, הײַנט תרי"ג-מצוותדיקע פרומע ייִדן. ביידע האָבן פון דעמזעלבן ברונעם געשעפּט דידאָזיקע מיסטישע טראָפּנס, מיט וועלכע מען האָט זיך געמונטערט אין די יאָרן פון שטורמישן מבול, וואָס האָט פאַרגאָסן גרויסע אייראָפּעישע שטחים.

די גרויסע מגפה אין ענגלאַנד, די דרײַסיק-יאָריקע מלחמה אין מיטל-אייראָפּע, די גזירות ת"ח אין פּוילן, דער הונגער אין אַזיען — דאָס זענען אַלץ די קאַטאַסטראָפעס, וואָס האָבן געשפּייזט דעם פאַרחידושטן מענטשן — וואָס איז געשטאַנען הילפלאָז און צעטומלט אין דעם פאַרכישופטן ראָד פון כמעט אַפּאָקאַליפּטישע געשעענישן און האָט אומזיסט געקלאַפּט אין די שמאָלע טויערן פון שכל — כדי דאָרטן צו געפינען די טרייסטנדע תשובה אויף זײַנע בלוטיקע ספקות און יאושדיקע קשיות.

און גראָד אין האָלאַנד האָט דער מיסטיציזם געהאַט אַ ברייטן באָדן אונטער זיך. דאָרטן ווו דער סוחר איז זייער שנעל געקומען צו עשירות און האָט זיך איבערגעזעטיקט מיט געלט — דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן צו זוכן די סיבות פון זײַן שנעלער רײַכקייט און האָט אויף אַ רגע נישט געקענט אַ טראַכט טאָן, אַז ער און די גינסטיקע עקאָנאָמישע קאָניונקטור — זענען די איינציקע סיבות פון זײַן שנעלן רײַך ווערן. ער האָט זיך אָנגעהויבן צו זוכן מחוץ זיך, אין דער „באַשערטקייט" (פּרעדעסטינאַציע). וואָס איז פון גאָט אָנגעמערקט געוואָרן; איבערגעזעטיקט מיט מאַטעריעלע גיטער האָט ער זיך געווענדט צו די גייסטיקע און פאַר אַזעלכע האָט ער נישט געקענט האַלטן די קאַלטע לאָגיק פון יוריספּרודענץ אָדער די נאָך נישט צוגענגלעכע פאַר אים וועלט פון פיזיק און מאַטעמאַטיק — נאָר די וועלט, וואָס בינדט אַזוי מיסטעריעז צונויף זײַן שיקזאַל מיטן סוד פון גאָטס וועלט. עס איז דעריבער נישט קיין ווונדער, וואָס אין ספּינאָזאַס לאַנד האָט שבתי צבי דער נביא, וואָס איז פון די מיסטיקער כמעט ווי פאַראויסגעזען געוואָרן — געפונען זייער שנעל אַ לעבעדיקן אָפּקלאַנג און אַן אַלגעמיינעם אינטערעס.

די ידיעות, וואָס קומען אָן פון טערקיי קיין האָלאַנד עלעקטריזירן די ייִדן און די קריסטן. ייִדישע סוחרים, וואָס זענען געפאָרן אין די מזרח-לענדער, האָבן געשריבן צו זייערע

קינדער ענטוזיאַסטישע בריוו וועגן דעם משיח צדק און געהייסן אַלץ פאַרקויפן און גרייטן זיך אין וועג אַריין.

מיט גרויס יובל און מיט אַן אויסערגעוויינלעכער התלהבות האָט די אַמסטערדאַמער קהילה באַגריסט די אויפגייענדע גע־שטאַלט פון משיח. אין עקסטאַטישע טענץ האָט דער יידישער מקובל פון האָלאַנד אויסגעדריקט זיין שמחה און מיט תעניתים און תפילות האָט ער זי באַפעסטיקט.

טעג און נעכט האָבן די דרוקערייען געאַרבעט און גע־דרוקט סידורים אויף שפּאַניש, פּאָרטוגעזיש און העברעיש מיט נייע תפילות לכבוד שבתי צבי און מיט זיין בילד לעבן דעם בילד פון דוד המלך.

אין דער זיכערער דערוואַרטונג אויף אַ שנעלן צוריקקער קיין ארץ ישראל האָבן די פּאָרשטייער פון די קהילות אַריינגע־פירט יעדן שבת דאָס דוכנען פאַר די כהנים.

עס איז געקומען דער עולם התיקון און איסר און התיר האָבן פאַרלוירן די שליטה איבערן פאָלק ישראל אין האָלאַנד.

דעם 24טן אלול תכ"ו (1666) האָט די אַמסטערדאַמער קהילה אָוועקגעשיקט צו שבתי צבי אַ תחנונים־בריוו. דעמדאָזיקן בריוו האָבן צווישן אַנדערע אונטערגעשריבן אַזעלכע אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן פון דער יידישער קהילה, ווי ד"ר בנימין מוספיא, אַ מעדיקער און אַ פילאָלאָג, אַ מחבר פון אַ פּירוש צום „ערוך", אַ גוטער קענער פון גריכיש און לאַטיין, וואָס האָט זיך אויך פאַרנומען מיט אַלכעמיע, משה רפאל ב"ר יצחק אגילר, אויך אַ פילאָלאָג, דער חכם פון ספרדישער קהילה אין אַמסטערדאַם, אברהם הכהן פּימנטיל, אַ מחבר פון מאַטעמאַטישע און אַסטראָנאָמישע ווערק, ווי אויך דער רב און געלערנטער ר' יצחק נהר, ספּינאָזאָס אַ מיט־חבר פון „עץ חיים" — שפּעטער רב אין ליוואָרנע.

אין דעמדאָזיקן בקשה־בריוו האָבן די שטאָלצע פּרנסים, די תלמידי חכמים פון אַמסטערדאַם זיך געבעטן, אַז שבתי צבי זאָל זיי נישט פאַרלאָזן און זיך נישט אָפּקערן פון זיי און ווייזן דעם וועג אויף וועלכן זיי דאַרפן גיין און די מעשים, וואָס זיי דאַרפן אויספירן. זיי בעטן אויך צו ענטפערן — ווי לאַנג

וועט זיי אויסקומען צו וואַרטן אויף יענעם טאָג — ווען די פּאַרטריבענע וועלן צוזאַמענגעקליבן ווערן.

„און מיר אַלע בוקן זיך און קניען פאַרן כסא הכבוד פון אונזער קעניג — שרייבן די אַמסטערדאַמער תּלמידי-חכמים — און טוען תּפילה פאַר דעם, וואָס וווינט אין הימל, אַז ער זאָל צואײַלן דאָס קומען (פון דער גאולה) און זאָל פאַרשטאַרקן די פּראַקטיקע מלוכה פון אונזער האַר אויפן הייליקן באַרג אין ירושלים און געלויבט זאָל זיין זיין נאָמען צום גונסטן פון אונזער מלוכה".

דעמדאָזיקן אויפרוף האָבן זיי געשיקט צו שבתי צבי דורך דעם חכם ר' יצחק נהר, וואָס איז געפאָרן ספּעציעל קיין טערקיי. ר' יצחק נהר האָט אָבער קיינמאָל שבתי צבין דעם דאָקומענט נישט איבערגעגעבן, ווייל אינצווישן איז געקומען די ידיעה פון שבתי צבים שמד. אַן אַנדערן אויפרוף-בריוו צו שבתי צבי האָבן אַרויסגעגעבן 26 אָנגעזעענע ספרדישע יידן אין אַמסטערדאַם, מערסטנטייל פון מאַראַנישער אָפּשטאַמונג; צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען ברוך דאַקאָסטאַ.

גאַנץ אייראָפּע האָט געקוקט אויף אַמסטערדאַם — ווי אויף דעם אמתן קוואַל פון ידיעות וועגן שבתי צבי. כּל זמן מען האָט דאָרט געטאַנצט דעם ריקוד של משיח — האָט מען אומעטום געגלויבט אין דער געזאַלבטקייט פון דעם סמירנער מקובל.

אין דייטשלאַנד האָט מען זיך דורך די אויערן פון האָלאַנד צוגעהערט צו דעם, וואָס טוט זיך אין מזרח. דער זייער שטאַרק גענייגטער צו שבתי צבי, דער בעל „חות יאיר", ר' חיים בכרך, וואָס איז דאַמאָלסט געזעסן אויף דעם כּסא הרבנות אין וואָרמס — האָט געהאַט אין אַמסטערדאַם אַ ספּעציעלן קאָרעספּאָנדענט אין דער פּערזאָן פון דעם רב פון דער אשכּנזישער קהילה ר' אייזיק דעגענגען — וואָס פלעגט אים יעדן טאָג שיקן ידיעות וועגן דער שבתי צבי באַוועגונג.

סעפּטעמבער 1667 איז געקומען קיין אַמסטערדאַם שבתי רפאל, דער פלאַמענדיקער פּראָפּאַגאַטאָר פון שבתי צבי. ער האָט געהאַלטן אַ דרשה אין דער שול פון די אשכּנזים — שוין צו יענער צייט, ווען די מערהייט פון די ספרדים האָט זיך אויסגעניכטערט און האָט אָנגעהויבן צו באַקעמפן און צו רודפן

די אָנהענגער פון שבתי צבי. שבתי רפאל האָט געמוזט אין אַ חודש אַרום פאַרלאָזן די שטאָט — און דאָס איז געווען אַ סימן, אַז עס קומט אַ רעאַקציע קעגן דער באַוועגונג — אַלס אַ רעזולטאַט פון אַ ביטערער אַנטוישונג. ביז די אַנטוישונג איז אָבער רייף געוואָרן, האָט גענומען אַ לאַנגע צייט, אפילו נאָך דעם, ווי שבתי צבי האָט אָנגעטאָן דעם מאַהאָמעדאַנישן טורבאַן.

אַ האָלענדיש-יידישער היסטאָריקער, אָפּשאַצנדיק די ראָלע פון די אַמסטערדאַמער יידן אין דער שבתי צבי באַוועגונג, זאָגט צווישן אַנדערע פאָלגנדעס:

„די גרויסע צאָל פון זיינע (ד. ה. שבתי צביס) אָנהענגער צווישן די ספרדישע יידן אין אַמסטערדאַם, דאַרף מען קודם כל צושרייבן דעם פאַקט, וואָס משיח איז פאַר זיי געווען די פאַרקערפּערונג פון אַ נאַציאָנאַלער און רעליגיעזער דערוואַכונג... ער וועט דאָס יידישע פאָלק אַרויספירן פון זיין סאָציאַלער קנעכטשאַפט צו דער פּאָליטישער פרייהייט און סאָציאַלער זעלבשטענדיקייט און אַ גייסטיקן נאַציאָנאַלן לעבן אין לאַנד פון די אבות“ (דאַ סילוואַ ראָזאַ).

דאָס איז געווען דער אידעאָלאָגישער הינטערגרונט פון דעם, וואָס די גייסטיקע און אויך די פינאַנציעלע אַריסטאָקראַטיע איז, לויט דער מיינונג פון דעמדאָזיקן היסטאָריקער, מיטגעריסן געוואָרן פון דער באַוועגונג.

און אפילו דאַן, ווען שבתי צבי איז באַגאַנגען אַ פאַראַט און האָט זיך אונטערגעגעבן דעם סולטאַן — האָט מען אין אַמסטערדאַם נישט געוואָלט גלויבן, אַז משיח בן דוד איז אַ פאַררעטער.

שפּעטער, ווען מען האָט זיך סוף כל סוף איבערגעצייגט, אַז דאָס איז אמת, האָט מען נאָך יאָרן לאַנג געמאַכט אַן אָנשטעל אַז מען איז איבערצייגט אין זיין אמתער שליחות, ווייל מען האָט זיך פשוט געשעמט — און זיך געשראָקן, אַז די וועלט זאָל זיך פון זיי נישט אויסלאַכן.

„אַזוי ווי אין שטורם-נעכט אויף אַ ים קלאַפּן פאַרויס די כוואַליעס צו די ליכט-טורעמס (כדי זיי צו פאַרטונקלען) — אַזוי זענען די קלאָרסטע קעפּ פאַרטונקלט געוואָרן אין יענעם שרעקלעכן גייסטיקן אויפברויז“.

אזוי כאַראַקטעריזירט די שבתי צבי באַוועגונג אַ דייטש-יידישער היסטאָריקער (דוד קויפמאַן).

איז דער קלאָרער קאָפּ פון ברוך ספינאָזאַ אויך פאַרטונקלט געוואָרן?

עס איז געווען אוממעגלעך פאַר אַזאַ מענטשן ווי ספינאָזאַ, נישט צו פאַרפאָלגן די גרויסע באַוועגונג, וואָס איז געווען פאַר אַ געוויסע צייט כמעט דער צענטראַלער פונקט אין יידישן לעבן פון האָלאַנד, און מען וואָלט געקענט אפילו זאָגן — אַז אויך אין דעם נישט יידישן...

די גרויסע צאָל האָלענדישע פלוגשריפטן, וואָס זענען צו יענער צייט דערשינען האָבן אָן ספק אַרויסגערופן ספינאָזאַס אינטערעס. דער פאַקט, וואָס זיי פעלן אין ספינאָזאַס רשימה פון ביכער, באַווייזט נאָך גאָרנישט — ווייל מיר זענען פאַרט נישט זיכער, אַז דידאָזיקע רשימה שטעלט פאַר מיט זיך די גאַנצע ביבליאָטעק זיינע.

אויב מען האָט ספינאָזאַן פון אַלע זייטן צוגעשיקט די נייעסטע ביכער און ספרים — איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז די שבתי צבי ליטעראַטור פלעגט אים צוגעשיקט ווערן און דורך זיי האָט ער זיך געקענט באַקענען מיט דער פערזענלעכקייט פון שבתי צבי דעם מערקווירדיקן מיטצייטלער זיינעם.

אין אוטרעכט איז אין 1666 אַרויס אויף האָלענדיש אַ בראָשור פון אַ געוויסן אנדרעאס עסעזיוס א. נ. „דער הייליזאַמער באַריכט און טרייסט פאַר די יידן צו דער געלעגנהייט פון דעם כלומרשטן משיח"...

אין אַמסטערדאַם איז אין דעם זעלבן יאָר דערשינען אַ „זייער פולקאָמע" באַשרייבונג פון דעם לעבן און באַרוף פון דעם יידישן משיח. מיט אַ יאָר פריער איז אין דעם זעלבן אַמסטערדאַם אַרויס אַ ביכל וועגן דעם „ערוואַרטעטן יידישן משיח".

קענען, אַ האָלענדישער פרעדיקער אין סמירנע — אַן עדות פון שבתי צבים טעטיקייט, האָט אינפאָרמירט זיינע לאַנדס-

לייט וועגן אים און זײַן באַוועגונג פריער אין אַ טאָן פון צוטרוי; און ערשט שפּעטער נאָך דער קאַטאַסטראָפע האָט ער אים פאַר־געשטעלט אין אַ נעגאַטיווער ליכט. אין יאָר 1669 האָט ער אַרויסגעגעבן אין אַמסטערדאַם אַ פולן באַריכט א. נ. „אומזיסטע האָפנונגען פון די יידן אויף זייער משיח".

צווישן די שבתי צביניקעס אין אַמסטערדאַם זענען געווען אַ סך אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן, ווי הרב יצחק אבוהב, דער רייכער סוחר אברהם פּערייראָ און אויך שפּינאָזאַס שול־חבר, דער שוין דערמאָנטער ד"ר יצחק נהר.

וועגן דעם האָט שפּינאָזאַ וואַרשיינלעך געהאַט די בעסטע ידיעות. און דעריבער ווען אָלדענבורג האָט אים אין אַ בריוו פון 8־טן דעצעמבער 1665 אָנגעפרעגט מכוח שבתי צבי — איז די פראַגע פאַר אים נישט געווען קיין אומדערוואַרטעטע. אין דעם־דאָזיקן בריוו האָט אָלדענבורג, באַרירנדיק די פּאָליטישע געשעע־נישן פון יענער צייט, געשריבן וועגן שבתי צבי.

„אַלע רעדן דאָ וועגן די שמועות, אַז יידן ווילן זיך נאָך צוויי טויזנט יאָר פון גלות איצט אומקערן אין זייער פאָטערלאַנד. ווייניק מענטשן גלויבן אין דעם; אָבער אַ סך ווינטשן זיך דאָס. וואָס האָט איר געהערט וועגן דעם און וואָס דענקט איר? דאָס וועט איר אייער פריינט מיטטיילן. איך פון מיין זייט קען אין דעם אַזוי לאַנג נישט גלויבן, כל זמן איך וועל נישט באַקומען אַ באַריכט פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל גופא, פון מענטשן, וואָס פאַרדינען דעם צוטרוי, און זענען מיט דעם ענין באַקאַנט. איך וואָלט גע־וואָלט וויסן, וואָס האָבן די אַמסטערדאַמער יידן דערפון געהערט און וואָס פאַר אַן איינדרוק האָט די דאָזיקע ידיעה אויף זיי גע־מאַכט? אויב די ידיעה זאָל זיך באַשטעטיקן — דאַן זאָגט זי דאָך אָן זייער וויכטיקע ענדערונגען".

ווי עס איז דערפון צו זען, האָט אָלדענבורג, פונקט ווי אַ סך אַנדערע קריסטן — געגלויבט, אַז דאָ קומט פאַר אַ גרויסער פאַקט, וואָס וועט ברענגען וויכטיקע ענדערונגען.

ליידער פעלט אונז שפּינאָזאַס תשובה. עס איז מעגלעך, אַז ער האָט בכלל נישט געענטפערט און נישט דווקא אויף דער־דאָזיקער דרך־אגבדיקער אָנפראַגע — נאָר אויף דעם גאַנצן בריוו בכלל. ווייל דערדאָזיקער בריוו איז דער לעצטער פון דער

ערשטער תקופה פון זייער בריוו-אויסטויש. צען יאָר האָבן זיי צו זיך נישט געשריבן. און ווען אין אויגוסט 1675 האָט ספּינאָזאַ באַקומען אין האַג אָלדענבורגס אַ בריוו — איז שוין דער חלום פון שבתי צבי לאַנג צערונען געוואָרן און מען האָט שוין וועגן דעם נישט גערעדט.

אָבער אין ליכט פון ספּינאָזאַס געדאַנקען איבער דער יידישער מלוכה אין זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט" — לאָזט זיך מער אָדער ווייניקער פעסטשטעלן, וואָס ספּינאָזאַ האָט געקענט ענטפערן וועגן דעם דעם אַל-ווייסנדן אָלדענבורג.

אין דריטן קאַפּיטל פון דעם טראַקטאַט זאָגט ספּינאָזאַ — אַז די יידן האָבן זיך אויפגעהיט אין משך פון אַזאַ לאַנגן גלות-לעבן נאָר דערפאַר, וואָס זיי האָבן אָפּגעהיט אַלע אויסערלעכע מנהגים, וואָס אַנדערע פעלקער האָבן זיי נישט, און די הויפּט-זאַך, אַ דאַנק דער ברית-מילה, וואָס זיי היטן אָפּ זייער שטאַרק.

די ברית-מילה האַלט ספּינאָזאַ פאַר אַזאַ וויכטיקן פאַקטאָר, אַז דידאָזיקע מצווה איז אַליין בכוח צו פאַרזיכערן די אייביקע עקזיסטענץ פון יידישן פאָלק. דאָך גלויבט ער — אַז די יידן, „אויב זיי וועלן נישט ווערן דעגענערירט אונטער דעם איינפלוס פון די עיקרים פון זייער אמונה" — וועלן נאָך אַמאָל צוריק אויפבויען זייער מלוכה און „גאָט וועט זיי אויפסניי אויסוויילן". ווייל דער גורל פון מענטשן בייט זיך און מען קען קיינמאָל נישט פאָראויסזאָגן, וואָס וועט פּאַסירן!

די מנהגים, וואָס האָבן זיך אַנטוויקלט און באַפעסטיקט ביי די יידן אין משך פון דורות — זענען נישט נאָר צוליב רעליגיעזע אויפגאַבן — נאָר זיי האָבן אויך פאַרזיכערט דעם פאָלק די מאַטעריעלע עקזיסטענץ.

צו יענער צייט — ווען עס האָט עקזיסטירט די יידישע מלוכה — זענען דידאָזיקע דינים און מנהגים געווען נויטיק — ווייל זיי האָבן גליקלעך געמאַכט די מענטשן.

אין דער אַמאָליקער יידישער מלוכה האָט גאָט אַליין געהערשט איבער די יידן און דערפאַר האָט מען מיט רעכט גערופן די מלוכה — מלכות שמים און גאָט האָט זיך גערופן מלך ישראל; דעריבער איז פאַרשטענדלעך, אַז די שונאים פון ישראל זענען געווען אויך די שונאים פון גאָט און די, וואָס האָבן געוואָלט פאַרכאַפּן די מאַכט,

זענען געווען באַשולדיקט אין חילול השם — ווייל די דינים פון דער מלוכה זענען געווען אנערקענט פאַר גאָטס דינים. דעריבער זענען משהס געזעצן — נישט מער ווי פאַרפליכטונגען, וואָס זענען אַרויפגעצוווּנגען געוואָרן אויף דעם יידישן פאָלק. אָנשטאָט ויסן וועגן גאָט, האָט משה געלערנט געהאָרכזאַמקייט צו גאָט.

ווער עס האָט פאַראָטן די אמונה האָט מיט דעם אויך פאַראָטן די מלוכה; דער רעליגיעזער כופר איז אין דערזעלבער צייט אויך דער פאָליטישער כופר. דעריבער קען מען זאָגן, אַז די יידישע מלוכה איז געווען אַ טעאָקראַטישער שטאַט — ווייל קיין אַנדערער געזעץ האָט דאָרטן נישט פאַרפליכטעט אַחוץ דעם געזעץ, וואָס גאָט האָט מגלה געווען פאַר זיין פאָלק.

און ווייל די יידן זענען געווען דערצויגן אין גייסט פון גאָטספאָרכטיקייט, דעריבער איז זייער ליבע צום פאָטערלאַנד געווען נישט קיין געוויינטלעכע ליבע, נאָר אַ מורא פאַר גאָט. גלייכצייטיק האָט זיך אויסגעאַרבעט, אַדאַנק די געזעצן, וואָס זענען באַשאַפן געוואָרן פאַר די יידן, אַ שטאַרקע ליבע צו פרייהייט אין די ראַמען פון דער אייגענער מלוכה — און דער-פאַר האָבן יידן קיינמאָל נישט געקענט לאַנג אויסהאַלטן אונטער אַ פרעמדער הערשאַפט. נישט אומזיסט רופט אָן עזרא ירושלים אַ בונטאַרישע שטאָט. יידן איז געווען עקאָנאָמיש זייער גוט אין זייער לאַנד, — שלעכט אין דער פרעמד — ווייל דאָרטן האָט אויף זיי געלויערט רדיפה און שאַנד.

די יידן זענען פאַרהאַסט — ווייל זיי לעבן זיך אויס אין אַ רעליגיע, וואָס איז נאַציאָנאַל און איז לויט איר טיפסטן וועזן פיינטלעך צום קריסטנטום.

ספינאָזאַ זאָגט פאַר דעם אונטערגאַנג פון דער יידישער רעליגיע אין גלות — ווייל דאָ איז זי נאָר רעליגיע, וואָס האַלט זיך אויף עיקרים און דינים פון דער אַמאָליקער יידי-שער מלוכה.

נאָר אין דער יידישער מלוכה קען זיך די רעליגיע אויס-לעבן — ווייל דאַמאָלסט איז דאָס נישט נאָר רעליגיע, דאָגמע נאָר אויך פאָליטישע רעכט, נאַציאָנאַלע קאָנסטיטוציע.

אָבער — זאָגט ספינאָזאַ — „הגם די יידישע מלובה וואָלט געקענט ווערן אַ פעסטע אויף אייביק, דאָך לאָזט זיך שוין נישט

מער זי נאָכמאַכן און דאָס איז אויך נישט ווינטשנסווערט".

דעריבער איז דער גורל פון די יידן אַ טראַגישער: זיי לעבן זיך אויס אין אַ רעליגיע, וואָס איז גלייכצייטיק נאַציאָ-נאַלער, שטאַטלעכער קאָדעקס, און מיט אירע מנהגים טיילן זיך די יידן אָפּ פון די אַרומיקע פעלקער. די נאַטור קען נישט קיין ווונדער; קיין יידישע מלוכה וועט נישט אויפגעבויט ווערן!

אַזוי האָט באַדאַרפט ענטפערן ספּינאָזאַ אין הסכם מיט זיין נישט אַלעמאָל קלאָרן צוגאַנג צום יידנטום אין זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט".

ער האָט אַזוי געקענט ענטפערן; ער איז אָבער נישט געווען בכח די פראַגע צו פאַרענטפערן.

שבת נחמו שנת תל"ה (3 אויגוסט 1675) איז מיט גרויס פּאַראַד פאָרגעקומען אין אַמסטערדאַם דער חנוכת הבית פון דער בייער ספרדישער שול.

די יידישע עדה אין אַמסטערדאַם איז מיט דער צייט אַזוי אויסגעוואַקסן — אַז זי האָט שוין געציילט 4000 משפחות.

דידאַזיקע פייערונג פון דער שול, וואָס מען האָט אַ נאָמען געגעבן „תלמוד תורה" איז געווען איינע פון די אימפּאָ-זאַנטסטע — וואָס אין האָלאַנד האָט מען ווען עס איז ביי יידן געזען.

אין לשון-קודשדיקע, שפּאַנישע און אפילו האָלענדישע גראַמען האָט מען באַזונגען איר פּראַכט און מיט גרויס שמחה האָט מען זיך פאַרטיפט אין אייגענעם עבר, דווקא דאָ, אין גלות, ווו דאָס יידישע לעבן האָט געבליט — ווו תורה און פּרנסה איז געגאַנגען יד-אחת.

צו יענער צייט ווײַלט ספּינאָזאַ אין אַמסטערדאַם; ער איז אַהין געקומען מיט דעם באַשלוס צו דרוקן זיין „עטיק".

האָט ער זיך צוגעקוקט צו דערדאָזיקער פייערונג? האָט ער געהערט די קאַנטאַטעס געזונגען פונם חזן און די משוררים אין דער קלינגענדיקער ספרדישער חברה? האָט ער זיך צוגע-הערט צום פּאַטאָס פון גלויבן, וואָס האָט געשפּאַרט פון די

פייערדיקע דרשות פון די מטיפים און דרשנים? פאַרעקשנט שווייגן די קוועלן.

אויב ער האָט זיך אָבער יאָ צוגעהערט, — צי האָט ער נישט אַ טראַכט געטאָן, אַז נישט אַלץ, וואָס זיין געניאַלער מח האָט געטראַכט וועגן יידן און זייער צוקונפט — איז ריכטיק און וועט מקוים ווערן?

שבתי צבי איז שוין פאַרגעסן און די האָפענונג איז ערגיץ צערונען געוואָרן.

און אויף די חורבות פון דער משיחישער אַנטוישונג האָט זיך צעהילכט דער „שיר תהילה" לכבוד דעם חנוכת הבית פון אַ נייער שול אין „ניי-ירושלים".

די געהײמע נסיעה

אָנפאַנג 1672 האָט די פראַנצויזישע אַרמיי מיט לײכטע נצחונות פאַרנומען אַ פּאָר האָלענדישע פּראָווינצן. דידאָזיקע מפּלה פון דער האָלענדישער אַרמיי האָט געגעבן דעם אימפּולס די אָראַנזשיסטן צו קעמפן פאַר אַ קאָנצענטראַציע פון דער מאַכט אין זײערע הענט. ספּינאָזאַס פּראָטעקטאָר, יאָהאַן דע וויט, איז געפאַלן אַ קרבן פון דעם המונס דעמאַגאָגישע באַשולדיקונג, אַז דאָס האָט מען אים צו פאַרדאַנקען די אָנוועזנהייט פון דעם שונאס סאָלדאַטן אין דעם פרײהײטלעכן האָלאַנד.

די אָראַנזשיסטן זענען אָבער אויך געווען שוואַך און נישט געקענט שאַפן אַזאַ שנעלן און קאָלעקטיוון כח פון ווידערשטאַנד — וואָס זאָל אַרויסשטויסן די פראַנצויזן פון האָלאַנד.

די גאַנצע אוטרעכטער געגנט איז געווען אין די הענט פון דער פראַנצויזישער אַרמיי אונטער דער הויפּט־הנהגה פון פּ י ר ש ט ק אָ נ ד ע. מען האָט זיך פאַרקוואַטירט אין אוטרעכט און זיך געגרייט צו אַ שטורם אויף דער הויפּטשטאָט.

די לאַגע פון די האָלענדער איז געווען זײער אַ שווערע. מען האָט זיך אַרומגעקוקט, אַז מיט גבורה וועט מען דעם שונא נישט באַזיגן און מען מוז זיך נעמען צו אַנדערע מיטלען; אפשר וועט זיך לאָזן פירן דיפּלאָמאַטישע אונטערהאַנדלונגען מיט דעם קעגנער, קומען צו אַ פשרה און אויף אַזאַ אופן אויסמײדן אַ ווײטערדיקע מלחמה, אַ ענין וואָס איז בכלל נישט געווען צום האַרצן דעם האָלענדישן סוחרים־פאָלק.

האָט מען זיך דערמאָנט, אַז דער הויפּט־קאָמענדאַנט. דער פּירשט קאַנדע איז נישט נאָר אַ סטראַטעגיקער. נאָר אויך אַ פילאָזאָפירנדער דילעטאַנט. ער האָט זיך אַ סך אָפּגעגעבן מיט ווינסנשאַפטלעכע ענינים, געווען גוט באַפריינדעט מיט מאָליער, לאַפאַנטען, געשטיצט שרייבער און קינסטלער און אַפילו פאַרקערט מיט די „פרייגייסטער" און די טעיִסטן. אין זיין סביבה האָבן זיך אַלעמאָל געפונען די פאָרשטייער פון קינסטלער־וועלט און אַפילו יידן זענען געווען צוגעלאָזט אין זיין געזעלשאַפט; פאַר יענער צייט — אַ באַווייז פון ליבעראַליזם, בפרט אַז קאָנדע איז געווען אַ מיטגליד פון דער קעניגלעכער משפחה.

דערדאָזיקער מיליטאַריסט־געלערנטער האָט וואַרשיינלעך געהערט פון ספּינאָזאַן און זייענדיק נישט ווייט פון האַג, ווו דער פילאָזאָף האָט געוווינט — איז געווען גאָר פאַרשטענדלעך דער ווילן צו זען און צו שמועסן מיט אַזאַ באַרימטן געלערנטן, ווי דער אַמסטערדאַמער גלעזער־שלייפער.

אויך האָט דער צווייטער צד, וואָס איז גאָר מעגלעך, געוואָלט אויסנוצן ספּינאָזאַן, ער זאָל אין אַ באַגעגעניש מיט דעם אָנפירער פון דער פיינטלעכער אַרמיי, וואָס דראָט צו פאַרכאַפּן גאַנץ האָלאַנד — באַשיצן זיין פאַטערלאַנד קעגן דער אינוואַזיע און זאָל אויספועלן גינסטיקע באַדינגונגען פאַר אַ באַלדיקן שלום צווישן האָלאַנד און פראַנקרייך.

דאָס איז דער וואַרשיינלעכער פּאָליטישער הינטערגרונט פון דער געהיימער נסיעה, וואָס ברוך עספּינאָזאַ האָט אונטערגענומען אין פיינדס לאַגער.

אין דערדאָזיקער מערקווירדיקער רייזע פיגורירט אַ פאַר־מיטלער — ווער מענס נאָמען און אויך אייגנאַרטיקע קאַריערע זאָל דאָ געשילדערט ווערן.

דאָס איז דער שווייצאַר פון געבורט און אינטערנאַציאָנאַליסט לויט נייגונגען — זשאַן באַפּטיסט סטופּ (Jean Baptiste Stouppe). ער איז געבוירן געוואָרן אין דער שווייץ אין יאָר 1620. ער האָט געשטודירט טעאָלאָגיע. דאַן אַוועק קיין ענגלאַנד און געווען פאַר אַ לענגערע צייט אַ פּרע־דיקער אין דער וואַלאָנישער געמיינדע אין לאָנדאָן. בשעת קראָמוועלס ממשלה האָט מען אים אויסגענוצט פאַר פאַרשיידענע

פאָליטישע שליחותן. נאָכן פאַלן פון דער ענגלישער **רעפובליק** און דער רעסטאַווירונג פון דער מאָנאַרכיע איז ס ט ו פ **געווען** געצוווּנגען צו פאַרלאָזן ענגלאַנד. ער באַזעצט זיך אין פראַנקרייך, גט זיך אָפּ מיט דער מאַדאַם טעאָלאָגיע און פאַרקנסט זיך מיטן שווערדל. זיין ברודער איז געווען אַ פראַנצויזישער פּולקאָווניק און אין זיין זכות ווערט דער עקס־טעאָלאָג — אַן אָפיציר. ווייזט זיך אויס, אַז דער נייער מאַרסישער פעלד פון זיין טעטיקייט איז אים זייער געווען צום הארצן — ווייל ער פילט זיך גאָר גוט אין דער אַטמאָספערע פון סאָלדאַטעסקאַ און אין שלאַכטן ווייזט ער אַרויס זאָרגלאָזע בראַוווּר, חוצפה און ליבע פאַר ריזיקאַלישקייט.

צוזאַמען מיט פ י ר ש ט ק אָ נ ד ע ס אַרמיי געפינען מיר אים אין האָלאַנד. אין יולי 1672 באַגעגענען מיר דעם אָפיציר סטופ (ער איז שוין דאַמאָלסט אויך אַ פּולקאָווניק) אין דער שטאָט אוטרעכט.

אין דערדאָזיקער שטאָט איז געווען די שטענדיקע דירה פון גענעראַל־שטאַב מיטן פירשט קאָנדע בראש. אָנפאַנג 1673 קומט דער פירשט מיט זיינע זין קיין אוטרעכט און דער דיפּלאָמאַטישער סטופ גיט לכבוד אים אַ מאָלצייט ביי זיך אין הויז — אַ באַווייז, אַז ער איז געווען אַ אָנגעזעענער מיליטער־מאַן אין דער פראַנצויזישער אַרמיי.

דערווייל פאַרגייט די צייט אין זיסלעך־לאַנגווייליקן מילי־טערישן „דאָלטשע פאַר ניענטע" — וואָס דריקט זיך אויס אין אימפּראָוויזירטע באַנקעטן און פלומרשטע סטראַטעגישע שטודיען און אויף די ראַנדן פון דידאָזיקע פליכטלאָזע פליכטן און פליכ־טעלעך, שפּילן זיך יונגע בלוטן אין מעטעאָרישע ליבעס, באַווירצט מיט אַ וויץ פון ר א ב ל ע און באַצוקערט מיט אַ פּאַסטאָראַל־ליד פון אַ בואַלאָ... די איינגעזויערטע בלוטן פון די „עלטערע" אָפיצירן ווענדן אָן זייער ענערגיע אין דער ריכטונג פון סטראַ־טעגישע פאָרשונגען אָדער סתם ליטעראַרישע „ליבהאָבעריי". פ ו ל ק אָ ו נ י ק ס ט ו פ האָט זיך דאַמאָלסט איבערגעגעבן אין רשות פון „וויסנשאַפט". ער האָט געשטודירט דעם „כאַראַק־טער" און די רעליגיע פון האָלענדישן פאָלק. אינספּירירט האָט אים צו דערדאָזיקער אַרבעט אַן אומדערוואַרטעטער בריוו פון זיינעם אַ פריינט, אַ פּאַסטאָר פון בערן.

דערדאָזיקער פאַסטאָר האָט אין אַ בריוו געטאַדלט ס ט ו פּ ן — אַלמאַי ער אַליין, זייענדיק אַ פּראָטעסטאַנט, קעמפט אין אַ קאַטוילישע אַרמיי קעגן די פּראָטעסטאַנטן? ס ט ו פּ ן האָט דער פראַגע־פאָרוואורף אַ שטאָך געטאָן. ער האָט זיך תיכף אַוועק־געזעצט און אָנגעשריבן זיין פריינט אַ בריוו־חיבור א. נ. „די רעליגיע פון די האָלענדער, פּרעזענטירט אין אַ רייע בריוו, געשריבן פון אַן אָפיציר פון דער קעניגלעכער אַרמיי צום פּאַסטאָר און פּראָפעסאָר פאַר טעאָלאָגיע אין בערן".

דערדאָזיקער טשעקאַוועער חיבור באַשטייט פון זעקס בריוו, וואָס זענען פאַרפאַסט געוואָרן אין משך פון 17 טעג (פון 2 ביז 19 מאַי 1673).

אין דידאָזיקע בריוו ווייזט סטופּ אָן, אַז אין האָלאַנד איז פאַראַן אַזויפיל סעקטעס און רעליגיעזע קהילות, אַז עס איז פשוט אוממעגלעך צו רעדן וועגן אַ פּראָטעסטאַנטיזם אין האָלאַנד — אַלס וועגן אַ הערשנדיקער אמונה.

סטופּ האַלט, אַז די אמתע רעליגיע פון די האָלענדער איז דער... געלדזאַק. האָלענדישע באַאַמטע, וואָס דינען אין דער אָסט־איינדישער קאָמפּאַניע אין יאַפּאַן, באַהאַלטן זייער קריסטלעכקייט, ווייל דאָס קען זיי שאָדן צו די געשעפטן. האָבן דען די האָלענדער נישט געקעמפט קעגן די ענגלענדער, וואָס זענען דאָך אויך פּראָטעסטאַנטן?

ווען האָט סטופּ געהאַט די מעגלעכקייט אָנצוזאַמלען אַזויפיל ידיעות וועגן האָלאַנד און אַפילו זיך באַקענען מיט די האָלענדישע היסטאָריקער? — דאָס איז אַ וויכטיקע פראַגע. ווייסן מיר אָבער, אַז אין אוטרעכט האָט פּראַקטיצירט דער שוין דערמאָנטער ד"ר ו ו ע ל ט ה ו י ז ן, וואָס האָט אַפילו באַגריסט מיט ברויט און זאַלץ דעם זיגרייכן פירשט דע קאָנדע. עס איז דאָך אויסגעשלאָסן, אַז דער נייגעריקער סטופּ זאָל נישט זיין אַ בן־בית ביי דעם דאָקטאָר — בפרט אין אַ צייט פון אַ לאַנגווייליקער, מאָנאָטאָנער אָקופּאַציע־צייט, ווען מען זוכט פאַרבינדן באַקאַנטשאַפטן. קענען מיר מיט דער פולסטער זיכערקייט באַשטימען, אַז פון דעמדאָזיקן פרינציפּיעלן באַקעמפער פון ספּינאָזאַן האָט זיך סטופּ דערוווּסט אַ סך זאַכן וועגן האָלאַנד בכלל און וועגן ברוך ספּינאָזאַ בפרט.

און אַט איז די טשעקאַווע אינפאָרמאַציע וואָס דערדאָזיקער עקס־טעאָלאָג, פּאָלקאָוניק סטופּ, ברענגט וועגן אונזער פילאָזאָף.

„איך גלויב, אַז נישט אַלע אמונות פון דעמדאָזיקן לאַנד וואָלטן געוועז פון מיר אויסגערעכנט — ווען איך וואָלט צו אייך נישט גערעדט אויך וועגן איינעם אַ באַרימטן און גע־לערנטן מאַן — וואָס האָט, ווי מען האָט מיך פאַרזיכערט, אַ גרויסע צאָל אָנהענגער, וואָס זענען פון דעם זעלבן גלויבן וואָס ער. ער איז אַ געבוירענער ייד, און הייסט ספּינאָזאַ. ער האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט פון דעם יידישן גלויבן — האָט אָבער אויך נישט אָנגענומען דאָס קריסטנטום. ער איז זייער אַ שלעכטער ייד און נישט קיין בעסערער קריסט. אומגעפער מיט אַ יאָר צוריק האָט ער אָנגעשריבן אַ בוך אונטערן נאָמען „ד ע ר ט ע אָ ל אָ ג י ש - פּ אָ ל י ט י ש ע ר ט ר אַ ק ט אַ ט". ווי עס שיינט, איז דער הויפּט־צוועק פון דעם בוך, אויסצוראָטן אַלע רעליגיעס, די יידישע אַזוי גוט ווי די קריסטלעכע, און עפענען ברייט די טויערן פאַרן אטעאיזם, פרייגייסטעריי און פאַר דער פרייהייט פון אַלע רעליגיעס. ער טענהט, אַז די רע־ליגיעס זענען אויסגעטראַכט געוואָרן צום נוצן פון דער אַלגע־מיינער געזעלשאַפט, כּדי די בירגער זאָלן לעבן ערלעך און פאָלגן די רעגירונגען און כּדי זיי זאָלן זיך איבערגעבן אין רשות פון טוגנט נישט דערוואַרטנדיק קיין שום באַלוינונג נאָכן טויט, נאָר צוליב דער פאָרטרעפלעכקייט פון דער טוגנט גופא, און צוליב די נוצן, וואָס זי ברענגט שוין אין דעם לעבן פאַר די, וואָס שטרעבן צו איר. וואָס איז זיין געדאַנק וועגן גאָט־הייט — דאָס זאָגט ער אין זיין בוך דייטלעך נישט אַרויס — אָבער דאָס לאָזט זיך דאָ און דאָרט אויסלייענען. דאַקעגן אין זיינע פּאָלעמיקעס זאָגט ער קלאָר אַרויס, — אַז גאָט איז נישט קיין וועזן, וואָס איז באַשאָנקען מיט שכל, איז פאָלקאָם און גליקלעך, ווי מיר רעדן זיך דאָס איין — נאָר ער איז נישט עפּעס אַנדערש, ווי די קראַפט פון דער נאַטור, וואָס געפינט זיך אין אַלע באַשעפענישן."

„דערדאָזיקער ספּינאָזאַ לעבט, אַלזאָ, אין דעם לאַנד. ער האָט פאַרבראַכט אַ געוויסע צייט אין האַג, ווו עס האָבן אים באַזוכט פאַרשידענע נייגעריקע גייסטער, צווישן זיי אויך יונגע

אַמדען פון געזעלשאַפט, וואָס האָבן זיך איינגערעדט, אַז מיט זייער שכל שטייגן זיי איבער די אַנדערע פון זייער געשלעכט. זיינע תּלמידים האָבן מורא זיך עפנטלעך מודה צו זיין, ווער איז זייער רבי — ווייל זיין בוך גראָבט אונטער אַלע רעליגיעס און איז לויט אַ דעקרעט פון די גענעראַל-שטאַטן פאַרבאָטן געוואָרן. דאָך, נישט קוקנדיק אויפן פאַרבאָט, ווערט דאָס בוך עפנטלעך פאַרקויפט. קיינער פון די היגע טעאָלאָגן האָט נישט געוואַגט צו שרייבן קעגן די אידעען, וואָס דערדאָזיקער מחבר פאַרטיידיקט אין זיין אָפּהאַנדלונג. דאָס ווונדערט מיך נאָך שטאַרקער, שוין צוליב דעם, וואָס ער צייגט אַ גרויסע קענטעניש פון העברעאיש, ווי אויך פון די יידישע רעליגיעזע מנהגים, דינים און פילאָזאָפיע — אַזוי, אַז די טעאָלאָגן האָבן נישט גע-קענט זאָגן — אַז עס איז נישט כדאי אים צו ענטפערן. אויב זיי וועלן ווייטער אַזוי שווייגן — דאַמאָלסט וואָלט מען געקענט מיט רעכט באַהויפּטן, אַז זיי האָבן נישט קיין אמונה — ווייל זיי האָבן אַזאַ שעדלעך בוך איבערגעלאָזט אָן אַ תּשובה — אָדער, אַז זיי טאָלערירן די מיינונג פונם מחבר, אָדער גאָר, אַז עס האָט זיי געפעלט מוט און קראַפט צום קאַמף."

דידאָזיקע לאַנגע, אָבער זייער וויכטיקע ציטאַטע באַווייזט אונז, אַז פּולקאָוניק סטופּ איז נישט געשלאָפן אין משך פון זיין אָקופּאַציע-צייט. ער האָט באַקומען אַ סך גוטע, צופערלעסיקע ידיעות און אָפּשאַצונגען וועגן ספינאָזאַ. און, אַז דעם מקור דאַרף מען זוכן נישט אין שטודיען - נאָר אין פּריוואַטע גע-שפּרעכן — דאָס איז אָן ספק. אַזוי שנעל קען מען דורך איי-גענע פאָרשונגען נישט באַקומען אַזעלכע ידיעות!

ווער זענען געווען דידאָזיקע אינפאָרמאַטאָרן — ווייסן מיר אויך. דאָס איז געווען דער דאָקטאָר וועלטהויזן און דער פילאָלאָג גרעוויוס.

מסתּמא האָט סטופּ אָפּטמאָל גערעדט וועגן ספינאָזאַן מיטן פּירשט קאָנדע. צי האָט ער געלייענט ספינאָזאַן, צי נישט, — אויף דעם איז שווער צו ענטפערן. עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז דערדאָזיקער אויסצוג אין סטופּס תּשובה צום בערנער טעאָלאָג האָט געקענט אַרויסרופן ביי אים אַ חשק זיך צו באַקענען מיטן באַרימטן דענקער און מיט זיינע ווערק.

ק אָ נ ד ע האָט באַשלאָסן איינצולאַדן ספינאָזאַן צו זיך אין הויפּט־קוואַרטיר. סטופּ האָט זיך אונטערגענומען דורכצופירן דעמדאָזיקן באַשלוס. ער האָט זיך געווענדעט צום פּילאָלאָג ג ר ע ו ו י ו ס, וואָס האָט זיך געקענט פּערזענלעך מיט ספינאָזאַן און האָט אים געבעטן דורכפירן דעם פּלאַן, אָז דער פּיראָזאָף זאָל קומען קיין אוטרעכט.

ווי אַזוי איז דורך די פיינטלעכע טראַנשייען אָנגעקומען דער איינלאַדונגס־בריוו פון פּירשט קאָנדע — דאָס וועלן מיר שוין קיינמאָל נישט וויסן.

אין ספּינאָזאַס בריוו ווערט דער גאַנצער אוטרעכטער עפּיזאָד לחלוטין נישט דערמאָנט. האָט מען אַפילו געוואָלט דעם גאַנצן אינצידענט אָפּלייקענען און צורעכענען צו דער קאַטעגאָריע פון לעגענדעס, וואָס וועבן זיך אַזוי לייכט אַרום אַ גרויס לעבן און שוועבן זיך פאַנאַנדער מיט אַזאַ עטערישער לייכטקייט, אַז עס איז ממש אוממעגלעך זיי אַרויסצוטרייבן — פּונקט ווי עס איז שווער זיי צו מאַכן וואָגיק.

דאָך, אין דעם פאַל, האָבן מיר נישט צו טאָן מיט קיין לעגענדע. דאָרטן ווו עס שוויגט ספינאָזאַ — שוויגן אָבער נישט קיין אַנדערע, וויכטיקע עדות, וואָס פאַרדינען אויף צוטרוי.

די הויפּט־פראַגע איז: — וואָס האָט ספינאָזאַן, דעם פּאָרזיכטיקן, רויקן מענטשן באַוויגן — ז ו מ ע ר 1673 — צו פאָרן צום ראש פון דער פיינטלעכער אַרמיי? — ער איז דאָך נישט געווען זיכער מיטן לעבן און לעבנדיק אין אַ מלחמה־אַטמאָספערע פון חשד און פאַרראַט, שפּיאָנאַזש און קרענקלעכער, פּאַטריאָטישער סענסיוויטעט, האָט ער זייער אַ סך איינגעשטעלט! עס האָט אים קיינמאָל נישט באַהערשט די גאווה צו קענען פּערזענלעך „הויכגעשטעלטע” מענטשן; בפרט נאָך פאָרן בעת אַ מלחמה פון דער הויפּט־שטאָט, ווו מען האָט אים געקענט און נאָכגעשפּירט זיין יעדן שריט און טריט — צום אָנפירער פון דעם פיינטס חילות.

לייענען מיר די באַריכטן פון די מיטצייטלערישע כראָניקער־ביאָגראַפן — דאַן באַקומען מיר אַזאַ בילד.

ק אָ ל ע ר ו ס ווייסט צו דערציילן, „אַז דער „הער סטופּ

האָט איינגעלאַדן ספּינאָזאַן, נאָכדעם ווי זיי האָבן צו זיך גע־שריבן אַ רייע בריוו".

דידאָזיקע אינפאָרמאַציע איז זייער אַ וויכטיקע; ספּינאָזאַ האָט באַקומען, הייסט עס, אַ פּאָר בריוו פון סטופּן. ליידער, זענען דידאָזיקע בריוו צו אונז נישט דערגאַנגען. עס איז דע־ריבער קלאָר, — אַז צווישן די בריוו און דאָקומענטן, וואָס ספּינאָזאַ האָט פאַרברענט פאַר זיין טויט, האָבן זיך אויך געפו־נען דידאָזיקע בריוו פון פולקאָווניק סטופּ. צו וואָס האָט ער דאָס געטאָן? דער זייער פאָרזיכטיקער ספּינאָזאַ וואָלט די בריוו נישט פאַרברענט, ווען זיי וואָלטן נישט אַנטהאַלטן פּאָליטישע ידיעות, וואָס האָבן געקענט שפּעטער אויסגענוצט ווערן צו זיין שאָדן. מסתמא האָט זיך געהאַנדלט וועגן שלום־אונטערהאַנדלונ־גען צווישן פראַנקרייך און האָלאַנד — און דער פריינט פון יאָהאַן דע וויט און מחבר פון „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט" — איז געווען דער פּאַסיקסטער קאַנדידאַט מצד דער האַגער רעגירונג צו העלפן דעם פּאָטערלאַנד בעת צרה — בפרט, אַז דער צד שכנגד איז געווען פאַרטראָטן פון אַ מענטשן, וואָס האָט אַ געוויסע שייכות מיט פילאָזאָפיע. דאָס מיינט אָבער נישט, אַז פירשט קאָנדע האָט געטראַכט וועגן שלום; ער האָט וועגן דעם נישט באַדאַרפט טראַכטן — ווייל זיין טראַגישע לאַגע איז געווען אַ סך גינסטיקער ווי האָלאַנדס. עס איז נישט אויס־געשלאָסן, אַז דער געדאַנק אַראָפּצובערענגען ספּינאָזאַן איז געווען פּשוט אַ קאַפּריז פון אַ פילאָזאָפירנדן פירשט, וואָס קרענקט שטענדיק אויף פּאָדאַגרע און איז זייער ווייט פון מאַרס' מחנה— און וויל סתּם זען דעם באַרימטן געלערנטן. די האָפנונגען אויף דעראָבערן האַג זענען שוין אויפגעגעבן געוואָרן און דערמיט אויך די אויסזיכטן צו באַזוכן דעם יידישן פילאָזאָף אין זיין שטאָט. דעריבער איז אים געפעלן געוואָרן סטופּס אידעע איינ־צולאַדן ספּינאָזאַן קיין אוטרעכט.

אָבער ספּינאָזאַ האָט נישט געקענט פאָרן, כּדי צו באַפרידיקן דעם ווונש פון אַ פירשט, וואָס וויל אים זען, אַ פּשיטא צו האָבן די געלעגנהייט צו רעדן מיט סטופּן, אָדער זען דעם פּראָפעסאָר גרעוויוס אָדער דעם ד"ר וועלטהויזן! בלייבט נישט אַנדערש, — אַז מיט זיין רייזע איז ער אויסן

געווען אַ פּאָליטיש-דיפּלאָמאַטישע מיסיע ; די הינטערגרונט-געשיכטע פון דערדאָזיקער מיסיע איז אָבער נישט אויפגעדעקט געוואָרן.

קאָלערוס דערציילט ווייטער: ס ט ו פּ האָט פאַרזיכערט ספּינאָזאַן, אַז פּירשט קאָנדע וועט ביי אים אויספּועלן אַ יערלעכע פּענסיע פון דעם פראַנצויזישן קעניג — אויב ער וועט אים ווידמען זיינס אַ ווערק. ווען ספּינאָזאַ איז געקומען קיין אוטרעכט איז דער פּירשט קאָנדע נישט געווען אין שטאָט. דעם 4-טן יולי, 1673, האָט ער צוזאַמען מיט דער סוויטע פאַרלאָזן אוטרעכט. דאָס איז געשען אומדערוואַרטעט פאַרן פּירשט גופא — ווייל אַנדערש וואָלט ער געוויס צוריקגעצויגן דעם באַזוך.

ל ו ק אַ ס דערציילט, — אַז דער הערצאָג פון לוקסעמבורג האָט באַגריסט ספּינאָזאַן און אים פאַרזיכערט, אַז דער פּירשט קאָנדע שעצט אים זייער שטאַרק.

די הויפּמענטשן זענען געווען זייער איבעראַשט פון ספּינאָזאָס פיינע מאַניערן. דער פּרינץ קאָנדע האָט פאַרן אַוועקפאָרן געהייסן בעטן ספּינאָזאַן — ער זאָל בלייבן אַ געוויסע צייט אין אוטרעכט און וואַרטן ביז ער וועט צוריקקומען. ספּינאָזאַ איז דאַרויף איינגעגאַנגען און האָט פאַרבראַכט אין אוטרעכט אַ פּאָר וואָכן.

די פריייע צייט האָט ער פאַרבראַכט אין דער געזעלשאַפט פון ד״ר וועלטהויזן און מסתמא אויך מיט ס ט ו פּ ן, דעם איינציקן „טשעקאַוון גייסט” צווישן די פראַנצויזישע אָפיצירן. אינצווישן איז געקומען אַ בריוו פון פּירשט קאָנדע, — אַז ער קען נישט קומען אַזוי שנעל צוריק קיין אוטרעכט, ווי ער האָט לכתחילה געטראַכט. ספּינאָזאַ האָט דעריבער באַשלאָסן תיכף אָפּצופאָרן צוריק קיין האַג.

מיטן זעלבן אומבאַקאַנטן וועג, מיט וועלכן ער איז געקומען קיין אוטרעכט, איז ער אַוועקגעפאָרן צוריק קיין האַג. אין זיין אָפּוועזנהייט האָט זיך אין האַג אָנגעזאַמלט אַ

הויפן מיט רכילות וועגן דער רייזע פון דעם „יידישן גלעזער־שלייפער". מען האָט אים באַשולדיקט אין פאַרראַט לגבי דעם פאָטערלאַנד און ער איז שיר נישט געפאַלן קיין קרבן פון דעם המונס ליידנשאַפטלעכע באַשולדיקונגען.

ווען וואַן דע ספּיק, זיין באַלעבאָס, האָט דערהערט וועגן דידאָזיקע רכילות, איז ער געקומען צולויפן צו ספּינאָזאַן מיט דער ידיעה, אַז דאָס פאָלק אין שטאָט מורמלט זייער שטאַרק, אַז מען דאַרף באַשטראָפן דעם „שפּיאָן, וואָס האָט געשריבן בריוו צו די פראַנצויזן וועגן מלוכה־ און לאַנדס־ענינים".

ספּינאָזאַ האָט געזאָלט ענטפערן — לויט קאָלערוסן, אַזוי:

„זאָרגט זיך נישט! איך בין אומשולדיק, און צווישן די גרויסע (מענטשן) איז פאַראַן אַ סך, וואָס ווייסן זייער גוט, צוליב וואָס איך בין געווען אין אוטרעכט. אויב פאַר אייער טויער וועט זיין אַ צונויפלויף, דאַמאָלסט וועל איך אַליין אַרויס־טרעטן — אַפילו ווען מען וועט זיך מיט מיר אַזוי באַגיין, ווי מיט דעם גוטן הער דע וויט. איך בין אַן אויפריכטיקער רע־פובליקאַנער און איך האָב נאָר געהאַט אין זינען דאָס ראַטעווען פון דער מלוכה."

פון דעמדאָזיקן טעקסט ביי קאָלערוסן ווערט באַשטעטיקט, אַז ספּינאָזאַס זיכערקייט נעמט זיך דערפון, וואָס ער האָט גע־האַט אַ שליחות צום פירשט קאָנדע. און דערפון קען מען אויך אויסטייטשן, אַז פירשט קאָנדע האָט אפשר געוואָלט זען ספּינאָ־זאַן דעם דענקער, ער האָט אָבער נישט געוואָלט האָבן צו טאָן מיט ספּינאָזאַן, דעם האָלענדישן דיפּלאָמאַטישן שתדלן — און דערפאַר האָט ער אין דער לעצטער מינוט פאַרלאָזן אוטרעכט.

זייער שנעל איז ליקווידירט געוואָרן די פראַנצויזישע אָקו־פּאַציע אין אוטרעכט. דעם 13־טן נאָוועמבער 1673 האָט סטופּ מיט זיין אָפּטיילונג פאַרלאָזן די שטאָט. אין 1675 האָט אַ גע־וויסער זשאַן ברון געטאַדלט סטופּן פאַר זיין כּלומרשטער שנאה צו ספּינאָזאַן. ער האָט אים באַשולדיקט אין פיינטלעכע באַציאונגען מיט ספּינאָזאַן, בעת יענער האָט שטאַרק

פאַרלויבט ספּינאָזאַן פאַרן פּירשט קאָנדע און איז אַרומגעגאַנגען מיט דעם פילאָזאָף „זייער פאַמיליער".

דערדאָזיקער עדות באַשטעטיקט אַלזאָ ספּינאָזאַס באַזוך אין אוטרעכט. דאָך בלייבט דידאָזיקע געהיימע נסיעה — אַ טונקעלער עפּיזאָד אין ספּינאָזאַס רייכן לעבן.

די היידעלבערגער פּראָפעסור

סוף פעברואַר 1673 איז צווישן פאַרשיידענע בריוו, וואָס ברוך ספינאָזאַ האָט באַקומען — געווען איין בריוו, וואָס האָט געמוזט אַרויסרופן אַ גרעסערן אינטערעס, ווי די אַנדערע. דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל דער בריוו איז געקומען פון אַן אומבאַקאַנטן מאַן און פון אַ שטאָט, פון וואַנען עס איז נאָך ביז איצט נישט געקומען קיין שום ידיעה צום איינזאַמען דענקער אויף פּאַוויליאָנסגראַכט.

אינטריגירט האָט דער בריוו מיט די רונדע, קאַלטבלוטיק-אויסגעטאָקטע אותיות, וואָס האָבן מרמז געווען אויף אַ האַנט געווינט צו דיפּלאָמאַטישע בריוו און ווענדונגען. אויף די גלייכע, סימעטריש-אויסגעלייגטע שורות איז געלעגן אַ חתימה פון אַ גוט דערצויגענעם מאַן, וואָס זאָרגט פאַרן אויסערלעכן אויסזען פון דעם געפאַנצערטן וואָרט און שטרייכט אונטער די חשיבות פון זיין שליחות אויסגעדריקט אין פיינע, קלאָרע, פּאָלירטע און עלעגאַנטע זאַצן.

דערדאָזיקער בריוו דאַטירט פון היידעלבערג, דעם 16טן פעברואַר 1673, האָט געהאַט פאָלגנדיקן אינהאַלט:

„צו דעם שאַרפזיניקן און באַרימטן פילאָזאָף בענעדיקטוס דע ספינאָזאַ.

וואויל אָנגעזעענער הער!

„זיין עקסעלענץ, דער קורפירשט פון פפאַלץ, מיין גנאָ-

דיקסטער הער האָט מיר באַאויפטראַגט שרייבן צו אייך, וואָס איז מיר, אמת, ביז איצט אומבאַקאַנט, אָבער דעם הויכן פירשט זענט איר שטאַרק רעקאָמענדירט — און אָנצופרעגן, צי וואָלט איר נישט געווען גענויגט אָנצונעמען אין זיין באַרימטער אַקאַדעמיע די שטעלע פון אַ געוויינלעכן פּראָפעסאָר פון פילאָזאָפיע? מען וועט אייך צאָלן די יערלעכע שכירות, וואָס עס ווערן איצט געצאָלט די געוויינלעכע פּראָפעסאָרן. איר וועט אין ערגעץ נישט געפינען אַ פירשט מיט אַזוי פיל דרך ארץ פאַר אויסערגעוויינטלעכע גייסטער, צו וועלכע איר ווערט אויך פאַררעכנט — ווי ער איז עס. איר וועט האָבן די פולסטע פרייהייט צו פילאָזאָפירן. ער האָפט, אַז איר וועט זי נישט מיסברויכן, כּדי חרוב צו מאַכן די עפנטלעך אָנערקענטע אמונה. איך האָב נישט געקענט נישט פאָלגן דעם באַפעל פון דעם קלוגן פירשט.

„דעריבער וועל איך אייך שטאַרק בעטן מיר צו ענטפערן אַזוי שנעל ווי מעגלעך. דעם ענטפער קענט איר שיקן אָדער דעם קורפירשטלעכן פאָרשטייער אין האַג, הערן גראַטיוס, אָדער איבערגעבן דעם הערן גילעס וואַן דער העק אין אַ בריוו-פּאַקעט, וואָס איז געוויינלעך באַשטימט פאַר דעם היגן הויף — אָדער זיך באַנוצן מיט וועלכער עס איז אַנדערער געלעגנהייט, וועלכע איר וועט האַלטן פאַר דער באַקוועמסטער. דאָס איינציקע וואָס קען נאָך צוגעגעבן ווערן איז, אַז אויב איר וועט קומען אַהער וועט איר מיט פאַרגניגן פירן אַ לעבן, וואָס איז ווירדיק פאַר אַ פילאָזאָף — אויב עס וועט עפּעס נישט געשען אומדערוואַרטעטס און נישט פאָרויסגעזעענס.

„זייט גליקלעך און באַגריסט, זייער געערטער הער!

„פון דעם וואָס בייגט זיך פאַר אייער רום,

יאָהאַן לודוויק פאַבריציוס.

פּראָפעסאָר פון דער היידעלבערגער אַקאַדעמיע

און קורפירשטלעך-פּפאַלצישער ראַט“.

דאָס איז געווען דער נוסח פון דעם אומדערוואַרטעטן בריוו.

דער פירשט אין וועמענס נאָמען דער „פּאָפעסאָר און קורפירשטראַט“ האָט געשריבן דעמדאָזיקן בריוו איז געווען ק אַ ר ל לודוויק, דער היידעלבערגער קורפירשט (1680 — 1617) —

איינער פון די אינטערעסאַנטסטע געשטאַלטן אין דאַמאָלסטדיקן דייטשלאַנד.

ק אַ ר ל ל ו ד ו ו י ק איז געווען אַ פריידענקער. וואָס האָט אָבער נישט געהאַט די פולע מוט צו לעבן לויט זיינע איבערצייגונגען — האָט אָבער אַרויסגעוויזן אַ ברייטע טאָלעראַנץ פאַר ריין פאָרשערישע אַרבעטן אויפן געביט פון פילאָזאָפיע — אפילו ווען די רעזולטאַטן פון דידאָזיקע פאָרשונגען זענען געווען נישט קיין גינסטיקע פאַר דער הערשנדיקער קירך. זיין יוגנט האָט פירשט קאַרל לודוויק פאַרבראַכט אין האָלאַנד, וואָס האָט צו יענער צייט געשמט פאַר דאָס איינציקע לאַנד פון פרייער תורה. ער האָט געשטודירט אין דעם באַרימטן לײדענער אוניווערסיטעט — וווהין עס פלעגן עולה-רגל זיין סטודענטן פון גאַנץ אייראָפּע.

דער יונגער פירשט האָט זיך אָפּגעגעבן קודם כל מיט שטאַטסלערע, פילאָזאָפיע און מאַטעמאַטיק — הגם ער האָט אויך לויטן נוסח פון דער תקופה נישט פאַרנאַכלעסיקט די טעאָלאָגיע.

קומענדיק צוריק אַהיים נאָך אַ באַלערנדער רייזע און נאָך סיסטעמאַטישע, ערנסטע שטודיען - האָט ער זיך קודם כל אָפּגעגעבן מיט דער פראַגע פון פאַרבעסערן די העכערע לערנאַנשטאַלטן ביי זיך אין לאַנד.

אין דער הויפּט-שטאָט, היידעלבערג, איז אַמאָל געווען אַ באַרימטער אוניווערסיטעט, דער צענטער פון תורה און פרייען געדאַנק.

די דרייסיק-יאָריקע מלחמה האָט חרוב געמאַכט אַסך לענדער אין דייטשלאַנד, און האָט נישט איין בילדונגס-צענטער רויִנירט; אויך היידעלבערג, די שטאָט ביי דעם קאַפּריזנעם, עלאַסטישן טייך נעקאַר, איז געפאַלן אַ קרבן פון די לאַנגע, ליידנשאַפטלעכע רעליגיעז-טעריטאָריעלע שטרייטן.

קאַרל לודוויק האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צוריק אויפצובויען דעם איניווערסיטעט. זיין אידעאַל איז געווען אַזאַ תורה, וואָס זאָל נישט חוזק מאַכן פון „קיין שום שטאַנד, פון קיין שום נאַציע, און פון קיין שום גאָטעסדינסט” — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ בריוו צו אַ פריינט. דעם ערשטן נאָוועמבער 1652 איז מיט דער כאַראַקטעריסטישער פּאָמפּע פון

דער באַראָק-עפּאָכע פֿאַרגעקומען די פֿייערלעכע דערעפֿנונג פֿון דעם באַנייטן גייסטיק און פֿיזיש היידעלבערגישן אוניווערסיטעט.

דער פֿירשט ווערט דער רעקטאָר, דער מעצענאַט און דער באַשיצער פֿון דער אייגענער, ליבער „אַלמאַ מאַטער".

עס ווערן אַראָפּגעבראַכט געלערנטע פֿון אויסלאַנד און זיי קומען גערן צו דעם פֿרייהייטלעך-געשטימטן, ברייט-קוקנדיקן און טאָלעראַנט-דענקנדן פֿירשט און מעצענאַט. די קאַטעדר פֿון נאַטור-רעכט איז געווען באַזעצט פֿון דעם באַרימטן היסטאָריקער און יוריסט סאַמועל פּופּענדאָרף. די קאַטעדר פֿון פֿילאָזאָפֿיע איז אָנפֿאַרטרויט געוואָרן דעם קאַרטעזיאַנער יאָהאַנעס גרייִנסהיים. ווען ער איז געשטאָרבן (אין יאָר 1660) איז דער אוניווערסיטעט אַ לאַנגע צייט געווען אָן אַ פֿילאָזאָפֿיע-פּראָפֿעסאָר. אין צוועלף יאָר אַרום, אין 1672 האָט מען געפֿונען אַ מאַן, וואָס זאָל קענען מער אָדער ווינציקער אויספֿילן די פֿליכטן פֿון אַ לעקטאָר פֿון פֿילאָזאָפֿיע. דאָס איז געווען אַ פֿראַנצויז מיטן נאָמען טאַנקוויל לעפֿעוור (Tannequil Lefevre)

מען האָט אים אָבער נישט געהאַלטן פֿאַר דעם פּאַסיקן פֿאַרטרעטער פֿון דעם אַמט. דאָס איז צו זען דערפֿון, וואָס אין אַ יאָר אַרום נאָך דעם ווי דער פֿראַנצויז נעמט איבער די קאַטעדר פֿאַר פֿילאָזאָפֿיע, - ווערט דידאָזיקע שטעלע אָנגעבאָטן ספּינאָזאַן. ווער איז ספּינאָזאַ האָט קאַרל לודוויק זייער גוט געוווסט; ער האָט אים געקענט נישט נאָר פֿון דעם טראַקטאַט וועגן די קאַרטעזיאַנישע פּרינציפּן, נאָר ער האָט געוווסט, אַז ספּינאָזאַ איז דער מחבר פֿון דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט.

דער קוק אויף דער באַציִונג פֿון מלוכה צו דער קירך, וואָס ספּינאָזאַ האָט אַזוי שאַרפֿזיניק אַנטוויקלט אין זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט" – איז געווען אַ קוק, וואָס האָט אַפּעלירט צום ראַציאָנאַליסטיש געשטימטן פּפאַלצער פֿירשט, דעם פֿאַרלויפֿער פֿון דער אויפֿקלערונגס-עפּאָכע אין דייטשלאַנד.

האָט ער באַפֿוילן זיין סעקרעטאַר, בעל-יועץ און פּראָפֿעסאָר פֿאַבריציוס ער זאָל פֿירן אונטערהאַנדלונגען מיטן אַמסטערדאַמער עקס-ייד און באַרימטן פֿילאָזאָף ספּינאָזאַ.

דער גוטער, פריידענקנדיקער פירשט איז אָבער געווען אַ שלעכטער מבין אויף מענטשן. די, וואָס האָבן געוווּנען זיין צוטרוי און זיך אַריינגעשלייכט אין די אינטימע חדרים פון די פירשטלעכע פּלענער און געדאַנקען — די זענען געווען זייער ווייט פון אַ קצעפּטירן זיי און אַ פּשיטא נאָך זיי אויסצופירן. און אַזאַ איינער איז געווען דער, וואָס איז אונטערגעשריבן אונטער דעם בריוו צו ברוך ספּינאָזאַ.

יאָהאַן לודוויק פאַבריציוּס איז געווען אין דיזעלבע יאָרן וואָס ברוך ספּינאָזאַ. ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1632. זיין ערציִונג איז געווען אַ שטרענג קאַלוויניסטישע און זיין בילדונג מערסטנטייל אַ טעאָלאָגישע אין דעם נוסח פון דערזעלבער קירך, צו וועלכער ער האָט געהערט. פאַבריציוּס האָט זייער פיל געררייזט, געזען אַ וועלט, געוואָרן אויסערלעך פּאָלירט, געשליפן. אַ געשיקטער דיפּלאָמאַט מיט אַ טיפן יראת הכבוד פאַר מאַקיאַוועלי און זיינע קאַלטבלוטיקע פּאָליטישע פּרינציפּן — האָט ער געהאַט די אויסערלעכע און אויך ריין פאָרמעלע אקאַדעמישע עלעמענטן — וואָס האָבן געזאָגט נביאות, אַז דער מענטש וועט מאַכן אַ קאַריערע.

אין היידעלבערג האָט ער געהאַט אַ ברודער, טעאָבאַלדוס פאַבריציוּס, אַ פּראָפעסאָר פאַר געשיכטע. ער האָט אים אַסך געהאָלפן אַרויפצוקלעטערן אויף דעם לייטער פון אַקאַדעמישער טעטיקייט. אין יאָר 1656 האָט זיך יאָהאַן פאַבריציוּס האַביליטירט אַלס אַ פּראָפעסאָר פון טעאָלאָגיע. אין אַ יאָר שפּעטער פאַרכאַפּט ער נאָך אַ קאַטעדר, דאָס מאָל — פון דער גריכישער שפּראַך. אַחוץ דעם האָט דערדאָזיקער אַלצוויסנדער דיפּלאָמאַט-פּראָפעסאָר געלייענט לעקציעס איבער עטיק און מעטאַפיזיק.

נישט קענענדיק זיך צופרידנשטעלן נאָר מיט דער טרוקענער תורה פון דער גריכישער גראַמאַטיק און קאַלוויניסטישן שולחן-ערוך צוגעבראָקט מיט מעטאַפיזישער סכאָלאַסטיק — האָט זיך דער אַמביציעזער פאַבריציוּס צוגעשאַרט אַלץ נעענטער און נעענטער צום פּשוטן און אויפריכטיקן פירשט קאַרל לודוויק און איז מיט דער צייט געוואָרן זיין הויפּט בעל-יועץ. דער פירשט פלעגט אים באַנוצן אין פאַרשיידענע, אמת, נישט וויכטיקע,

דיפּלאָמאַטישע שליחותן. פאַבריציוס איז געווען דערפון זייער שטאָלץ און צופרידן, ווייל דאָס האָט אים געגעבן די געלעגנהייט אַרומצופאָרן און זען אַ וועלט.

אַזוי אַרום מאַכט פ אַ ב ר י צ י ו ס אין 1660 אַ רייזע קיין פראַנקרייך און האָלאַנד און קומענדיק אַהיים פאַרגרעסערט ער זיינע אַקאַדעמישע פּאָסטנס מיט נאָך אַ מיסיע: ער לייענט לעקציעס איבער פילאָזאָפיע. דאָס איז משמעות געשען דערפאַר ווייל דער פּראָפעסאָר, דער קאַרטעזיאַנער פ ר י י נ ס ה י י ם איז געשטאָרבן און ביז מען האָט אַ טראַכט געטאָן וועגן אַ פּאַסיקן קאַנדידאַט, האָט שוין דער, אָן צווייפל פעיקער, הגם זייער כיטרער און איבערפלעכלעכער דיפּלאָמאַט-פּראָפעסאָר אַריינגעכאַפּט אויך די שטעלע.

אויב דער פירשט האָט זיך נישט פאַרשטאַנען אויף מענטשן — האָט ער אָבער גראָד זייער גוט געוווּסט — וואָס איז אַזוינס פילאָזאָפיע. פון דעם אופן — ווי דער סכאָלאַסטיקער פאַבריציוס האָט געלערנט, האָט ער נישט געקענט זיין צופרידן. און בכלל האָט ער נישט געוואָלט, אַז טעאָלאָגיע און פילאָזאָפיע זאָלן זיך אָנשפּאַרן אָן דיזעלבע אַקאַדעמישע אָרעמס, וואָס האָבן אונטערגעהאַלטן דעם קאַלוויניסטישן בנין פון אַ דאָגמאַטישער וועלטאַנשויונג, געבויט אויף אַן עקסקלוזיווער אתה בחרתנו טענדענץ.

צווישן די פּראָפעסאָרן פון דעם היידעלבערגער אוניווערסיטעט האָט זיך געפונען אַ פראַנצויז מיטן נאָמען אָרבען שעווראָ (Urbain Chevreau). דערדאָזיקער שעווראָ, גראָד אַ קאַטוילער, וואָס האָט מיט זיין אַנוועזנהייט מאַניפעסטירט דעם פירשטס רעליגיעזע טאָלעראַנץ אין דער נישט טאָלעראַנטער תקופה — איז געווען אַ מין הויף-ליטעראַט און אַ פילאָזאָפישער קאָזער. אויף דעם פירשטלעכן הויף האָט ער פאַרבראַכט זיבן יאָר (פון 1671 ביז 1678)—שפּעטער איז ער אַוועקגעפאָרן אין זיין היימאַט, ווו ער איז אין 1701 געשטאָרבן. באַלד נאָך זיין קומען קיין היידעלבערג (ער האָט עס געהאַט צו פאַרדאַנקען פאַבריציוסן, מיט וועמען ער האָט געפירט אַ האַלב-פילאָזאָפישע קאָרעספּאָנדענץ), האָט שעווראָ אָנגעהויבן אַריינפירן זיינע לאַנדסלייט. ער האָט עס רעקאָמענדירט דעם קורפירשט דעם פילאָזאָף לעפּעווערן—

וועמען מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט. דערדאָזיקער לעפעוור איז דערפאַר אָנגענומען געוואָרן פון פירשט קאַרל לודוויק — ווייל ער האָט געהאַט אַ ויכּוח אין דער אַקאַדעמיע אין סאמור, וווּ ער איז געווען אַ לערער. דערדאָזיקער ויכּוח האָט געבראַכט דערצו, אַז ער האָט געמוזט זיך אָפּזאָגן פון זיין פּאָסטן. מיט אַן אָרעאָל פון מאַרטירערישקייט איז ער געקומען קיין היידעלבערג און איז וואַרעם אויפגענומען געוואָרן פון דעם פירשט-רעקטאָר. עס איז אָבער אים נישט געווען באַשערט לאַנג צו זיין פּראָפעסאָר אין היידעלבערג — ווייל אין אַ יאָר אַרום איז ער געשטאָרבן. דאַמאָלסט זאָל דערזעלבער שעוורא האָבן פאָרגעשלאָגן דעם קורפירשט אַראָפּצובערענגען פון האַג דעם מחבר פון „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט", אַזוי אַלנפאַלס דערציילט ער אַליין אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן.

„ווען איך בין געווען אויף דעם קורפירשטלעכן הויף — ווייסט אונז שעוורא צו דערציילן — האָב איך גערעדט זייער גינסטיק איבער ספּינאָזאַ — הגם איך האָב דאַמאָלסט געקאָנט דעמדאָזיקן פרייגייסטיקן יידן (ce Juif Protestant) נאָך פון דעם ערשטן און צווייטן חלק פון דעקאַרט, געדרוקט אין אַמ-סטערדאַם ביי יאַן ריאָווערטש אין 1663. דער הער עלעקטאָר (ד. ה. דער קורפירשט) האָט געהאַט דאָס בוך: און נאָכדעם ווי איך האָב אים פאָרגעלייענט אַ פּאָר קאַפּיטלען, האָט ער באַשלאָסן אים איינצולאַדן (resolut de l'appeller) אין זיין אַקאַדעמיע אין היידעלבערג, ער זאָל דאָרטן לערנען פילאָזאָפיע מיט אַ באַדינג, אַז ער זאָל אונטער קיין שום אומשטאַנד נישט באַרירן די עיקרים פון דער קירך" (de ne point dogmatizer).

דאָס דערציילט אונז שעוורא. ווייטער גיט ער צו, אַז דער קורפירשט האָט באַפוילן פּאַבריציוסן אָנצושרייבן וועגן דעם אַ בריוו צו ספּינאָזאַן און ספּינאָזאַ האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט. שעוורא האָט זיך נאָכגעפרעגט, פאַרוואָס ער האָט נישט אָנגע-נומען דידאָזיקע שטעלע און ער האָט באַקומען תּשובות פון אַ פּאָר פריינט זיינע פון האַג און פון אַמסטערדאַם — אַז דאָס איז צוליב דער באַדינגונג — ער זאָל נישט אָנרירן אין זיין לערנען די עיקרים פון דער קירך.

געשריבן האָט שעוורא דידאָזיקע שורות אין דער עלטער

פון 83 יאָר; 23 יאָר נאָך דער געשיכטע מיט דער איינלאַדונג בכלל. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז דער זכרון האָט אים אַביסל פאַרפירט און אין די מאָטיוון פון ספינאָזאַס אָפּזאָג האָט זיך אַריינגעגנבעט דער עלעמענט פון דער שפּעטערדיקער לעקטור. גראָד צו יענער צייט, אין 1696 האָט אַ פּאַריזער בענעדיקטינער אַרויסגעבראַכט אין זיינעם אַ פּאָלעמישן ספר די זעלבע מאָטיוון קעגן ספינאָזאַן. עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז אין צווייטן טייל פון זיין באַריכט האָט זיך אַריינגעמישט אַ דרויסנדיקער עלעמענט, אָקאָרשט אַן אַנטנומענער פון דעם איבערגעלייענטן בוך. דאַקעגן דער פאַקט פון איינלאַדן ספינאָזאַן און פון באַאויפטראָגן פּאַבריציוסן די זאַך צו דערקלערן קען נישט באַשטריטן ווערן — ווייל מיר האָבן אויבן געבראַכט דעם בריוו פון קורפירשטלעכן ראַט צו ספינאָזאַן און מיר וועלן זיך אויך ווייטער באַקענען מיט ספינאָזאַס ענטפער.

עס בלייבט די פראַגע, ווי קומט שעוורא רעקאָמענדירן דעם קורפירשט דעם „ייד-פּראָטעסטאַנט" לויט זיין כאַראַקטעריסטישער טערמינאָלאָגיע פאַר אַ פּראָפעסאָר פון פילאָזאָפיע אין היידעלבערג? און פון וואַנען האָט זיך גענומען די לעגענדע וועגן ספינאָזאַס תּירוץ אויף נישט אָנצונעמען דעם פּאָרשלאַג? אַלס אַן אויסגעשפּראָכענער סכאָלאַסטיקער וואָלט שעוורא אייגנטלעך נישט באַדאַרפט רעקאָמענדירן ספינאָזאַן. ער, וואָס ווערט אַנטציקט מיט יעדן אַנטי-ספינאָזאַ פּאַמפלעט, ער, וואָס איז איינפאַרשטאַנען, אַז ספינאָזאַ איז אַ צעשטערנדער גייסט—ווערט פלוצלונג אַ מליץ-יושר ביים פירשט פאַר דעם „ייד-פּראָטעסטאַנט?"

מיר ווייסן אָבער, אַז די נאָטיץ איז געשריבן אויף דער עלטער, עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאָסן אַז מיט 23 יאָר צוריק איז שעוורא געווען גראָד אַן אָנהענגער פון ספינאָזאַן. ווייל זיין באַריכט שטימט דאָך מיט די קוועלן — מער נישט, אפשר האָט ער אַ ביסל איבערגעטריבן?

עס גלויבט זיך קוים, אַז גראָד פון אים, שעוורא, האָט זיך דער געבילדעטער קורפירשט דערוווּסט פון ספינאָזאַס ווערק. דאָס איז אָן ספק אַ גוזמא. אָבער אין דער איבערגעטריבענער און גוזמאדיקער ידיעה איז דאָ דער וועזנטלעכער קערן פון אמת

וועגן זיין איינלאַדונג קיין היידעלבערג און דאָס דאַרף אונז דאָ אינטערעסירן.

שעוורא זאָגט אין זיין באַריכט, אַז דער פירשט האָט געשטעלט אַ באַדינג, אַז דער פילאָזאָף זאָל אין זיינע לעקציעס נישט באַרירן די עיקרים פון דער הערשנדיקער אמונה.

עס איז אומגלויבלעך: אַז באַדינג איז אין אַ סתירה מיטן קורפירשטס כאַראַקטער און באַגריף וועגן פילאָזאָפיע.

מיר וועלן דעריבער שעוורען נישט גלויבן; מיר האָבן אפילו אַן עדות, אַ מיטצייטלער, מיטן נאָמען ז ש אַ ק ב ע ר נ אַ ר ד (1658—1708), וואָס האָט באַלד נאָכן דערשיינען פון ש ע וו ו ר אָ ס מעלדונג (אין זיינע כתבים אין יאָר 1700) קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט די ידיעה, אַז דער קורפירשט האָט באַשטעלט דיזאָזיקע פאַרדעכטיקע קאָנדיציע.

אַלזאָ, אויך דאָקומענטאַריש לאָזט זיך דיזאָזיקע רכילות אָפּלייקענען. בלייבט דאָך פאָרט די פראַגע פון וואַנען האָט זיך גענומען אין דעם בריוו צו ספינאָזאַן דערדאָזיקער פונקט, נישט צו „רוינירן די עפנטלעך-אַנערקענטע רעליגיע" — ווי מיר לייענען דאָס אין פאַבריציוס' בריוו פון 16־טן פעברואַר 1673?

מוז ערגעץ זיין אַ סתירה צווישן דעם קורפירשטס באַפעל און דעם „קורפירשטלעכן ראַטס" אויספירונג!

לאָמיר זי אַ זוך טאָן!

אַז ספינאָזאָס וועלט-אנשויונג האָט געקענט זיין פרעמד און פיינטלעך פאַבריציוסן איז קלאָר — ווייל דער לעצטער איז געווען אַ פול-בלוטיקער סכאָלאַסטיקער. ווען פאַבריציוס האָט באַקומען דעם אויפטראַג צו אונטערהאַנדלען מיט ספינאָזאַן — האָט ער געוווּסט וועגן אים אַ סך מער — ווי ער האָט עס געשילדערט אין זיין בריוו קיין האַג.

דאָס וואָס ער האָט ספינאָזאַן געשריבן, אַז ער איז „באמת ביז איצט אומבאַקאַנט" — איז אין דער ווירקלעכקייט נאָר אַ דיפּלאָמאַטישער אויסרייד. פאַבריציוס האָט גאָר גוט געוווּסט ווער ספינאָזאַ איז. זיין מחברשאַפט פון דעם „טעאָלאָגיש-פּאָלי־טישן טראַקטאַט" איז פאַר קיינעם קיין סוד נישט געווען. פ אַ ב ר י צ י וּ ס האָט קאָרעספּאָנדירט מיט אַ סך האָלענדישע

געלערנטע און איז געווען ביים אמתן קוואל, נישט אלעמאל אַ ריינעם — אָבער פּאָרט דעם קוואל פון ידיעות איבער ספּינאָזאַ און זיין לערע. ער האָט צווישן אַנדערע אויך געהאַט בריוו פון קריסטיאַן וויטיך, דעם, וואָס האָט אין יאָר 1690 אַרויסגעגעבן אַ שאַרפן בוך קעגן ספּינאָזאַן. פון ספּינאָזאַס קרייז קענען מיר די נעמען פון וועטיוס (Voetius), געאָרג גרעוויוס און יצחק פאָס (Voss). גרעוויוס איז באַקאַנט מיט זיין שאַרפן וואָרט וועגן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. אין אַ בריוו צו לייבניצן האָט ער עס אָנגערופן: דער אָנ-שטעקנדסטער ספר (liber pestilentissimus).

פאַבריציוס האָט אויך געוווּסט וועגן דערדאָזיקער מיינונג. ער האָט תּיכף אָנגעשריבן אַ בריוו צו זיין באַזעלער פריינט און שפּעטער ביאָגראַף און אַרויסגעבער הייידעגער (Heidegger).

אין דעם בריוו צו אים האָט פאַבריציוס זיך אָנגעפרעגט צי האָט ער ווען עס איז געהערט פון דעם „שרעקלעכן בוך". אים — שרייבט ער — האָט אַ פחד אַרומגענומען, ווי אַזוי האָט מען בכלל געקענט אַרויסגעבן אַזאַ שרעקלעך בוך און ווי אַזוי האָט מען דאָס דערלויבט?

„איר זייט גליקלעך — האָט ער צו אים געשריבן — אַז איר קענט מיטן כוח פון אויטאָריטעט פון דער שטאָט-פאַרוואַל-טונג דערשטיקן אַזאַ חוצפּה" (petulentia).

מסתמא האַלטן די בעלגער (ד. ה. די האָלענדער), אַז אַזאַ בוך ווי דער „טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט" וועט נישט חרוב מאַכן די הערשנדע קירך. ער טענהט ווייטער — אַז אין דייטשלאַנד וואָלט אַזאַ בוך געווען זייער שעדלעך און דעריבער דאַרף מען אַרבעטן און נישט דערלאָזן אַז דאָס בוך זאָל אָנקו-מען קיין דייטשלאַנד בכלל און צו די דאָרטיקע שטודירנדיקע בפרט.

אמת; ער מוז צוגעבן: „ווער האָט דעם כוח אין זיך, דאָס בוך פון זיך אָפּצושטויסן? אָדער, ווער לייענט עס און זיין גייסט בלייבט נישט צומישט?"

פון דעם איז צו זען, אַז פאַבריציוס איז געווען אַ באַוווּסט-זיניקער קעגנער פון ספּינאָזאַס טראַקטאַט: ער האָט זיך אפשר ווינ-ציק וואָס אָריענטירט אין זיין גאַנצער פילאָזאָפיע—ער איז אָבער

געווען ווייט פון נישט צו וויסן — ווער עס איז דער ייד פון אמסטערדאַם, דער ערשטער ייד, וועמען אַ קריסטלעכער פירשט אין אייראָפּע האָט אָנגעבאָטן אַ פּראָפעסאָר-שטול?

האָט ער געקענט מיט אַ ריינעם געוויסן דערפילן דעם קורפירשטס פאַרלאַנג? עס איז קלאָר אַז נישט! אָבער אַנט-קעגנשטעלן זיך זיין ווילן — אויף אַזאַ טאַט האָט ער נישט געהאַט קיין מוט!

עס איז וואַרשיינלעך, אַז „פּראָפעסאָר און קורפירשטן-ראַט פאַבריציוס" האָט צו דערדאָזיקער מיסיע בכלל קיין חשק נישט געהאַט. ער האָט אָבער געמוזט זי אָננעמען — הגם ער האָט שטאַרק נישט געוואָלט.

דער זייער וויכטיקער עדות, פאַבריציוס' ביאָגראַף, דער-ציילט אונז אויפן סמך פון זיינע בריוו — ווי אַזוי דער ענין איז פאָרגעקומען. ער זאָגט, אַז פאַבריציוס האָט נישט געקענט באַהאַלטן זיין אָפּנייגונג פאַר דער גאַנצער אידייע בכלל. איז דאָס געהערט געוואָרן, אַז אין אַ קריסטלעכן אוניווערסיטעט זאָל לערנען אַ ייד ספּינאָזאַ, וואָס איז מער געצנדינער—ווי קריסטלעך?

דאַן האָט ער אָבער אַ טראַכט געטאָן — אַז אייגנטלעך איז די געפאַר נישט אַזוי גרויס. עס האַנדלט זיך דאָך וועגן אַ פּראָפעסאָר פאַר פילאָזאָפיע און נישט פאַר טעאָלאָגיע!

ער וועט אים דעריבער אָנשרייבן, אַז ער באַקומט די פולע פרייהייט צו פילאָזאָפירן מיטן באַדינג נישט צוצעשטערן די עפנטלעכע רעליגיע.

„אויף אַזאַ אופן — שרייבט פאַבריציוס' ביאָגראַף היי-דעגער — האָט ער פון איין זייט אויסגענוצט די רעליגיע — און פון דער צווייטער זייט האָט ער שטילערהייט אָפּגעשראָקן ספּינאָזאַן, וועמענס פילאָזאָפיע ס'איז געווען צו שטאַרק אַנטי-רעליגיעז, ער זאָל אָננעמען די שטעלע, וואָס דער פירשט האָט אים אָנגעבאָטן און ער איז געווען דער פאַרמיטלער".

דאָס איז זייער וויכטיק. מיר זעען אַלזאָ, אַז פאַבריציוס האָט זיך דערלויבט פאַלש צו פּרעזענטירן די באַדינגונגען פון קורפירשט, וואָס האָט בפירוש געפאָדערט, אַז דער פילאָזאָף זאָל לערנען אין די ראַמען פון זיין קעגנשטאַנד און בכלל נישט אָנרירן קיין טעאָלאָגישע טעמעס.

אין הסכם מיט פאַבריציוס׳ שטעלונג צו דעם ענין איז אויך געשריבן דער באַרימטער בריוו צו ספינאָזאַן.

אין זעקס וואָכן אַרום האָט ספינאָזאַ אַרויסגעשיקט זיין ענטפער. צי האָט ער זיך מיט עמעצן באַראַטן וועגן דעם ענין — אָדער צי האָט ער אינצווישן זיך אינפאָרמירט וועגן דער גאַנצער אָנגעלעגנהייט — דאָס איז נישט באַקאַנט.

דער נאָמען פאַבריציוס איז אים פרעמד נישט געווען. אין זיין ביבליאָטעק האָט זיך געפונען אַ בוך פון פאַבריציוס׳ ברודער, דעם פּראָפעסאָר פאַר געשיכטע אין היידעלבערג.

דעם 30-טן מערץ 1673 איז פון האַג אַוועק קיין היידעלבערג מיט דער געוויינלעכער פּאָסט ספינאָזאַס ענטפער.

דאָס איז דער נוסח:

„צו דעם זייער בכבודיקן און איידעלן הער לודוויק פאַבריציוס, פּראָפעסאָר פון דער אַקאַדעמיע אין היידעלבערג און דעם קורפירשטלעך-פפאַלצישן ראַט”.

„זייער בכבודיקער הער!

„ווען איך וואָלט געהאַט אַ ווונטש אָנצונעמען אויף וועלכן עס איז פאַקולטעט אַ פּראָפעסור, וואָלט איך געהאַט דעם איינציקן ווונטש אָנצונעמען די, וואָס דער קורפירשט פון פפאַלץ האָט מיר אָנגעבאָטן. און דאָס צוליב דער פרייהייט פון פילאָזאָפירן, וואָס דער גנאַדיקסטער פירשט האָט באַוויליגט מיר צו דערלויבן. איך רעד שוין נישט דערפון, וואָס איך האָב פון לאַנג געהאַט אַ חשק צו לעבן אונטער דער הערשאַפט פון אַ פירשט, וועמענס חכמה עס ווערט אומעטום באַוווּנדערט. אַזוי ווי איך האָב אָבער נישט קיין שום כּוונה צו האַלטן אַן עפנטלעכן אַמט — דעריבער קען איך ביי זיך נישט באַשליסן אָנצונעמען דעמדאָזיקן גלענצנדן פאָרשלאַג — הגם איך האָב זיך מיטן ענין זייער לאַנג געישובֿט. ווייל, קודם כּל, דענק איך, אַז איך וועל זיך אויפהערן ווייטער אָפּצוגעבן מיט פילאָזאָפיע — אויב איך וועל זיך אָפּגעבן מיט לערנען די יוגנט. עס איז מיר נישט קלאָר אין וואָס פאַר אַ גרעניצן וועל איך זיך מוזן האַלטן מיט דערדאָזיקער פרייהייט צו פילאָזאָפירן — כּדי ס׳זאָל נישט אויסקומען, אַז איך וויל אונטעררייסן די עפנטלעך-אָנערקענטע רעליגיע, ווייל דער חשד פון אפּיקורסות אַנטשטייט נישט פון דער פלאָ-

מענדיקער רעליגיעזער התמדה — נאָר מערכטן פון מאַנכע מענטשלעכע ליידנשאַפטן אָדער פון דעם ווידערשפּרוכגייסט — פון וועלכן — אויב עס איז ריכטיק אויסגעדריקט געוואָרן — אַלץ ווערט פאַרדרייט אָדער פאַרדאַמט. אויב איך האָב זיך שוין איבערצייגט וועגן דעם אין מיין פריוואַטן און איינזאַמען לעבן — טאָ וויפל מער וועט מיר אויסקומען זיך שרעקן — ווען איך וועל דערגרייכן דידאָזיקע בכּבודיקע מדרגה.

איר זעט דעריבער, אַז מיר האַלט נישט צוריק אפילו די האָפנונג אויף אַ בעסערער לאַגע — נאָר די איינציקע ליבע פאַר רויקייט, וואָס איך גלויב, אַז איך קען זי אין אַ געוויסער מאָס דערגרייכן, ווייל איך מייד אויס עפנטלעכע פאָרלעזונגען.

דעריבער בעט איך אייך זייער שטאַרק, איר זאָלט בעטן דעם קורפירשט, ער זאָל מיר דערלויבן וועגן דעם ענין ווייטער איבערצוקלערן. זעצט פאָר אויך אויף ווייטער צו פאַרמיטלען די גונסט פון דעם גנאדיקן פירשט צו זיין פאַרערער, וועלכער איז גרייט צו זיין דינסט — מיט וואָס איר וועט נאָך מער באַ-קומען מיין דאַנקבאַרקייט, זייער בכּבודיקער און איידעלער האַר! אייערער אינגאַנצן, ב. ספּינאָזאַ".

דידאָזיקע תשובה איז אַ דאָקומענט פון פיינער דיפּלאָמאַ-טיע און נישט קיין דעמאָנסטראַטיוון שטאָלץ פון אַ מענטשן, וואָס האָט פאַרשטאַנען — אַז אין די באַדינגונגען, וואָס דער בריוו פון קורפירשטס פאַרמיטלער האָט ארויסגעבראַכט — קען די פרייהייט פון געדאַנק נישט זיין פאַרזיכערט.

און דאַן די כאַראַקטעריסטישע פאַר ווערטער וועגן דער „ליבע פאַר רויקייט!" וואָלט ער דאָרטן געהאַט די רויקייט, וואָלט ער געקענט ענדיקן די עטיק?

מען קען היינט מיט דער פולער זיכערקייט זאָגן, אַז ניין!

עס איז געקומען די מלחמה מיט פראַנקרייך. לואיס דעם פערצנטנס אַרמיי האָט געשטורמט די שטאָט.

דער פיפיקער דיפּלאָמאַט — פּראָפעסאָר פאַבריציוס, האָט געמוזט אַנטלויפן פון רויקן און שטילן היידעלבערג. ער האָט דאַן קוים געראַטעוועט זיין ביבליאָטעק.

דעם 1טן פעברואַר 1697 איז פאַבריציוס געשטאָרבן אין

פראַנקפורט אַם מיין. ספינאָזאַ האָט נישט חרטה געהאַט, וואָס ער איז נישט געוואָרן קיין היידעלבערגער פּראָפעסאָר.

אויך דער קורפירשט ק אַ ר ל ל ו ד ו ו י ק האָט זיך אַרומגעזען, אַז זיין שריט איז געווען אַ פּריצייטיקער. די וועלט איז נאָך נישט רייף געווען פאַר אַזאַ אָפענעם ברוך מיט דער טעאָלאָגיע. ער, דער הערשער, האָט שפּעטער פאַרשטאַנען, אַז זיין אַני-מאמין קען נאָך נישט זיין דער אני-מאמין פון דער געזעלשאַפט.

אין זיין לעבן איז ער געווען אַ ספּינאָזיסט. די בריוו צו די שוועסטער זיינע שפּיגלען אָפּ אַ צאַרטן, פילנדן, אמת וועלטלעך דענקנדן מענטש. די גאַנצע פירשטלעכע משפּחה איז געווען געניגט צום ספּינאָזיסטישן פּאַנטעיזם.

ווען אין יאָר 1679 האָט ער אַוועקגעשיקט זיין זון קיין פּאַריז אין דער באַגלייטונג פון דעם שוין באַקאַנטן שעווראָ, האָט ער צו אים געשריבן, ער זאָל אויסזוכן אַ פּאַסיקן פּראָפעסאָר פאַר פילאָזאָפיע.

„ער דאַרף נישט זיין קיין צבועק — האָט דער קורפירשט געשריבן צו שעווראָ — איבעריקנס איז פּפאַלץ גלייכגילטיק צו וואָס פאַראַ רעליגיע ער געהערט, אויב נאָר ער געהערט צו די אמונות, וואָס זענען דערלויבט אין דער מלוכה. ער זאָל אָבער נישט זיין קיין גייסטלעכער".

אַ בולטע, קלאָרע, וועלטלעכע שטעלונג.

אַ שטעלונג פון אַן אויסגעשפּראָכענעם אַנטי-קלעריקאַל, אַנטי-טעאָלאָג; נישט אומזיסט איז ער דער אָנזאָגער פון דער אויפקלערונגס-תקופה. אַ זעלטענער פירשט אויפן טראָן האָט געוואָלט אין אַ פינסטערער תקופה אויסשטרעקן די האַנט צום פירשט פון די פילאָזאָפן.

אָבער, צווישן זיי איז געשטאַנען אַ מעקלער.

די אַלטע געשיכטע מיט היסטאָרישע מעקלערס!

דער רוף צום שמד

פון צוויי תּלמידים האָט ספּינאָזאַ דערהערט זיין רוף צום שמד. אין לאַנגע, פּאַטעטישע בריוו, וואָס זענען אַנטשטאַנען אין מאָמענטן פון טיפן, פלאַמענדיקן רעליגיעזן עקסטאַז, האָבן דידאַקטיקע יונגע תּלמידים געוואָלט ברענגען זייער לערער אויף דעם איינציקן דרך הישר, וואָס זיי האָבן געגלויבט איז בכלל פאַראַן — און דאָס איז דער וועג, וואָס פירט צום וואַטיקאַן.

איינער פון זיי איז געווען ניקאָלאַ סטענא, אַ דענער, וואָס האָט אַלס צוואַנציק־יאָריקער בחור שטודירט אין לײדן טעאָלאָגיע (אין יאָר 1660). ער איז שפּעטער אַוועק קיין איטאַליע און דאָרטן אונטערן איינדרוק פון פאַנטיפיקאַלן מאַיעסטאַט און בלענדענדער שיינקייט פון דער קאַטוילישער צערעמאָניע, אָנגענומען מיט אַ ציטערנדיקער התלהבות דעם קאַטוילישן גלויבן.

עס האָט זיך פאַר אים אַזוי שנעל „אַנטפּלעקט" דער „אמת", מחוץ וועלכן עס איז נישטאַ קיין ישועה, נאָר דער „תּהום פון שטן", אַז ער האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן אַלס אַ פּרייוויליקער מיסיאָנער לטובת דעם קאַטאָליציזם. ער האָט געפונען אַ שוץ און אַ וואַרעמקייט אונטער די גענייטע פליגלען פון די פלאָרענטינער גלחים און האָט אין 1675 אַרויסגעגעבן אויף לאַטיין אַן אויספירלעך־געדרוקטן בריוו צום רעפאָרמאַטאָר פון דער נייער פילאָזאָפיע איבער דער אמתער פילאָזאָפיע.

(Nicolai Stenonis ad novae philosophiae reformatorem de vera philosophia epistola.)

דער בריוו איז געווענדעט צו ברוך ספינאָזאַ, דעריבער דאַרף מען משער זיין, אַז ער האָט אים פריער געשיקט פאַרזענלעך צו ספינאָזאַן קיין האַג, און ווען יענער האָט אים נישט געענטפערט, האָט ער עס אָפּגעדרוקט מיט דער הילף פון די קאַטוילישע אויטאָריטעטן. דאָס ווערט אויך באַשטעטיקט דורך דעם, וואָס אין זיין תשובה צום צווייטן אויפרופער צום שמד, דערמאָנט ספינאָזאַ אויך דעמדאָזיקן בריוו פון ניקאָלאַ סטענא.

דער גאַנצער בריוו איז געשריבן אין אַ רויקן, באַשיידענעם טאָן, עס ווערט נישט דערמאָנט דאָס בוך, וואָס ער אַטאַקירט (ד. ה. דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט״) און אויך נישט דער נאָמען פונם מחבר.

מיט אַ טיפער זיכערקייט און אַ גלויבנספעסטיקייט פון אַ גר אַפּעלירט סטענא צו ברוך ספינאָזאַ ער זאָל אָנשטעלן זיינע אויערן „צום אמת פון אונזער קירכע״. באַרופנדיק זיך אויפן אויטאָריטעט פון דעם הייליקן יוסטינאַן, וויל ער אים באַווייזן, אַז דאָס איז „די איינציקע און אמתע פילאָזאָפיע, וואָס איך האָב געפונען״.

ער ווינטשט אים דעריבער, ער זאָל דידאָזיקע פילאָזאָפיע משיג זיין און זיך באַקערן צום קאַטאָליציזם — צו דער קירכע, וואָס האָט אין אירע הענט די געטלעכע שליחות איבער לענדער און מלוכות, און זי איז די איינציקע הערשערין אין גאָטס נאָמען.

סטענאַ דריקט אויס זיין באַדויערן, וואָס ספינאָזאַ בלאָנדזשעט. ער שרייבט, אַז עס איז אים אוממעגלעך זיך צוצוקוקן, ווי אַ מענטש, וואָס איז אים אַמאָל געווען נאָענט און איז איצט האָפנטלעך נישט קיין שונא, טאַפּט אין דער פינצטער. דאָס רופט אַרויס ביי סטענא אַ טיפן געפיל פון רחמנות פאַר ספינאָזאַ. און דערפאַר שלאָגט ער אים פאָר די פּאַסיקסטע, לויט זיין מיינונג, אַרגומענטן, וועלכע ציייגן אָן, וויאַזוי צו געפינען דעם ריכטיקן וועג פון דער אמתער ישועה.

דער גאַנצער בריוו איז געשריבן אין פּשוטע זאַצן,

באַשיידענער פאָרם און מיט אַ באַהאַלטענער זיכערקייט צווישן די שורות, וואָס זענען גראָד אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר די רעליגיעזע ויכוחים-בריוו אין מיטלאַלטער.

גאָר אַנדערש איז דער טאָן פון צווייטן בריוו צו ספּינאָזאָן — אויף וועלכן דער לעצטער האָט געענטפערט אין אַ מייסטערהאַפטער, שאַרפזיניקער פאָרם.

דערדאָזיקער בריוו איז צו אים געשיקט געוואָרן פון אַ תּלמיד, וואָס איז גלייכצייטיק געווען אַ זון פון זיינעם אַ נאָענטן פריינט.

דער מחבר פונם בריוו אַלבערט בורג (Burgh) איז געווען דער עלטסטער זון פון קאָנראַד בורג, איינעם פון די רייכסטע בירגער אין אַמסטערדאַם. אין יאָר 1666 איז קאָנראַד בורג באַשטימט געוואָרן פאַרן הויפּט-שאַצמייסטער פון די פאַראייניקטע נידערלאַנדן.

דער פאָטער האָט געגעבן זיין זון די בעסטע דערציאונג, וואָס אין האָלאַנד האָט מען בכלל געקענט באַקומען. צו זיבעצן יאָר האָט ער אָנגעהויבן שטודירן פילאָזאָפיע איןליידענער אוניווערסיטעט. ווי מען איז זיך משער, האָט ער פריער געלערנט ביי ספּינאָזאָס לערער דעם באַרימטן דאָקטאָר וואַן דען ענדען. פון דער נאַטור אַ בעל-חלומות, אַ ראָמאַנטיקער, דורך און דורך ערלעך, מיט שטאַרקע מיסטישע נייגונגען און עקסטאַטישע אויסברוכן, האָט דער עלטערער זון פון דעם ראַציאָנאַליסטישן פאָטער קאָנראַד בורג אַביסל צעשטערט די אויסגעהאַלטענע שכלדיקע טראַדיציע פון דער אַלטער יחסנידיקער משפּחה פון די שטאָלצע אַמסטערדאַמער פּאַטריציער.

דער פאָטער האָט אַלץ נאָכגעגעבן, וואָס נאָר דער בכור האָט געוואָלט. צו יענער צייט האָט מען געהאַלטן, למשל, אַז אַ רייזע קיין איטאַליע איז אַ וויכטיקער, אָרגאַנישער טייל פון אַ גוטער דערציאונג. אויך אַלבערט בורג האָט אין 1673 געמאַכט אַזאַ רייזע. ער איז אַרויסגעפאָרן פון דער היים אַ מונטערער און זייער ווייט פון וועלכע עס איז דאָגמאַטישע, קירכלעכע איבערצייגונגען.

די שפּעטערדיקע קאַטוילישע ביאָגראַפן זיינע, וואָס האָבן פון זיין לעבן ווי אויך פונם לעבן פון ניקאָלאַ סטענא געמאַכט

מיסיאָנערישע מוסטער-לעבנס-באַשרייבונגען לויטן קאנאָן פון די לעבנס פון די קאַטוילישע הייליקע, האָבן אין זייערע שילדע-רונגען איבערגעטריבן אלבערט בורגס שטימונגס-געמיט, איידער ער איז אַוועק אין דער קאַטוילישער איטאַליע.

זיי ווילן דוקא האָבן, אַז ער האָט אויפן וועג געשפּעט פון רעליגיע, אויסגעלאַכט דער געצנדינערישן כאַראַקטער פון די קאַטוילישע קלויסטערס און האָט בשעת דער רייזע אַרויס-געזרופן די גייסטלעכע אויף דעבאַטעס איבער רעליגיע בכלל און דער קאַטוילישער בפרט. ער איז געווען אַזאַ פלינקער דיסקוטאַנט, אַזאַ שאַרפער מח און דרייסטער פּאָלעמיסט, אַז מ׳האָט אים נישט געקענט באַזיגן.

ביז ער האָט זיך אין ווענעדיק אָנגעשטויסן אויף אַ גלח, וואָס האָט זיך קונה-שם געווען מיט זיינע מיסיאָנערישע נסים. דערדאָזיקער גלח האָט אַזוי שטאַרק געווירקט אויפן יונגן 22-יאָ-ריקן אַלבערט בורג, אַז ער איז שוין געפאָרן קיין פּאַדוא אַ פאַרטראַכטער, ווי אַ מענטש וואָס איז ערב אַ טיפן קריזיס און וואָס מאַכט מיט זיך אַן ענטגילטיקן רעליגיעזן דין וחשבון.

אין פּאַדוא איז ער שוין אין הארצן „באַקערט" געוואָרן; דורכפירן אָבער דעם „גרויסן און טיפן" אַקט האָט ער געוואָלט אין דער שטאָט פון הייליקן פּעטער, אין רוים. דאָרטן איז ער אָפיציעל אַריינגעטראָטן אין דער קאַטוילישער קירך, און האָט אָנ-געהויבן לעבן ווי אַ נזיר, פאַרברענגענדיק טעג און נעכט אויף תּפילות און לערנען „די פאָטערס פון דער קירך".

ער האָט אָבער דערפילט, אַז דערמיט אַליין קאָן ער, אַלבערט בורג, נישט יוצא זיין. אַזוי ווי ער האָט משיג געווען דעם איינציקן אמת, טאָר דעריבער דערדאָזיקער אמת נישט רוען אין די ד׳ אמות פון זיין נשמה, נאָר מוז איינגעפלאַנצט ווערן אין די הערצער און נשמות פון די, וואָס האָבן נאָך צו דער מדרגה נישט דערגאַנגען און בלאָנקען אַרום אומזיכער און אָן אַ באָדן.

ער האָט זיך דערפילט ווי אַ חוזה, אַ זעער, וואָס זעט פאָרויס דעם גאַנג פון דער וועלט. מיט אַ כאַראַקטעריסטישן גרשן אימפּעט האָט זיך אַלבערט בורג אַ וואָרף געטאָן צו פּרעדיקן קאַטאָליציזם און רופן מענטשן טאָן תשובה און

אומקערן זיך צו דער אמתער קירך פון פעטער און פאַוול, צו דער אַלגעמיינער קירך, דעם איינציקן מקום־מקלט פון גאָט. ער איז אַזוי איבערגעאַנדערשט געוואָרן, אַז דער שטילער ראָמאַנ־טיקער האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ ליידנשאַפטלעכן אָנגרייפער, פול מיט חוצפה, זעלבסט־זיכערקייט און אומטאָלעראַנץ.

פאַרוואָס האָט ער גראָד אויסגעוויילט ספינאָזאַן פאַר אַ קרבן פון זיין מיסיאָנערישער פראָפּאַגאַנדע איז שווער צו זאָגן. אַז בורג איז געווען ספינאָזאַס אַ תּלמיד איז קלאָר פון דעם רבינס תּשובה. האָט ער אים באַטראַכט פאַרן געפערלעכסטן רעפאָרמאַטאָר, ווי סטענא האָט עס געטאָן, ווייל ער וויל אָפּ־שיידן די מלוכה פון דער קירך.

ספינאָזאַ איז געווען באמת איבערראַשט ווען ער האָט באַ־קומען דעם בריוו פון זיין פריינטס זון, ווייל אַ בריוו האָט ער פון אים סיי ווי סיי באַדאַרפט באַקומען. ער האָט אים פאַרן אַוועקפאָרן צוגעזאָגט צו שרייבן פון וועג, אַזוי „צווישן קעלן און פאַריז”.

אָבער אָנשטאָט פון יענע מקומות איז גראָד אָנגעקומען אַ בריוו פון פלאָרענץ, דאַטירט דעם 8־טן סעפּטעמבער 1675 און אַדרעסירט צו „דעם געלערנטסטן און שאַרפזיניקסטן הערן בענעדיקטוס דע ספינאָזאַ. שלום!”

קודם כל דערמאָנט ער אים, אַזביים אָפּפאָרן האָט ער אים צוגעזאָגט, אויב עס וועט עפּעס פּאַסירן, וואָס איז כדאי צו דערמאָנען, וועט ער אים וועגן דעם שרייבן, און ווייל עס האָט אַזוינס פּאַסירט, דעריבער שרייבט ער. נעמלעך: ער איז אַ דאַנק „גאָטס אומענדלעכער באַרמהאַרציקייט” צוריקגעפירט געוואָרן אונטער די געוועלבן פון דער קאַטוילישער קירך און איז געוואָרן איר מיטגליד. באריכות שרייבט ער וועגן דעמדאָ־זיקן פאַל צו זיין ליידענער פּראָפעסאָר און אַ קאָפּיע שיקט ער אויך צו ספינאָזאַן.

וואָס איז שייך ספינאָזאַן גופא, האָט ער אים פאָלגנדעס צו זאָגן:

„וואָס מער איך האָב אייך אַמאָל אָפט באַוווּנדערט — צוליב דער פיינקייט און שאַרפקייט פון אייער גייסט — אַלץ מער באַוויין איך און באַקלאָג אייך איצט, ווייל איר, אַזאַ

גייסטפולער מאַן, וואָס האָט אַ נשמה באַשאָנקען פון גאָט מיט די הערלעכסטע מתנות, וואָס האָט ליב דעם אמת, און באַגערט אים, איר לאָזט זיך דאָך אָפנאַרן און פאַרפירן פון דעם געמיינסטן און חוצפהדיקסטן פירשט פון די נידערטרעכטיקע רוחות. וואָס איז דען אייער גאַנצע פילאָזאָפיע אויב נישט בלויז אָפנאַרעריי און כימערע? און דאָך פאַרטרויט איר איר נישט נאָר אייער זעלן־רו אויף דער וועלט, נאָר אויך די אייביקע ישועה פון אייער נשמה! גיט אַ קוק אויף וואָס פאַר אַ עלענדן פונדאַמענט איז באַזירט אייער גאַנצער בנין! איר האָט זיך דאָס אונטערגענומען ענדלעך צו געפינען די אמתע פילאָזאָפיע! פון וואַנעט ווייסט איר דאָס, אַז אייער פילאָזאָפיע איז די בעסטע פון די אַלע, וואָס מען האָט ווען עס איז געלערנט אויף דער וועלט, ווערט געלערנט איצט און וועט שפּעטער ווען עס איז געלערנט ווערן."

... „איר וועט זאָגן: מיין פילאָזאָפיע שטימט אינגאַנצן מיטן אמתן שכל; די אַנדערע וועלן אייך דאָס זעלבע אַנטקעגן זאָגן. אַלע אַנדערע פילאָזאָפן, מיטן אויסנאַם פון זייערע תלמידים, האָבן גאָר אַן אַנדער מיינונג ווי איר און מיטן זעלבן רעכט באַרימען זיי זיך מיט זייער פילאָזאָפיע, אַזוי ווי איר טוט עס מיט אייערער, און באַשולדיקן אייך אין פאַלשקייטן און טעותן, פונקט, ווי איר באַשולדיקט זיי. עס איז קלאָר, אַז כדי דער אמת פון אייער פילאָזאָפיע זאָל בולט ווערן מוזט איר צושטעלן אַזעלכע ראיות, וואָס זענען נישט אידענטיש מיט די ראיות פון די אַנדערע פילאָזאָפן און שטימען נאָר איין מיט זייערע. אויב נישט מוז דאָך צוגעגעבן ווערן, אז אייער פילאָזאָפיע איז פונקט אַזוי נישט זיכער און נישטיק ווי פון די איבעריקע".

איבערגייענדיק צום טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט (דער טיטל אַליין איז פאַר בורגן גאָטלאָז!) זאָגט דער בריוונשרייבער, אַז ספּינאָזאַ האָט „ווי אַ טייוול" געוואָלט באַווייזן, אַז פילאָזאָפיע האָט גאָרנישט צו טאָן מיט טעאָלאָגיע.

און בנוגע דער אויסטייטשונג פון די הייליקע ספרים, פון וואַנעט איז געדרונגען, אַז ספּינאָזאַ טייטשט זיי אויס ריכטיק?

„איך באַשווער אייך — ווענדעט ער זיך צו אים מיט

פּאַטאָס — פון וואַנעט ווייסט איר, אַז איר האָט געמאַכט דעם ריכטיקן און געניגנדן טייטש? אַפילו די קאַטאָליקן זאָגן — וואָס איז אויך מלא אמת, — אַז נישט אַלץ, וואָס גאָט האָט געזאָגט איז פאַר אונז נתגלה געוואָרן און אויף אַזאַ אופן קאָן מען דאָך די הייליקע שריפט אַליין נישט אויסטייטשן; איך רעד שוין נישט פון יחידים, אַ פשיטא נאָך פון דער קירך, וואָס איז אַליין די אויסטייטשערין פון דער הייליקער שריפט. איר מוזט דאָך אויך אַריינגעמען די אַפּאָסטאָלישע מסורה, ווי דאָס ווערט באַוויזן פון דער הייליקער שריפט ווי אויך פון די עדות, די הייליקע פאָטערס, וואָס שטימען איין אין אַ גרויסער מאָס מיטן רעכטן שכל און דערפאַרונג.״

... „זייט זיך מודה אין אייער שלעכטער אפיקורסות, אויב איר גלויבט נאָך אין דעם געקרייציקטן ישוע, רוקט זיך אָפּ פון אייער צו־להכעיס־נאַטור און שליסט ווידער שלום מיט דער קירך!״

און טאָמער וועט ספּינאָזאַ דענקען, אַז שליסן שלום מיט ישוע הנוצרי קאָן מען דורך קאַלוויניזם אָדער לוטעראַניזם אויך — פירט אים באַלד דער יונגער גר אַרויס פון טעות.

ניין! די אַלע אמונות זענען כלומרשט קריסטלעך; אין זייער שויס קען מען קיין ישועה נישט געפינען, ווייל זיי זע־נען פונקט אַזוי עלנט ווי ער, ספּינאָזאַ, איז, און די וואָס גע־הערן צו יענע סעקטעס געפינען זיך אויך אין שאָטן פון טויט. די אייניציקע רעטונג איז דער קאַטוילישער ישוע הנוצרי!

„איר גלויבט נישט אין ישוע — פרעגט זיך בורג — און פאַרוואָס? איר וועט זאָגן דערפאַר, ווייל די תורה און דאָס לעבן פון ישוע שטימט נישט מיט מיינע הויפּט־עיקרים, און דאָסזעלבע איז מיט דער לערע פון די קריסטן איבער ישוע, וואָס שטימט אויך נישט מיט מיין לערע! אָבער איך חזר איבער: האַלט איר זיך דען גרעסער פון די אַלע, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער מלוכה און אין גאָטס קירך? האַלט איר זיך גרעסער פון די פאַטריאַרכן, נביאים, אַפּאָסטאָלן, קדושים, לערער, מיסיאָנערן, הייליקע בתולות און די אומצאָליקע הייליקע? יאָ, איר כופרי־שער חכם, האַלט איר זיך אפשר גרעסער פאַר אונזער האַר ישוע הנוצרי? ווילט איר זיי אַלעמען איבערשטייגן אין תורה, לעבנס־מדות וכדומה? אָ, איר עלנדער מענטשן־קינד, איר נידריקער

ערדישער וואָרים, איר, וואָס איר זייט נאָר שפּייז פאַר ווערים – איר ווילט פאַר זיך אין אייער אומדערהערטער לעסטערונג די אויבערהאַנט אָבער דער אינסופדיקער חכמה פון דעם אייביקן פּאָטער, וואָס איז שוין מקוים געוואָרן און האָט זיך שוין אין פלייש פאַרוואַנדלט ?"

ווייטער ברענגט דער יונגער גר אַ רייע באַווייזן פאַר דער וואָרהייט פון דער קאַטוילישער קירך – ווי מעשיות וועגן גייסטער, וואָס עקזיסטירן, אַלכעמישע שטיינער, קאָבאָלדן, סירע־נעס און דעם גאַנצן קלאַפּערגעצייג פון דעם מיטלאַלטערישן אבערגלויבן.

„דאָס אַלץ וועט איר, מיין פילאָזאָף, נישט זיין בכח צו ערקלערן אפילו ווען איר וואָלט פאַרמאָגט טויזנט מאָל אַ פיי־נערן שאַרפערן גייסט ווי איר באַזיצט".

פון דעם איז געדרונגען, אַז עס זענען פאַראַן ענינים, וואָס קאָנען מיטן שכל הישר נישט אויסגעטייטשט ווערן און מיר מוזן גלויבן אפילו דאַמאָלסט ווען מיר זעען אַ געוויסע דערשיינונג נישט.

און בורג גיט ביישפּילן פון דער רוימישער תקופה און זאָגט, אַז ווען מען וואָלט יוליוס צעזאַרן געזאָגט, אַז עס איז פאַראַן אַזאַ פּולווער, וואָס קען צעזעצן הייזער און שטעט, וואָלט ער זיך אויסגעלאַכט און נישט געגלויבט, ביז ער וועט זיך נישט איבערצייגן.

דער משל איז אָנגעווענדט צו דעם ענין פון ישוע הנוצריס „תחית המתים". דער נמשל איז, אַז פּונקט ווי דער פאַקט איז אמת, אַזוי איז דער צווייטער נישט קיין ליגנט.

מיט אַזעלכע „לאָגישע" דריידלעך אָפּערירט בורג אין זיינע באַווייזן וועגן דער געטלעכקייט פון ישוע הנוצרי און דער גרויס־קייט פון דער קאַטוילישער קירך.

פאַרוואָס איז גראָד די קאַטוילישע קירך דאָס אמתע קריסטנ־טום און אַנדערע רעליגיעזע שיטות און סעקטעס ווערן פון אים געפּסלט ?

בורג ברענגט אַרויס פאָלגנדע ראיות פאַר דער אמתדיקייט פון דער קאַטוילישער קירך.

ערשטנס איז זי די עלטסטע אין דער וועלט און איז אַ

דירעקטע יורשטע פון דער יידישער אמונה, וואָס איז ביז איצט געווען די איינציקע אמתע רעליגיע.

די קאַטוילישע קירך האָט געירשנט די הייליקע ספרים און האָט אָפּגעהיט די מסורהדיקע אויסטייטשונג פון דעם נישט גע־שריבענעם געטלעכן וואָרט.

צווייטנס איז די קאַטוילישע קירך אומפאַרענדערבאַר, ווייל דער גאַנצער „שלחן־ערוך" איז באַזירט אויף דעם יסוד פון ישוע הנוצריס דינים, וואָס זענען געבליבן בדרך המסורה אָפּגעהיט.

דריטנס, אַלס אַ פּועל־יוצא פון דער צווייטער הנחה, איז די קאַטוילישע קירך געבויט אויף פעסטע, זיכערע דינים, וואָס דער „חתן, דער הייליקער גייסט" האָט אין נאָמען פון ישוע הנוצרי איבערגעגעבן דער „כלה", דער קירך.

פערטנס, די נישט־רעפאָרמירבאַרקייט — אַ סימן, אַז די קאַטוילישע קירך איז נישט פאַרדאָרבן, ווייל זי נויטיקט זיך נישט אין קיין שום רעפאָרמען.

פינפטנס, די אומשיידבאַרקייט פון איר: די נשמה פונם קריסט קען זיך פון דער קירך נישט שיידן, אויב זי וויל נישט זיין אין גהינום אויף יענער וועלט אָדער אַריינגעוואָרפן ווערן אין חרם אויף דער וועלט. דער בעסטער סימן: אַלע אַפּיקורסים זענען אויסגעראָטן געוואָרן פון דער קאַטוילישער קירך.

זעקסטנס, די אומגעהייערע פאַרשפּרייטונג פון דער קירך: זי איז אומעטום און כאַפּט אַרום מיט זיך אַ וועלט ווי קיין שום רעליגיע, פּאָליטישע מאַכט אָדער אפילו אַ פילאָזאָפיע.

זיבעטנס, דער אייביקער דויער פון דער קירך עד קץ העולם און ענדלעך די שטרענגע אָרדנונג, סיסטעם, אָרגאַניזאַציע, דיסציפּלין און יעראַרכיע — אַ סימן, אַז דער הייליקער גייסט האָט איבער איר די שליטה און די הנהגה.

היינט — זאָגט ב ו ר ג מיט טריומף, נאָכדעם ווי ער האָט אַרויסגעבראַכט די אַלע ראיות, — וואָס איז ווערט דאָס לעבן פון אַ נישט־קאַטוילער?

„דער מאָראַלישסטער אפּיקורס אָדער פילאָזאָף פאַרדינט אין פאַרגלייך מיט אַ ווינציקער מאָראַלישן קאַטוילער אפילו נישט דערמאָנט צו ווערן".

פאַרוואָס?

ווייל די „קאַטוילישע תורה איז די קליגסטע און איז ווונ־דערבאַר טיף. מיט איין וואָרט, זי שטייגט איבער אַלע איבעריקע תורות פון דער וועלט".

„זי מאַכט עס דעם מענטשן בעסער, ווי זיי זענען דאָס נישט אין קיין שום קיבוץ; זי לערנט און ווייזט אָן דעם זי־כערן וועג צו נשמה־רויקייט אויף דער וועלט און צו אַן איי־ביקער ישועה פון דער נשמה אויף יענער וועלט".

און ווייטער באַמיט זיך בורג באַווייזן ספינאָזאַן, אַז די אמתע מנוחת־הנשמה האָבן די אפיקורסים געפונען, ווען זיי זע־נען געוואָרן קאַטוילן. זיי האָבן זיך באַפרייט פון אַלע גאווה און תאוות, און זענען געוואָרן באַשיידן, עניותדיק, טיף און האַרציק.

און וואָס האָט דער אפיקורס? — פרעגט זיך בורג.

„שליסלעך גיט אַ טראַכט וועגן די אומגליקלעכע און אומ־רויקע אַטעיסטן, ווען זיי טראָגן שוין אפילו די כלומרשטע נשמה־פרייד אויפן פנים און מאַכן אַן אָנשטעל, ווי זיי וואָלטן געווען צופרידן מיטן לעבן און אין דער זעל ביי זיי הערשט דער גרעסטער פרידן. קוקט זיך צו ספּעציעל צו זייער אומגליק־לעכן און שוידערלעכן טויט; מאַנכע ביישפּילן דערפון האָב איך אַליין געזען און זייער אַסך, יאָ! אומציילבאַרע זיכערע ביישפּילן קען איך אויך פון די באַריכטן, ווי אויך פון דער געשיכטע; לערנט זיך דאָך אָפּ פון דידאָזיקע ביישפּילן, אַז מען דאַרף באַצייטנס קומען צום שכל און זיך באַדענקען!"

און רופנדיק אים אונטער די פליגלען פון דער אַלמעכטי־קער קירך, רופט בורג אויס:

„באַדענקט זיך, איר פילאָזאָפירנדער מענטש, באַגרייפט אייער ווייזע נאַרישקייט און אייער נאַרישע חכמה; ווערט פון אַ שטאָלצן — אַן עניותדיקער און איר וועט געראַטעוועט ווערן!"

...„באַראַט זיך מיט די קאַטוילן, וואָס זענען טיף געלערנט אין זייער אמונה און פירן אַ לייטיש לעבן און זיי וועלן אייך אַסך זאָגן, וואָס איר האָט נישט געוווּסט און איבער וואָס איר וועט שטוינען".

„איך האָב דעם בריוו געשריבן צו אייך מיט דער וואָר־האַפטיקער קריסטלעכער כּונה, כּדי איר זאָלט, ראשית, פאַר־שטיין די ליבע, וואָס איך טראָג אין זיך פאַר אייך, הגם איר

זייט אַ געצנדינער — דאָס אַלץ צוליב דעם, כּדי אייך בעטן איר זאָלט ווייטער נישט גיין און אַנדערע נישט פאַרדאַרבן!"
און צום סוף:
„גאָט וויל אייער נשמה ראַטעווען פון אַן אייביקער קללה, אויב איר וועט נאָר וועלן. לייגט נישט אָפּ גאָט געהאָרכזאַם צו זיין; ער האָט שוין אייך אַזוי אָפט דורך אַנדערע גערופן. איצט רופט ער אייך נאָך אַמאָל און אפשר דאָס לעצטע מאָל דורך מיר, וואָס איז אַליין טיילווייז באַשאָנקען געוואָרן מיט דעם חסד אַ דאַנק דער אומבאַגרעניצטער באַרמהערציקייט פון גאָט. דעריבער בעט איך אייך מיט דער גאַנצער זעל! וואַקלט זיך נישט! אויב איר וועט זיך איצט נישט צוהערן צו גאָט, וואָס רופט אייך, דאַן וועט זיך זיין צאָרן אויפּסנײ קעגן אייך אָנצינדן, און עס שטייט פאָר אַ געפאַר, אַז איר וועט פאַרלאָזן ווערן פון זיין אומענדלעכן רחמנות און איר וועט ווערן אַן עלנדער קרבן פון געטלעכער גערעכטיקייט, וואָס אין איר צאָרן ווערט אַלץ פאַרצערט".
„גאָט דער אַלמעכטיקער קען אייך צום גרויסן רום פון זיין הייליקן נאָמען דערפון אָפּהיטן, לשם דער ישועה פון אייער נשמה. ווי אויך נישט ווינציקער צוליב אַ היילזאַמען מוסטער־ביישפּיל פאַר אייערע פילע אומגליקלעכע מתפּללים. דאָס קען ער טאָן דורך אונזער האַר און רעטער ישוע הנוצרי, וואָס לעבט מיט דעם אייביקן פאָטער און רעגירט אין הסכּם מיטן הייליקן גייסט אַלס גאָט דורך דורות עד קץ הימים, אמן".
דעמדאָזיקן לאַנגן בריוו האָט ספּינאָזאַ באַקומען אין דער זעלבער צייט, ווען דער יונגער עקסטאַטישער גר האָט געהאַלטן ביים פאַרלאָזן פלאָרענץ און איז געפאָרן אויף אַ באַזוך קיין אַמסטערדאַם, צו זיינע עלטערן. געקומען איז ער באָרוועס, אָנגעטאָן אין בעטל־קליידער, ווי אַ בעל־תשובה. אויפן וועג האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין פאַרשידענע שטעט מיט אַלטע קלויסטערס און האָט זייער הייס מתפּלל געווען. די באַגעגעניש מיט דער מוטער אין דער היים איז געווען זייער אַ דראַמאַטישע. די עלטערן האָבן נישט געקענט פאַרשטיין ווי אַזוי האָט זייער עלטסטער זון געקענט אַזוי ווייט אַוועקגיין פון זיי, כאָטש צוליב ריין עלטערן־געפיל.
מיט אַ תמימותדיקייט און עניוות האָט זיך דער פרומער זון

מתודה געווען פאַר דער מוטער, אַז ער „ווייסט זייער גוט, וואָס ער האָט איר צו פאַרדאַנקען און ער וועט קיינמאָל נישט זיין אומ־דאַנקבאַר. דאָך קען זי נישט און נישט דער פאָטער אים מאַכן פאָרוווּרפן דערפאַר, וואָס ער פילט די גרעסטע ליבע פאַר דעם, וואָס האָט אים אַממערסטן ליב געהאַט; און ווען ער שטרעקט אויס זיינע אויגן אויף כריסטוסן, וואָס איז באַדעקט מיט וווּנדן און איז געשטאָרבן צוליב אים אויפן צלם, דאַן קען ער זיי זאָגן, אַז ער איז גרייט אויך זיין צלם צו טראָגן, אים נאָכפאָלגן און פאַרלאָזן דעם טאַטן און דער מאַמען און בכלל אַלץ, אַזוי ווי כריסטוס האָט באַפוילן אין דער עוואַנגעליע".

דידאָזיקע ווערטער האָבן איבערצייגט, אַז אין דער נשמה פון דעם האָלענדישן שאַצמייסטערס זון איז פאָרגעקומען אַ טיפע פסיכאָלאָגישע ענדערונג, וואָס זיי, די עלטערן, קענען נישט באַגרייפן, נאָר העכסטנס ווייטיקן און באַדויערן דעריבער.

דער פאָטער האָט געמוזט זיך אָנשטרענגען, כדי צו זיין פריינט־לעך צום זון און אים צולאָזן צום טיש. אַלע באַמיונגען פון באַקאַנטע גלחים, פרעדיקער און סתם פריינט, וואָס האָבן געוואָלט איבעררעדן דעם יונגן בורג, האָבן גאָרנישט נישט געהאָלפן.

ספינאָזאַס ענטפער דאַרף דעריבער באַטראַכט ווערן ווי אַ פּרווו איבערצורעדן דעם יונגן גר. מסתּמא האָט ער דאָס געטאָן אויף דער בקשה פון דעם פאָטער אָדער צוליב אים, ווייל ער האָט פאַרשטאַנען די פסיכאָלאָגישע קאָמפּליצירטקייט פון דעם עקסטאַ־טישן גר און געוווּסט, אַז קעגן אַזעלכע אַרגומענטן, וואָס זענען כּולו אַפעקטן, קען דער שכל הישר ווינציק וואָס רעאַגירן. דאָך האָט ער נאָך לאַנגע וואַקלענישן אָנגעשריבן דעם ענטפער און גע־שיקט מסתּמא קיין אַמסטערדאַם, ווו דער יונגער בורג האָט זיך געפונען צייטווייליק אויף אַ באַזוך ביי זיינע עלטערן.

דער גאַנצער טאָן פונם בריוו איז אַ מענטאָרישער; אַזוי שרייבט אַ לערער צו זיינעם אַ תּלמיד.

די תשובה איז אַזוי קלאַסיש אין איר ארט אַרגומענטן, לאָ־גיק און טיפקייט, אַז מיר גיבן זי דאָ כּמעט אינגאַנצן.

„דאָס, וואָס איך האָב קוים געגלויבט, ווען אַנדערע האָבן מיר וועגן דעם איבערגעגעבן, דאָס איז מיר קלאָר געוואָרן פון אייער בריוו. איר זענט, הייסט עס, נישט נאָר אַליין געוואָרן אַ מיטגליד

פון דער רוימישער קירך, ווי איר דריקט זיך אויס' נאָר אויך איינער פון אירע שטאַרקסטע קעמפער אין איר האָט זיך שוין אויסגעלערנט שעלטן און אומגעצוימט ליאַרמען קעגן אייערע קעגנער. איך האָב ביי מיר באַשלאָסן דאַרויף גאָרנישט נישט צו ענטפערן, ווייל איך בין איבערצייגט, אַז איר נויטיקט זיך מער אין צייט ווי אין אַרגומענטן, כדי ווידער קומען צו זיך און זיך אומקערן צו די אייגענע. איך רעד שוין נישט פון אַנדערע מאָטיוון, מיט וועלכע איר האָט פריער אונגעשטיצט. ווען מיר האָבן אַמאָל אין א געשפרעך דערמאָנט ס ט ע נ א (אין וועמענס דרכים איר זייט איצט געגאַנגען!) אייניקע פריינט אָבער, וואָס האָבן פונקט ווי איך געלייגט גרויסע האָפנונגען אויף אייך, אַדאַנק אייערע אויסגעצייכנטע פעיקייטן, האָבן מיר שטאַרק געבעטן אין נאָמען פון פריינטשאַפט זיך נישט אָפּזאָגן פון שרייבן צו אייך און מער טראַכטן וועגן דעם, וואָס איר זייט געווען ביז מיט אַ קורצער צייט צוריק איידער וואָס איר זייט איצט און אַזוי ווייטער. אויף דעם סמך האָב איך זיך אַנטשלאָסן אָנצושרייבן צו אייך די פּאָר שורות. און איך בעט אייך קאַטעגאָריש זיי איבערלייענען מיט אַ רויקן געמיט.

„איך וויל דאָ נישט דערציילן וועגן די זינד פון די פּריסטער און פּויפּסטן, ווי דאָס טוען געוויינטלעך די שונאים פון דער רוימישער קירך, כדי אייך אָפּשרעקן פון איר. אַמאָל פלעגט מען אָפּט ברענגען אַזעלכע ראיות; מער אָבער פון וואולגאַרער בייזוויליקייט וועגן, כדי אייך צו קרענקען און נישט צו באַלערנען. איך גיב אייך אפילו צו, אַז די רוימישע קירך פאַרמאָגט מער גדולים פון גרויס וויסן און אָנשטענדיקן לעבן ווי וועלכע עס איז אַנדערע קריסטלעכע קירך. און ווייל די קאַטוילישע קירך ציילט מער מיטגלידער, דערפאַר האָט זי מער מענטשן פון דעם מין.

„אויב איר האָט אָבער צוזאַמען מיטן שכל נישט פאַרלוירן אייער זכרון, דאַמאָלסט וועט איר בשום אופן נישט קענען פאַרלייקענען דעם פאַקט, אַז אין יעדער קירך געפינט זיך אַ באַדייטנדע צאָל פון בכבודיקע מענטשן, וואָס ערן גאָט דורך מעשים טובים און ליבע. אַזך פון דעם מין קענען מיר ביי די לוטעראַנער, רעפאָרמיסטן, מענאָניטן און ענטוזיאַסטן. און נישט

דערמאָנענדיק קיין אַנדערע ווייסט איר דאָך אַליין, אַז אייערע אבות האָבן אין דער צייט פון הערצאָג אַלבאַ מיט אַזויפיל עקשנות און מסירת נפש געליטן פאַרשיידענע ענויים צוליב זייער רעליגיע. איר וועט דאָך צוגעבן, אַז דער באַגריף פון הייליקייט פון לעבן איז נישט כאַראַקטעריסטיש נאָר פאַר דער רוימישער קירך, נאָר איז אויך צוגענגלעך פאַר אַלעמען און ווייל דערפון איז געדרונגען (ווי מיר לייענען דאָס ביים אַפּאָסטאָל יוחנן — ערשטער בריוו, קאַפּיטל 4, שורה 13), אַז מיר בלייבן מיט גאָט און גאָט איז אין אונז, דעריבער שליסן מיר דערפון, אַז אַלץ מיט וואָס די רוימישע קירך אונטערשיידט זיך פון די אַנדערע איז לחלוטין איבעריק און נעמט זיך נאָר פון אַבערגלויבן. ווייל, ווי איך האָב דאָס געזאָגט לויט יוחנן, אויב יושר און ליבע זענען די איינציקע און די זיכערסטע סימנים פון דעם אמתן קאַטוילישן גלויבן און די עכטע פּירות פון דעם הייליקן גייסט, איז איבעראַל ווו די סימנים זענען פאַראַן, איז דאָרטן דאָ ישוע און דאָרטן ווו זיי פעלן, דאָרטן איז ער נישטאָ. דען אַליין דורכן גייסט פון ישוע קענען מיר דערגיין צו דער ליבע פאַר גערעכטיקייט און צו מענטשן־פריינטלעכקייט.

„וואָלט איר כאָטש וועגן דעם אַ טראַכט געטאָן, וואָלט איר זיך אַליין נישט געמאַכט אומגליקלעך און נישט געבראַכט אייערע עלטערן, אַז זיי זאָלן איצט אייך באַוויינען מיט ביטערע טרערן".

„אָבער איך קער זיך אום צוריק צו אייער בריוו! איר באַוויינט דאָרטן קודם כל מיר ווי איך האָב זיך געלאָזט פאַרפירן פון דעם פירשט פון בייזע רוחות. איך בעט אייך אָבער אויסהערן מיר מיט אַ רויִקן געמיט און זיך אַביסל פאַרטיפן אין זיך אַליין".

„אויב איך מאַך נישט קיין טעות האָט איר אַמאָל זייענדיק נאָך ביים קלאָרן פאַרשטאַנד פאַרערט דעם גאָט פון אין־סוף מיט וועמענס כח אַלץ אַנטשטייט און עקזיסטירט. איצט אָבער חלומט זיך אייך עפּעס אַ פירשט פון רוחות, וואָס איז גאָטפיינטלעך, פאַרפירט און נאַרט אָפּ די מיינסטע מענטשן אויף צו להכעיס גאָט (ווייל גוטע מענטשן איז זעלטן בנמצא!) און וואָס זענען פון גאָט איבערגעגעבן געוואָרן אויף אייביקע יסורים

אָט דעם לערמייסטער פון רשעות. הייסט עס, אַז די געטלעכע גערעכטיקייט דערלאָזט, אַז דער שטן זאָל אָפּנאַרן די מענטשן אומבאַשטראָפטערהייט, אָבער בשום אופן נישט, אַז די אָפּגענאַרטע און פאַרפירטע פונם טייוול זאָלן בלייבן אומבאַשטראָפט?

„...און איר באַקלאָגט מיר — אָ, איר אומגליקלעכער! און איר רופט אָן מיין פילאָזאָפיע, וואָס איז אייך לגמרי אומבאַקאַנט — כימערן, אָ איר פונם גייסט פאַרלאָזענער יונגערמאַן! ווער האָט עס אייך פאַרכּישופט, אַז איר זאָלט יענץ העכסטע און אייביקע וועזן פאַרשלינגען און גלויבן, אַז עס געפינט זיך אין אייערע געדערים?

„איר שיינט נאָך וועלן באַנוצן דעם שכל און איר פרעגט מיך: פון וואַנען ווייס איך דאָס, אַז מיין פילאָזאָפיע איז די בעסטע, נאָר איך ווייס, אַז זי איז די אמתע. וועט איר מיך פרעגן פון וואַנעט ווייס איך דאָס, וועל איך אייך אַזאַ תשובה געבן: פונקט אַזוי ווי איר ווייסט, אַז די דריי ווינקלען פון אַ דרייעק זענען גלייך צו די צוויי רעכטע. אַז דאָס איז גענוג וועט יעדער, וואָס האָט אַ געזונטן געהירן און חלומט נישט פון שמוציקע רוחות, נישט קענען פאַרלייקענען. דידאָזיקע חלומות שאַפן פאַר אונז פאַלשע אידעען, וואָס זענען כּלומרשט ענלעך צום אמת. ווייל דער אמת איז דער פּרובירשטיין פאַר זיך אַליין ווי אויך פאַרן נישט אמת".

„אָבער איר, וואָס האָט זיך איינגערעדט, אַז איר האָט געפונען די בעסטע רעליגיע און אפילו מער; די בעסטע מענטשן, וועמען איר גלויבט אַזוי לייכטזיניק: „ווי ווייסט איר, אַז זיי זענען די בעסטע פון אַלע, וואָס האָבן ווען עס איז געפּרעדיקט רעליגיע, טוען דאָס איצט און וועלן דאָס טאָן אין דער צוקונפט? האָט איר דען אויסגעפּרובירט די אַלע רעליגיעס, די אַלטע ווי די נייע, די היגע, ווי אויך די, וואָס ווערן געלערנט אין אינדיען אָדער ערגעץ אַנדערש אויף דער גאָרער וועלט? און ווען איר האָט זיי אפילו אונטערזוכט ווי געהעריק, פון וואַנעט ווייסט איר, אַז איר האָט גראָד אויסדערוויילט די בעסטע?" איר קענט דאָך פאַר אייער גלויבן קיין שום שכלדיקן באַזיס נישט געפינען. וועט איר אפשר וועלן ענטפערן, אַז דער אינערלעכער באַווייז פון הייליקן גייסט איז פאַר אייך די ערבות —

דאָמאָלסט ווען די אַנדערע מענטשן זענען פאַרפירט און אָפּגע־גאַרט געוואָרן פון דעם פירשט פון די געמיינע רוחות? אַלע אַנדערע, וואָס שטייען מחוץ דער רוימישער קירך טענהן מיט דעמזעלבן רעכט פון אייער רעליגיע, דאָס וואָס איר טענהט פון זייערער".

„ווען איר ברענגט אָבער נאָר אַלס אַ ראיה, אַז טויזנטער מענטשן האָבן דיזעלבע איבערצייגונג וועגן דעם אייביקן דויערן פון דער קירך און אַזוי ווייטער, ווי איר האָט עס, איז דאָס דווקא די אייגנאַרטיקע פּלאַפּלערײ פון די פּרושים, ווייל די־דאָזיקע מענטשן ברענגען באַווייזן, פּונקט מיט דערזעלבער זי־כערקייט, ווי די טויזנטער פון די אָנהייגער פון דער רוימי־שער קירך, וואָס זיי האָבן געהערט מיט דעמ־זעלבן עקשנות, ווי די עדות פון דער רוימישער קירך, אַזוי ווי זיי וואָלטן דאָס אַליין איבערגעלעבט".

„אויך זיי פירן צוריק דעם אורשפּרונג פון דער קירך ביז אדם הראשון און באַרימען זיך מיט דערזעלבער חוצפה, אַז זייער סינאַגאָגע האָט זיך דערהאַלטן ביזן הייגטיקן טאָג, און אַז זי איז אומפאַרענדערלעך און פעסט און וועט בלייבן, נישט קוקנ־דיק אויף דער שנאה פון די געצנדינער און די קריסטן. זי שטייגט איבער אַלע קירכעס, אַ דאַנק איר אַלטקייט. זיי זאָגן בקול אחד, אַז נאָר ביי זיי געפינט זיך גאָטס וואָרט, און אַז נאָר זיי אַליין האָבן אָפּגעהיט גאָטס תורה שבכתב און שבעל פה. קיינער וועט נישט אָפּלייקענען, אַז אַלע אַנדערע האָבן זיך אפיקורסיש פון זיי אָפּגעטיילט, און אַז זיי זענען דורך מערערע יאָרטויזנטער געבליבן פעסט און שטאַרק, נישט האָבנדיק איבער זיך קיין צוואַנגס־הערשאַפט, און נאָר מיטן כח פון אַבערגלויבן. דערציילן זייערע וווּנדער הייסט מיד מאַכן טויזנטער רעדעוודיקע צינגער. וואָס מען קען אָבער יאָ צושרייבן צו זייער גונסטן איז דאָס, אַז זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ סך מער קדושים, ווי וועלכע עס איז אַנדערע אומה, און דאָס די צאָל פון די, וואָס האָבן מיט אַן אויסערגעוויינלעכן מסירת נפש געליטן פאַר זייער אמונה וואַקסט פון טאָג צו טאָג".

„און דאָס איז נישט קיין ליגן, ווייל איך האָב אַליין גע־קענט צווישן אַנדערע אַ יידן, מיטן נאָמען פידוס (טרייהייט),

וואָס שטייענדיק אין פלאַמען, ווען מען האָט אים שוין געהאַלטן פאַר אַ טויטן, האָט ער אָנגעהויבן צו זינגען דאָס לויב-ליד:

„גאָט, דיר גיב איך איבער מיין גייסט". און אַזוי בשעתן זינגען אויסגעהויכט די נשמה".

„די אָרגאַניזאַציע פון דער רוימישער קירך, וואָס איר רימט אַזוי, איז לויט מיין מיינונג פּאָליטיש שטאַרק און האָט אַ סך מענטשן געבראַכט נוצן. אויך גלויב איך, אַז דווקא זי וואָלט זיך אַמבעסטן צוגעפּאַסט צום אָפּנאַרן די מאַסן און האַלטן אין צוימען די מענטשלעכע געמיטער, ווען עס וואָלט נישט אַנטשטאַנען אַ מאהאָמעטאַנישע קירך, וואָס איז אין דעם פּרט נאָך מערער: ווייל זינט עס עקזיסטירט דערדאָזיקער אַבערגלויבן זענען אין יענער קירך קיין שום אַפּיקורסישע שפּאַלטונגען נישט פאָרגעקומען".

„אויב איר מאַכט אַ ריכטיקן חשבון, דאַן וועט איר זען, אַז נאָר דער דריטער פּונקט פון אייער באַמערקונג איז לטובת די קריסטן. און דאָס איז: אַז קליינע, עם-הארצישע מענטשן האָבן עס געקענט כמעט די גאַנצע וועלט באַקערן צום גלויבן אין ישוע. דערדאָזיקער פּונקט אָבער איז חל פאַר אַלעמען, וואָס האַלטן זיך פאַר קריסטן און נישט נאָר פאַר דער קאַטוילישער קירך".

„אָבער ווען מיר וואָלטן אַפילו אָנגענומען, אַז אַלץ, וואָס איר האָט אָנגעגעבן וועגן דער רוימישער קירך איז ריכטיק; גלויבט איר מיט דעם מאַטעמאַטיש צו באַווייזן דעם אויטאָריטעט פון דערדאָזיקער קירך? אַזוי ווי דאָס איז אין דעם פאַל ווייט פון צו זיין אַזוי, איז ווי אַזוי ווילט איר מיר מאַכן גלויבן, אַז מיינע באַווייזן שטאַמען פונם פירשט פון די שרעקלעכע רוחות, און אייערע — דירעקט פון גאָט? און דאָס איז דערפון געדרונגען, ווייל איך זע און אייער בריוו צייגט מיר דאָס אָן זייער דייטלעך, אַז איר זענט געוואָרן אַ שקלאַף פון דערדאָזיקער קירך נישט אויס ליבע צו גאָט, נאָר אויס מורא פאַרן גיהנום. דאָס איז די איינציקע סיבה פון אייער אַבערגלויבן".

„איז דאָס אייער ענוות, אַז איר קענט זיך אַליין נישט אָנפאַרטרויען, נאָר אַנדערע די, וואָס זענען פון מייסטן אַליין פאַרדאַמט געוואָרן? האַלט איר דאָס פאַר חוצפה און גאוה, אַז

איך אָפּעריר מיטן שכל און באַרויִק זיך מיטן אמתן וואָרט פון גאָט, וואָס לעבט אין גייסט און קען נישט געפעלשט אָדער פֿאַרדרייט ווערן?

„וואַרפט אַוועק פון זיך דעמדאָזיקן שעדלעכן אַבערגלויבן און אָנערקענט דעם שכל, וואָס גאָט האָט אייך געגעבן און אַנטוויקלט אים, אויב איר ווילט נישט זיין צוגערעכנט צו די חיות! איך זאָג אייך, הערט שוין אויף שטותיקע טעותן אָנער־קענען פֿאַר מיסטעריען, און מישט נישט צונויף אויף אַ שמאָל־קעפּיקן אופן דאָס אומבאַקאַנטע און נאָך נישט אַנטפּלעקטע מיט דעם, וואָס איז שוין באַוויזן געוועזן פֿאַר ווידערזיניק!".

„דאָס זענען די שווידערלעכסטע סודות פון דער קירך, וואָס אַלץ מער איז זי זיך סותר מיטן שכל הישר, אַלץ שטאַר־קער שטייגט זי איבער, לויט אייער גלויבן, דעם פֿאַרשטאַנד".

„איבעריקנס: עס ווערט אין טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט נישט בלויז אויפֿגעשטעלט די טעאָריע, אַז שריפֿט קען נאָר דורך שריפֿט דערקלערט ווערן, נאָר עס ווערט פֿולשטענדיק באַ־וויזן דער אמת און די זיכערקייט דערפֿון נישט קוקנדיק דעראויף, וואָס איר דערקלערט עס פֿאַר חוצפּהדיק און פֿאַלש. אין קאַפּיטל 7 נעמלעך ווערט עס אָנגעוויזן; דאָרט ווערן אויך אָפּגעלייקנט די מיינונגען פון די קעגנער. איר קענט עס צונויפֿבינדן מיט דעם, וואָס איך האָב געזאָגט צום סוף פון קאַפּיטל 15, ווען איר וועט זיך צו דעם צוהערן און אויך דערביי זיך אַביסל באַקע־נען מיט דער געשיכטע פון דער קירך (זי שיינט אייך זיין לחלוטין אומבאַקאַנט), כּדי איר זאָלט קענען זען ווי עס איז פֿאַלש, דאָס וואָס מערסטע פון די פּויפּסטן גיבן אָן, און דורך וואָס פֿאַר אַ גלגול און מיט וואָס פֿאַראַ קונצן האָט דער רוימישער בישאָף ענדלעך אין זעקס הונדערט יאָר נאָכן געבורט פון ישוע הנוצרי באַהערשט די קירך, דאַן וועט איר אָן ספק קומען ענדלעך צו זיך אַליין!".

„אַז דאָס זאָל געשען ווינש איך אייך פון טיפֿן האַרצן. בלייבט געזונט!".

דערדאָזיקער שטאַרקער בריוו האָט אָבער קיין שום פּעולה נישט געהאַט. דער פֿרומגעוואָרענער בורג האָט אַפֿילו געהאַט בדעה אַרויסצוטרעטן עפֿנטלעך מיט אַ געדרוקטן באַריכט וועגן

זיין שמד. ער האָט עס אָבער נישט געקענט טאָן זייענדיק אין דער היים, צוליב די עלטערן.

די האָפענונגען פון בורגס עלטערן און פריינט, אַז ספּינאָזאַס בריוו וועט האָבן אַן איינפלוס איז נישט מקוים געוואָרן. דער יונגער בורג האָט באַלד פאַרלאָזן די עלטערן, איז אַוועק צוריק קיין רוים. דאָרטן איז ער אַריינגעטראָטן אין אַ קלויסטער און איז געוואָרן אַ מאָנאַך פון פראַנציסקאַנער אָרדן. ער איז דערטרונקען געוואָרן אין ים פון די ברוינע קאַפּיושאָנען און האַלב געגאָלטע קעפּ פון די פראַנציסקאַנער נזירים. מיט דעם פאַרשווינדט דער משעקאַוועט תלמיד פון ברוך ספּינאָזאַ פון די האָריזאָנטן, וואָס רירן אָן דעם לעבנס-וועג פון אונזער דענקער.

און נאָר אין דעם זכות פון זיין לערער איז ער טיילווייז פאַראייביקט געוואָרן. אים האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דעם מער-קווירדיקן בריוו פון ספּינאָזאַ, ווו עס ווערן באַרירט מיינונגען, וואָס וואָלטן קיינמאָל אפשר נישט אַרויסגעבראַכט געוואָרן, ווען נישט דער בריוו פון אַ ל ב ע ר ט ב ו ר ג.

ספּינאָזאַס ענטפער איז אַ טיפער מקור פאַרן שטודיום פון זיינע היסטאָריש-טעאָלאָגישע געדאַנקען. קודם כל איז דער בריוו אַ דאָקומענט פון דעם דענקערס דרייסטקייט אין זיין בליק אויפן קריסטנטום.

נישט אומזיסט האָבן די אַרויסגעבער פון זיינע איבערגעבליבענע כתבים נאָכן טויט אַריינגענומען אויך די צוויי בריוו און אַפילו אָנגעגעבן דעם פולן נאָמען פון דעם בריוונשרייבער.

מעגלעך, אַז טאַטע-מאַמע זענען שוין געווען אויף יענער וועלט, און קיין נאָענטע מענטשן האָבן נישט געפילט די בושה און דעם צאַרן, וואָס דער בריוו האָט בשעתו אַרויסגערופן.

לייבניץ

אויף זייטיקע וועגן, וואָס פירן זעלטן צום פילאָזאָפישן טראַקט, האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט יאָרן לאַנג דער מאַן, וועמען ס'איז באַשערט געווען צו ווערן דייטשלאַנדס שטאָלץ אויפן געביט פון פילאָזאָפיע, ביז עס האָט אים נישט פאַרדונקלט דער גאונישער שטערן פון קעניגסבערגער פרוש, עמנואל קאַנט. דערדאָזיקער מאַן האָט געהייסן גאָטפריד ווילהעלם לייבניץ.

ער איז געווען מיט אַ יאָר פערצן יינגער פון ברוך שפינאָזאַ. געבוירן אין לייפּציק אין 1646 ביי אַן אַלטער אַריסטאָקראַטישער משפחה מיט אינטעלעקטועלע אינטערעסן (זיין פאָטער איז געווען פּראָפעסאָר און נאָטאַריוס) האָט לייבניץ שוין אַלס קינד אַרויסגעוויזן גאונישע פעאיקייטן. צו אַכט יאָר האָט ער באַהערשט פאָלקאָם די לאַטיינישע שפּראַך. און צו דרייצן יאָר האָט ער אַרויסגעוויזן אַ טיפן אינטערעס פאַר פּראָבלעמען פון לאָגיק און האָט אויסגעצייכנט געקענט די רייכע ליטעראַטור איבער דער פראַגע. ווען ער איז אַלט געווען 15 יאָר איז ער געוואָרן אַ סטודענט פון לייפּציקער אוניווערסיטעט און זיך געגרייט צו אַן אַדוואָקאַטישער קאַריערע. ער שטודירט נאַטורוויסנשאַפט, און ווערט שטאַרק באַאיינפלוסט פון דער מאָניסטישער טעאָריע פון קעפּלער, גאַלילעי און קאָפּערניק. כדי זיך צו פאַרטיפן אין די פּראָבלעמען פון דער מעכאַניסטישער וועלטאַנשויאונג פאָרט ער קיין יענע שטודירן מאַטעמאַטיק.

צו 21 יאָר איז לייבניץ אַ קאַנדידאַט פון פילאָזאָפיע און דאָקטאָר פון יוריספּרודענץ. זיין שטודיום איז פאַרענדיקט; זיין קאַריערע פאַנגט זיך אָן. ער ווייזט נישט גרויס קיין נייגונג פאַר שטילע פאָרשערישע אַרבעט; די וועלט ציט אים; דער גלאַנץ פון די פירשטלעכע הויפן און די דיפּלאָמאַטישע דיאַלעקטיק האָט פאַרן יונגן יוריסט אַ רייצנדן טעם; עס ציט אים אַהין און דער צופאַל העלפט אים אונטער.

ער באַקענט זיך מיט דעם קורמיינישן קאַנצלער יאָהאַן קריסטיאַן פאָן בּיינעבּורג, און האָט נושא חן געווען; זיין גורל איז דערמיט באַשטימט.

אין יאָר 1667 פאָרט ער קיין מיינץ און הויבּט אָן זיין דיפּלאָמאַטיש-פּאָליטישע קאַריערע ביי דעם קורפירשט יאָהאַן פיליפּ פאָן שענבּאָרן.

עס איז אַ שטורמישע צייט אין אייראָפּע. עס איז כמעט צוואַנציק יאָר נאָכן וועסטפאַלער שלום און די קריסטלעכע וועלט איז צעשפּאָלטן אין צוויי מחנות. פאָרמעל האָבּן דער קאַטאָליציזם און דער פּראָטעסטאַנטיזם זייער קריג אויפגעגעבּן. אין דער אמתן איז אָבּער דער רעליגיעזער מאָמענט אויך ווייטער אויסגענוצט געוואָרן פאַר פאַרשיידענע עראָבּערישע צוועקן פון די דאַמאָלסדיקע אייראָפּעישע מלוכות. דייטשלאַנד איז געווען פּאָליטיש און נאַציאָנאַל — אַ חורבה. אויף אירע חורבות האָט זיך פונאַנדערגעוואַקסן די מאַכט פון שוועדן און פראַנקרייך. די שוועדישע מאַכט וועט לאַנג נישט דויערן. דער „אַנטיקריסט” פון צפון, פעטר דער גרויסער וועט פאַרצאַמען זיין נאָענטן שכן דעם וועג צום אימפּעריאַליסטישן וווקס. פראַנקרייך איז אָבּער געשטיגן, ווייל איר שכן דייטשלאַנד איז געווען צערודערט און צומישט. און אין ענגלאַנד האָט דער ליידנשאַפטלעכער קאַמף צווישן פּוריטאַנישע פרייהייט-שטרעבּונגען און קאַטוילישע אַבּסאָלוטיזם-טענדענצן אויף אַ צייט אָוועקגענומען ביי דערדאָזיקער מדינה די מעגלעכקייט פאַר אינטערנאַציאָנאַלער פּאָליטיק-שפּילעריי; נאָר אויף אַ ווייל.

און אין מיזרח-אייראָפּע האָט די האַלבּ-לבנה געהאַלטן אין אַ זיגרייכן מגרש קעגן דעם צלם און די אָפּגעשוואַכטע עסט-

רייך האָט זיך געמוזט לאָזן ראַטעווען מיט דער סאַרמאַצקער בלוט פון דעם דילעטאַנטישן „קרול" יאַן סאָביעסקי.

אַ צייט פון פאַרפלאָנטערטע דיפּלאָמאַטישע פעדים, וואָס האָבן געפאָדערט מאַקיאַוועליסטישע שטיק כּדי נישט ווערן אַ קנויל פאַר אַלעמען.

דאָס איז די צייט ווען לייבניץ טרעט אַריין אין דינסט פון שיפרירטע דעפעשן און דיפּלאָמאַטישע סודות.

דער וועג פון דיפּלאָמאַטיע האָט געפירט קיין פּאַריז און לאָנדאָן. אַהין שיקט אים דער האַר זיינער, דער קורפירשט. אין פּאַריז וועט ער, דער דייטשישער פּאַטריאָט, וועלן געווינען דעם קיניג לואי דעם פערצנטן, דעם לויכטנדן טורעם פון דער מאָנאַרכישער אייראָפּע, און מיט אַ משונהדיקן פּלאַן וועגן פאַראָבערן מצרים, וועט ער זיך באַמיען אָפּצורייסן די זשעדנע אויגן פון דעם גרעסטן בעל-מזל אויפן טראָן פון זיין חרובן פאָטערלאַנד.

אויף דידאָזיקע דיפּלאָמאַטישע טראַקטן פלעגט לייבניץ פאַרבייסן זיין דיפּלאָמאַטישן מיטאָג מיט אַ פילאָזאָפישן קוכן. אין דער פרייער צייט האָט ער זיך פאַרנומען מיט פאַרשיידענע פילאָזאָפישע און נאַטור-וויסנשאַפטלעכע פראַגעס — דערווייל דילעטאַנטיש, מיט גרויס התמדה, אָבער אָן אַ שטיץ-פּונקט, מיט דייטשישער פלייסיקייט אָבער דערווייל אָן דער דייטשישער סיסטעמע.

און פאַרשטייט זיך, אַז אויף די זייטיקע וועגן פון פילאָ- זאָפישע אינטערעסן האָט זיך דער שפּעטער גרויסער דייטשער פילאָזאָף געמוזט אנשטויסן דערווייל נאָר אויפן נאָמען פון דעם גרויסן וועלט-דענקער.

דידאָזיקע סטעזשקעס האָבן סוף כּל סוף דערפירט לייבניצן צו אַ פּערזענלעכער באַקאַנטשאַפט מיט ספּינאָזאַן, ווען יענער איז געווען אין דער בין-השמשות פון זיין לעבן. נאָך דידאָזיקע וועגן וועלן מיר נאָכגיין; אַנדערע אינטערעסירן אונז אין דעם פרט נישט.

ל י י ב נ י ץ האָט וואַכזאַם נאָכגעפאָלגט די פילאָזאָפישע ליטעראַטור פון זיין צייט און האָט אויף יעדן בוך רעאַגירט אין

בריוו צו זיינע פריינט, וואָס ער האָט זיך זייער לייכט געקענט פאַרשאַפן, ווייל דער פריינט איז געווען נישט מער ווי אַן אדרעסאַט, וועלכן מען מוז האָבן, כדי אַריינשיסן אין אים אַ פּאָר קוילן פון קריטישע מיינונגען.

די ערשטע שפּורן פון לייבניצעס באַקאַנטשאַפט מיט ספּינאָזאַס פילאָזאָפיע געפינען מיר אין אַ בריוו, וואָס ער האָט געשריבן (דעם 20 אַפּריל, 1669) צו זיין לערער ט אָ מ אַ ז י ו ס. ער רעדט דאָרטן וועגן די קאַרטעזיאַנער און דערמאָנט צווישן אַנדערע אויך ספּינאָזאַן און האַלט, אַז ספּינאָזאַ האָט אייגנטלעך נאָר פאַראַפראַזירט דעקאַרטן.

אין אַ יאָר שפּעטער איז דערשינען דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט. לייבניץ האָט דאָס בוך געלייענט, באַלד ווי עס איז דערשינען. ער האָט אָבער נישט געוווּסט, ווער איז דער מחבר פון דעמדאָזיקן אַנאָנים-דערשינענעם בוך.

ער האָט לאַנג נישט געוואַרט און תיכף אין אַ בריוו צו אַ פריינט (סעפּטעמבער 1670) האָט ער געלאָזט וויסן, אַז דאָס בוך איז אַן „אונערטרעגלעך געמיינע שריפט". און צו אַ צווייטן האָט ער געשריבן, אַז דאָס בוך איז „שווידערלעך".

דער פילאָלאָג ג ר ע ו ו י ו ס, וואָס האָט זיך געקענט פּערזענלעך מיט ספּינאָזאַן און איז געווען צווישן לייבניצעס פריינט-קאָרעספּאָנדענטן האָט אים געמאָלדן, אַז דאָס „העכסט פאַרדאָרבענע ווערק", האָט אָנגעשריבן ברוך דע ספּינאָזאַ.

ווי אַזוי האָט לייבניץ רעאַגירט אויף דערדאָזיקער ידיעה, ווייסן מיר נישט. ער האָט ווייסט אויס געהאַלטן, אַז מען קען אָנשרייבן אַ „פאַרדאַרבן בוך", נאָר אויב מען דאַרף צו אַזאַ מחבר אַמאָל אָנקומען, דאַרף מען דאָס פאַרשווייגן און אַפילו, אויב מען מוז, אויך זיך חנפענען צו אים.

דעם 5-טן אָקטאָבער 1671 האָט לייבניץ אַרויסגעשיקט פון פראַנקפורט אַ בריוו צו ספּינאָזאַן אין וועלכן ער ווענדט זיך צו אים מכח ענינים פון אָפּטיק. ער בעט „דעם באַרימטן און זייער בכבודיקן הער", ווי ער טיטולירט ספּינאָזאַן, אַרויסזאָגן אַ מיינונג איבער זיינער אַן אַרבעט איבער אָפּטיק, וואָס ער דערלויבט זיך אים צוצושיקן. ער ווייסט, אַ חוץ זיין רום אויף אַנדערע געביטן, איז ער, ספּינאָזאַ, אויך אַן „אויסגעצייכנטער

קענער פון אָפּטיק". דידאַזיקע אַרבעט אונטערן נאָמען „קענטנישן פון דער פאַרטגעשריטענער אָפּטיק" (Notitia opticae promotae) איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן נאָר פאַר פריינט און מבינים. לייבניצן גייט אויך נישט אָן ספּינאָזאַס מיינונג איבער זיין ביכל, נאָר אַזוי ווי עס איז פאַראַן אַ באַרימטער אָפּטיקער, מיט וועמען ספּינאָזאַ קען זיך פאַרזענלעכן, דעריבער וואָלט ער געוואָלט הערן זיין מיינונג דורך דער פאַרמיטלונג פון האַגער „קאָלעגע". אין דעם בריוו איז דער נאָמען פון דעם געלערנטן נישט אָנגעגעבן; מיר קענען אָבער משער זיין, אַז דאָס איז געווען ה י ג ע נ ס אָדער ה ו ד ד ע.

ווייטער בעט אים לייבניץ צו פאַרענטפערן אַ פּאָר פראַגן פון אָפּטיק, ווייל ער וויל הערן ספּינאָזאַס „שאַרפזיניקן אורטייל".

אַדרעסירט האָט לייבניץ דעם בריוו צום „זייער באַרימטן דאָקטאָר און זייער טיפן פילאָזאָף" ספּינאָזאַ, און האָט זיך אונטערגעחתמעט אַלס זיין „שטענדיקער פאַרערער (Cultor sedulus) „גאָטפריד לייבניץ, רעכטס-דאָקטאָר און ראַט אין מיינץ".

פאַר זיין לערער ט אָ מ אַ ז י ו ס האָלט ער אין סוד דעם פאַקט, וואָס ער האָט געשריבן אַ בריוו צום „אפּיקורס" ספּינאָזאַ, מיט וועלכן ער האָט זיך געאיילט צו באַקענען, פּונקט ווי דאָס איז געווען דער פאַל מיט ט א מ א ה אָ ב ס, וועמען ער האָט שאַרף קריטיקירט און דאָך געוואָלט זיך צו אים דערנענטערן. עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז צווישן ספּינאָזאַן און לייבניצן איז אָנגעגאַנגען אַן אָפטער בריוו-אויסטויש, ווי מען איז זיך נוהג צו דענקען אויפן סמך פון דעם איין איינציקן אָפּגעהיטעגעם בריוו, וואָס ספּינאָזאַ האָט געשריבן צום דיפּלאָמאַט און פילאָזאָף לייבניץ.

דערדאָזיקער בריוו איז אויך כאַראַקטעריסטיש דערמיט, וואָס לייבניץ שטרייכט אונטער, אַז ספּינאָזאַ איז פאַר אים אַן אויטאָריטעט אויפן געביט פון אָפּטיק. בנוגע זיינע פילאָזאָפישע ווערק האָט ער, פאַרשטייט זיך, געהאַלטן פאַר וויכטיק און נויטיק צו פאַרשווייגן זיין מיינונג אין דעם בריוו צו ספּינאָזאַן.

ווען זיין לערער, יאַקאָב טאמאזיוס האָט פאַרפאַסט אַ ווידערלייגונג פון ספּינאָזאַס טראַקטאַט און האָט עס צוגעשיקט צו זיין געראָטענעם תלמיד לייבניץ, האָט יענער אים אַזוי געענטפערט:

„דער פּאַרפאַסער פונם בוך איבער דער פרייהייט פון פילאָזאָפירן, געגן וועלכן דו האָסט אָנגעשריבן אַ פיינע הגם אַ קורצע תשובה איז בענעדיקטוס ספינאָזאַ, אַ ייד, וואָס איז, ווי מען לאָזט מיר וויסן פון האָלאַנד, אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון דער סינאַגאָגע פאַר זיינע אומדערהערטע מיינונגען״.

פון דער ציטאַטע איז קלאָר, אַז ספינאָזאַ איז געווען פאַר לייבניצן אַ געפערלעכער דענקער, אַפילו קיין דענקער אויך נישט, ווי ער האָט זיך שפּעטער אויסגעדריקט, הגם בשתיקה האָט ער זייער אַ סך גענאַשט פון ספינאָזאַס סיסטעמע. אויף לייבניצעס בריוו ענטפערט ספינאָזאַ געלאַסן, פאָרמאַליסטיש, אָפּי־ציעל, מיט אַן אָנגעצויגענעם טאָן – און דער עיקר, נישט געאיילט.

דער בריוו־שרייבער האָט געמוזט וואַרטן איבער פינף וואָכן, ביז ער האָט באַקומען פון האַג אַ תשובה.

זיין אַרבעט קריטיקירט ער מיט אַ סך פאָרזיכט און טאַקט. ער שטעלט אים אַ פאָר פראַגעס, ווייל ער האָט געוויסע פונקטן נישט געקענט תופס זיין. ער טוט צוליב זיין בקשה און שיקט דעם אויטאָריטעט איבער אָפּטיק – אַן עקזעמפּלאַר פון לייבניצעס אַרבעט, אין הסכם מיט זיין ווונש, אָבער יענער האָט געזאָגט, אַז ער האָט איצט נישט קיין צייט צו שרייבן וועגן דעם.

ביי דער געלעגנהייט פרעגט ער אים אָן אויב ער האָט שוין דעם „פּאָליטיש־טעאָלאָגישן טראַקטאַט״, און אויב נישט, איז ער גרייט אים צו שיקן אַן עקזעמפּליאַר.

דאַגעגן בעט ער לייבניצן צוצושיקן אים זיינע „פיזישע היפּאָטעזן״, וואָס ווערן דערמאָנט אין דעם בריוו צו ספינאָזאַן. ער האָט זיי צום באַדויערן נישט געזען, ווייל אין האַג קען מען דאָס בוך נישט קריגן צו קויפן.

אויך וואָלט מען באַדאַרפט להבא בעסער באַזאָרגן דעם ענין פון שיקן די בריוו: מען דאַרף געפינען, דאָ אין האַג, עמיצן, וואָס זאָל נעמען אויף זיך די אויפגאַבע צו באַזאָרגן די בריוו.

אַלזאָ קאלט, מעריטאָריש אָבער מיט אַן אינערלעכן דראַנג אָנצוקניפּן באַציונגען און אַן אויסטויש פון געדאַנקען; דאָס איז ליבנסווירדיק, קאָלעגיאַלמעסיק; דאָס איז ספינאָזאַ.

עס איז פון דעם „פּאָסט־סקריפּטוס״ קלאָר, אַז עס האָבן

גאָטפריד ווילהעלם לייבניץ (1716 — 1646)

געמוזט זיין מער בריוו פון זייביידן. זיי זענען אָבער, ליידער, פאַרפאַלן געגאַנגען.

הויפּטזעכלעך האָט עס געמוזט זיין אין דער צייט פון נאָוועמבער 1671 ביז מערץ 1672. לייבניץ האָט עס שפּעטער אָפּגעלייקנט. ער, דער פּאָרזיכטיקער דיפּלאָמאַט, וואָס האָט גע־מוזט לאַווירן צווישן מענטשן און הערשער האָט פאַרשטאַנען, אַז אַ באַקאַנטשאַפט מיט ספּינאָזאַן וועט אים קיין גוטס נישט געבן. דעריבער האָט ער שפּעטער געשריבן, אַז ער האָט נאָר איין איינציק מאָל געשריבן צו ספּינאָזאַן. מיר קענען אים נישט גלייבן, ווייל ספּינאָזאַ האָט אין אַ בריוו צום גראַף טשירנהויז געשריבן, אַז ער האָט געהאַט פון לייבניצן אַ סך בריוו און לויט דידאָזיקע בריוו, וואַרשיינלעך, אורטיילט ער וועגן אים, ווען ער זאָגט, אַז לייבניץ ווייזט זיך אויס צו זיין אַ גוט דערצויגענער מענטש מיט אַ סך וויסן.

איבעריקנס האָט דער דיפּלאָמאַט לייבניץ זיך אַליין סותר געווען. ער האָט זיך אַמאָל מודה געווען פאַרן גראַף טשירנ־הויז, אַז ער האָט געשריבן צו ספּינאָזאַן אַ בריוו וועגן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט („אויב איך מאַך נישט קיין טעות״, מוז צוגעבן דער דיפּלאָמאַט אין דעם ווידוי).

אין חודש מערץ 1672 פאָרט לייבניץ אין אַ דיפּלאָמאַ־טישער מיסיע קיין פּאַריז. פון פּאַריז שרייבט ער זיכער נישט צו ספּינאָזאַן, ווייל ווען דער גראַף טשירנהויז גיט צו וויסן זיין האַגער פריינט און לערער, אַז לייבניץ געפינט זיך אין דער פראַנצויזישער הויפּטשטאָט, רופט די ידיעה אַרויס אַ שטאַרקע פאַרוווּנדערונג מצד ספּינאָזאַן.

קיין פּאַריז איז לייבניץ געקומען נישט נאָר מיט אַ דיפּ־לאָמאַטישער שליחות. ער האָט געוואָלט זיין אין צענטר פון דער וויסנשאַפט, און צו יענער צייט איז דערדאָזיקער צענטר געווען גראָד אין פּאַריז.

ער באַקענט זיך קודם כּל מיטן אַלטן אַוואַנטוריסט דאָקטאָר וואַן דער ענדען. און מסתמא פון אים האָט ער באַקומען מער אויספירלעכע ידיעות וועגן ספּינאָזאַן. דאָס, וואָס דער אַלטער לערער פון ספּינאָזאַ האָט געקענט דערציילן איז געווען

שוין פאַרגאַנגענהייט, ווייל דער תּלמיד האָט אין די שפּעטע־דיקע יאָרן קיין שום באַציִונגען מיטן רבין נישט געהאַט.

געקענט האָט ער מער וויסן פון דעם גרויסן האָלענדישן פיזיקער היגענס, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקענט אין פּאַריז. דערדאָזיקער פיזיקער האָט קאָרעספּאָנדירט מיט ספּינאָזאַן און האָט אַפילו שטודירט זיינע ווערק, הגם ער איז געווען זייער ווייט פון פילאָזאָפיע בכלל און פון מעטאַפיזיק בפרט.

אין פּאַריז האָט זיך לייבניץ אַ סך באַשעפטיקט מיט דע־קאַרטס פילאָזאָפיע און דידאָזיקע שטודיען האָבן אים געבראַכט נאָענט צו אַ מענטשן, וואָס פלעגט באַקומען פון ספּינאָזאַן לאַנגע בריוו.

דאָס איז געווען גראַף הערנפרידוואלטער פאָן טשירנהויז.

דורך טשירנהויזן איז לייבניץ געקומען נעענטער צו ספּי־נאָזאַס געדאַנקען־וועלט. פון אים האָט ער זיך דערוווּסט, אַז ספּינאָזאַ האָט אָנגעשריבן אַ „עטיק", און זי איז נאָך נישט גע־דרוקט, נאָר די אינטימע פריינט פון דעם מחבר און דער גראַף בתוכם האָבן געשריבענע אָפּשריפטן פון איר.

טשירנהויז האָט אָבער נישט געוואָלט געבן צו לייענען לייבניצן די עטיק, ווייל ספּינאָזאַ האָט נאָר אַ פּאָר מענטשן אָנפאַרטרויט דאָס ווערק, און עס וואָלט דעריבער געווען אַ טאַקטלאָזיקייט לאָזן אַ מענטשן, וועמענס באַציִונג צו ספּינאָזאַן איז נאָך נישט זיכער און קלאָר, זיך באַקענען מיט אַ נישט־געדרוקטן ווערק פון אַ גערודפטן דענקער.

עס איז קלאָר געווען, אַז לייבניצן האָט נישט נאָר די נייגעריקייט אַליין געטריבן צו ספּינאָזאַס ווערק. ער, אַלס פילאָ־זאָף, וואָס איז געשטאַנען פאַר דער וויכטיקסטער אויפגאַבע, וואָס אַ פילאָזאָף האָט פאַר זיך אין אויפבויען אַ סיסטעמע, האָט פאַרשטאַנען, אַז די מעטאַפיזישע קאָנסטרוקציע איז איינע פון די וויכטיקסטע טיילן פון אַ פילאָזאָפישער סיסטעמע. ער האָט דעריבער געזוכט אָט די אָנלען־פּונקטן אָדער אינספּירירנדע גע־דאַנקען, ווי מאַנכע ווילן, וואָס זאָלן אים קענען אַרויספירן אויפן וועג צו אַן אייגענער סיסטעמע.

און אַז לייבניץ האָט אַ סך צו פאַרדאַנקען ספּינאָזאַן, און

אַז אָן ספּינאָזאַס לערע פון טובסטאַנצן וואָלט נישט געווען לייבניצעס לערע פון די מאָנאַדן — דאָס איז היינט קלאָר פאַר יעדן פילאָזאָפישן פאָרשער.

און דווקא דאַמאָלס אין פּאַריז, נאָך דעם ווי ער האָט מיט אַזאַ התמדה שטודירט דעקארטס פילאָזאָפיע און האָט זיך באַקענט מיט אַלע זיינע תּלמידים, איז אים געווען אינטערעסאַנט צו האָבן געלייענט דאָס הויפּט-ווערק פון ספּינאָזאַ, ווען ער האָט דאָך צמאָל אין אַ בריוו צו זיינעם אַ לערער, צוגערעכנט צו די וויכטיקסטע תלמידים פון דעקאַרט.

טשירנהויז איז אויך געווען פאַראינטערעסירט, אַז לייבניץ זאָל איבערלייענען די עטיק. ער האָט אָבער דאָס נישט געוואָלט טאָן אויף זיין אייגענער אחריות. לייבניץ האָט געמאַכט אויף טשירנהויזן זייער אַ גוטן איינדרוק. זיי האָבן זיך זייער שנעל באַפריינדעט און ספּינאָזאַ איז אין גיכן געווען אין אַ באַזיץ פון אַ כאַראַקטעריסטיקע פון לייבניצן, אַ דאַנק דער פאַרמיטלונג פון דאָקטאָר שולער פון אַמסטערדאַם.

צו דעמדאָזיקן שולער האָט זיך געווענדט דער גראַף טשירנהויז מיט אַ בקשה, ער זאָל בעטן ביי ספּינאָזאַן אַ דערלויבעניש צו ווייזן לייבניצן די נישט-געדרוקטע עטיק.

אין אַ בריוו פון שולערן צו ספּינאָזאַן (פון 14 נאָוועמבער 1675) ווערט דערציילט, ווי דער גראַף טשירנהויז האָט זיך באַקענט אין פּאַריז מיטן פיזיקער היגענס, און אויך מיט לייבניצן.

„דער הער טשירנהויז באַריכטעט ווייטער, אַז ער האָט אין פּאַריז באַגעגנט אַ מאַן מיט אויסערגעוויינלעכער בקיאות, וואָס פילט זיך היימיש אין פאַרשידענע טיילן פון דער וויסנשאַפט און וועלכער איז פרײַ פון די וווּלגאַרע פאָראורטיילן פון דער טעאָלאָגיע. זיין נאָמען איז לייבניץ. ער איז מיט אים אין זייער אינטימע באַציונגען. עס האָט גראָד אַזוי געטראָפן, אַז זיי אַרבעטן ביידע צוזאַמען אין דער ריכטונג פון אַ פולקאָמער אַנטוויקלונג פון גייסט. יאָ, קיין זאַך ווערט פון אים העכער און ווערטפולער געשאַצט (ווי דער גייסט). מאָראַליש איז ער אַמבעסטן געניט, ווייל ער רעדט אָן איבערגעבונג זאַך אַפעקטן, נאָר על פי השכל. ער אָריענטירט זיך גוט אין דער פיזיק און ספּעציעל אין די מעטאַפיזישע שטודיען אַ בער גאָט און זעל. דערפון

דרינגט טשירנהויז אויסעט, אַז ער פֿאַרדינט דורכאויס צו זיין באַקאַנט מיט אייערע כּתבים, אויב איר וועט איינגיין דערויף. נעמלעך: ער גלויבט, אַז דער מחבר (ד׳ ה. ספּינאָזאַ) וועט דערפֿון האָבן גרויס נוצן, וואָס ער זאָגט צו אויסשפּירלעכער צו באַווייזן, ווען ער וועט עס ווײַזן. אויב נישט, דאַן קענט איר זיין אינגאַנצן רויק, אַז ער וועט נישט ברעכן דאָס וואָרט, וועט האַלטן די כּתבים בסוד און קיינעם נישט ווייזן „קיין אות״.

און דאַן קומט די פֿאָלגנדע זייער וויכטיקע שטעלע, ספּעציעל פֿאַר דער כאַראַקטעריסטיקע פֿון לייבניצן.

„דערזעלבער לייבניץ האַלט גאָר אַ וועלט פֿון דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. אויב איר געדענקט נאָך האָט ער דאַריבער געשריבן צו אייך אַמאָל אין אַ בריוו. איך וואָלט דעריבער אייך געבעטן, אַז אויב איר האָט נישט גאָרנישט דאַקעגן זאָלט איר דאַרויף פֿריינדלעך איינגיין און נישט שאַפֿן ביי קיינעם קיין פֿאַרדרוס. אַזוי שנעל, ווי איר וועט איינגיין דאַרויף, וואָלט איך אייך געבעטן וועגן דעם מיר מודיע צו זיין. נאָך דעם ווי איך וועל באַקומען אייער תּשובה, וועל איך ענטפֿערן אונזער טשירנהויז. איך וואָלט דאָס געטאָן זייער גערן דעם דינסטיק אָוונט, אויב עס וועט אייך אַ וויכטיקע אַרבעט נישט אָפּהאַלטן דערפֿון״.

דאָקטאָר שולער האָט געטאָן זיין פֿליכט. ער איז געווען באַפֿריינדעט, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, מיט לייבניצן, פּונקט אַזוי גוט ווי מיט ספּינאָזאַן.

אָבער ספּינאָזאַ איז געווען ווייט פֿון דער גאווה, אַז יעדערער זאָל קענען זיינע ווערק, אַפֿילו ווען ער איז אַזוי וואַרים רעקאָמענדירט צו אים, ווי לייבניץ.

עס זענען געווען פֿאַרשיידענע סיבות, וואָס האָבן פֿאַראורזאַכט ספּינאָזאַס רעזערווע שטעלונג בנוגע לייבניצן.

קודם כּל — אַ ריין פּאָליטישע סיבה. ספּינאָזאַ איז געווען איבעראַשט צו הערן, אַז דער ד י פּ ל אָ מ אַ ט לייבניץ איז אין פּאַריז. עס איז די צייט פֿון דער מלחמה מיט האָלאַנד. פֿון אַלע זייטן לויערן שונאים אויף זיין פֿריינט, יאָהאַן דע וויט,

שטייט איינער אַליין און וויל באַווייזן, אַז מען קען יאָ זיין אַ גבור, איינזאַם און עלנד.

עס איז קלאָר, אַז די דיפּלאָמאַטישע מיסיע פון אַ דייטשישן קורפירשט אין פּאַריז און שפּעטער לאָנדאָן איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער אידעע פון לאָזן צורו דייטשלאַנד אויפן חשבון פון האָלאַנד.

ספּינאָזאַ האָט עס פאַרשטאַנען. ז י י ן פאַטערלאַנד איז אין געפאַר. ווי קען מען האָבן צו טאָן מיט איינעם, וואָס אינטריגירט קעגן האָלאַנד? דערפון נעמט זיך נישט די נייגעריקייט, נאָר די איבעראַשונג: וואָס טוט ער דאָרט אַזוינס אין די נעסטן פון געהיימער דיפּלאָמאַטיע, דערדאָזיקער לייבניץ?

ער בעט ביי זיין תלמיד טשירנהויז אויספירלעכע ידיעות וועגן לייבניצן. ער ווייסט, אַז לייבניץ קען אים פון בריוו. ער וויל אָבער וויסן צו וואָס איז ער געפאָרן קיין פראַנקרייך? אויף וויפל ער קען אורטיילן פון די בריוו זיינע, איז דערדאָזיקער לייבניץ אַ מאַן מיט וויסן און בילדונג. אָבער אים אָנצוטרויען אַזוי שנעל זיינע שריפטן, האַלט ער נישט פאַר ראַטזאַם.

אַזוי שרייבט ער צום דאָקטאָר שולער.

„איך וואָלט געוואָלט קודם כל וויסן, וואָס טוט ער דאָרטן אין פראַנקרייך און איך וואָלט געוואָלט הערן די מיינונג פון אונזער טשירנהויז, אויב ער וועט מיט אים לענגער קומען אין אַ באַרירונג און וועט בעסער קענען זיין כאַראַקטער".

און דאַן די צווייטע סיבה:

עס איז דאָך נישט אויסגעשלאָסן, אַז צו ספּינאָזאַן איז דערגאַנגען לייבניצעס נעגאַטיווע מיינונג וועגן דעם טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. עס האָט אים דעריבער געמוזט שטאַרק שאַקירן דער חניפה-טאָן, און די פאַלשקייט פון דעם פירשטן-ראַט, וואָס האָט געזאָגט אַ ליגן, כדי נושא חן זיין אין די אויגן פון ספּינאָזאַן און געפינען אַ צוטריט צו זיינע כתבים.

ער האָט אָבער מיט קיין איין וואָרט נישט דערמאָנט די פאַלשקייט פון לייבניצן, ווייל ער האָט זיך מיט אַזעלכע דערשיינונגען נישט איינמאָל באַגעגנט.

שפּעטער פאַרשווינדט לייבניצעס נאָמען אינגאַנצן פון

ספינאָזאס בריוו. ער דערמאָנט אים אפילו נישט אין די בריוו, וואָס ער האָט געשריבן צום גראַף טשירנהויז.

אָבער די אינטימע פאַרייזער געשפּרעכן פון טשירנהויז מיט לייבניצן וועגן דעם האַגער פילאָזאָף האָבן צרוועקט ביים לעצטן אַ טיפן באַגער לכל הפחות איין מאָל אָנצוקוקן און רעדן מיט ספינאָזאָן.

און דידאַזיקע ערשטע און אפשר אייניציקע באַגעגעניש צווישן די צוויי דענקער איז פאָרגעקומען פיר חדשים פאַר ספינאָזאס טויט.

נאָוועמבער 1676 איז לייבניץ געווען אין האָלאַנד. ער האָט באַזוכט אַמסטערדאַם און איז פון דאָרטן געפאָרן קיין האַג כדי זיך זען מיט ספינאָזאָן.

ווארשיינלעך אין אַמסטערדאַם האָט ער זיך באַקענט מיטן דאָקטאָר שולער, זיין מליץ יושר ביי ספינאָזאָן, וועמען ער האָט פריער נישט געקענט און וועלכער וועט איצט גראַד ווערן אַ לעבעדיקער "פאַרמיטלער צווישן ספינאָזאס גייסטיקער ירושה און לייבניצעס חשק דידאָזיקע ירושה אָפּצוקויפן.

מען האָט ביז איצט נאָר אין אַלגעמיינע שטריכן געשילדערט די באַגעגעניש צווישן די צוויי גרויסע פילאָזאָפן פון יענער צייט. עס האָט געהערשט אַ מיינונג, אַז דידאַזיקע באַגעגעניש איז געווען אַ צופעליקע, און אַז לייבניץ האָט דורכפאָרנדיק האָלאַנד באַזוכט דעם איינזאַמען דענקער אין האַג.

היינט ווייסן מיר אַ דאַנק די אויספאָרשונגען פון פּראָפעסאָר לודוויק שטיין, אַז די רייזע איז געווען אַ בכיוונדיקע.

לייבניץ האָט גראָד אין ענגלאַנד, ווו ער האָט געהאַט אַזויפיל באַקאַנטע און קאָרעספּאָנדענטן, פאַרבראַכט איינגאַנצן אַכט טעג. דאָרט האָבן דאָך געוווינט ביוטאָן, בויל, קאָלינס, אונזער אַלדענבורג און אַנדערע. אין האָלאַנד, ווו אַ חוץ גרעווויוסן און ספינאָזאָן האָט ער קיינעם נישט געקענט, האָט ער פאַרבראַכט גאַנצע צוויי חדשים.

אין אַמסטערדאַם באַקענט ער זיך מיט ד״ר שולער, צו וועמען ער איז געווען פּראָטעזשירט פון גראַף טשירנהויז. עס איז כמעט ווי זיכער, אַז די פּערזענלעכקייט פון ד״ר שולער האָט לייבניצן נישט געקענט אינטערעסירן. ער האָט אָבער אים געוואָלט אויסנוצן אַלס ספּינאָזאַס פריינט. לייבניץ האָט געוווּסט, אַז מען קען אַזוי לייכט צו ספּינאָזאַן נישט צוקומען.

און אינטערעסאַנט: ביי שולערן האָט זיך לייבניץ באַקענט מיט דריי בריוו, וואָס ספּינאָזאַ האָט געשריבן צו אָלדענבורג. לייבניץ ווערט אַזוי פאַראינטערעסירט מיט דעם אינהאַלט פון די בריוו, אַז ער שרייבט זיי איבער און שרייבט אַפילו אָן צו זיי פּירושים. דידאַזיקע פּירושים זענען גאָר אַנדערש געשריבן, ווי די אַמאָליקע אויסדרוקן איבער ספּינאָזאַן אין די בריוו צו די פריינט און קאָרעספּאָנדענטן.

ל י י ב נ י ץ וויל ס פּ י נ אָ ז אַ ן פאַרשטיין און באַהאַנדלט זיינע געדאַנקען לאָיאַל און טאָלעראַנט, אַפילו ווען ער שטימט נישט איין מיט זיי.

און גלייכצייטיק פון די בריוו און פון געשפּרעכן מיט ד״ר שולער לערנט ער דעם כאַראַקטער פון ספּינאָזאַ, אַזוי ווי ער וואָלט זיך געגרייט צו אַ באַגעגעניש, וואָס זאָל אויספאַלן האַרמאָניש און פרידלעך. דידאַזיקע פּאַר שטונדן מאַכן אַן איינדרוק ווי לייבניץ וואָלט געוואָלט קריגן דעם שליסל צו ספּינאָזאַס כאַראַקטער, כדי צו געפינען זיין צוטרוי און קענען פון דער באַגעגעניש געניסן.

אין מיטן נאָוועמבער 1676 טרעפן מיר לייבניצן אין האַג.

לאָמיר לאָזן דעם פיינעם פילאָזאָף-היסטאָריקער ט ע אָ ד אָ ר ג א מ פּ ע ר ץ שילדערן דידאַזיקע מערקווירדיקע באַגעגעניש, ווייל קיינער קען דידאַזיקע שילדערונג נישט איבערטרעפן:

„איצט לאָמיר זיך פאָרשטעלן דאָס בילד, וואָס וואָלט זיכער פאַרדינט פאַראייביקט צו ווערן פון אַ מאָלערס אַ פּענזל. אין דרויסן, אויף די גאַסן און אויף די פּלעצער פון דער בוים-רייכער שטאָט שפּילט זיך דער האַרבסט-ווינט מיט פאַרגעלבטע בלעטער. אינעווייניק אין דער שטילער הינטערשטוב פון אַ בירגער-הויז אויף דער רויקער פּאַוויליאָנסגראַכט — צוויי מענטשן אין אַן ערנסטן און אייפריקן דיאַלאָג. אַרום — אָרעמלעכע

הויזווירטשאַפט. איינער פון זיי איז פאַרפּוצט אין פיינע רייזע־קליידער לויט דער לעצטער מאָדע (ווייל, ווי עס זאָגט היגענס, לייבניצעס פריינט — גרויס איז געווען זיין באַגער „צו שיינען"). דאָס אויסגעצערטע פון קראַנקהייט לייב פון דעם צווייטן, דעם „גאָט - אָדער נאַטור" - איבערגעגעבענעם חכם, איז באַדעקט מיט אַ באַשיידן מלבוש. עס שוועבן שוין אַרום אים די שאָטנס פון טויט — עס איז אים דאָך געבליבן אינגאַנצן פיר חדשים פון ערדישן לעבן, אָבער פריידיק רוען זיינע קלאָרע און מילדע אויגן אונטער די צווייגן־ברעמען אויף דעם פרעמדן באַזוכער, וואָס באַמיט זיך ביי יעדער געלעגנהייט צו געווינען זיין הסכמה. און דערזעלבער מאַן, וואָס איז איצט אין די דרייסיקער, אין דער בליענדער צייט פון זיין מענערישער קראַפט (ווען אַפילו שוין מיט אַ פליך אויפן קאָפּ!) מיט די לייכטנדע אויגן פון שטאָלצע האָפנונגען און נישט ווינציקער שטאָלצע דערפאָלגן — ער, וואָס האָט אָקאָרשט געוווּנען די פריינטשאַפט פון ניוטאָן און בייל; אין דער „ראָייאַל אַקאַדעמי" אַרויסגעטראָטן פאַר קורצן אַלס דער דערגענצער פון פּאַסקאַלס חשבון־מאַשין; איז באַערט געוואָרן אין דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע אַלס דער דערפינדער פון דער דיפערענציאַלער רעכנונג און האָט אויפן הויף פון לואי דעם פערצנטן זיך טיף צוגעקוקט צום וועלט־מסחר פון כּל המינים און אין וועמענס קאָפּ עס שווינדלען פאַרשיידענע פּאָליטישע, ליטעראַרישע און וויסנשאַפטלעכע פּראָיעקטן, — ער — דער דראָזיקער הויפישער און וועלט־באַהאַוונטער דענקער, איז אין איצטיקן מאָמענט נישט אַ דענקער, נאָר עס גייט אים אין דעם, ער זאָל זיין עלטערן קאָלעגע קענען איבערצייגן אין דער סאָלידקייט פון געבראַכטע באַווייזן".

„מיר זעען אים דאָך לעבעדיק פאַר אונז, אין דער מאָמענטאַלער אויפרעגונג מיט רויטע פלעקן אויפן בלאַסן פּנים, ווי ער כאַפּט שנעל טינט און פעדער, זעצט זיך ביי ספּינאָזאַס שרייבטיש און וואַרפט אָן מיט אימפּעט אויפן פּאַפּיר זיין הנחה פון וועלכער עס איז געדרונגען די עקזיסטענץ פון אַ ה ע כ ס ט פ ו ל ק אָ מ ע נ ס ט ן ו ו ע ז ן (Ens perfectissimum) ער נעמט דאָס באַשריבענע פּאַפּיר נענטער צו זיינע שאַרפקוקנדע, אָבער קורצזיכטיקע אויגן, כּדי מיט אַ טריומפירנדן פּנים

suspicaris fore. Prodromus Francisci Lanae nondum ad meas manus pervenit, ut nec etiam cogitationes phisico-mechanicas Johannis Holtii et quod magis doleo, quod nec etiam hypothesin tuam phisicam ~~nondum~~ videre potuerim. hic saltem Haga Com: venalis non extat. si hanc ergo miseris rem mihi gratissimam facies, et si qua alia in re tibi servire potero, non desinam ostendere, quod sim

Vir amplissime

Ex asse tuus

B. despinoza

Haga comitis
9 nov. 1671

D.us Dimerbruckius hic non habitat cogor itaq hanc tabellioni ordinario tradere. Non dubito quin hic Haga comitis aliquem noveris, qui epistolas nostras curare velit, quem ego nosse velim ut epistolae commodius et securius curari possent. Si tractatus theologico-politicus ad tuas manus nondum pervenit unum exemplar nisi molestum erit, mittam. Vale.

Nobilissimo Amplissimoque D.o
D.o Gotfredo Guilielmo Leibnitio
Juris u. Doctori et Consiliario
Moguntino

Maintz
~~Franckfort~~

Port.

1671

ספינאָזאס בריוו צו לײבניצן

Eruditissime Nobilissimeq. Dne

Schedulam, quam mihi dignatus es mittere legi, magnasq.
pro ejusdem communicatione ago gratias. Doleo, quod mentem
tuam quam tamen credo te satis clare exposuisse, non satis
assequi potuerim. Precor itaq. ut ad haec pauca mihi respon-
dere non graveris. Videlicet, an aliam credis esse causam, cur
in vitrorum apertura parci esse debemus, quam quia radii, qui ex
uno puncto veniunt, non in alio accurate puncto, sed in spatiolo
(quod punctum mechanicum appellare solemus) quod pro ratio-
ne apperturae majus aut minus est congregantur. Deinde
rogo, num lentes illae quas Pandochas vocas, hoc vitium
corrigant hoc est, an punctum mechanicum, sive spatiolum
in quo radii qui ex eodem puncto veniunt post refractionem
congregantur, idem ratione magnitudinis maneat, sive
apertura magna sit, sive parva. Nam si hoc praestant,
earum aperturam augere ad libitum licebit, et consequenter
omnibus aliis figuris mihi cognitis longe praestantiores erunt,
alias non video, cur easdem supra communes lentes tantopere
commendes. Lentes enim circulares eundem ubique habent
axem, adeoq. quando illas adhibemus, omnia objecti puncta,
tanquam in axe optico posita, sunt consideranda et quamvis
omnia objecti puncta non in eadem sint distantia, differentia
tamen, quae inde oritur, sensibilis esse non potest, quando
objecta admodum remota sunt, quia tum radii, qui ex eodem
puncto veniunt, considerantur tanquam paralleli ingrederentur
vitrum. Hoc tamen credo, lentes tuas juvare posse, quando
plurima objecta uno obtutu comprehendere volumus (ut fit,
quando lentes oculares convexas admodum magnas adhibemus)
ut omnia scilicet simul distinctius repraesententur. Verum
de his omnibus judicium suspendam, donec mentem tuam
mihi clarius explices, quod, ut facias enixe rogo.
D° Huddenio alterum, ut jussisti, exemplar misi. Respondit
sibi in praesentiarum tempus non esse, idem examinandi
sperat tamen post unam aut alteram hebdomadam

(פאקסימילע)

נאַרצולייגען דעם האַלב-באַרטראַכטן חכם, וואָס שטייט לעבן אים מיט אַ פריינטלעכן שמייכל".

„אַ שאָד, וואָס ספּינאָזאָס באַלעבאָס, דער ערלעכער מאָלער וואַן דע ספּיק האָט דידאַזיקע סצענע נישט אונטער-געקוקט און נישט איבערגעלאָזט פאַר די קומענדיקע דורות גע-טריי קאָפּירט! אָבער באמת, האָט דען דערדאָזיקער מוטיקער מאַן געקענט אַפילו דערשמעקן, אַז אין יענער שעה זענען אונ-טער זיין באַשיידענעם דאַך געשטאַנען אויג אין אויג אַנטקעגן זיך צוויי תּקופות פון דער מענטשלעכער אַנטוויקלונג און אַז עס האָט, מערקווירדיק, פּאַסירט, אַז די עלטערע תּקופה איז געווען פאַר-קערפּערט אין דער געשטאַלט פון דעם יינגערן — און די יינ-גערע תּקופה האָט אין דעם עלטערן דענקער איר תּיקון געפונען".

דאָס איז נישט געווען דער איינציקער גייסטיקער דועל צווישן די צוויי דענקער. לייבניץ אַליין האָט שפּעטער געשריבן, אַז ער האָט זיך געזען אַ פּאָר מאָל מיט ספּינאָזאַן.

(je luy ay parle plusieurs fois et fort longtepms).

ליידער ווייסן מיר זייער ווינציק וועגן וואָס זיי האָבן אַזוי אָפט און לאַנג גערעדט. פון געוויסע רמזים לאָזט זיך פעסטשטעלן, אַז מען האָט דעבאַטירט די פּראָבלעמען פון די-נאַמיק, ווייל לייבניץ האָט גראָד דאַמאָלסט איבער זיי געאַרבעט. ספּינאָזאַ איז געווען צו אים זייער פריינטלעך. ער האָט אים געלייענט אויסצוגן פון דער עטיק, און לייבניץ האָט אַפילו גע-מאַכט אַ פּאָר באַמערקונגען. ספּינאָזאַ האָט אים באַוויזן דעם באַרימטן בריוו פון זיין תּלמיד בורג מכוח קריסטנטום און לייב-ניץ האָט אים תּיכּף אָפּגעקאָפּירט, פאַרשטייט זיך, מיט דער דער-לויבניש פון דעם פילאָזאָף.

ער האָט אויך מיט אים סתּם געפּלוידערט; דערציילט אַ ביסל זכרונות ווי די מעשה מיט דע וויטס דערמאָרדונג און זיין פּרווו דאַרויף צו פּראָטעסטירן. לייבניץ האָט אים „אָפּגעצאָלט" מיט פאַרשיידענע פּאָליטישע אַנעקדאָטן און דיפּלאָמאַטישע עפּיזאָדן.

ספינאָזאַ האָט זיך געמוזט פּילן גוט און צופרידן פון דעם־דאָזיקן וויזיט. דער רייכער, שטאַרקער, יונגער, פאַררייסענער און שטאָלצער לייבניץ איז געווען אַ מאָדנער קאָנטראַסט מיט דעם אָרעמען, שוואַכן, אַלט־אויסזעענדיקן, שטילן און עניותדיקן ספּינאָזאַ, אָבער דערדאָזיקער קאָנטראַסט איז אין דערזעלבער צייט געווען אַ גוטע אילוסטראַציע צו ספּינאָזאַס געדאַנקען־וועלט — וועגן דעם אַז צום אמת מוזן מענטשן דערגיין נישט געריירט פון דרויסנדיקע אפעקטן.

די זעלבע פּראָבלעמען האָבן געפּייניקט דעם בעל־גוף לייבניץ און דעם גוססדיקן שווינדזיכטיקן ספּינאָזאַ.

פון דידאָזיקע געשפּרעכן איז לייבניצן קלאָר געוואָרן ספּינאָזאַס פילאָזאָפיע. דאָס הייסט אָבער נישט, אַז ער האָט מיט איר איינגעשטימט.

אויך ספּינאָזאַ האָט זיך באַפרייט פון זיין אומצוטרוי צו לייבניצן. ער האָט אים אָנגעהויבן פאַרשטיין און געפונען די מקורים פון זיין כאַראַקטער און טעמפּעראַמענט.

אָבער פון דעם פרידלעכן שמועס איז צו קיין פריינטשאַפט נישט געקומען. אין שאָטן פון יענער באַגעגעניש האָט זיך יאָרן־לאַנג געקילט לייבניצעס גייסט.

אָבער די ליבע האָט די זכרונות נישט באַוועגט.

דאָס זענען געווען און געבליבן צוויי אַנדערע, פרעמדע אייגע צו דער אַנדערער, וועלטן.

מיט ספּינאָזאַס לעצטע מינוטן און מיט דער ירושה האָט זיך לייבניץ זייער שטאַרק אינטערעסירט. ד״ר געאָרג שולער האָט אים וועגן אַלצדינג געשריבן. ער האָט עס אים דריי וואָכן פאַר ספּינאָזאַס טויט אינפאָרמירט, אַז די לאַגע פון ספּינאָזאַן איז אַ געפערלעכע, ווייל ער ליידט אויף אַן אומהיילבאַרע קראַנקהייט, משמעות אַ געירשנטע.

און אין פינף טעג נאָך ספּינאָזאַס טויט האָט דאָקטאָר שולער אים אָנגעבאָטן צו קויפן פאַר דער ביבליאָטעק פון האַנאָווערישן הערצאָג, ביי וועמען לייבניץ האָט געדינט — דעם עקזעמפּלאַר פון דער „עטיק״ פאַר 150 גולדן.

ווייזט אויס, אַז די נאָענטע פריינט פון דעם פאַרשטאָרבענעם פילאָזאָף ווי דאָקטאָר מעייער, דער דרוקער ר י אָ וו ע ר ט ס און אַנדערע האָבן קעגן דעם פּראָטעסטירט, ווייל עס איז דערצו נישט געקומען.

שולער האָט געפירט אַ לעבעדיקע קאָרעספּאָנדענץ מיט לייבניצן, ווי עס איז צו זען פון די געפונענע דריי-און-דרייסיק בריוו זיינע צום האַנאָווערישן דענקער, פון דעם אַ דריטל האָט אַ דירעקטע שייכות מיט ספינאָזאַן.

לייבניץ האָט זיך זייער אינטערעסירט מיט דער אויסגאַבע פון די איבערגעבליבענע כתבים. געאָרג שולער גיט אים צו וויסן (דעם 17-טן יולי 1677), אַז די ווערק זענען אָפּגעגעבן אין דרוק און אין אַ פּאָר חדשים שפּעטער (דעם 21-טן אָקטאָבער) קען ער שוין אים מעלדן, אַז זיי זענען אָפּגעדרוקט און אַזוי שנעל ווי דער אינדעקס וועט זיין פאַרטיק, וועט ער אים קודם כל שיקן אַזויפיל עקזעמפּלאַרן, וויפל ער וועט נאָר וועלן.

לייבניץ אינטערעסירט זיך מיט ספּינאָזאַס ביבליאָטעק און מאַנוסקריפּטן. דער דאָקטאָר שולער ערקלערט אים, אַז קיין זעלטענע ספרים זענען נישט געבליבן. און אויב עס איז עפּעס געווען איז דאָס פאַרטיילט געוואָרן צווישן פריינט לויט ספּינאָזאַס לעצטן רצון. אַזוי, אַז עס איז גאָרנישט נישט געבליבן וואָס עס קען פאַרקויפט ווערן.

אין פעברואַר 1678 האָט שוין לייבניץ געהאַט דעם באַנד פון די איבערגעבליבענע כתבים, צוגעשיקט פון דאָקטאָר געאָרג שולער. אין דעם באַנד איז אויך אַריין זיין בריוו צו ספּינאָזאַן. דער בריוו איז אָפּגעדרוקט מיט לייבניצעס נאָמען. שולער שרייבט אים אין אַ בריוו (6-טן פעברואַר 1678) — ער זאָל זיך נישט נעמען צום האַרצן, ווייל דער בריוו באַהאַנדלט מאַטעמאַטישע פּראָבלעמען און קען דעריבער קיין שאָדן נישט ברענגען. באמת האָט לייבניץ געהאַט דערפון גרויס עגמת נפש. ער האָט נישט געוואָלט, אַז זיין קאַריערע זאָל געשטערט ווערן דורך אַ באַקאַנטשאַפט, אַ פשיטא, אַ בריוונאויסטויש מיטן „מלך פון די אפּיקורסים“, דעם ייד און אַטעיסט ברוך דע ספּינאָזאַ.

אין די קריטישע יאָרן פון 1681—1676, אין די יאָרן ווען עס האָט זיך קריסטאַליזירט לייבניצעס וועלטאַנשויונג בכלל און עס האָט זיך קאָנציפּירט זיין לערע איבער די מאָנאַדן, האָט ער זיך זייער שטאַרק און פיל באַשעפטיקט מיט ספינאָזאַס פילאָזאָפיע. מערקווירדיק, ער פלעגט זיך דאַמאָלסט זייער גינסטיק אויסדריקן וועגן דערדאָזיקער פילאָזאָפיע.

מיר ווייסן אַז ער האָט ספינאָזאַן געהאַט אַ סך צו פאַרדאַנקען און האָט פון אים אַנטנומען זיין מאָנאַדן-לערע.

די וועגן פון דערדאָזיקער השפעה ווי אויך די ענדערונגען אין די אורטיילן איבער ספינאָזאַס פילאָזאָפיע, געהערן נישט צו די דירעקטע אויפגאַבן פון דעמדאָזיקן בוך.

אַ מאָדערנער דייטשער פאָרשער כאַראַקטעריזירט לייבניצן אין פאָלגנדע ווערטער:

„ער איז נישט געווען נאָר אַ דענקער פון ספינאָזאַס שניט; עס האָט אין אים נאָך געשטעקט עפּעס פון אַ מאַכטוועלער און די פּילזייטיקייט פון די בעל-גאווהס פון דער רענעסאַנס-תּקופה, נישט קוקנדיק אויף דער נישט אָנזעבאַרקייט פון זיין קערפּערלעכער דערשיינונג און אויף דער אומבאַהאָלפנקייט פון זיינע מאַניערן".

„די שטאַרקע גאווה האָט אים באַוועגט. ער איז געווען צופיל זשעדנע אַלצדינג אַליין וועלן מאַכן; דערמיט האָט ער צושפּליטערט זיינע כּוחות; דערצו נאָך האָט ער געוואָלט פאַרכאַפּן נישט נאָר דעם איינפלוס נאָר אויך די הכנסות".

ער איז געשטאָרבן פאַרלאָזן, איינזאַם (אין 1716). ער האָט איבערגעלעבט ספינאָזאַן מיט גאַנצע פערציק יאָר.

פראַנקרייך האָט אים באַערט, דייטשלאַנד האָט אים פאַרשוויגן. די פירשטן האָבן זיך פון אים דערווייטערט, דאָס פאָלק האָט אויף אים פאָרט געקוקט ווי אויף אַן אַפּיקורס.

אַ געניאַלער עקלעקטיקער, געווין מיט קליינע גרויסע פאַרדינסטן. און דאָס וויכטיקסטע דאַרף מען פאָרט זוכן אונטער ספינאָזאַס שאָטן.

אין זיין זכות ווערט ער דאָ אין דעם ספר דערמאָנט.

ל ו ק א ס

„די אינטעליגענטע רייזנדער, וואָס פלעגן באַזוכן האַג, האָבן געגלויבט, אַז נישט זעענדיק ספינאָזאַן האָבן זיי דעם ציל פון זייער רייזע נישט דערגרייכט".

אַזוי ווייס אונז צו דערציילן דער וועגווייזער איבער ספינאָזאַס לעבן — דער גוט-באַקאַנטער ל ו ק אַ ס.

צווישן די פאַרשיידענע באַזוכער, ווילקאָמענע און נישט געבעטענע, צופעליקע און בכיונדיקע, געפינען מיר אַ רייע אינטערעסאַנטע טיפן, וואָס שלענגלען זיך דורך אין אַ פראָפיל-ליניע אויף איין מינוט, כדי שפּעטער אינגאַנצן פאַרשווונדן צו ווערן פון האָריזאָנט.

מאַנכע פון דידאָזיקע צופעליקע פראָפילן האָבן זוכה געווען אַריינצוגיין אין דעם ספר הזכרון, ווייל אויף זיי איז געפאַלן דער ליכטיקער שטראַל פון ספינאָזאַס שאָטן. אַנדערע האָבן זיך סיי ווי סיי דערוואָרבן אַ פלאַץ אין דער געשיכטע און זייער קוק און בליק אויף ספינאָזאַן איז אין דערזעלבער צייט אַ מאַטעריאַל פאַר צוויי ענינים; פאַרן ענין ספינאָזאַ גופא און פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון זייער באַציונג צום דענקער אין יענער צייט.

צווישן די צופעליקע געסט אויף פאַוויליאנסגראכט געפינען מיר אַ פראַנצויזישן דיכטער הענוקס (Henoux), וואָס איז גע-

קומען אָנקוקן ספּינאָזאַן און זיך פּאַר אים באַרימען, אַז ער איז אויך „אַן אַטעיסט און געלערנטער".

עס באַזוכט אים דער באַרימטער היסטאָריקער ס אַ מ ו ע ל פּ ו פ ע נ ד אָ ר ף, וואָס וועט אים מיט יאָרן שפּעטער אַזוי שילדערן:

„איך האָב זיך באַקענט מיט ספּינאָזאַן, ער איז געווען אַ לייכטער פויגל, אַ צעשטערער פון געטער און מענטשן. ער האָט דעם נייעם טעסטאַמענט געבונדן צוזאַמען מיטן קאָראַן. איך געפין ביי אים נישט קיין סובטעלע (געדאַנקען). ער איז אָבער ווערט די מי, אַז מען זאָל אים גרינדלעך צעשטערן".

אויב דערדאָזיקער פּאַרדינסטפולער היסטאָריקער, בשום אופן אָבער נישט קיין מבין פון פילאָזאָפיע, האָט אַזוי געאור-טיילט וועגן ספּינאָזאַן – איז אָבער געווען אַן אַנדערער גע-לערנטער, אַ פּראָפעסאָר פון דעם טעאָלאָגיש-סכאָלאַסטישן אַלט-דאָרפער אינסטיטוט, וואָס האָט זיך מודה געווען, צוליב וואָס ער איז געפאָרן זען ספּינאָזאַן.

דאָס איז געווען י אָ ה אַ ן ק ר י ס ט י אַ ן ש ט ו ר ם. ער איז געפאָרן „באַקוקן" ספּינאָזאַן, ווייל ער איז געווען ביי-גערייט צו זען די „דאָזיקע עקזאָטישע חיה".

וואָס פאַר אַן איינדרוק האָט דידאָזיקע „חיה" אויף אים געמאַכט, דאָס האָט ער אונז, ליידער, נישט דערציילט.

אַ סך געסט וואַרפן זיך דורך אין יענער האַגער תקופה פון ספּינאָזאַס לעבן. ער האָט אָבער קיין גרויס באַדייטונג צו די נייע באַקאַנטשאַפטן נישט צוגעשריבן. ווי מעטעאָרן פלעגן זיי פאַרביילויפן; זעלטן אַ לייכט געטאָן, נאָך זעלטענער באַ-פרידיקט דעם איינזאַמען דענקער.

ער האָט מער הנאה געהאַט פון די אַלטע אויסגעפּרובירטע פריינט זיינע, וואָס זענען געשטאַנען ביי אים און געבליבן מיט אים אין יענע שטורמישע יאָרן פון זיין לעבן, ווען די כוואַליעס פון טעאָלאָגישער שנאה האָבן געדראָט צו פאַרפלייצן דעם מוטיקן פילאָזאָף.

צווישן די אַלטע פריינט, רירנדע פאַזשן פון דעם בלאַסן, נישט געקרויינטן הערשער פון געדאַנק, זענען געווען אַזעלכע,

וואָס האָבן זייערע קינדער אַריינגעבראַכט אין דער הייליקנדער סביבה פון ברוך ספּינאָזאַ.

אַזאַ איינער איז געווען דער בוכהענדלער י אַ ן ר י אָ-ווערטש, וואָס האָט זיין זון איבערגעלאָזט בירושה די דאָזיקע פּאַטעטישע ליבע צו ספּינאָזאַן.

ספּינאָזאַ האָט אים מקרב געווען און דער יונגער ריאָ-ווערטש האָט זיך געפילט גליקלעך אין דער געזעלשאַפט פונם מייסטער. מיט גרויס ווייטיק האָט ער געקוקט ווי עס צאַנקט דאָס לעבן פון זיין פאַרגעטערטן מייסטער. ער האָט זיין גאַנץ לעבן געלעבט מיט די שאָטנס פון דער פאַרגאַנגנהייט אין ספּי-נאָזאַס קרייז.

צו יענער צייט דאַרף זיך באַווייזן אין ספּינאָזאַס קרייז דער מאַן, וועמען מיר האָבן צו פאַרדאַנקען די וויכטיקסטע ידיעות וועגן זיין לעבן: דאָס איז דער שוין אָפטמאָל דערמאָנטער לוקאַס.

זשאַן מאַקסימיליאַן לוקאַס איז געווען אַן אַמסטערדאַמער דאָקטאָר. קיין ביאָגראַפישע ידיעות וועגן אים פאַרמאָגן מיר נישט. זיין ספּינאָזאַ-ביאָגראַפיע האָט לוקאַס אַרויס-געגעבן אַנאָנים, ווייל, ווי ער זאָגט „כדי צו באַשרייבן ספּינאָ-זאָס לעבן דאַרף מען דאָס טאָן בשתיקה, אַזוי ווי מען וואָלט באַגאַנגען אַ פאַרברעכן".

מיר וואָלטן קיינמאָל נישט געוווּסט דעם נאָמען פון דעם ערשטן ביאָגראַף פון ספּינאָזאַ, ווען נישט דער קאָפּיסט, וואָס האָט, איבערשרייבנדיק דעם טעקסט צוגעגעבן, אַז מען קאָן מיט זיכערקייט זאָגן, דאָס די דאָזיקע שריפט האָט פאַר-פאַסט אַ „געוויסער הער לוקאַס, וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינע „קווינטעסענצן" אָבער נאָכמער דורך זיינע מנהגים און אַרט פון לעבן".

וואָס איז שייך די „קווינטעסענצן" איז באַוויזן געוואָרן, אַז אונטער אַזאַ נאָמען איז אַן ערך 1680 דערשינען אַ שאַרפער פּאַמפלעט קעגן דעם פראַנצויזישן קעניג לואי דעם 14-טן, וואָס איז אַפילו איבערגעזעצט געוואָרן אין האָלענדיש. דער דאָזיקער שאַרפער פּאַמפלעט האָט צו יענער צייט אַרויסגערופן אַ דיפּלאָ-מאַטישע אינטערווענץ מצד פראַנקרייך.

ספּינאָזאַס ערשטער ביאָגראַף ווייזט אויס צו זיין אַ

גרויסער שונא פון מאָנאַרכן און גלחים. לואי דעם 14-טן רופט ער אָן „נישט קעניג, נאַר טיראַן", „צעשטערער פון דער מלוכה, גאָטס בייטש, זומפּ פון פאַרברעכנס, בייזע אָנשיקעניש אויפן פאָטערלאַנד, שונא פון שטאַט, דער בלוטזויגער פון פראַנקרייך", א. אַ. וו. די גלחים רופט ער אָן ליגנערס, צבועקעס, קאַריע-ריסטן א. אַ. וו.

אין זיין ביאָגראַפיע פון ספינאָזאַ, וואָס איז פאַרענדיקט געוואָרן פאַרן יאָר 1688, געפינען מיר דיזעלבע שטריכן פון אַ ברויזנדן טעמפּעראַמענט, ווי אין זיין פּאָליטישן פּאַמפלעט.

דאָ אָבער דריקט זיך אויס דער טעמפּעראַמענט פון שרייבער אין דער אומבאַגרענעצטער ליבע, פאַרהערלעכונג, יראת הכבוד און קולט פאַר ספינאָזאַן.

לוקאַס איז נישט קיין אוהב ישראל: מיט אַ גרינגשעצונג רעדט ער וועגן ספינאָזאַס יידישער אָפּשטאַמונג. אין איבערגע-טריבענע קאָלירן מאָלט ער די רדיפות אויף ספינאָזאַן מצד די יידן. ער באַהאַלט נישט זיין צופרידנהייט, וואָס ספינאָזאַ איז אַוועק פון די יידן. אָפטמאָל כאַפּט זיך אַרויס ביי אים אַ וואָרט, וואָס דריקט אויס אַ סך מער, ווי נישט-ליבשאַפט צו די יידן. די יידן זענען אין זיינע אויגן יעזויטן, ווילדע פאַנאַטיקער, בלוט-דורשטיקע נקמה-נעמער.

דידאָזיקע שוואַרצע פאַרבן, מיט וועלכע ער מאָלט די יידן, זענען לוקאַסן נויטיק אַלס קאָנטראַסט, כדי צו מאָלן אין איבער-געטריבענע העלע קאָלירן דאָס לעבן פון דעם פאַרגעטערטן ספינאָזאַן.

לוקאַס דערמאָנט די מיטלאַלטערישע ביאָגראַפן פון די קאַטוילישע הייליקע, וואָס האָבן אויף אַן עקסטאַטישן מאַניר באַשריבן די רעליגיעזע מאַרטירער.

„אין זיינע אַלע מעשים" — שרייבט לוקאַס וועגן ספי-נאָזאַן — איז די טוגנט געווען דער ציל. מעסיקייט, געדולד און וואָרהאַפטיקייט זענען פון די קלענסטע טוגנטן זיינע".

לוקאַס לויבט ספינאָזאַס וויסן, כאַראַקטער, גייסט, השפעה און ליבע.

פון דערדאָזיקער שילדערונג איז צו זען, אַז ער האָט אים

זשאַן מאַקסימיליען לוקאס

דער עלטסטער ביאָגראַף פון ספינאָזאַ

(אַ וואַרשײַנלאַכער פּאָרטרעט)

געקענט פערזענלעך; עס לאָזט זיך אָבער, לײדער, נישט פעסט־שטעלן, װען האָט זיך דידאָזיקע באַקאַנטשאַפט אָנגעהױבן.

בכלל איז דער ערשטער ביאָגראַף פון ספּינאָזאַן נאָך אַ טונקעלע געשטאַלט און װאַרט אויף אַ קריטישן... לוקאַס.

פון די אַלע נײַע פרײַנט, װאָס האָבן זיך צו יענער צײַט באַװיזן אין ספּינאָזאַס סביבה, האָט גאָר אַ גרויסע ראָלע גע־שפּילט דער שוין אַזוי אָפט־דערמאָנטער ט ש י ר נ ה ו י ז.

ג ר אַ ף װ אָ ל ט ע ר ע ה ע ר נ פ ר י ד פ אַ ן ט ש י ר נ־ה ו י ז איז געװען אַ רײַכער גוטבאַזיצער. געבױרן אין יאָר 1651, אַלזאַ, מיט נײַנצן יאָר ייִנגער פון ספּינאָזאַן, האָט טשירנ־הויז אָנגעהויבן אין יאָר 1668 שטודירן מאַטעמאַטיק אין לײַ־דענער אוניװערסיטעט. בשעת דער מלחמה צװישן די אַלאירטע: פראַנקרײַך, ענגלאַנד און שװעדן קעגן האָלאַנד, האָט דער יונ־גער גראַף־מאַטעמאַטיקער זיך אָפּגעזעגנט מיט דער װעלט פון ציפערן און האָט זיך אויף אַנדערהאַלבן יאָר אָפּגעגעבן אײַנגאַנצן אין רשות פון מאַרס.

אין 1674 האָט ער זיך באַקענט מיט ספּינאָזאַן, װעמענס װערק ער האָט שוין צו יענער צײַט געקענט. ער איז אַפילו געװען באַקאַנט מיט זײַן „עטיק״, װאָס איז שוין צו יענער צײַט אַרומגעגאַנגען אין מאַנוסקריפּט און אַ פּאָר אָפּשריפטן האָט מען געקענט געפינען בײַ די גאָר נאָענטע פרײַנט פון ספּינאָזאַ. אַ סברה, אַז גראַף טשירנהויז האָט זיך געקענט מיט זײַ, װײַל, װען ער האָט זיך דעם 8־טן אָקטאָבער 1674 געװענדעט צו ספּי־נאָזאַן מיט אַ לאַנגן בריװ, אין װעלכן ער האָט געבעטן אים קלאָר צו מאַכן אַ פּאָר טונקעלע דעפיניציעס און מײנונגען, האָט ער שוין ציטירט מאַנכע שטעלן פון דעמדאָזיקן װערק. די פּער־זענלעכע באַקאַנטשאַפט מיט אים איז פאָרגעקומען אַ ביסל שפּעטער, סוף 1674.

טשירנהויז האָט זײער שנעל געװוּנען ספּינאָזאַס צוטרוי, װײַל ער האָט סתּם נישט קריטיקירט זײַן לערע און האָט אויך אים נישט געשמײכלט, נאָר אַרויסגעװיזן אַ סך פאַרשטענדעניש און גוטן װילן קלאָר צו מאַכן פאַר זיך די הויפּט־פּראָבלעמען פון ספּינאָזאַס פילאָזאָפיע.

ספּינאָזאַ האָט עס אָפּגעשאַצט און האָט זיך אַפילו גערעכנט

מיט טשירנהויזס מיינונגען. אויף געוויסע אָנגעדייטעטע סתירות און נישט קלאָרקייטן, האָט ספּינאָזאַ איינגעשטימט און האָט זיי באַזייטיקט.

אין אויגוסט 1675 איז טשירנהויז אָפּגעפאָרן קיין לאָנדאָן. אין לאָנדאָן האָט ער זיך באַגעגנט מיט אָלדענבורגן, דעם אַלטן פריינט פון ספּינאָזאַ. אָלדענבורג האָט אַלץ נישט געקענט אָננעמען ספּינאָזאָס אַנטי-טעאָלאָגישע פילאָזאָפיע און האָט דאַריבער, בפרט נאָכן דערשיינען פון פּאָליטיש-טעאָלאָגישן טראַקטאַט, געביטן זיין מיינונג וועגן ספּינאָזאָן.

טשירנהויזן האָט עס שטאַרק פאַרדראָסן. ער האָט זיך געאַמפּערט מיטן סעקרעטאַר פון „ראָייאַל סאָסייעטי" און האָט זיך באַמיט אים צוריק צו געווינען פאַר ספּינאָזאָן. די דאָזיקע פאַרטיידיקונגס-אַרבעט האָט זיך טשירנהויזן איינגעגעבן, ווייל אָלדענבורג איז מרוצה געווען אָנצושרייבן זיין אַמאָליקן פריינט, נאָך 10 יאָר שווייגן, אַ בריוו מיט אַן ערקלערונג, אַז ער האָט נישט ריכטיק געאורטיילט וועגן אים.

ספּינאָזאָן האָט אָלדענבורגס בריוו שטאַרק דערפרייט. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז אָלדענבורג קאָן נישט ווערן אַנדערש, ווייל דאָס וואָלט געהייסן האַנדלען קעגן זיין אייגענער נאַטור. ער איז אַ פרומער, דאָגמאַטישער קריסט, און עס איז פאַר אים פאַרשטענדלעך פאַרוואָס דער פּאָליטיש-טעאָלאָגישער טראַקטאַט געפעלט אים נישט.

פון די טענות האָט ספּינאָזאַ פאַרשטאַנען, אַז אָלדענבורג האָט אַפילו נישט געלייענט דעם טראַקטאַט, נאָר ער רעדט מער פון שמועות און דערציילונגען.

האָט ער אים אויף דער רעקאָמענדאַציע פון גראַף טשירנהויז געשיקט אַן עקזעמפּליאַר פון „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט".

אָלדענבורג האָט אים געענטפערט, אַז ער דאַנקט אים פאַרן צוגעשיקטן בוך. ער איז זיך אָבער מודה, אַז מיט אַ סך אויספירונגען זיינע איז ער נישט מסכים, הויפּטזעכלעך דערפאַר, וואָס זיי צעשטערן דעם יסוד פון רעליגיע. ער ציט אָבער צוריק זיין אַמאָליקע מיינונג וועגן אים, ווייל זי איז נישט געווען קיין באַגרינדעטע.

ער האָט איינגעזען, אַז ספּינאָזאַ „איז זייער ווייט דערפון, אַז ער זאָל וועלן אָנטאָן שאָדן דער אמתער רעליגיע און דער פונדאַמענטאַלער פילאָזאָפיע. וואָס מער: ער באַמיט זיך צו רעקאָמענדירן און צו באַפעסטיקן די עכטע צילן פון דער קריסטלעכער רעליגיע און די געטלעכע גרויסקייט פון אַ פרוכט-באַרער פילאָזאָפיע".

דאַן בעט ער ספּינאָזאַן ער זאָל אים ענטפערן אויף אַ פּאָר פילאָזאָפישע פראַגעס. ער איז גרייט, אויף וויפל עס וועט נאָר זיין מעגלעך, צו באַזייטיקן די אומגינסטיקע מיינונג וועגן אים; ער וועט אויפקלערן די פּאַסיקע פּערזאָנען זיי זאָלן זיך פאַראינטערעסירן מיט זיין פילאָזאָפיע.

דידאָזיקע עוואָלוציע פון אָלדענבורגס מיינונג איז גראָד זייער כאַראַקטעריסטיש, ווייל זי אילוסטרירט אַמבעסטן די וואַקל-דיקייט פון דעמדאָזיקן אָרגאַניזאַטאָר פון וויסנשאַפט און בריוו-שרייבער צו געלערנטע. ער איז געווען ווייט פון צו זיין אַ דיסציפּלינירטער מח און ער איז געווען דאָס, וואָס ספּינאָזאַ האָט נישט ליב געהאַט: עמאָציאָנעל. אַ מענטש מיט שטימונגען, האָט זיך אָלדענבורג געלאָזט זייער לייכט באַאיינפלוסן אויף אַ רגע.

מער ווי אַ רגע האָט די נייע התפעלות פאַר ספּינאָזאַן נישט געדויערט. ספּינאָזאַ האָט אים געקענט. אויף זיינע נייע ליבעס-ערקלערונגען ענטפערט ער קאַלט, מיט רעזערוו, אָן צו-טרוי.

ווען דער פרומער קריסט האָט גובר געווען אין אָלדענבורגן דעם פילאָזאָפירנדן דילעטאַנט, האָט ער אָנגעשריבן אַ בריוו צו ספּינאָזאַן גאָר אין אַן אַנדער טאָן.

ער וויל אים בעטן, אַז ביים אַרויסגעבן זיין „עטיק" זאָל ער זיך באַמיען אַרויסוואַרפן די אַנטי-רעליגיעזע שטעלן, „ווייל דידאָזיקע דעגענערירטע און פאַרברעכערישע עפּאָכע פאַרלאַנגט גאָרנישט מיט אַזאַ שטאַרקן באַגער, ווי אַ תורה, וואָס זאָל אַלס פועל-יוצא זיין צוגונסטן דער הערשנדער פאַרדאָרבנקייט".

און דאָס וויל אָלדענבורג נישט. ווי עס זאָל אָבער נישט זיין, אַ פּאָר עקזעמפּלאַרן פון דער „עטיק" בעט ער אים אַרויס-שיקן, אָבער נישט אויף זיין נאָמען.

ער, דער „אַנשטענדיקער" בירגער און סעקרעטאַר פון

„ראָיִיאַל סאָסייעטי", קאָן זיין נאָמען אין קאָן נישט שטעלן, אַז מען זאָל וויסן, אַז עס קומען צו אים אָן ווערק פון אַזעלכע אַפּי־קורסים. עס וווינט אין לאָנדאָן זיי־ער אַ באַקאַנטער, אַ האָלענ־דישער סוחר, וואָס האָט נישט וואָס איינצושטעלן: צו אים זאָל ספינאָזאַ צושיקן זיין נייעם ספר.

ביי דער געלעגנהייט שרייבט ער צו ספינאָזאַן און גיט אים פאָלגנדע עצות: „שרייבט נישט אַזעלכעס, וואָס קאָן אונ־טערברעכן די אויספירונג פון רעליגיעזע גוטע מידות; דריקט זיך אויס אַזוי, אַז איר זאָלט געפעלן די קלוגע און פאַרשטייענדע קריסטן: דאַמאָלט וועט איר קענען לעבן אין רויקייט".

עס איז געווען קלאָר, אַז דידאָזיקע אויפגעלעבטע פריינט־שאַפט האָט לאַנג נישט געקענט אָנהאַלטן.

אין 1676 האָט אָלדענבורג פאַרענדיקט אַ בריוו צו ספי־נאָזאַן מיט די ווערטער:

„לעבט זיך גוט און הערט נישט אויף מיך צו ליבן" — אויף וואָס ספינאָזאַ האָט געקענט ענטפערן:

„לעבט אייך וויל, הויך געערטער הער, און גלויבט מיר, אַז איך בין מיט מיין גאַנצן ווילן און כונה מיט אייך".

דאָס מיינט, אַז ספינאָזאַ האָט געוואָלט זיין מיט אָלדענ־בורגן, אָבער עס איז געווען אוממעגלעך.

די צוויי וועלטן האָבן זיך נישט געקענט צוזאַמענטרעפן.

גראַף טשירנהויזס רודף־שלומדיקע טענדענצן זענען נישט איבערגעטראָטן די שוועלן פון גוטע כוונות.

פון לאָנדאָן פאָרט דערווייל אונזער רודף־שלומניק טשירנ־הויז קיין פאַריז. דאָרטן באַקענט ער זיך מיט דעם גרויסן פי־זיקער ה י ג ע נ ס — אויך לויט ספינאָזאָס רעקאָמענדאַציע.

ער שרייבט אים אינטערעסאַנטע בריוו פון וועג, שיקט אים איבער אַ סך ידיעות וועגן דער וויסנשאַפטלעכער באַוועּ־גונג. מערסטנטייל אָבער אינפאָרמירט אים טשירנהויז וועגן דעם, וואָס מען רעדט וועגן זיין פילאָזאָפיע און פירט מיט אים אַ בריוולעכן ויכוח וועגן פאַרשיידענע פילאָזאָפישע פּראָבלעמען.

ספינאָזאַ ענטפערט אים זייער גערן און מיט גרויס רעס־פּעקט. אין זיין לעצטן בריוו צו אים, געשריבן דעם 15־טן יולי 1676, ענטפערט ער אים, צווישן אַנדערע פראַגן, אויף

אויף דער פראגע, פארוואס זענען אין זיין לערע פאראן א סך נישט קיין קלארע פונקטן און מ׳וואלט באדארפט זיי באזייטיקן.

וועגן דידאזיקע פונקטן — שרייבט כפינאזא, — אז „אויב מען וועט לעבן, וועל איך זיך אפשר נאך אמאל מיט אייך קלארער פאנאנדעררעדן; ביז איצט איז מיר נישט געווען באשערט צו פארענדיקן עפעס פעסטעס וועגן דעם ענין”.

ער האט שוין אבער געפילט, אז עס וועט אים בכלל „נישט זיין באשערט”, ווייל אלץ אפטער און אפטער קלאגט זיך ספינאזא אויף זיין קראנקהייט. ווען ער האט אין יולי 1675 באקומען א בריוו פון דעם אמסטערדאמער דאקטאר געארג הערמאן שולער, האט ער אין זיין תשובה זיך שטארק געקלאגט אויף זיין געזונט.

דערדאזיקער דאקטאר איז געווען רעקאמענדירט ספינאזאן פון דעם יינגערן ריאווערטש. עס האט אים געפייניקט דאס פראבלעם פון פרייען ווילן, און צוליב דעם האט ער זיך געווענדעט צו ספינאזאן נאך אן ערקלערונג. שולער איז געווען פול מיט באגייסטערונג פאר ספינאזאן. א פריינט פון טשירנהויז, האט ער געוווסט א סך סודות וועגן ספינאזאן, וואס יענער האט צו אים נישט געוואלט שרייבן, און ער האט זיי אים איבערגעגעבן, האבנדיק א גלענצנדע געלעגנהייט צו פארפירן א בריוו-אויסטויש מיט ספינאזאן.

דערדאזיקער אביסל יאוויאלער דאקטאר, אינפארמירט זיין קארעספאנדענט וועגן אלץ, וואס דערגייט נאר צו איר.

איינמאל שרייבט ער אפילו צום „סאמע געלערנטן און אויסערגעוויינלעכן הער, צום אומבאגרענעצט בכבודיקן פראטעקטאר” — ווי ער טיטולירט איר מליצהדיק — אז מען שיקט אים ארויס פון אמסטערדאם... ביר, דאס בעסטע, וואס ער האט ליב.

צי האט ער אים אפט באזוכט און זיך מטריח געווען אונטערצוזוכן זיינע לונגען — דאס ווייסן מיר נישט. וועגן א פאר וויזיטן ווייסן מיר יא, און הויפטזעכלעך וועגן דעם לעצטן באזוך, ווען עס איז אים באשערט געווען צו קאנסטאטירן ספינאזאס טויט, וועגן דעם וועט נאך זיין די רייד. די גוטע, הארציקע, ווען אפילו נישט קיין טיפע בריוו פון דעם אמסטערדאמער דאקטאר

און פילאָזאָפאַנט האָבן פאַרשאַפט ספינאָזאַן אין יענע יאָרן פון פיזישן פיין — פרייד און נחמה; דאָס איז אָן שום צווייפל.

אַמאָל האָט אים אַ בריוו פאַרשאַפט מאָמענטן פון פרייד און געלעכטער, צוליב דעם נאַרישן אינהאַלט, ווי למשל, די קשיות פון אַ געוויסן באַקסעל, וואָס פרעגט אים אָן אין אַ לאַנגער מגילה מכח געשפענסטער און בייזע רוחות. ספינאָזאַ האָט זיך געמוזט פילן אין גאָר אַ געהויבענער שטימונג, ווייל ער האָט אים אויסגעלאַכט אין אַ פיינעם, לייכטן הומאָריסטישן טאָן.

אָבער אַזעלכע מאָמענטן פון אַ לייכטן געמיט זענען שוין אַלץ מער און מער אַ זעלטנקייט. דער קאַמף אַרום דעם „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט” ווערט אַלץ העפטיקער און ליידנשאַפטלעכער.

ספינאָזאַ פילט, אַז די לעצטע כוחות זיינע קומען צום וואָרט. עס איז שוין קיין צייט נישטאָ אויף נייע פּלענער. וואָס ווערן ראשיק געבוירן אין דעם אָפּגעשוואַכטן, אָבער נישט קראַנקן קאָפּ.

ער איילט זיך צו פאַרענדיקן די „עטיק”, די העברעישע גראַמאַטיק און אַ פּאָר קלענערע אַרבעטן, וואָס ער האָט שוין אָנגעהויבן.

מיט אַן אומגעדולדיקן אָטעם אַרבעט ער.

עס דערנענטערן זיך די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

מיט אַ רויקייט און פאַרשטענדלעכקייט גייט ער זיי אַנטקעגן.

אין די אָרעמס פון אייביקייט

„עס איז געווען נישט קיין קליין גליק פאַר ספּינאָזאַן, דורכן טויט זיך ראַטעווען פון דעם שטורם, וואָס זיינע שונאים האָבן צוגעגרייט. זיי האָבן אים אין פאָלק געמאַכט צום האַסן, ווייל ער האָט אָנגעוויזן אויף די מיטלען, ווי אַזוי אונטערצושיידן צבועתטווע פון אמתער פרומקייט, און ווי אַזוי פּטור ווערן פון די זאַבאַבאָנעס. מען דאַרף דעריבער באמת לויבן אונזער פילאָזאָף, נישט נאָר צוליב דעם שם פון זיין לעבן, נאָר אויך צוליב די אומשטענדן פון זיין טויט. ער איז אים מיט מוטיקע אויגן אַנטקעגן געגאַנגען. גראָד אַזוי ווי ער וואָלט געווען צופרידן זיך מקריב צו זיין פאַר זיינע שונאים און עס זאָל זייער נאָמען נישט ווערן פאַראומרייניקט דורך זיין דערמאָרדונג".

דאָס זענען די ווערטער פון לוקאַס.

מיט שטילע טריט האָט זיך דערנענטערט צו דעם איינזאַמען צימערל אויף פּאַוויליאָנסגראַכט נומער 32 — דער שטן פון אייביקייט.

צרום איז געווען גרוי און די איינזאַמקייט האָט געשטיקט.

אין די געוועלבטע חדרים פון די האָלענדישע קירכן-ראַטן זענען געזעסן אין זייערע שוואַרצע מאַנטיליעס מיט די ברייטע

בראַבאַנטישע שפּיצן — די היטער פון דער קירך, די פּאַסטאָרן און די פרומע מיטגלידער פון די קאָנסיסטאַריאַלע פאַרוואַלטונגען און האָבן איבערגעטראַכט די אַלע פאַרבאָטן און קלעמען, וואָס וועלן דערשטיקן דאָס וואָרט פון דעם כופר.

עס האָבן זיך פון יענע פינסטערע חדרים אַ לאָז געטאָן פאַרבאָטן אין דער פאָרם פון גרויסע גאַסן-פּלאַקאַטן אין וועלכע מען האָט מזהיר געווען קעגן „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט".

די קליינע נחמה, וואָס די סיסטעמאַטישע רדיפות אויף ספּינאָזאַס ווערק האָבן מיט זיך געבראַכט איז געווען די צאָלרייכע געזעלשאַפט פון מיטליידנדע ספרים, וועמען עס איז אויסגעפאַלן דערזעלבער גורל פון אַ געצוווּנגענעם שווייגן.

באַגלייט האָט דידאָזיקע מלחמה קעגן ספּינאָזאַן אַן אומדערשעפּלעכע, פאַרעקשנטע, בייזווילִיקע רכילות-קאַמפּאַניע, וואָס האָט צעשטערט זיין רויקייט און נישט איין טראָפּן סם האָט זי אַריינגעגאָסן אין דעם בעכער פון זיין שווינדזוכטיקן פּיין.

דידאָזיקע אַטאַקע אויף ספּינאָזאַן האָט איבערגעשראָקן די, וואָס האָבן זיך געפילט פאַר פריינט זיינע. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז די קאַמפּאַניע וועט זיך ביי די פאַפירענע פעסטונגען נישט אָפּשטעלן, און מיט פּלאַקאַטן און פאַרבאָטן וועלן זיך די שונאים נישט באַגרענעצן, ווייל דאָס וועט זיי ווינציק וואָס אָפּהיטן פון ספּינאָזאַס השפעה.

אין אַ בריוו צו אָלדענבורגן האָט ספּינאָזאַ געשריבן, אַז מיט יעדן טאָג ווערן זיינע עינוים אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער.

עס איז שוין דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז די שונאים זיינע האָבן מיט שטילע, פאַרשווערערישע טריט געגרייט פאַר אים אַ משפט, וואָס וואָלט אים אָן ספק פון תפיסה נישט באַפרייט. איז געקומען דער מלאך-המות און האָט ספּינאָזאַן באַפרייט פון דעם מענטשלעכן משפט. ער האָט דעם אָטעם פון טויט געפילט און ער האָט געזען מיט דער קלאָרקייט און דורכזיכטיקער ליכטיקייט פון זיין נשמה, ווי די אייביקייט קומט אָן. ער האָט פיבערהאַפט געאַרבעט, כדי לכל הפחות פאַרענדיקן די אַרבעטן, וואָס זענען נויטיק, כדי צו פאַרשטיין די אַזוי שלעכט-פאַרשטאַנענע, בייזווילִיק אָדער גוטווילִיק שלעכט אויסגעטייטשטע געדאַנקען זיינע בכלל, און פון „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט" בפרט.

ווען ספינאָזאַ האָט אין יאָר 1665 אויפגעגעבן דעם געדאַנק אַרויסצוגעבן די „עטיק", ווייל ער האָט געפילט די אומגינסטיקע אַטמאָספערע אין לאַנד און דער פּחד פאַר דער תפיסה האָט געפּענטעט דעם גוטן ווילן אַפילו פון זיינע איבערגעגעבענע בלב ובנפש פריינט — האָט ער באַשלאָסן צו שרייבן אַ פירוש צום „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט".

אין אַ בריוו צו אָלדענבורגן האָט ספינאָזאַ געבעטן ער זאָל אים אָנווייזן די שלעכט-פאַרשטאַנענע פּאַראַגראַפן, און ער וועט זיך באַמיען זיי נישט צו באַזייטיקן, ווייל זיי זענען קעגן רעליגיע, נאָר דערפאַר, וואָס זיי זענען נישט קלאָר. ער האָט געוואָלט אָפּשאַפן די פּאָראורטיילן קעגן אים — ער האָט אָבער נישט געוואָלט זיך אָפּזאָגן פון זיינע אידעען.

עס זענען דאַמאָלסט אַנטשטאַנען די לאַטייניש געשריבענע „אָנמערקונגען צום טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט". דידאָזיקע אָנמערקונגען זענען קיינמאָל נישט געדרוקט געוואָרן, נאָר אַלס באַזונדערע הערות האָבן זיי פיגורירט אויף אַ פּאָר עקזעמפּלאַרן פון טראַקטאַט.

שפּעטער האָט זיי דער פראַנצויזישער איבערזעצער פון טראַקטאַט צוזאַמענגעקליבן און האָט זיי צוגעגעבן אין אַביסל אַ פאַרענדערטער פאָרם צו זיין איבערזעצונג אונטערן נאָמען „שליסל פון הייליקטום". (אין יאָר 1678).

מען האָט שפּעטער דידאָזיקע באַמערקונגען אַרויסגעגעבן אָפּטמאָל באַזונדער, אָבער מערסטנטייל זענען זיי צוגעגעבן גע-וואָרן צו דעם טראַקטאַט גופא.

אין שייכות מיטן טראַקטאַט האָט ספינאָזאַ אויפן ווונש פון זיינע פריינט אָנגעהויבן צו אַרבעטן איבער אַ פּאָליטישן טראַקטאַט. דערדאָזיקער טראַקטאַט איז, ליידער, געבליבן נישט פאַרענדיקט.

אין פּאָליטישן טראַקטאַט האָט זיך ספינאָזאַ פאַרמאָסטן צו געבן אַן אַנאַליז וועגן דעם וועזן פון מלוכה, איר אַנטוויק-לונג און מהות. אין דערדאָזיקער נישטפאַרענדיקטער שריפט איז פאַראַן די בולטקייט פון אַ פּאָליטישער וועלט-אַנשויאונג, וואָס מאַכט אַ סוף פון דער באַשולדיקונג, אַז ספינאָזאַ איז געווען אַן אָפּאָרטוניסט אין דער פּאָליטיק.

געשריבן נאָך יאָהאַן דע וויטס שרעקלעכן טויט, ווען די האָלענדישע מלוכה־פירער האָבן אַלץ אָפענער און דרייסטער אַרויסגעפירט די שטאַטס־שיף אויף די מאָנאַרכיסטישע ימען — איז אַן אַרויסטריט קעגן מאָנאַרכיע געווען זייער ווייט פון אָפּאָרטוניזם.

ספינאָזאַ האָט זיך זייער שאַרף אויסגעדריקט פאַר אַ דעמאָקראַטישע שטאַט־אָרדנונג.

„די גלייכהייט פון בירגער קען נישט באַוואָרנט ווערן וויבאַלד עס ווערט פאַר אַן אויסדערוויילטן מענטשן צוגעטיילט דורך אַן עפנטלעכן געזעץ ספּעציעלע כּבודים; מיטן באַזייטיקן פון גלייכהייט גייט אויך אונטער די פרייהייט".

גערעכט איז דער ביאָגראַף פון ספינאָזאַן, וואָס זאָגט, אַז כּדי אָנצושרייבן אַזעלכע פאַר שורות לטובת דער דעמאָקראַטיע האָט זיך געפאָדערט צו יענער צייט מוט און כאַראַקטער.

דער פּאָליטישער טראַקטאַט ווערט אַנערקענט פאַר אַ קלאַסיש ווערק אין דער געשיכטע פון מלוכה־וויסנשאַפט.

ראָבערט פאָן מאָהל, דער באַרימטער היסטאָריקער פון מלוכה־וויסנשאַפט כאַראַקטעריזירט דעם טראַקטאַט אין פאָלגנ־דע שורות:

„ספינאָזאַס גרויסאַרטיקע לערע שטייט אינגאַנצן נישט פאַר־בונדן מיט די אַנדערע דערשיינונגען אויפן געביט פון פילאָ־זאָפישן מלוכה־רעכט; אויף וויפל זי באַשעפטיקט זיך מיט דער מלוכה האָט זי לחלוטין קיין שום השפּעה נישט געהאַט. דערצו זענען די טיפע געדאַנקען נישט געווען קלאָר פאַר אַלעמען; איר פאַנטעיסטישער כאַראַקטער האָט אָפּגעשטויסן די גלויביקע און האָט אָפּגעשראָקן די פאָרזיכטיקע. די ענלעכקייט פון דער־דאָזיקער לערע מיט דער לערע פון האָבס איז נאָר אַן אויסערלעכע און אַ כּלומרשטע; אינגאַנצן שטייט זי און פאַלט זיך צונויף מיט ספינאָזאַס קוק אויף דער וועלט. מען קען זי אָפּ־וואַרפן, אָבער זי איז אַ ווערק פון מענטשלעכן כּוח הדמיון, וואָס איז ווערט צו זיין באַוווּנדערט".

אַ חוץ דעם האָט ספינאָזאַ אין די לעצטע יאָרן זיינע גע־אַרבעט איבער אַ גראַמאַטיק פון דער העברעישער שפּראַך, וואָס

איז אויך געבליבן נישט פאַרענדיקט, און איבער אַ לאַטיינישער אָפּהאַנדלונג איבער דעם רעגנבויגן.

די גראַמאַטיק האָט נאָר אַ היסטאָרישן ווערט — הגם פילאָלאָגן געפינען דאָרט אַ סך חידושים און שאַרפע באַמערקונגען.

דעם טראַקטאַט וועגן רעגנבויגן האָט מען געהאַלטן פאַר פאַרלוירן, ווייל, לויט אַ געוויסער טראַדיציע האָט ספינאָזאַ פאַרברענט דעם מאַנוסקריפּט. באמת האָט איינער פון זיינע חסידים צוגענומען פאַר זיך דעם מאַנוסקריפּט און האָט אים אַרויסגעגעבן אַנאָנים אין 1687 (צען יאָר נאָך ספינאָזאַס טויט). דערדאָזיקער געדרוקטער עקזעמפּלאַר איז אָבער אויך פאַרלוירן געגאַנגען. ערשט אין יאָר 1862 האָט מען געפונען דידאָזיקע געדרוקטע אויסגאַבע און מען האָט זי אויפסניי אַרויסגעגעבן.

ק א ל ע ר ו ס ווייס אויך צו דערציילן, אַז ספינאָזאַ האָט איבערגעזעצט דעם חומש אויף האָלענדיש. ער איז אָבער געבליבן נישט צופרידן מיט דער איבערזעצונג און האָט פאַרן טויט פאַרברענט דעם כתב־יד. אַן אַנדערער דערציילט אונז, אַז ספינאָזאַ האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו שרייבן אַ העברעישע גראַמאַטיק לויט דער געאָמעטרישער מעטאָדע און אויך אַן אַלגעברע.

אַ חוץ דעם האָט ספינאָזאַ געפּלאַנט אָנצושרייבן דערגאַנצונגען צו זיין עטיק און אַ נאַטור־פילאָזאָפיע — אַ מין סינטעז פון זיין גאַנצער סיסטעמע.

די אַלע פּלענער און פּראָיעקטן זענען אָבער צושטערט געוואָרן דורכן שליח פון דער אייביקייט, וועלכע איז מיט שטילע טריט געקומען אין אַ ווינטער נאָכמיטאָג און האָט צוגענומען אין זיין רשות דאָס ערדישע פון ברוך ספינאָזאַ.

דער ווינטער פון 1676—77 איז געווען פאַר ספינאָזאַן אַ שווערער און אַ לאַנגזאַמער. אין קאָפּ האָבן זיך געטומלט פּלענער און געדאַנקען; די האַנט האָט פיבערהאַפט געאַרבעט, אָבער עס איז געווען קלאָר, אַז קיין צייל וועלן די פּלענער נישט דערגרייכן און די געדאַנקען וועלן שוין קיין לבוש נישט באַקומען.

און די איינזאַמקייט איז געשטיגן פּאַראַלעל מיט דעם וווּקס פון דער כראָנישער היץ. די לונגען האָבן געכריפּעט און דער הוסט האָט אָפּגעקלונגען ווי אין אַ געלעכערטן פאַס. דער צוואַנציקיאָריקער שווינדזוכטיקער גאַסט אין ספּינאָזאַס קערפּער האָט זיך פאַרשפּרייט מיט אַ צעשטערערישער רחבות און האָט געפּאָדערט פאַר זיך שוין נישט די לונגען, נאָר דעם גאַנצן גוף.

וואָן דע ספּיק לויפט אַראָפּ צום הער יאָהאַנעס פּרידריק שרעדער, דעם אַפּטייקער און נעמט דערוויייל אויף באָרג אַ ביסל באַלזאַם, כּדי צו באַרויקן די ליידן פון דעם קראַנקן.

די פריינט זענען נישטאָ; אפשר פאַלט אַמאָל אַריין דער אַלטער, ערלעכער און געטרייער יאַריג יעלעס, דער, וועמען עס וועט זיין באַשערט אָנצושרייבן די הקדמה צו די איבערגעבליבענע כּתבים, וואָס וועלן דערזען אַנאָנים די ליכטיקע שיין באַלד נאָכן פּרישן, צאַפּלדיקן ווייטיק פון זיין ערדישן פאַרשווינדן.

די מערסטע פריינט זענען געווען ווייט; אַ גרויסער טייל אין אַמסטערדאַם, אַנדערע גאָר אַוועק אין די מרחקים.

דער גוטער, אויפריכטיקער דאָקטאָר שולער פלעגט קומען צופאָרן פון אַמסטערדאַם, אונטערזוכן דעם קראַנקן, פאַרשרייבן אַ רעצעפּט און באַלד אַוועקפאָרן. איז ער געקומען אָנפאַנג פעברואַר 1677 צום חולה און האָט אים געפונען אין אַ שטימונג פון גרייטן זיך צום טויט.

ער האָט באַלד (דעם 6-טן פעברואַר), וועגן דעם מודיע געווען לייבניצן און האָט צו אים אַזוי געשריבן:

„איך האָב מורא, אַז דער הער בענעדיקט דע ספּינאָזאַ וועט אונז אײנגיכן פאַרלאָזן, ווייל די אויסצערונג, פון וועלכער ער ליידט, אַ געירשנטע חולאת פון זיין משפּחה, שיינט מיט יעדן טאָג צו ווערן אַלץ ערגער".

ספּינאָזאַ האָט געבעטן ד"ר שולערן, ער זאָל איבערקוקן זיינע פּאַפּירן. אַ טייל פון זיין ביבליאָטעק האָט ער איבערגעלאָזט פאַר דעמזעלבן דאָקטאָר זיינעם.

דעם שרייב-טיש מיט אַלע בריוו און מאַנוסקריפּטן האָט

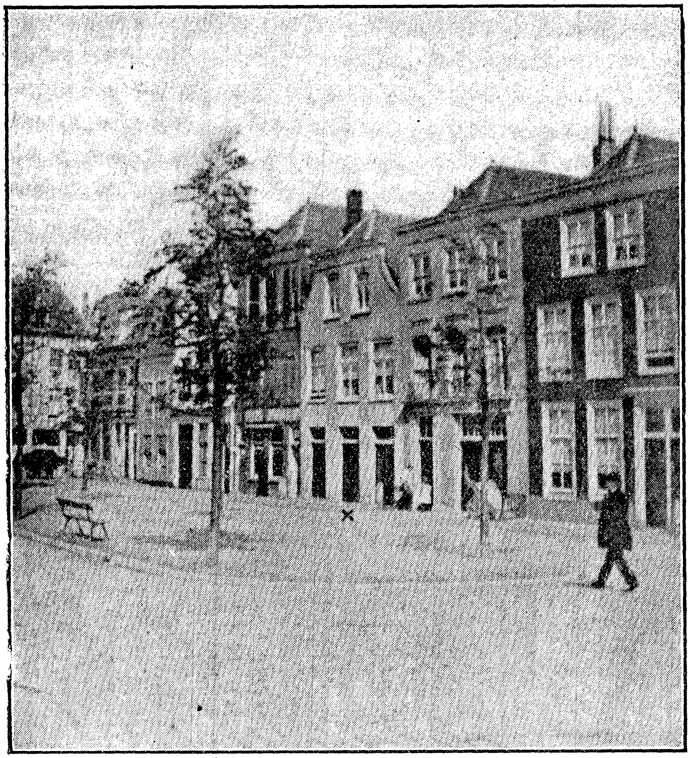

האַג, פּאַווילאָנסגראַכֿט נומער 32

דאָס הויז וואו ספּינאָזאַ איז געשטאָרבן (אָנגעמערקט מיט אַ צייכן).

ער געהייסן אָפּגעבן דעם אויסגעפּרובירטן פריינט זיינעם און פאַרלעגער יאַן ריאָווערטס.

די מאַנוסקריפּטן, וואָס ער האָט נישט געוואָלט דרוקן, האָט ער אַליין פאַרבּרענט. נישט קוקנדיק אויף די אַלע פאַר־באַרייטונגען, איז זיין טויט פאַרט געווען פאַר אַלעמען אַן אי־בערראַשונג, אַפילו פאַרן דאָקטאָר שולער. ער האָט אויך נישט געגלויבט אַז דער סוף וועט קומען אַזוי שנעל.

אין אַ בריוו צו לייבניצן אויפן צווייטן טאָג נאָך דער לויה האָט ער געשריבן, אַז דער טויט איז געקומען אומדער־וואַרטעט, ווייל ספינאָזאַ האָט אַפילו נישט איבערגעלאָזט קיין צוואה.

און געקומען איז דער טויט רויק און געלאַסן.

די צוואה איז געווען אומנויטיק פאַר דעם, וואָס האָט אָנגעשריבן דידאָזיקע וווּנדערטיפע שורות:

„דער פרייער מענטש טראַכט וועגן קיין זאַך נישט אַזוי ווייניק ווי וועגן טויט און זיין חכמה באַשטייט נישט אין דער פאַרבאַרייטונג צום טויט, נאָר — צום לעבן".

און אין אַ בריוו האָט ער געשריבן:

„איך באַמי זיך מיין לעבן איבערלעבן נישט אין טרויער און זיפצן, נאָר אין רויקייט, פרייד און שמחה".

„נאָר דער פינסטערער און טרויעריקער אַבערגלויבן פאַר־באָט אונז זיך אָפּצוגעבן מיט פרייד. וואָס גרעסער, איז אונזער פרייד, אַלץ אַ גרעסערע פולקאָמענהייט דערגרייכן מיר".

שבת, דעם 20־טן פעברואַר 1677, זענען די באַלעבאַטים זיינע, די פרומע וואן דע ספּיקס אַוועק אין קירך אַריין. עס איז געווען ערב אַ פייערלעכן יום־טוב אין דער פּראָטעסטאַנטישער קירך און מען האָט באַדאַרפט אויסהערן די דרשה פון דעם אַלוויסנדן פּאַסטאָר.

זיי קומען צוריק אַהיים אַרום פיר אַ זייגער. די באַלעבאָסטע איז פול מיט ווערטער; זי וועט איר מיטוווינער, דעם נאָענטן

און פֿרייַנטלעכן ספּינאָזאַ איבערגעבן דעם אינהאַלט פֿון דער הייַנטיקער דרשה.

ספּינאָזאַ הערט די טריט פֿון די באַלעבאַטים. ער טוט אָן זייַן שוואַרצן פֿליושענעם שלאָפֿראָק, נעמט זייַן פּיפּקע און גייט אַראָפּ. ער זעצט זיך אַוועק געמיטלעך מיט די וואַן דע ספּיקס אין קיך; הערט אויס געדולדיק די נייעס פֿון שטאָט און די דרשה פֿון פּאַסטאָר.

דער רויך שלענגלט זיך און טאַנצט אין געקרייזלטע רע־דעלעך אַרום זייַן פּנים; די ווערטער פֿליסן רויִק און פֿרומלעך. פֿון דער גאַס הערן זיך די קלאַנגען פֿון שטאָט־זייגער. די רוי־קייט נייגט צום שלאָפֿן; די געמיטלעכקייט פֿאַרוויגט די ברעמען.

ספּינאָזאַ פֿאַרלאָזט דעם מאַלער מיט דער פֿרוי; גייט אין דעם פֿאָדערשטן צימער, ווו עס איז געשטאַנען זייַן בעטל און לייגט זיך שלאָפֿן.

אויף מאָרגן אינדערפֿרי, איידער די באַלעבאַטים זענען געגאַנגען אין קירך אַרייַן, איז ער אַראָפּ צו זיי און ווייטער געכאַפּט אַ לייכטן שמועס. זי האָט אים צוגעזאָגט אויך הייַנטיקע דרשה פֿון פּאַסטאָר צו דערציילן. ספּינאָזאַ דריקט אויס די גרייט־קייט זי אויסצוהערן. ער וועט שוין הערנדיק די טריט פֿון די באַלעבאַטים אויף די אַלטע, הילצערנע שטיגן פֿון זייער הויז, אַראָפּגיין צו זיי און אַזוי ווי בעכטן, אַזוי ווי אַלעמאָל פֿאַר די לעצטע זיבן יאָר, וואָס ער וווינט ביי זיי, וועט ער אָנשטעלן די געהאָרזאַמע אויערן פֿאַר דער פֿרומער פֿליסיקייט פֿון מאַרגאַ־רעטע וואַן דע ספּיק.

אינצווישן קלאַפּט מען אָן אין טיר. גאַר אומדערוואַרטעט קומט אָן דער דאָקטאָר שולער פֿון אַמסטערדאַם. מיט זייַן שאַרפֿן מעדיציניִשן אויג זעט ער ספּינאָזאַס צושטאַנד; דער קראַנקער ווערט פֿאַרצערט פֿון זייַן חולאַת און דאַרט פֿון טאָג צו טאָג. ער הייסט דער באַלעבאָסטע צוגרייטן פֿאַר זייַן פּאַציענט אַ יויך, ווייל דאָס איז די איינציקע פּאַסיקע שפּייַז פֿאַר אים.

די וואַן דע ספּיקס גייען אַוועק אין קירך און די באַלע־באָסטע האָט אין זינען, אַז הייַנט דאַרף זי אַהיימברענגען פֿאַר ספּינאָזאַן צוויי זאַכן: אַ פֿרישע הון אויף אַ יויך און די דרשה פֿון פּאַסטאָר. זי ברענגט אַהיים די הון און גרייט צו פֿאַר

ספינאָזאָן די יויך. אויף דערציילן די דרשה איז קיין צייט נישטאָ; איבעריקנס, מען דאַרף דאָך נאָכמיטאָג אויך גיין אין קלויסטער, ווער מען שוין איבערגעבן אַלע דרשות צוזאַמען. אַזוי טראַכט זיך מאַרגאַריטע וואַן דע ספיק.

זי קומט צוריק פון קירך פול מיט גאָטס ווערטער. עס הערן זיך אָבער נישט קיין טריט פון איר שכן.

זי גייט אַריין צו אים אין צימער.

ביים ראַנד פון בעט זיצט דאָקטאָר שולער, די אויגן פאַר־קוקט אין דעם הייליק־רויקן פנים פון ברוך ספינאָזאַ.

אַ ווייסער, אַ זאַרגלאָזער מיט אַ שמייכל פון אייביקייט אין די ווינקלעך פון די פאַרעקשנטע ליפּן ליגט איר שכן.

זי האָט אַרויסגעלאָזט פון זיך אַ טיפן געוויין.

פון איר פרומען האַרצן האָט זיך אַרויסגעריסן אַ תּפילה; אין דער גרויסער מינוט פון דערלייטערונג האָט זיך פאַר איר נתגלה געווען דער הייליקער גייסט פון ספינאָזאַ:

„אָראַ פּראָ נאָביס סאַנקטע ספינאָזאַ”! (טו תּפילה פאַר אונז, הייליקער ספינאָזאַ).

דריי אַ זייגער נאָכמיטאָג, דעם 22־טן פעברואַר 1677 איז ער אַוועק צו דער אייביקייט.

ער איז געווען אין רוים פון דויערנדן לעבן: 44 יאָר, 2 חדשים און 27 טעג.

דעמזעלבן טאָג אין אָוונט איז וואַן דע ספיק שנעל אַוועק צום נאָטאַריוס ווילעם וואַן דע האַוועַ און אים געהייסן קומען און איבערנעמען די יורידישע אַפּוטראָפּסות איבער ספּינאָזאַס ירושה. דער נאָטאַריוס האָט מיט דער הילף פון פּאַלעבאָס אַריינגעשלעפּט אַלע זאַכן אין אַ קליין צימערל און פאַרחתמעט די טיר מיט זיין אַמט־זיגל.

עס איז געקומען צולויפן דער אַלטער פריינט, דער בוך־הענדלער יאַן ריאָווערטש און האָט געמאָלדן, אַז ער וועט דערוויַיל דעקן אַלע הוצאות פון דער לויה.

דער זינגער פון דער לוטעראַנישער קירך פּוילוס וואַן

דער האארד, וואָס האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיט סטאַ־לעריי, האָט געמאַכט דעם ארון און באַלד צוגעשיקט אויף פּאַווי־ליאַנסגראַכט נומער 32.

אַזוי שנעל ווי מען האָט זיך דערוווּסט, אַז ספּינאָזאַ איז געשטאָרבן, זענען אָנגעלאָפן די בעלי־חובות.

ספּינאָזאַס קערפּער איז נאָך נישט אַריינגעלייגט געווען אין ארון, ווען עס איז מיט אימפּעט אַריינגעלאָפן דער אַפּטי־קער שרעדער און אַרויפגעלייגט אַן אַרעסט אויף דער ירושה פאַר די 14 פלאָרינען און 12 שטיבער, וואָס עס איז אים געקומען פאַר די געבאָרגטע רפואות.

דער גוטער בעל־הבית איז אויפגעבראַכט געוואָרן אויף דעם קליינלעכן אַפּטייקער. ער האָט אים תיכף אַליין באַצאָלט דעם חוב און האָט דערביי נאָך אָפּגעריסן „פאַר צאָלן מזומן" איבער צוויי פלאָרינען.

דער כירורג־ראַזירער איז געקומען צוגיין מיט אַ רעכנונג, אַז דער פאַרשטאָרבענער הער ספּינאָזאַ איז אים, אבֿרהם קערוועל, דעם ראַזירער, שולדיק איין פלאָרין מיט 18 שטי־בער פאַר אַ פערטל יאָר ראַזירן.

דער בלעכער ליבערטוס וואַן דער בורג, האָט צוגעשטעלט אַ חשבון פאַר אַרבעט, וואָס ער האָט פאַרפאַרטיגט פאַר "זיינעם הער ספּינאָזאַ".

אַ צווייטער בלעכער איז געקומען מיט אַן אַלטער נישט באַצאָלטער רעכנונג נאָך פון דעצעמבער 1676 פאַר בלעכענע רערן, מסתּמא פאַר זיינע פיזישע עקספּערימענטן.

מען האָט באַשטעלט 20 סטופּ וויין פאַר די אָנטיילנעמער אין דער לויה. מען איז זיך נוהג געווען נאָך דער לויה צוריק־צוקומען אין הויז פון פאַרשטאָרבענעם, טרינקען וויין און דערמאָנען דעם מת צום גוטן.

וואַן דע ספּיק האָט באַרויקט די אומגעדולדיקע און קליינלעכע קרעמער און בעל־מלאכות. ער האָט ערוב געווען פאַר אַלע חובות און זיי איינגעשטילט.

ביי אַ פּראָווינציזשן סוחר האָט מען דערווייל געקויפט אויף באָרג זעקס פּאָר ווייסע הענטשקעס פאַר די, וואָס וועלן טראָגן דעם ארון צו דער אייביקער רו

די לויה איז פֿאָרגעקומען דעם 25-טן פֿעברואַר. מען האָט ספּינאָזאַן באַגראָבן אויף דעם בית-עלמין פֿון דער נייער קירך אויף דער ספּיי.

קיין סך מענטשן זענען אויף דער לויה נישט געווען. קיין רעדעס האָט מען נישט געהאַלטן. עס זענען נאָכגעפֿאָרן אײַנ-געגנצן זעקס קאַטשן. די מערסטע אָנהענגער זײַנע האָבן אין האַג נישט געוווינט און צווישן זיי האָבן זיך געפֿונען אַזעלכע אָרימע לײַט, אַז זיי האָבן זיך נישט געקענט דערלויבן קומען אַפֿילו פֿון אַמסטערדאַם.

דער דאָקטאָר שולער האָט זיך אויך נישט געקענט באַ-טייליקן אין דער לויה. אין דעמזעלבן טאָג ווען ספּינאָזאַ איז געשטאָרבן, איז ער אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמסטערדאַם.

אין דעם פּנקס פֿון דעם בית-עלמין געפֿינט זיך פֿאָלגנדע נאָטיץ:

„25 פֿעברואַר: אין זעלבן טאָג איז באַגראָבן בענעדיקטוס ספּינאָזאַ, וואָס האָט געוווינט אַנטקעגן די הײַזער פֿון הייליקן הויז" (ד. ה. דעם האָספּיטאַל)".

פֿאַר דעם קבֿר האָט מען באַצאָלט 12 פֿלאָרינען.

קיין מצבֿה אָדער טאָוול-ברעט האָט נישט באַצייכנט דאָס אָרט, ווו ספּינאָזאַ איז באַגראָבן געוואָרן.

אין אַ סך יאָרן שפּעטער האָט דער פּרעדיקער קאַראָלוס טוינמאַן, אַ פֿאַנאַטישער שונא פֿון דעם פֿילאָזאָף, פֿאַרפֿאַסט פֿאָלגנדן אויפֿשריפֿט פֿאַר ספּינאָזאַס מצבֿה:

„אויף ב. ד. ס. (בענעדיקטוס דע ספּינאָזאַ) שפּײַ אויף זײַן קבֿר! דאָ ליגט ספּינאָזאַ! אויב זײַן וואָרט קען נישט באַ-גראָבן ווערן, טאָ זאָל אים כאָטש די מגפֿה פֿון דער נשמה נישט אויפֿפֿרעסן".

און כּדי מען זאָל די ווערטער נישט אויסטייטשן צום גונסטן פֿון ספּינאָזאַן, האָט ער די פֿאָלגנדע גראַמען צוגעגעבן:

„בענעדיקטוס דע ספּינאָזאַ

אַ כּופֿר-ייִד, וואָס האָט אַליין ווילד קעגן גאָט געקעמפֿט
קיין מיאוסערן מאָנסטער האָט דער גהינום קיינמאָל נישט געזען!
ווײַל דו פֿאַרלייקנסט דעם, פֿאַר וועמען שדים ציטערן!
ווער איז אַזוי בייז ווי דו! באמת איך ווייס עס נישט!"

דער טויט האָט אָנגעהויבן ביסלעכווייז באַזוכן די איבער־געבליבענע פריינט פון ברוך ספּינאָזאַ.

אין סעפּטעמבער 1677 איז פּלוצלונג געשטאָרבן אין טשאַרל־טאָן (ענגלאַנד), דער אַלטער פריינט הענרי אָלדענבורג.

דעם 23־טן אָקטאָבער 1678, איז אין ראָטערדאַם געשטאָרבן דער דאָקטאָר יאקאב אסטן.

דאַן איז געקומען די ריי אויף ספּינאָזאַס הויז־דאָקטאָר. דעם 2־טן סעפּטעמבער 1679 איז אין זיינע בליענדע 28 יאָר געשטאָרבן דער דאָקטאָר געאָרג הערמאנוס שולער.

דעם 25־טן נאָוועמבער 1681 איז אין אַמסטערדאַם געשטאָרבן דער אַלטער, געטרייער דאָקטאָר לודוויק מעייער.

אין צוויי יאָר שפּעטער איז אַוועק פון דער וועלט דער, וואָס האָט אַם טיפסטן געפילט די ווונד פון פּאַריתומטקייט נאָך ספּינאָזאַס טויט. דאָס איז יאַריג יעלעס. ער איז געשטאָרבן דעם 22־פעברואַר 1683.

דער לעצטער פון די, וואָס זענען געשטאָרבן און האָבן געקאָנט ספּינאָזאַן — איז דער פילאָזאָף לייבניץ. ער איז געשטאָרבן אין אַ טיפן עלטער, דעם 14־טן נאָוועמבער 1716.

נאָך דעם, ווי די מוטער־ערד האָט צוגענומען אַלע פריינט, אמתע און כלומרשטע — ווי אויך אַלע שונאים, אָפענע און באַהאַלטענע — האָט זיך אָנגעהויבן וועבן די גרויסע לעגענדע פון דעם אַמסטערדאַמער יידן ברוך דע ספּינאָזאַ.

די לעגענדע פון הייליקן מאַרטירער פאַר זיינע נאָכפאָלגער; די לעגענדע פון שרעקלעכן שטן און אַנטי־קריסט — פאַר זיינע ביטערע, אייביקע שונאים.

אַזוי לעבט ער און וועט לעבן עד קץ העולם.

די ירושה

אין אַ פּאָר טעג נאָך דער לויה איז מען צוגעטראָטן צו ליקווידירן די ערדישע ירושה פון ברוך דע ספּינאָזאַ.

מען האָט קודם כל נאָך אַמאָל באַשריבן אַלע זאַכן, וואָס זענען געווען אין די צוויי קליינע קעמערלעך ווו ספּינאָזאַ האָט געוווינט. דאָס מאָל האָט די אַרבעט דורכגעפירט דער יונגער יאַן ריאָווערטש. ער איז געקומען צופאָרן דעם 3-טן מערץ פון אַמסטערדאַם קיין האַג און האָט באַלד אָנגעהויבן אינווענטאַריזירן די ירושה. עס האָבן אים געהאָלפן אין דער אַרבעט: דער נאָטאַריוס, דער בעל־הבית וואַן דע ספּיק און וואַרשיינלעך אויך דער האַגער דאָקטאָר אברהם סלינגער־לאַנד. אַ פריינט פון ספּינאָזאַן, וועגן וועלכן מיר וויסן כמעט ווי גאָרנישט.

ביי דער צווייטער אינווענטאַריזאַציע האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס זענען פאַראַן אַ סך מער זאַכן, ווי מען האָט אַריינגעצויגן אין דער ערשטער רשימה. קודם כל האָט מען געפונען אַ סך מער מלבושים, ווי עס האָט זיך געלאָזט פעסטשטעלן ביי דער ערשטער באַשרייבונג אין דער שנעל, באַלד נאָך ספּינאָזאַס טויט.

עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז אַ סך זאַכן פעלן; מען האָט געגנבעט ביכער, בריוו און סתם געגנשטאַנדן, וואָס האָבן באַלאַנגט צו ספּינאָזאַן. דאָס איז געווען אַ גנבה נישט

צוליב נוצן נאָר אויס פּיעטעט, כּדי צו האָבן אַ אָנדענק נאָך דעם באַליבטן, וועמען אַפילו נישט פאַרשטאַנענעם פילאָזאָף.

דעם שרייב-טיש מיט אַלע מאַנוסקריפּטן און מיטן גרעסטן טייל בריוו האָט דער באַלעבאָס וואַן דע ספּיק איבערגעגעבן ריאָוועסרטשן ערב ספּינאָזאַס טויט. דערדאָזיקער שרייב-טיש האָט אַרויסגערופן אַפילו אַ סכסוך מיט ספּינאָזאַס משפּחה. עס האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ספּינאָזאַ האָט געהאַט געלט; און דאָס געלט זאָל ליגן באַהאַלטן דווקא אין שרייב-טיש צוזאַמען מיט די מאַנוסקריפּטן און בריוו. דאַמאָלסט האָט זיך ספּינאָזאַס שוועסטער רבקה, און דער פּלימעניק דניאל בן שמואל קאַזערעס, דער זון פון דער צווייטער שוועסטער, מרים, זיך געווענדט מיט אַ פאָדערונג צו באַקומען די ירושה. מען האָט זיי פאַרגעשלאָגן זיי זאָלן כאָטש באַצאָלן די קאָסטן פון דער לויה. די משפּחה האָט זיך אָבער געוואַקלט דאָס צו טאָן, נישט האָבנדיק די זיכערקייט, אַז עס וועט עפּעס בלייבן פון דער ירושה. ריאָוועסרטש האָט דורך וואַן דע ספּיק פאַרזיכערט די שוועסטער מיט דעם פּלימעניק, אַז דאָס געלט, וואָס זיי זוכן נאָך דעם פאַרשטאָרבענעם, געפינט זיך נישט צווישן די געדאַנקען פון דעם פאַרשטאָרבענעם ברודער און פעטער.

איז געבליבן צו וואַרטן ביז דעם אויסשטייג, ביז עס וועלן פאַרקויפט ווערן עפנטלעך די אַלע זאַכן פון ספּינאָזאַ, כּדי צו דעקן די הוצאות און באַצאָלן די חובות, וואָס זענען גאַראַנטירט געוואָרן פון די נישט פאַרמעגלעכע פריינט זיינע.

דערווייל איז פון שידאם געקומען צופאָרן דע וורייעז, אַ ברודער פון שמעון דע ווריעז, איינער פון די איבערגעבנסטע תּלמידים און פריינט פון ספּינאָזאַ. ער האָט באַצאָלט וואַן דע ספּיקן אַלע חובות פאַר דער דירה, עסן און אַרבעט. און דער גוטער באַלעבאָס איז געבליבן צופרידן.

אָבער קיין געלט אויף דעקן אַלע הוצאות איז פאָרט נישט געווען. דעריבער האָט מען באַשלאָסן צו פאַרקויפן פון אַן אויסשטייג די זאַכן פון ספּינאָזאַ.

דינסטיק דעם 2-טן נאָוועמבער, 1677, האָט זיך אין „האַרלעמער קוראַנט” באַוויזן פאָלגנדער אַנאָנס:

„אין האַג, אין הויז פון מאַנסיע הענדריק וואַן דע ספּיק, אַ מאָלער, וואָס וווינט אויף דער פּאַוויליאַנסגראַכט אַנטקעגן דער דובעלעס גאַס, וועט מען קומענדיקן דאָנערשטיק, דעם 4-טן נאָוועמבער, 9 אַזייגער אינדערפרי, פאַרקויפן אַלע איבער-געבליבענע זאַכן פון דעם פאַרשטאָרבענעם בענעדיקטוס דע ספּינאָזאַ, אַלזאָ: ביכער, מאַנוסקריפּטן, לאָרנעטן, פאַרגרעסער-גלעזער, געשליפענע גלעזער און פאַרשיידענע כּלים צו שלייפן, אויך מילשטיינער, גרויסע און קליינע, מעטאַלענע שיסלען א. אַ. וו.”

צו דעם אויסשטייג זענען געקומען אַ סך מענטשן. דעם בעסטן פּרייז האָבן באַקומען ספּינאָזאַס ביכער. די מאַנוסקריפּטן האָט מען נישט ליציטירט, ווייל זיי האָבן זיך געפונען אין אַמסטערדאַם ביי ר י אָ וו ע ר ט ש ן און זענען בכלל נישט געווען באַשטימט פאַרן פאַרקויף.

אין סך הכל האָט דער אויסשטייג אַריינגעבראַכט 430 גולדן מיט 13 שטיבער; פון וואָס עס איז געבליבן נאָר 392 גולדן, ווייל מען האָט געמוזט באַצאָלן די קאָסטן פון דער ליציטאַציע.

ר ב ק ה ד ע ס פּ י נ אָ ז אַ האָט תּיכּף אַרויפגעלייגט אַן אַרעסט אויף דער סומע, מיינענדיק אַז דאָס איז די „ריינע” ירושה. ווען זי האָט זיך אָבער דערוווּסט, אַז די סומע איז באַשטימט פאַר צאָלן די חובות און עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז די שוועסטער וועט אפשר מוזן עפּעס דערלייגן כּדי נישט צו פאַרשע-מען דעם ברודער, פון וועלכן מען האָט זיך ביים לעבן אָפּגע-זאָגט, און נאָכן טויט פון „אחר” איז מען געקומען נאָך זיין געלט, האָט זי שוין חרטה געקראָגן אויף דעם גאַנצן ענין און האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער ירושה בכלל.

אָבער די פריינט זיינע, די אמתע איבערגעגעבענע תּלמידים און חסידים זיינע, האָבן זיך נישט אָפּגעזאָגט פון יענער ירושה וועגן וועלכער ר ב ק ה ד ע ס פּ י נ אָ ז אַ האָט מסתמא נישט ג ע וו ו ס ט, נישט געוואָלט וויסן און אפילו נישט פאַרשטאַנען צי מען דאַרף וויסן: דאָס איז די גייסטיקע ירושה.

עס זענען געבליבן כּתבים, וואָס מען האָט באַדאַרפט אַרויסגעבן. קיין געלט אויף הוצאות איז נישט געווען. די

ליציטאַציע האָט קוים געדעקט די סומע, וואָס איז געווען נויטיק אויף צו באַצאָלן די וויכטיקסטע חובות. י אַ ן ר י אָ-וו ע ר ט ש האָט לכתחילה נישט געוווּסט וואָס צו טאָן. עס ווייזט זיך אויס, אַז ער האָט אין אָנפאַנג נישט געהאַט בדעה אַרויסצוגעבן די שריפטן. דער גוט אינפאָרמירטער דאָקטאָר ש ו ל ע ר האָט געשריבן צו לייבניצן, אַז דער מאַנוסקריפט פון דער „עטיק" געפינט זיך ביי אַ פּריינט. ד. ה. ביי ריאָווערטשן און מען קען אים אָפּקויפן פאַר 150 גולדן.

מען דאַרף וויסן, אַז בעת לייבניץ האָט באַזוכט ספּינאָזאַן אין האַג, האָט ער ביי אים געזען דעמדאָזיקן מאַנוסקריפּט. לייבניץ איז נישט געווען איינשטימיק מיט ספּינאָזאַן אין אַ סך פּונקטן — אָבער ער האָט פאַרשטאַנען, אַז זיינס אַ ווערק האָט אַ באַדייט און מען דאַרף דאָס ראַטעווען. ער איז געווען דאַמאָלסט אַ ביבליאָטעקאַר ביים פירשט אין האַנאָווער און פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ סומע פאַרן כתב יד האָט געקענט אַריינקומען נישט פון לייבניצן גופא, נאָר פון פירשט.

אָבער ווי עס ווייזט אויס, איז דער געדאַנק וועגן פאַרקויפן דעם כתב יד פון דער „עטיק" אַרויפגעשוווּמען אין דער מינוט פון הילפלאָזיקייט, ווען די פריינט פון ספּינאָזאַן האָבן נאָך נישט געקענט אַפילו אַ קלער טאָן וואָס צו טאָן מיט דער ירושה. אַזוי ווי שולער האָט זיך אויך געפונען צווישן דער גרופּע פריינט, האָט ער באַלד זיך צונויפגעשריבן מיט לייבניצן און אים אינפאָרמירט וועגן דעם.

אָבער אינצווישן האָבן די פריינט פון דעם פאַרשטאָרבענעם געהאַט אַ באַראַטונג און באַשלאָסן אַרויסצוגעבן די עטיק מיט די אַנדערע כתבים; דער גאַנצער פּלאַן פון פאַרקויפן דעם כתב יד איז אַזוי אַרום אויפגעגעבן געוואָרן.

דעם 29-טן מערץ 1677 האָט שולער אין אַ בריוו צו לייבניצן געשריבן, אַז פון דעם פּלאַן פון פאַרקויפן דעם מאַנוסקריפּט וועט גאָרנישט נישט ווערן, ווייל מען האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן נישט נאָר די עטיק, נאָר אויך אַלע נישט פאַרענדיקטע כתבים, און דורך דעם מאַכן די הוצאָה פאַר דאָס „אייגנטום פון דער מענשטהייט".

„איך פאַרטרוי אייך דידאָזיקע נייס, — שרייבט ווייטער

דאָקטאָר שולער — און איך צווייפל נישט, אַז איר וועט עס האַלטן בסוד פאַר יעדערן, אַפילו פאַר אייערע פריינט — כדי אונזער פּלאַן זאָל נישט צעשטערט ווערן".

דאַן אינפאָרמירט ער לייבניצן, אַז דער גרעסטער טייל פון ספינאָזאַס מאַנוסקריפּטן געפינט זיך ביי אים.

שולער האָט געהאַט ביי זיך: 1) דעם טראַקטאַט איבער דער פאַרבעסערונג פון פאַרשטאַנד. 2) וועגן מאַלפּעטער. 3) דעם פּאָליטישן טראַקטאַט און אַ רייע בריוו.

ווען עס איז געקומען צו טראַכטן וועגן די נויטיקע הוצאות אויף אַרויסגעבן די ווערק, האָבן די פריינט בייגעשטייערט אויף אַזאַ אופן, אַז יעדערער פון די פּראָפעסיאָנעלע מענטשן, ד. ה. די דאָקטוירים, האָט גענומען אויף זיך צו דעקן די קאָסטן פון פאַרשידענע ווערק.

אַזוי האָט ד״ר לודוויג מײַיער גענומען אויף זיך די הוצאות פון דער עטיק, ד״ר בוימעסטער פון דער העברעאישער גראַמאַטיק און ד״ר שולער פון אַנדערע ווערק.

אַזוי ווי מען האָט באַשלאָסן אויך אַרויסצוגעבן די בריוו, האָט מען זיי זייער שטאַרק רעדאַגירט. מען האָט אַרויסגעוואָרפן אַלע פּערזענלעכע עלעמענטן, אויסגעשטראָכן דעם נאָמען פון אַדרעסאַט (ד. ה. ספינאָזאַס). ביי די בריוו פון די נאָך לעבע־דיקע האָט מען פאַרביטן די פולע נעמען אויף ראשי־תיבות.

נאָר די בריוו פון די געגנער האָט מען אָפּגעדרוקט מיט די פולע נעמען. ווי: בלײַענבערג, בורג און אַנדערע.

יאן העינדריקס דע גלאזעמאקער איז באַאויפטראַגט געוואָרן איבערצוזעצן די ווערק אין האָלענדיש.

דער געטרייסטער תלמיד יאריג יעלעס האָט אָנגעשריבן אויף האָלענדיש אַ הקדמה צו די איבערגעבליבענע כתבים, אין וועלכער ער האָט געגעבן אַ פּאָר זייער וויכטיקע ביאָגראַפישע שטריכן. דאָקטאָר מייער און אפשר גלאזעמאקער האָט דידאָזיקע הקדמה איבערגעזעצט אין לאַטיין, ווייל יעלעס האָט אַ הויך האָלענדיש קיין שום שפּראַך נישט געקענט. ריאָווערטש האָט געמאַכט אַ גראַוויור פון ספינאָזאַן, צו וועלכן דאָקטאָר בוימעסטער האָט צוגעשריבן אַ לאַטיינישן שיר.

אין אַ פרייער איבערזעצונג לייענט זיך דער שיר אַזוי:

„דער, וואָס האָט דורכגעדרונגען די נאַטור, גאָט
און דעם סדר פון אַלזיין:
„ספּינאָזאַ, ווערט געוויזן אויף דעמדאָזיקן בילד.
„נאָר צויקסיסעס מייסטער-פּינדזל וואָלט געקענט
מאָלן זיין פּנים
„אָבער אַפילו זיין קראַפט איז נישט אימשטאַנד
אָפּצושפּיגלען זיין גייסט.
„ער אַנטפּלעקט זיין מאַכט אין די ספרים, די
העכסטע ענינים באַרירט,
„ווער עס וויל דערקענען דעם גייסט, זאָל לייענען
זיינע ווערק.”

די אַרבעט גייט אָן שטיל און לאַנגזאַם. אַרום האָט גע-לויערט די סטאַדע פון שונאים, וואָס האָט געקענט זייער לייכט צעשטערן דעם גאַנצן פּלאַן. נישט אומזיסט האָט דאָקטאָר שולער געבעטן לייבניצן זיין דיסקרעט מיט די ידיעות: ער האָט גוט פאַרשטאַנען די לאַגע אין האָלאַנד.

צו יענער צייט האָט זיך די קירכלעכע רעאַקציע אַזוי פאַרשטאַרקט, אַז אַרויסטרעטן אָפן מיט ספּינאָזאַס ווערק וואָלט געווען אַ געפאַר. אַלץ האָט געמוזט געטאָן ווערן קאָנספּיראַטיוו. כדי נישט קאָמפּראָמיטירן די מענטשן, וואָס האָבן ווען עס איז געהאַט צו טאָן מיטן „כופר” — האָט מען אויסגעמעקט זייערע נעמען פון די בריוו, דאָס גאַנצע בוך האָט געמוזט אַרויסגע-געבן ווערן אַנאָנים. אַפילו דאָס אָרט פון דרוקן האָט מען נישט געטאָרט דערמאָנען.

אין יוני 1677 זענען שוין ספּינאָזאַס כתבים געווען אין דרוק. זיי האָבן געזאָלט גלייכצייטיק דערשיינען אין צוויי שפּראַכן: אין האָלענדיש און אין לאַטיין.

די האָלענדישע אויסגאַבע איז אָבער נישט געקומען צו-שטאַנד.

סוף אָקטאָבער 1677 איז אָבער שוין געווען אינגאַנצן פאַר־טיק די לאַטיינישע אויסגאַבע פון ספינאָזאַס כּתבים.

דער באַנד האָט אַנטהאַלטן פאָלגנדע ווערק: 1) די עטיק. 2) דער פּאָליטישער טראַקטאַט (געבליבן נישט פאַרענדיקט). 3) טראַקטאַט וועגן פאַרבעסערן דעם שכל. 4) בריוו צו און פון ספּינאָזאַן, און 5) אַ קאָמפּענדיום פון אַ גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך. דאָס בוך האָט געהאַט 726 זייטן, קוואַרטאַ פאָרמאַט.

„די שריפטן, וואָס דאָס בוך אַנטהאַלט — האָט געשריבן אין דער הקדמה יאַריג יעלעס, — זענען מערסטנטייל נישט פאַרענדיקט און מען וועט באַדויערן, וואָס דער מחבר האָט זיי נאָכאַמאָל נישט איבערגעקוקט, דורכגעזען און אויך פאַרבעסערט. נישט קוקנדיק דאַרויף האָט מען געהאַלטן פאַר ראַטזאַם זיי צו פאַרעפנטלעכן, ווייל די געלערנטע וועלט וועט פון זיי שעפּן נישט קיין קליינעם נוצן און אַ לעזער, וואָס איז גלייכצייטיק אַ פילאָזאָף וועט זיין וויסן פון זיי פאַרגרעסערן."

דאַן ווערט דערציילט אין קורצן ספּינאָזאַס ביאָגראַפיע — און מאָטיווירט, פאַרוואָס ווערט דעם מחברס נאָמען נישט דערמאָנט.

„דער נאָמען פונם מחבר סיי אויפן שער־בלאַט און סיי אויפן בוך גופא, ווי אויך אומעטום, איז באַצייכנט נאָר מיט די ראשי־תיבות. דאָס איז דערפאַר, ווייל ער האָט אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט אויסדריקלעך פאַרלאַנגט, אַז זיין נאָמען זאָל נישט פיגורירן אויף דער „עטיק", וואָס ער האָט נאָך ביים לעבן צו־געגרייט צום דרוק. פאַרוואָס האָט ער דאָס אָבער פאַרבאָטן, שיינט צו זיין באַגרינדעט נאָר דערמיט, ווייל ער האָט נישט געוואָלט, אַז זיין לערע זאָל טראָגן זיין נאָמען."

און צום סוף ווערט אַזוי געזאָגט:

„די אַלע, וואָס האָבן אויפריכטיק ליב דעם אמת און שטרעבן צו אַ גרינטלעכער און זיכערער דערקענטעניש פון זאַכן — וועלן אָן ספק פילן דעם טיפסטן צער צוליב דעם, וואָס די שריפטן פון אונזער פילאָזאָף זענען מערסטנטייל נישט פאַרענדיקט געוואָרן. עס איז באמת צו באַדויערן, וואָס דער טויט האָט אַזוי שנעל צוגענומען דעם, וואָס איז שוין אַזוי וויים

אַוועק מיט זיין אויספאָרשן דעם אמת און האָט אַרויסגעוויזן אַזויפיל גרייטקייט פאַר דער ווייטערדיקער אַרבעט. דער צער איז נאָך גרעסער, ווייל מען וואָלט געקענט פון אים דערוואַרטן נישט נאָר די פאַרענדיקונג פון זיינע כּתבים אַליין, נאָר אויך אַ גאַנצע פילאָזאָפיע אויף וואָס ער איז מרמז אין פאַרשידענע שטעלן פון דער „אָפּהאַנדלונג איבערן פאַרבעסערן דעם שכל..."

אויפן שער־בלאַט האָט יאַן ריאָווערטש זיין נאָמען נישט געגעבן. מען האָט אים צו גוט געקענט אין די געהיימע קאַנצעלאַריעס פון די קירכנראַטן און דעריבער האָט ער נישט געוואָלט שטערן דעם בוך — און אפשר אויך זיך אַליין.

אַזוי שנעל ווי עס זענען דערשינען די איבערגעבליבענע כּתבים פון ברוך דע ספּינאָזאַ — האָט זיך פון אַלע זייטן אָנגעהויבן אַ שאַרפע אַטאַקע קעגן זיי.

יאָאַן געאָרג גרעוויוס, דער אוטרעכטער פּראָפעסאָר האָט וועגן דידאַקטיק שריפטן אַזוי געשריבן:

„אין האָלאַנד איז דערשינען גאָר אַן אפּיקורסיש ספר; ספּינאָזאַס לערע איבער זיטן און זעל מיט נאָך אַנדערע איבערגעבליבענע ווערק פול מיט געמיינהייט און גאָטלאָזיקייט; ער איז באמת ווערט צוריק אַריינגעוואָרפן צו ווערן אין די פינסטערנישן פון גהינום — פון וואַנעט ער איז געקומען אויף דער ליכטיקער וועלט, צו שאַנד און צו שפּאָט פון דער מענטשהייט. די ערד האָט אין משך פון לאַנגע דורות נישט געזען אַזאַ פאַרדאָרבן פאַרזעעניש. מיט שאַרפזיניקע ראיות וויל ער אויפטרייסלען אין דער גאַנצער וועלט דעם אַלגעמיינעם גלויבן אין גאָט און אין דער אומשטערבלעכקייט פון דער נשמה, און אים אויסוואָרצלען פון די מענטשלעכע הערצער. געטער! נעמט אַוועק דידאַקטיקע מגפה פון דער ערד!"

נאָך דעמדאָזיקן שאַרפן אַטעסטאַט פון אַ „פּראָפעסאָר" — זענען געקומען די קירכנראַטן און האָבן באַשלאָסן צו פאַרבאָטן דאָס לייענען פון ספּינאָזאַס ירושה.

דעם 4־טן פעברואַר 1678 איז דער לײדענער קירכנראַט, נאָכדעם, ווי ער האָט זיך באַקענט מיטן אינהאַלט פון די איבערגעבליבענע כּתבים — געקומען צום שלוס, אַז דאָס בוך

„רופט אַרויס אַ גרויל. מען האָט געלייענט פאַרשידענע אויס־צוגן פון דעם ספר און באַשלאָסן צו ווירקן, אַז דאָס שעדלעכע און גיפטיקע בוך זאָל ווי ווייט מעגלעך ווערן אונטערדריקט".

דעם 6־טן יוני 1678 האָט דער ליידענער קוראַטאָר און בירגערמייסטער אָנגענומען אַ באַשלוס דאָס ווערק צו פאַרברענען.

ענדלעך האָט מען דעם ציל דערגרייכט.

דעם 25־טן יוני 1678 האָבן די שטאַטן פון האָלאַנד און מערב־פריזלאַנד אַרויסגעגעבן אַ דעקרעט, וועגן אַן ענטגילטיקן פאַרבאָט פון ספּינאָזאַס ירושה.

דאַמאָלסט האָט זיך אויף די גאַסן פון די האָלענדישע שטעט און שטעטלעך באַוויזן פאָלגנדע מעלדונג*):

פּלאַקאַט

„די שטאַטן פון האָלאַנד און מערב־פריזלאַנד שיקן אַ גרוס צו די אַלע, וואָס וועלן דעם פּלאַקאַט זען אָדער הערן פאַר־לייענען. מיר טוען צו וויסן, אַז מיר האָבן זיך דערוווּסט וועגן אַ געוויסן בוך אונטערן נאָמען: ב. ד. ס. איבערגעבליבענע ווערק און, אַז מיר האָבן זיך איבערגעצייגט, אַז דאָס בוך אַנטהאַלט זייער אַ סך אַפּיקורסישע, קעצערישע און גאָטלאָזע מיינונגען. דורך דעם בוך קען אַראָפּגעפירט ווערן פון דעם איינציקן און אמתן וועג פון ישועה נישט נאָר דער פּשוטער לייענער אַליין, נאָר עס ווערט אויך חרוב די לערע פון קריסטוס' מענטשווערן און תחית־המתים אויפשטיין, ווי אויך פאַרשיידענע אַנדערע זייער וועזנטלעכע עיקרים פון דער אַלגעמיינער קריסטלעכער אמונה. חוץ דעם האָט דער מחבר איגנאָרירט און באַזייטיקט דעם אויטאָריטעט פון נסים, דורך וועלכע גאָט דער אַל־מעכטיקער האָט געוואָלט באַווייזן זיין מאַכט און געטלעך כּח צו באַפעסטיקן דעם קריסטלעכן גלויבן. ער טוט עס אויף אַזאַ אופן, אַז ער וויל דעם לעזער אַריינטענהן, אַז דער אמת פון דער געטלעכער אַנטפּלעקונג מוז זיין באַפעסטיקט נישט דורך נסים, נאָר דורך דער חכמה פון דער לערע גופא. (נסים רופט ער אָן עם הארצות און איר קוואַל איז — רשעות!). ווייטער טענהט ער — אַז ווען מען איז נישט בכח אויסצוטייטשן עפּעס דורך

*) פרייע איבערזעצונג פון האָלענדיש.

נאַטירלעכע סיבות — דאַמאָלסט שטופּט מען אַריין דעם גלויבן און דעם פּועל־יוצא דערפון — די נסים. ער נעמט דערביי אָן, אַז ווען מענטשן דרינגען נישט אַריין אַזוי טיף ווי ס'דאַרף צו זיין אין די געזעצן פון דער נאַטור — דאַמאָלסט איז פאַרשטענדלעך, אַז געוויסע דערשיינונגען שטעלן זיי זיך פאָר ווי נסים".

„חוץ דעם האָט דער מחבר זיך באַנוצט מיט פילע און פאַרשיידענע מעטאָדן פון ברענגען ראיות, וואָס זענען אין אַ סתירה מיט דער מסורה פון די הייליקע ספרים און די עיקרים פון ישוע—ווי דאָס ווערט געלערנט אין די עפנטלעכע קירכן. און דאָס אַלץ (האָט ער געטאָן) כּדי צו באַשיצן זיינע שוין פריער דערמאָנטע באַהויפּטונגען, פיינטלעכע פאַר דער רעליגיע און אין תּוך גאָטלאָזע".

„אַזוי ווי מיר קוקן מיט דער העכסטער אומצופרידנהייט אויפן דרוקן, פאַרקויפן און פאַרשפרייטן פון דעם דערמאָנטן בוך — דעריבער האָבן מיר אַנערקענט פאַר פאַסיק צו ערקלערן, אַז דאָס בוך איז אַפּיקורסיש, גאָטלאָז און קעצעריש."

„מיר טוען דאָס איצט און דערמיט פאַרווערן מיר אונטער דער גרעסטער שטראָף דאָס בוך צו פאַרשפרייטן, צו דרוקן, צו פאַרקויפן און צו איבערדרוקן — ווי אויך, עס איבערזעצן".

„אויך דאַרף מען אין דידאַזיקע לענדער דאָס דערמאָנטע בוך מיט אַלע כּחות אונטערדריקן און זען ביי יעדער געלעגנהייט, אַז דער פּשוטער בירגער זאָל נישט ווערן פאַרפירט פון אַזוינע גאָטלאָזע תּורות און נישט אַראָפּגעפירט ווערן פון דעם וועג פון אמתן גלויבן. און כּדי קיינער זאָל נישט קענען זיך באַשיצן מיטן תּירוץ פון אומוויסנהייט — דעריבער באַפוילן מיר, אַז אין אַלע פּלעצער זאָל דער פּלאַקאַט זיין באַקאַנט און אויסגעהאנגען, דאָרט וווּ עס קומט און זאָל האָבן די פּעולה, וואָס געוויינטלעך האָבן אויפרופן אין ענלעכע עניני"ם".

געגעבן אין האַג דעם 25־טן יוני, 1678.

אין אַ יאָר שפּעטער האָט דער פויפּסט פאַרגרעסערט זיין רשימה פון פאַרבאָטענע ספרים מיט ספּינאָזאַס „טעאָלאָגיש-פּאָלי-טישן טראַקטאַט" און אין 1690, אויך מיט די איבערגעבליבענע ספרים.

דידאָזיקע הזהרה איז נישט געווען קיין פּלאַטאָנישע. מיט אַ התמדה, וואָס האָט פאַרדינט אַ בעסערן תכלית האָט מען גענישטערט, געזוכט און גערודפט ספּינאָזאַס ירושה, איר לייענער, פאַרקויפער, דרוקער און פאַרלעגער.

אין 1697 איז דער אַמסטערדאַמער בוכהענדלער וואָלפס-גריין פאַרמשפּט געוואָרן צו באַצאָלן דריי טויזנט גולדן שטראָף און אָפּזיצן אַכט יאָר אין תפיסה פאַר אָפּדרוקן אַ פריינטלעך ווערק איבער ספּינאָזאַן.

אין 83 יאָר נאָכן דערשיינען פון די איבערגעבליבענע כתבים, אין 1761, האָט אַן אַמסטערדאַמער מוכר-ספרים באַצאָלט דריי הונדערט גולדן פאַר פאַרקויפן ספּינאָזאַס ווערק.

דאָס בוך איז געוואָרן מיט דער צייט אַ גרויסע זעלטנ-הייט: עס איז געווען ממש אַ געפאַר עס צו האָבן אין שטוב.

האָט מען געוואָלט צוזאַמען מיט דער געדרוקטער ירושה פון ספּינאָזאַ — אויך אויסראָטן זיין נאָמען.

די וועלט האָט אים באַהאַנדלט ווי „אַ געפּגרטן הונט"— ווי לעסינג האָט זיך אויסגעדריקט.

עס האָט געמוזט איבערגיין צוויי הונדערט יאָר ביז ספּי-נאָזאַס ירושה, וואָס די פריינט און חסידים זיינע האָבן מיט אַזוי פיל מסירות נפש אָפּגעראַטעוועט — אַז דאָס פאַרבאָטענע און גערודפטע זאָל ווערן דער שטאָלצער אוצר פון דער מענטשהייט.

ער האָט באמת געזיגט נאָכן טויט!

מאלעדיקטוס און בענעדיקטוס

נעגאַטיווע און פּאָזיטיווע מיינונגען וועגן ספּינאָזאַן.

(אַן אויסוואַל)

דניאל מארהאף (ליטעראַטור-היסטאָריקער, אין זיין בוך „פּאָליהיסטאָר", 1688):

„קען דען זיין עפּעס מער פאַרדאַרבנדעס — ווי די ביכער פון בענעדיקט ספּינאָזאַ? און דאָך באַזיגן זיי אַלעמען אין זייער טריאומפאַלן מאַרש!".

יאהאן יאקאָב שוד (אין זיינע „יידישע מער-קווירדיקייטן". פראַנקפורט, 1717):

ספּינאָזאַ איז „דורך דער צו גרויסער פרייהייט פון גריבלען זיך אין פילאָזאָפישע פראַגן אַריינגעפאַלן אין אַ נעץ פון שענדלעכן אַטעאיזם".

יאַקאָב ברוקער (אין זיינע „קורצע פראַגעס אויס דער פילאָזאָפישער היסטאָריע". אולם, 1736):

„(ספּינאָזאַ) האָט זיך געמאַכט אַזאַ אָפּשרעקנדן נאָמען, אַז ער ווערט אנערקענט פאַרן פּאַטריאַרך פון אַלע אַטעאיסטן, און אַן אַטעאיסט און אַ ספּינאָזיסט מיינט איינס און דאָסזעלבע".

פרידריך דער גרויסער (אין זיין: „אַנטי-מאַקיאַוועל", 1740):

„ספּינאָזאַ האָט אונטערגעבראָכן דעם פונדאַמענט פון גלויבן און האָט געפּרווט אַרונטערוואַרפן דעם בנין פון רעליגיע".

וואָלטער (1694-1778):

„מען מוז זיין אַטעאיזם אָפּוואַרפן, אָבער צו דעם דאַרף מען נישט אויסטראַכטן קיין ליגנס וועגן זיין פּערזאָן. קיין מענטש איז נישט געווען אַזוי ווייט אין יעדן הינזיכט פון גאוהדיקער כּבוד-זוכעריי, ווי ער, דאָס מוז מען אָפן צוגעבן; לאָמיר אים נישט פאַרליימדן, בעת מיר פאַרדאַמען אים".

משה מענדעלסאָן (1729-1789):

„איינס איז אַלץ: אָדער נאָך מער, ווי ער (ספּינאָזאַ) זאָגט: דער אַלגעמיינער תּוך-באַגריף פון זייער אַ סך ענדלעכע קערפּערס און אַ סך אומענדלעכע געדאַנקען — שאַפן איין איינציקס אומענדלעך אַלץ, אומענדלעך אין שטח און אומענדלעך אין דענקען; אַלץ איז איינס.

„מען האָט מיט רעכט באַוווּנדערט דעם שאַרפזין, מיט וועלכן ער פירט אַרויס די גרונדאידעען פון זיין סיסטעם און פאַרבינדט אים ביז די קלענסטע דעטאַלן מיט געאָמעטרישער פעסטיקייט".

פרידריך היינריך יאַקאָבי (1743-1819):

(מענדעלסאָנס אַ מיטצייטלער און דעבאַטאַנט איבער ספּינאָזיזם):

„און דו זיי מיר געבענטשט, אָ הייליקער בענעדיקטוס! ווי דו האָסט פילאָזאָפירט איבער דער נאַטור פון דעם העכסטן וועזן און אפשר אויך זיך טועה געווען אין ווערטער — אָבער, איר אמת איז געווען אין דיין נשמה און איר ליבע איז געווען דיין לעבן!"

געאָרג קריסטאָף ליכטענבערג (געשטאָרבן אין 1799):

„אויב די וועלט וועט נאָך שטיין אַן אומצאָלבאַרע צאָל מיט יאָרן — דאַמאָלסט וועט דער געלייטערטער ספּינאָזיזם ווערן די וועלט-רעליגיע. דער שכל, אויף וועלכן מען דאַרף זיך פאַרלאָזן, פירט אונז אַרויס דווקא אין דער ריכטונג און נישט אַנדערש — און עס איז אוממעגלעך — אַז ער זאָל אונז ערגיץ אַנדערש פאַרפירן!".

יאָהאַן גאָטפריד הערדער (1744-1803):

„זי (די ליבע) איז דער העכסטער שכל — פונקט ווי דער ריינסטער, געטלעכסטער ווילן: ווען מיר ווילן דאָס נישט

גלויבן דעם הייליקן יוחנן — דאַן זאָלן מיר גלויבן ספינאָזאַן, וועלכער איז געווען, אָן ספק, אַ סך געטלעכער און וועמענס פילאָזאָפיע און מאָראַל באַווען זיך אינגאַנצן אַרום דער אַקס (פון ליבע)".

יאָהאַן וואָלפגאַנג געטע (1749-1832):

„איך לייען ספינאָזאַס עטיק... איך פיל, אַז ער איז מיר זייער נאָענט — הגם זיין גייסט איז אַ סך טיפער און ריינער פון מיינעם".

„אין ספינאָזאַס עטיק האָב איך געפונען אַ באַרויקונג פאַר מיינעליידנשאַפטן: עס האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז ער האָט מיר געגעבן אַ גרויסן און פרייען בליק איבער דער וועלט פון חושים און מידות. די געשטאַלט פון דערדאָזיקער וועלט פאַרגייט; איך וואָלט געוואָלט זיך נאָר מיט דעם באַשעפטיקן, וואָס האָט אַ דויערנדן צוזאַמענהאַנג און אין הסכם מיט דער לערע פון ספינאָזאַ זיך פאַרשאַפן די אייביקייט פאַר מיין גייסט".

פרידריך שלייערמאַכער (1798-1834):

„...ער (ספינאָזאַ) איז געווען דורכגעדרונגען מיט דעם הויכן וועלט-גייסט; דאָס אומענדלעכע איז געווען זיין אָנפאַנג און סוף, דער אוניווערסום זיין אייניציקע און אייביקע ליבע; אין הייליקער אומשולד און טיפער ענוות האָט ער זיך אָפגעשפיגלט אין דער אייביקער וועלט און האָט געזען, אַז ער איז אויך איר באַליבסטער שפיגל; ער איז געווען פול מיט רעליגיע און פול מיט רוח הקדש און דערפאַר שטייט ער אויך איינער אַליין און אומדערגרייכבאַר, אַ מייסטער אין זיין קונסט, דערהויבן איבער די פראָפאַנע חברותא, אָן תלמידים און אָן בירגער-רעכט".

פרידריך שלעגעל (1772-1829):

„איך קען נישט פאַרשטיין, ווי אַזוי קען מען זיין אַ דיכטער און נישט פאַרערלעכן ספינאָזאַן, נישט ליבן אים און אינגאַנצן נישט ווערן זיינער אַן אָנהענגער".

„... אין ספינאָזאַן געפינט מען דעם אָנפאַנג און דעם סוף פון דער פאַנטאַזיע... ער וועט אייך געבן אַ טיפן בליק אין די אינטימסטע ווארשטאַטן פון פאָעזיע — פון דעם זעלבן מין וואָס ספינאָזאַס פאַנטאַזיע, איז אויך זיין געפיל..."

רחל ווארנהאַגן (רחל לעווין) (1777-1833):

„ספּינאָזאַ געפעלט מיר זייער; ער דענקט זייער ערלעך: דערגייט ביז צום טיפסטן אַבסאָלוט און דריקט עס אויס; אויך פאַרמאָגט ער אַ שיינעם כאַראַקטער פון אַ דענקער: אומפּערזענלעך, מילד, שטיל; איינגעטאָן אין די טיפענישן און פון די טיפענישן געשיקט (צו אונז)... איך האָב אים זייער ליב, דעמדאָזיקן מאַן"...

יאהאן גאָטליב פיכטע (1762-1814):

„ספּינאָזאַ קאָן נישט זיין איבערצייגט (אַז ער איז גערעכט); ער האָט געקענט נאָר דענקען זיין פילאָזאָפיע — אָבער נישט גלויבן — ווייל זי איז געשטאַנען אין דער דירעקטער סתירה מיט זיינע נויטווענדיקסטע איבערצייגונגען אין לעבן, אַ דאַנק וואָס ער. האָט זיך געמוזט שטענדיק האַלטן פאַר אַ פרייען און זעלבשטשטענדיקן מענטש".

„...ספּינאָזאַ איז געווען ביים אַריינגאַנג (צו דער פילאָזאָפיע). אָבער ער האָט נישט געקענט אַהין אַריינגיין".

פרידריך שעלינג (1775-1854):

„וועגן אים (ד. ה. ספּינאָזאַן) קען מען אייגנטלעך זאָגן: „ער האָט געלעבט אין זיין סיסטעם".

„...דעקאַרט און ספּינאָזאַ! נאָר יחידים האָבן אייך פאַרשטאַנען, און נאָך ווינציקערע האָבן אייך געוואָלט פאַרשטיין."

געאָרג ווילהעלם העגעל (1770-1831):

„ספּינאָזאַ איז דער צענטראַלער פונקט פון דער מאָדערנער פילאָזאָפיע; אָדער ספּינאָזיזם, אָדער קיין שום פילאָזאָפיע".

גאָטהאָלד אפרים לעסינג (1729-1781):

„...די מענטשן רעדן תמיד וועגן ספּינאָזאַן — ווי וועגן אַ געפגרטן הונט"...

„...עס איז נישט פאַראַן קיין אַנדערע פילאָזאָפיע, אַ חוץ דער פילאָזאָפיע פון ספּינאָזאַ".

יאָהאַן פרידריך הערבאַרט (1776-1841):

„ספּינאָזאַ איז דער שטרענגסטער פאַטאַליסט".

„די עטיק פון ספּינאָזאַ — איז אָפן גערעדט — נידעריקער פון יעדער קריטיק".

אַרטור שאָפּענהויער (1788-1860):

„...צום סוף פון 16־טן און אנפאַנג פון 17־טן יאָרהונדערט האָבן געלעבט צוויי מענטשן אין וועלכע עס האָט, אָן ספק, געלעבט אַ סך גרעסערער פילאָזאָפישער טיפזין, ערנסט און כח — ווי אין אַלע אַנדערע (פון זיין צייט, ד. ה. בייקאָן, האָבס, לאָק, יום, דעקאַרט, לייבניץ א. א.): דאָס זענען דזשיאָר־דאַנאָ ברונאָ און בענעדיקטוס ספינאָזאַ."

„זיי געהערן נישט צו זייער יאָרהונדערט — לויט דעם, ווי מען האָט זיי מקבל געווען. איינעם האָט מען באַלוינט מיטן טויט און דעם אַנדערן מיט רדיפות און זלזולים און זיי זענען שטענדיק געבליבן פרעמד (די מענטשן פון דער צייט)... די צייט איז נישט געווען רייף פאַר זיי; איצט אַ סך שפּעטער, אין 19־טן יאָרהונדערט, האָט מען זיי אָפּגעגעבן דעם געהעריקן כבוד".

לודוויג פייערבאַך (1872־1804):

„וואָס ספינאָזאַ זאָגט איבער דער תאוה, די פאַרלאַנגען, דעם טרייב־כח, און הויפּטזעכלעך וועגן דעם שכל און דער דערקענטניש — דאָס געהערט אָן ספק צו די טיפסטע און דער־הויבנסטע געדאַנקען און גייסטרייכסטע (ענינים), וואָס איז ווען עס איז איבער דידאַזיקע פראַגן געזאָגט געוואָרן".

שמואל דוד לוצאַטאָ (שד"ל) (1865־1800):

„דערדאָזיקער פילאָזאָף. וואָס איז אַמאָל געווען פאַרשאָלטן אין אַלע לענדער, האָט אין אונזער דור דערגרייכט אַזאַ באַ־רימטקייט, אַז אַלע זיינע כתבים, וואָס זענען ביז איצט געווען פאַרבאָטן, זענען איצט אויפסניי אָפּגעדרוקט געוואָרן און פאַר־שפּרייט אין אַלע לענדער און אַפילו איבערגעזעצט אויף דייטש און אויף פראַנצויזיש און דעם מחברס נאָמען ווערט דערמאָנט צום לויב און מיט אַ ברכה — אַזוי ווייט, אַז עס איז נישט לאַנג דערשינען אַן העברעאישע באַשרייבונג פון זיין לעבן — פול מיט שבחים (פאַר ספינאָזאַן)".

„מיר געפעלט נישט, וואָס דער ביאָגראַף האָט נישט דער־ציילט זיינע לייענער, אַז דערדאָזיקער פילאָזאָף, וואָס האָט דאָך געשטאַמט פון יידן, האָט זיך פון זיי דערווייטערט; האָט נישט געלעבט מיט זיי און איז צווישן זיי נישט געשטאָרבן".

„...אָפּגעזען דערפון, דאָס ספינאָזאָס פילאָזאָפיע איז נישט

אָנצוּנעמען אַפילו אין איר ריין טעאָרעטישן טייל, ווייל זי לערנט אונז פאַרלייקענען גאָט — איז זי אָבער נאָך געפערלעכער און שעדלעכער צוליב איר פּראַקטישער אָנווענדונג — ווייל זי לערנט אונז עגאָאיזם און אייגננוץ. ספינאָזאַ האָט בפירוש געשריבן, אַז ווער עס וויל לעבן אין הסכם מיטן שכל, דער מוז זיך היטן פאַר יעדער רעגונג פון מיטלייד און רחמנות... גיב אַ קוק, מיין פריינט, וואָס פאַר אַן אונטערשיד איז צווישן דער תורה פון ספינאָזאַ און דער תורה פון משה רבינו אָדער — פון אונזערע אַמאָליקע לערער ז״ל! און אויב ישראל איז ביז אונזער צייט געבליבן פאַר זיין מיטלייד און רחמנות — פאַרוואָס זאָלן מיר פּלוצלונג אַוועקוואַרפן דאָס בעסטע, וואָס מיר פאַרמאָגן צוליב גאָרנישט און הערן און לויבן ספינאָזאַן, וואָס פּרעדיקט, אַז דער מענטש דאַרף זיך דערווייטערן פון רחמנות? ווער עס גיט אָפּ כבוד ספינאָזאַן און פאַרשפּרייט זיין תורה, דער באַגייט אַ פאַרברעכן לגבי דער מענטשלעכער געזעלשאַפט. ווען מענטשן זאָלן אין גאַנצן באַשטייט אין דעם, אַז מענטשן נעמען אָנטייל אין די ליידן פון זייערע נאָענטסטע און באַגייען זיך רחמנותדיק.״

ה י י נ ר י ך ה י י נ ע (1797-1856):

„די לערע פון ספינאָזאַ האָט זיך אַנטבלויזט פון דעם מאַטעמאַטישן מלבוש און פלאַטערט אַרום אונז ווי געטעס אַ ליד. דערפון נעמט זיך דער כעס פון אונזערע אָרטאָדאָקסן און פּיעטיסטן קעגן געטעס אַ ליד. מיט זייערע בערישע טאַצן טאַפּן זיי תמיד נאָך דעמדאָזיקן שמעטערלינג וואָס פליט שטענדיק פון זיי אַוועק״.

„אַלע אונזערע הייַנטיקע פילאָזאָפן זעען די וועלט דורך די ברילן, וואָס ברוך ספינאָזאַ האָט געשליפן — אפשר אָפטמאָל ווייסן זיי נישט דערפון!״

מ ש ה ה ע ס (1812-1875):

„אדם, דער נאַטור-מענטש, איז דער פּראָטאָטיפּ פון אַלטער-טום; ישוע הנוצרי, דער גאָטמענטש — דער פּראָטאָטיפּ פון מיטל-אַלטער; ספינאָזאַ, דער פשוטער מענטש, דער פּראָטאָטיפּ פון דער נייער צייט״.

פּ י ע ר ד ז ש אָ ז ע ף פּ ר ו ד אָ ן (1809-1865)

„...ווען דעקאַרט וואָלט נישט געטראַכט, וואָלט ספּינאָזאַ נישט געשריבן. ווייל ספּינאָזאַס סיסטעם איז נישט קיין אַנ־דערשדיקע ווי דעקאַרטס — נאָר אויסגעפּוצט, קאָרעגירט, בעסער פאַרבונדן, פאָלשטענדיקער און קאָנסעקווענטער, געמאַכט פון אַ געני, וואָס צייגט אַרויס אַן אויסערגעוויינטלעכן כּח און אַן אומפאַרגלייכבאַרע אָריגינאַליטעט — נישט קוקנדיק דערויף, וואָס ער גייט אין פרעמדע טריט".

גוסטאַוו פלאָבער (1821-1880) (אין אַ בריוו צו זשאָרזש זאַנד אין 1870):

„איך האָב געקענט ספּינאָזאַס עטיק, אָבער נישט זיין „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט", וואָס האָט מיך איבעראַשט, פאַרבלענדט, אַריינגעבראַכט אין אַ באַוווּנדערונג. גאָט אין הימל. איז דאָס אַ מענטש! איז דאָס אַ קאָפּ! זיין וויסן! זיין גייסט!"

פרידריך ניטשע (1844-1900):

„איך בין אינגאַנצן דערשטוינט, אינגאַנצן אַנטציקט! איך האָב אַ פאָרגענגער און נאָך וואָס פאַר איינעם! איך האָב לחלוטין ספּינאָזאַן נישט געקענט..."

„...אין פינף פונקטן פון זיין לערע האָב איך זיך נאָך אַמאָל געפונען. דערדאָזיקער אייגנאַרטיקער און איינזאַמסטער דענקער איז מיר גראָד אין די ענינים אַם נאָענטסטן: ער לייקנט אָפּ די פרייהייט פון ווילן, די צוועקן, דעם מאָראַלישן סדר פון דער וועלט. דאָס אַלטרויסטישע, דאָס שלעכטע... ווונדערלעך!"

געאָרג בראַנדעס (1842-1927):

„ספּינאָזאַ! אַ געוויסע וואַרימקייט צעגיסט זיך איבערן קערפּער, אַזוי אָפּט, ווי מען דערמאָנט זיך וועגן אים און מען פאַרטיפט זיך אין אים. ווער עס האָט אים אין דער יוגנט גע־לייענט, דער האָט זיין גייסט געטובלט אין אַ ברענענדיקן, לויטערנדן פייער, ספּינאָזאַ איז דער קדוש פון דענקען, ווי שעלי — פון פּאָעזיע".

אָטאָ ווייניגער (1880-1903):

„ספּינאָזאַ איז קיין גאון נישט געווען. צווישן אַלע איינצלנע געשטאַלטן אין דער געשיכטע פון דער פילאָזאָפיע איז נישטאָ אַזאַ אָרימער אין געדאַנקען און פאַנטאַזיע פילאָזאָף (ווי ספּי־נאָזאַ").

הערמאַן קאָהען (1842-1918):

„די ביבל-פאָרשונג האָט באַוויזן, און דאָס איז אַלגעמיין אַנערקענט געוואָרן — אַז ספּינאָזאַ האָט נישט געהאַט דעם מינדסטן באַגריף וועגן די אמתע שעפער פון יידנטום, פון די נביאים".

„...ספינאָזאַ איז פאַר דער נייערער געשיכטע פון יידנטום אַ גרויסע שטערונג און דעריבער אַ גרויסער אומגליק (Missgeschick), ווייל זייט לעסינג און הערדער האָבן אים שטאַרק אויפגעהויבן, נאָכדעם ווי די קריסטן פון אַלע פאַרטייען — נישט נאָר די דאָגמאַטישע פאַנאַטיקער, נאָר אפילו לייבניץ און טאָמאַזיוס האָבן זיך פון אים אָפּגעזאָגט — איז ער פאַר דער נייער צייט געוואָרן מיט זיין טראַקטאַט, דער אויטענטישער מקור פון ביבלישן און רבנישן יידנטום".

פריץ מויטנער (1840-1923):

„ספינאָזאַ וואָלט מיט זיין גאַנץ ח"יפות נישט געוועזן דאָס, וואָס ער איז געווען, ד. ה. דער גרעסטער און אָפּטימיסטישסטער דענקער, ווען ער וואָלט זיך נישט פאַרנומען מיט מיסטיק, מיט דער דאָזיקער בלויער בלום, וואָס איז דער לעצטער מקום מקלט פון שמערצלעכן דענקען".

גוסטאַוו לאַנדויער (1870-1919): (ספינאָזאַ און שעקספּיר).

„...ביי ספינאָזאַן איז פאַראַן אַן אַנאַליז פון פאַרשידענע דערשיינונגס-פאָרמען פון קנעכטשאַפט — אַרויסגעבראַכט אום-רחמנותדיק שאַרף מיט זיין קאַלטער שפּראַך פון באַגריפן — אַזוי פאָלקאָם און ענטגילטיק — ווי שעקספּיר האָט עס אָנגעוואָרפן... אין זיינע דראַמען מיט אַ לעבעדיקער פּלאַסטישקייט".

קאָנסטאַנטין ברונער (דער גרעסטער מאָדערנער ספינאָזיסטישער דענקער):

„משה, יעזוס, ספינאָזאַ — פון די אַלע דריי איז אָבער ספינאָזאַ דער גרעסטער; דער העכסטער פון אַלע מענטשן איז ספינאָזאַ; איך וואָלט געזאָגט: ער איז דער קעניג פון דער מענטשהייט, ווען די מענטשהייט וואָלט זיך געלאָזט פון אים רעגירן און אין הסכם מיטן אמת משיג זיין אַז דער דאָזיקער ספינאָזאַ איז אַן איינמאָליקע און אַן איינאיינציקע דערשיינונג

אין איר געשיכטע. משה און יעזוס זענען די פענצטער פון דעם בית־המקדש, ספינאָזאַ איז אָבער די טיר — ווער ס׳גייט נישט אַריין דורך דער דאָזיקער טיר פון אייביקער פילאָזאָפיע, דער דערגרייכט נישט דאָס אינעווייניקסטע און קען נאָר מטושטש פון דרויסן אַהין אַריינקוקן. ווער האָט ליב די וואָרהייט — דער קען זי אינגאַנצן ליבן אין ספינאָזאַן. מ׳קען אפילו די וואָרהייט מער ליב האָבן ווי פּלאַטאָ; אָבער נישט מער ווי ספינאָזאַן. איך באַטאָן תמיד די שליחות פון ספינאָזאַן און אַז ער איז דער איינציקער פאָלקאָמענער פילאָזאָף; אַלע אַנדערע זעען אויס אין פאַרגלייך מיט אים ראָמאַנטיש און אומזיכער. ספינאָזאַס עטיק איז אין יעדער שו״ה די דאָזיקע קלאַסישע פילאָזאָפישע עקספּליקאַציע פון דעם איינהייטס־געדאַנק..., דאָס מעכטיקסטע קדושה־ליד — אַלע זאַכן פון דער וועלט זענען די קלינגנדע סטרונעס לכבוד דעם אומגעהייערן ליד פון דער איינהייט״.

„יעזוס דער יידישסטער פון די יידן, אַ מלך פון די יידן און ערשט שפּעטער פון די איבעריקע מענטשן; ספינאָזאַ דער אַם ווינציקסטן יידישער ייד, אַ קעניג פון אַלע מענטשן און ערשט שפּעטער אויך פון די יידן, אָדער בעסער געזאָגט — דער קעניג פון ווינציקע מענטשן — דערפאַר אויך פון ווינציקע יידן״...

קאַרל געבהאַרדט (דער גרעסטער מאָדערנער פאָרשער פון ספינאָזיזם).

„...ספינאָזאַ האָט דער ערשטער באַגרינדעט דעם היסטאָרישן באַוווסטזיין אין אַ נאַיוו־אומהיסטאָרישן יאָרהונדערט. זיין לערע, אַז יעדע גייסטיקע דערשיינונג איז באַגרינדעט אין איר צייט, איז פאַרשטענדלעך אין שייכות מיט דער דאָזיקער צייט און קען נאָר דורך דערדאָזיקער צייט מאָטיווירט ווע״ן — געהערט צו די הערלעכסטע געדאַנקען. אַזוי האָט ער פאַרשטאַנען די רעליגיעס אַלס די אַנטפּלעקונג פון גאָטט געדאַנק אין דער וועלט און אין די ראַמען פון צייט. אַזוי איז זיין קריטיק פון יידנטום געווען נישט קיין דרויסנדיקע, נאָר אַ אינערלעכע, וואָס באַשטרייט די נויטווענדיקייט פון יידנטום, באַווייזן מיט די צייט־באַדינגונגען״.

„...דער ספינאָזיזם לייזט די פּראָבלעם פון אַקטיוויטעט אין לעבן, ווי אויך אין דער פילאָזאָפיע. ספינאָזאַ איז דאָך אין דער נייער געשיכטע פון גייסט, דער ערשטער דענקער, וואָס האָט געהאַט מוט פאַר אַ סיסטעמאַטישע גאַנצקייט — דאַמאָלסט ווען בייקאָן און דעקאַרט האָבן זיך באַנוגנט מיט טיילווייזע לייזונגען (פון פּראָבלעמען)".

ס. נ. שטאַרקע (אין זיין בוך „ברוך דע ספינאָזאַ", קאָפּענהאַגן, 1923).

„אַ טיף מענטשלעכע אויפפאַסונג פון אַלע פּאַרהעלטענישן; אַ חיותדיקע פרייד פון לעבן און ווירקן אויף דער רייכקייט און פרייהייט פון אַלע פּאָזיטיווע כּחות; אַ נישט-באַזיגטער ווידערווילן קעגן אומאָרדנונג און שקלאַפעריי: דאָס איז ספינאָזאַ".

„מיט זיין גאַנצן שטאַרקן פיינעם געפיל פאַר גערעכטיקייט, איז ספינאָזאַ דער יידישער נביא אין אַ מאָדערנער געשטאַלט. אַזאַ געפיל געפינט זיך אין אַ זייער גרויסער מאָס ביי די בעסטע רעפּרעזענטאַנטן פונם יידישן פאָלק".

די כראָנאָלאָגיע פון ספּינאָזאס ווערק

1656(?)-1661.—„דער קורצער טראַקטאַט" (tractatus brevis) געשריבן אין אָוועררקערק און רײַנסבורג.

1661. — פּלאַן פאַר דער ערשטער סיסטעמאַטישער אַרבעט אויפן סמך פון די מאַטעריאַלן אין „קורצן טראַקטאַט".

1661. — דער „טראַקטאַט איבער פאַרבעסערן פון פאַרשטאַנד". — די הקדמה און די מעטאָדן-לערע. — אויסגעפירט אין רײַנסבורג.

1662-1665. — אנטשטייט אין רײַנסבורג און אין וואָרבורג די עטיק אין איר עלטסטער רעדאַקציע, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי חלקים: 1663 — צוערשט דער צווייטער חלק פון די פּרינציפּן פון דער קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע און די „מעטאַפיזישע געדאַנקען" (cogitata metaphysica) דיקטירט קאַזעאַריוסן אין רײַנסבורג.

1663 (1 מאַי). — ערשטער חלק פון די פּרינציפּן פון קאַרטעזיאַנער פילאָזאָפיע — געשריבן אין אַמסטערדאַם.

נאָכן יאָר 1660 — דער קלײנער טראַקטאַט וועגן רעגנבויגן (tractatulus de rigide)

1665-1670. — דער „טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט", אָנגעשריבן אין וואָרבורג.

1665-1670. — די האָלענדישע איבערזעצונג פון תנ"ך — פאַרברענט אין 1677 דורך ספּינאָזאַן אין האַג.

נאָכן יאָר 1670. — די גראַמאַטיק פון דער העברעישער שפּראַך.

1670-1675. — באַאַרבעט אין האַג די עטיק אין איר הײַנטיקער פאָרם ד. ה. אין פינף חלקים.

1675-1677. — דער פּאָליטישער טראַקטאַט איז אַנטשטאַנען אין האַג.

באַמערקונגען צום טעקסט
און ביבליאָגראַפיע

באַמערקונגען צום טעקסט

צום ז. 13. — דער טעקסט פון דער מעשה דערציילט לויט זולצבאַכס: Bilder aus der juedischen Vergangenheit. 1923. p. 181—191. װאַריאַנטן: אין שארית ישראל פון מנחם בן שלמה מן. דיהרנפורט, 1799, ז. 85ב. אויך ביי יעקב עמדן. מגלת ספר, 32.

צום ז. 22. — דרוקן אין אַמסטערדאַם. זע: חוץ די קאַטאַלאָגן דערמאָנט אין מיין ביבליאָגראַפיע אויך „קהלת משה" פון ש. װינער און ספּעציעל די הקדמה פון י. מ. הילעזיוס צום קאַטאַלאָג פון ראָזענטאַליאַנא לכבוד דעם 300 יאָריקן יובליי פון מנשה בן ישראלס דרוקעריי. אַמסטערדאַם, יאַנואַר, 1927. און סילוואַ ראָזאַס קאַטאַלאָג פון דער יובליי-אויסשטעלונג אין „עץ חיים". אַמסטערדאַם. 1927. 30 ז.

צום ז. 24. — װי װייט האָט זיך די האָלענדישע רעגירונג געשראָקן פאַר אַן עמיגראַציע פון „אָרעמע" ייִדן באַװייזט דער פאַקט, װאָס זי האָט געהייסן דעם האָלענדישן אַמבאַסאַדאָר אין לאָנדאָן זיך אויספרעגן ביי מנשה בן ישראל װעגן דעם, צי האָט ער באמת בדעה איבערצופירן די האָלענדישע ייִדן קיין ענגלאַנד. אין אַ בריוו פון לאָנדאָן (דאַטירט דעצעמבער, 1655) האָט ניופּאָרט באַריכט זיין רעגירונג אין פאָלגנדיקע װערטער:

„עס איז געװען ביי מיר מנשה בן ישראל און האָט מיר פאַרזיכערט, אַז ער פאָדערט גאָרנישט פאַר די האָלענדישע ייִדן, נאָר פאַר די װאָס זיצן אין די אינקװיזיטאָרישע תפיסות פון שפּאַניען און פּאָרטוגאַליען".
זע: (Rev. des etudes juives 7 ,262)

צום ז. 25. — װעגן דעם נאָמען עספּינאָזאַ, דעספּינאָזאַ און ספּינאָזאַ גייט אַן נאָך אַ װיסנשאַפטלעכע דעבאַטע. געבהאַרדט האָט פעסטגעשטעלט די װירקלעכקייט אין באַניצן זיך מיטן נאָמען מצד ספּינאָזאַ גופא. עס איז זיכער, אַז דער נאָמען האָט געקלונגען דעספּינאָזאַ, װייל דער נאָמען איז אַ פּאָרטוגעזישער. אויף שפּאַניש קאָן נישט זיין קיין קאָנטראַקציע צװישן דע און ספּינאָזאַ. דער אָריגינעלער נאָמען פון ברוך ספּינאָזאַ איז בענטאָ דעספּינאָזאַ. פון די עלף אונטערשריפטן ספּינאָזאַס, װאָס מיר פאַרמאָגן, איז: איינער (דער

עלטסטער) איז ספינאָזא. איינער איז ד׳ספינאָזא און זיין זעגען דעספינאָזא. דעריבער נעמען מיר אָן אויך דעם נאָמען דעספינאָזא. אזוי אָבער ווי עס איז שווער מיטאמאָל איינבירגערן דעם נאָמען, ספעציעל פאַרן יידישן לייענער, באַנוצן מיר אין אָנפאַנג דעם נאָמען דעספינאָזא און אין גאַנצן בוך: ספינאָזא, ביז עס וועט קומען די צייט אז מיר וועלן קענען איינמאָל פאַר אַלעמאָל שרייבן און רעדן וועגן דעספינאָזא און נישט וועגן ספינאָזא.

צום ז. 25. — ספינאָזאס פאָטער האָט נאָך אין יאָר 1641 געוווינט אויף „פלויענבורג". צו יענער צייט איז ער נישט געווען קיין הויז-באַזיצער. אין יאָר 1651 וווינט ער באַ אַן אנדערן באַלעבאָס. (געבהארד, אין „כראָניקאָן ספינאָזאנום", 2, 254-55.)

ספינאָזאס פאָטער איז געווען א גרויסער בעל-חוב, אזוי, אז זיין זון האָט געמוזט צאָלן א סך פון זיין טאַטעס חובות. (מעיער אין „כראָניקאָן ספינאָזאַנום". 1. 20-23.)

צום ז. 27. — די פראַגע פון ספינאָזאס בכורשאַפט קאָן צוליב מאַנגל אין קוואַלן נישט געלייזט ווערן. צי איז יצחק געווען פון א צווילינג בלייבט אויך א סוד. דערפאַר האָב איך נישט געקענט זיין אזוי זיכער מיט מיין השערה.

צום ז. 44. — דעמדאָזיקן אלארקאן האָט ספינאָזא אין זינען. אין זיין בריוו צו בורגן, ווען ער דערמאָנט, אז יידן האָבן געהאַט קדושים. דאָס האָט געגעבן גרעצן דעם געדאַנק צו משער זיין, אז ספינאָזא איז געבוירן געוואָרן אין שפאַניע. זע דאָס קאַפיטל: דער רוף צום שמד.

צום ז. 44. — „גאָט פון אברהם" באַ די מאַראַנען. זע די זאַמלונג פון תפילות באַ שמואל שוואַרץ

Os Crístaos-Novos em Portugal no Seculo XX. Lisboa, 1926. p. 52.

צום ז. 46. — דניאל דע קאזערעז, מיכאל דעספינאָזאס מחותן, האָט געגעבן א פאָר הסכּמות צו מנשה בן ישראלס ווערק. (זע קאַטאַלאָג... 15, 36.) צווישן די ערשטע פרנסים פון דער אַמסטערדאַמער קהילה איז אויך פאַראַן א משה דע קאזערעז (סילווא ראָזא... ז. 6.)

צום ז. 46. — עס בלאָנדזשעט נאָך אַלץ ארום אין דער געשיכטס-ליטעראַטור די מעשה, אז משה בן מרדכי זכות איז געווען ברוך דעספינאָזאס א קלאַס-חבר. (לעצטנס אויך באַ סילווא ראָזא אין זיין געשיכטע פון די יידן אין אַמסטערדאַם. 68.) אבא אפּעלבוים האָט אין זיין ספר איבער רמ"ז באַוויזן, אז זכות איז געבוירן געוואָרן אין 1612; הייסט עס, אז ער איז געווען מיט גאַנצע 20 יאָר עלטער פון אונזער פילאָזאָף. זכות רופט אָן ר׳ יצחק אביהב, דעספינאָזאס רב, „חברי". עס איז מער ווי וואַרשיינלעך, אז רמ"ז איז געווען צווישן די, וואָס האָבן מחרים געווען דעספינאָזאן.

צום ז. 46. — א רמז אויף ספינאָזאן געפינען מיר אין ספר „אמונה חכמים", פונם מקובל ר׳ אליעזר ברשלום. (דנ"א, ע"ב.)

„אחרי שהייתי בן ארבעים וארבע שנים זכיתי ללמוד תורה כפי מה שהורוני

הארײ ז״ל וספר לי מהורמ״ז זצוק״ל, שפילוסוף אחד מעמנו בקש ממנו שיבאר לי סוד הצמצום, וכאשר התחיל לבאר לו לא יכול הפילוסוף לשמוע והלך לו״.

צום ז. 70. — בכלל איז דער חרם געווען אַ מיטל מיט וועלכן מ'האָט זיך זייער אָפט באַנוצט אין אַמסטערדאַם. בפרט קעגן די אומצופרידענע מיט דער הערשנדער קליקע אין דער קהילה. אַזוי האָט מען אין 1640 מחרים געווען משה בעלמאָנטע און דעם שוואָגער פון מנשה בן ישראל, יונה אברבנאל. (Ulman, 36.)

הויפּטזעכלעך האָבן זיך געפילט פאַרביטערט די מאַראַנען, וועלכע מ'האָט מיט אַ לײַכטן האַרצן מחרים געווען. אַ מאָדערנער ייִדיש-האָלענדישער היסטאָריקער זאָגט, אַז וועגן חרם-פּראָבלעם אין האָלאַנד דאַרפן מיר אורטײלן אין הסכם מיט יענער צײַט און נישט פון אונזער שטאַנדפּונקט. ער איז, אַן ספק, טײלװײַז גערעכט.

„Wij moeten den ban tegen hem niet beoordeelen aar on-sen, maar naar de inzichten van hun tijd" (60-62).

אולמאַן זאָגט, אַז מ'האָט ספּינאָזאַן באַהאַנדלט מילד, ווײַל ס'איז געווען אַ האָפענונג, אַז ער וועט צוריק ווערן אַ ייִד. אויב מ'איז זיך באַגאַנגען מיט אַקאָסטאַן אַ סך שטרענגער, איז עס דערפאַר, ווײַל ער איז געווען אַ פּרעמדער. אולמאַן באַרעכטיקט און באַשיצט דעם חרם. ער האַלט ספּינאָזאַן פאַר אַן אַנטיסעמיט. (אין זײַן געשיכטע, ז. 54.)

צום ז. 71. — ספּינאָזאַ האָט געהאַט אַ סטעמפּל מיטן אויפשריפט caute (פאָרזיכטיק).

צום ז. 71. — וועגן די השפעות פון די „פּוילישע ברידער" אויף ספּינאָזאַן דאַרף מען נישט רעדן מיט אַזאַ זיכערקייט, ווי דאָס טוט אַ פּוילישער פאָרשער לודוויק כמאַיי. (זע די ביבליאָגראַפיע.)

צום ז. 103. — אַז ספּינאָזאַ האָט געקענט שוואַך גריכיש, באַווײַזט די פאָלגנדע שטעלע פון „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט" (10, פּאַראַגראַף 48): „איצט איז די צײַט אויסצופאָרשן אויך דעם נײַעם טעסטאַמענט. אָבער אַזוי ווי איך האָב זיך דערוווּסט, אַז דאָס האָבן שוין דורכגעפירט מענטשן פון גרויסן וויסן, וועלכע קענען אויסגעצײַכנט שפּראַכן, און איך באַהערש נישט אַזוי פּאָלקאָם די גריכישע שפּראַך, כדי איך זאָל האָבן דעם מוט זיך אַרײַנלאָזן אין דעם געביט"...

צום ז. 121. — מ'האָט אַלעמאָל געגלייבט, אַז דער רײַנסבורגער תּלמיד איז געווען בורג.

מײַנזמאַ האָט דער ערשטער פעסטגעשטעלט, אַז דאָס איז געווען יאָהאַנעס קאַזעאַריוס.

צום ז. 138. — אין אַ בריוו צו אָלדענבורגן (פון 27 יולי 1663) שרײַבט ספּינאָזאַ: „איך בין קוים אַ באַלעבאָס איבער זיך אַליין צוליב דער גרויסער צאָל פון פרײַנט וואָס באַערן מיך מיט זייער באַזוך".

צום ז. 147 — וועגן אָלדענבורגס אַרעסט איגפאָרמירט אויך:

Pepys Samuel. Diary, III. 273.

צום ז. 178 — וויליאם וואן בלייענבורגס פּאָלעמישע שריפט געגן דעם „טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט“ איז אַ ספר פון 500 זייטן און טראָגט דעם פאָלגנדן טיטל:

Die Warheit der Christlichen Religion und die Autoritaet der heiligen Schriften behauptet gegen die Argumente der Unkirchlichen, oder Wiederlegung des gotteslaesterliches Buches, genannt Tractatus Theologico-Politicus. Leyden, 1674

ער גיט צו פאַרשטיין, אַז ספּינאָזאַ איז דער מחבר פון דעמדאָזיקן בוך, וועלכן ער באַקעמפט. „אַזוי לאַנג ווי די וועלט שטייט — שרייבט ער — איז נאָך קיינמאָל נישט אַרויס אויף דער ליכטיקייט אַזאַ שווידערלעך בוך“.

צום ז. 239 — וועגן דער גוטער באַציִונג פון דעם פירשט קאַרל לודוויג צו די יידן דערמאָנט אויך ר' חיים בכרך אין זיין „חוות יאיר“. בכרך איז געווען רב אין היידעלבערג אין יאָר 1691. (פאַרגלייך קויפמאַנס מאָנאָגראַפיע וועגן בכרכן, 79-80.)

צום ז. 281. — אין לייבניצעס נייע עסייען (Nouveaux Essays) וואָס זענען לכתחילה נישט געווען באַשטימט צום דרוק, געפינען מיר אַ סך באַמערקונגען, פּאָזיטיווע, פאַר ספּינאָזאַן, ווי למשל: „איך האָב זיך אַמאָל אַליין גענייגט צום ספּינאָזיזם“. אָדער: „דער סובטילער ייד“; אָדער „ספּינאָזאַ איז אַ פאָלקאָמער מענטש מיט אַ פאָלקאָמענעם לעבן“.

צום ז. 298 — אַדאָלף מענצל זאָגט אין זיין בוך:
Spinoza's Wandlungen in der Staatslehre (Stuttgart, 1898),
אַז ספּינאָזאַ האָט נישט געקענט זיין קיין דעמאָקראַט, ווייל די נידעריקע קלאַסן זענען געווען אויף דער זייט פון דער אָרטאָדאָקסישער גייסטלעכקייט; דאַגעגן די פרייע פאָרשונג האָט געהאַט די שטיצע פון דע וויטן.

צום ז. 305. — מאַרגאַרעטאַ וואָן דער ספּיקס ווערטער ביי ספּינאָזאַס טויטן-בעט זענען אַן אָפּקלאַנג פון עראַזמוס פון ראָטערדאַם, וואָס האָט זיך אַזוי אויסגעדריקט וועגן סאָקראַטעסן: „עס פעלט זייער ווייניק, אַז איך זאָל זאָגן: הייליקער סאָקראַטעס! טו תפילה פאַר אונז“!

צום קאַפּיטל: „שבתי צבי“.

אָלדענבורג האָט געשריבן וועגן שבתאי צבי נישט נאָר צו ספּינאָזאַן, נייערט אויך צו ראָבערט ווייל, אין אָקספאָרד. ער האָט אין אַזאַ בריוו געבראַכט דריי וויכטיקע אויסצוגן וועגן שבתאי צבי, וואָס זענען ביז איצט געבליבן אומבאַקאַנט. לעצטנס האָט זיי פאַרעפנטלעכט ד"ר ג. וווייל א. ג.
Aus einem Briefe John Locke's. Soncino Blaetter. I, 205-206.

צום קאַפּיטל: „דער רוף צום שמד".

וועגן דעם וואָרט „פּרושים", וואָס ספּינאָזא באַנוצט אַזוי אָפט, הן אין זיין „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט" און אין דעם בריוו צו בורגן, האָט מען געמאַכט אַלערליי אויסטײַטשונגען. יאָעל האָט אונטערן וואָרט „פּרושים" פאַרשטאַנען, אַז ספּינאָזא מיינט דאָ רבנים; איינצלנע די, וואָס זענען געטריי צו דער מסורה הייסן ביי אים פּרושים. אויך אוריאל אַקאָסטאַ האָט באַנוצט דאָס וואָרט אין דעם זין. דערפאַר האָט מען דעם קאַמף צווישן אַקאָסטאַן און דער קהילה באַטראַכט ווי אַ מלחמה צווישן „צדוקים" און „פּרושים".

פּאָרגעס זאָגט אַפּירוש, אַז דאָרטן ווו ספּינאָזא באַנוצט דאָס וואָרט פּרושים מיינט ער דאָס נישט איראָניש, ווי מען איז זיך נוהג געווען אויסצוטייטשן.

„פּרושים" הייסן ביי ספּינאָזאַן נישט אַנדערע ווי אָנהענגער פון אַ יידישער רעליגיעזער מסורה און נישט אין די קריסטלעכע קרייזן, נאָר דווקא ביי די שפּאַנישע יידן איז אַנטשטאַנען דעראָזיקער איינגאַרטיקער געברויך פון דעם וואָרט „פּרוש". אַזוי ווי ער איז צוליב די טיף־געווענע רעליגיעזע שטרייטיקייטן אויפגעקומען, אַזוי שנעל איז ער אויך מיטן אונטערגאַנג פון די שטרייטיקייטן פאַרשוונדן". זע:

Das Wort Pharisäer bei Spinoza. Mon. f. G. und W. d. J. (1917). S. 150-165.

צום קאַפּיטל: „די ירושה".

„עס וואָלטן אַ סך מענטשן געערן ספּינאָזאַן געלייענט, ווען זיי וואָלטן געקענט נאָר באַקומען זיינע ביכער וואָס זענען שוין אַביסל זעלטן געוואָרן".

„ספּינאָזאַס ווערק קאָן מען איינמאָל טרעפן אויף הונדערט ליציטאַציעס פון ביכער".

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז ביזן יאָר 1759 האָט מען אָנגעציילט 129 מחברים, וואָס האָבן געשריבן וועגן ספּינאָזאַן. (זע ל. בעק: „ספּינאָזאַס ערשטע איינווירקונג אויף דייטשלאַנד". בערלין, 1895.)

אַנטאָניוס וואַן דער לינדע זאָגט, אין זיין שיין ביכל וועגן ספּינאָזאַן (געטינגען, 1862). אַז „מען וואָלט געקענט ספּינאָזאַס לעבן אָנרופן אַ האָלענדיש שטיל לעבן, אַזוי ווי די מאָלער פון יענעמדאָזיקן פאָלק האָבן עס אונז פאַרגעשטעלט אין זייערע בילדער".

וועגן ספּינאָזאַס נישט שמדן זיך. זאָגט ער אַזוי: „מיר לויבן אים פאַר זיין ערלעכקייט, וואָס ער האָט זיך נישט געלאָזט אָפּשמדן, ווייל זיין שמד וואָלט נאָר געווען אַ שפּיל מיט היילינגן".

ספּינאָזאַס ביבליאָטעק.

די ביבליאָטעק איז באַשטאַנען פון 160 ביכער: פון דעם 43 ווערק איבער מאַטעמאַטיק און נאַטורוויסנשאַפט; 89 — הומאַניסטיק; 14 — שפּראַכ-

וויסנשאַפט; 8 — ווערטערביכער. און אין פאָלגנדע שפּראַכן: 1) לאַטיין, 2) העברעיש, 3) סריש, 4) שפּאַניש, 5) איטאַליעניש, 6) פראַנצויזיש, 7) האָלענדיש, 8) גריכיש.

מערסטנטייל האָט ער געלייענט די קלאַסיקער, ווי האָמער, ווירגיל, אָוויד, פּלויטוס, סענעקא. די האָלענדישע ליטעראַטור, וואָס האָט גראָד אין זיין צייט געבליט, איז אים געבליבן אומבאַקאַנט.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז אין שפּינאָזאַס ביבליאָטעק האָט זיך נישט געפונען קיין איין דייטש בוך.

(זע: הענקלס אַרטיקל אין „צייטשריפט פיר ביכער פרוינדע", 1915).

רשימה פון באַנוצטע קוועלן.

פאַרקירצונגען.

Archiv—Archiv fuer die Geschichte der Philosophie.
C. S.—Chronicon Spinozanum. Amsterdam.

ביבליאָגראַפישע זאַמלונגען:

[Joseph Baer & Co.]—Spinoza. Katalog einer Sammlung seiner Werke, der Schriften seiner Anhaenger und Schueler und der Literatur ueber ihn (674 Num.). Frankfurt am Main.

אָן א יאָר (1911). די גרעסטע צאָל ביכער שטאַמט פון פרוידנטאַלס ביבליאָטעק.

Boehmer, Ed. (1827-1900). Spinozana. (Ztsch. f. Phil. und Phil. Kritik, 1860 (121-166); 1863 (76-121); 1870 (240-277).

א זייער וויכטיקער מקור פאַר דער ביבליאָגראַפיע פון ספינאָזאַס קוועלן-ליטעראַטור.

Linde, van der A. Benedictus Spinoza: Bibliographie. VIII, 113 pp. Haag, 1871, 8°.

———Notiz zur Litteratur des Spinozismus. (Zt. f. Phil. und Phil. Kritik, 1865, B. 46, 301 ff.)

Spinozana (1897-1922). Bevattende Uittreksels uit de Jaarverslagen van den Secretaris der Vereeniging Het Spinozahuis. Benevens een Levensbericht

omtrent Dr. W. Meijer en eene Lijst van diens Geschriften. Amsterdam, 1922. 144 pp.

דאָסראָזיקע בוך, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דער ספּינאָזאַ-געזעלשאַפט, איז געווידמעט ד"ר ווילעם מעייער, איינעם פון די פאָרדינסטפולע ספּינאָזאַ-פאָרשער און סעקרעטאַר פון ספּינאָזאַ-הויז.

עס אַנטהאַלט זיין ביאָגראַפיע, ביבליאָגראַפיע פון זיינע שריפטן און אויסצוגן פון יאָר-באַריכטן פונם סעקרעטאַר איבער דער ספּינאָזאַ-ליטעראַטור, וואָס איז אַריינגעפלאָסן פאַרן ספּינאָזאַ-הויז אין משך פון די יאָרן 1897-1922. זייער אַ וויכטיקע קוועלע פאַר אָריענטאַציע אין דער ספּינאָזאַ-ליטעראַטור פון די 25 יאָר.

ערשטע מקורים

Spinoza. Opera. Ed. Carl Gebhardt. 4 Vol. Heidelberg, 1927.

ערשטע דריי בענד אַנטהאַלטן ספּינאָזאַס ווערק אין אָריגינאַל; דער פערטער באַנד אַנטהאַלט די עפּיסטאָלאָגראַפיע (84 בריוו) און די קלענערע אַרבעטן, ווי דער טראַקטאַט וועגן רעגנבויגן א. א. וו.

דאָס איז אַ פונדאַמענטאַלע אויסגאַבע, וואָס מאַכט בטל אַלע ביז איצטיקע אויסגאַבעס פון ספּינאָזאַס ווערק.

פון גרויס וויכטיקייט זענען די נאָטיצן און הערות פון געבהאַרדטן, וואָס פאַרנעמען איבער 400 זייטן.

די ווערק גייען לויט פאָלגנדיקן סדר:

באַנד 1

1) Korte verhandeling van god, de mensch en des zelfs welstand (1-120).
2) Renati des Cartes Principiorum philosophiae, pars I et II (121-230).
3) Cogitata metaphysica (231-281).
4) Compendium grammatices linguae hebraeae (282-493).

באַמערקונגען פון אַרויסגעבער: 494-631.

באַנד 2

1) Tractatus theologico-politicus (1-249).
2) Ethica (41-309).

באַמערקונגען פון אַרויסגעבער: 310-392.

באַנד 3

1) Tractatus theologico-politicus (61-249).
2) Adnotationes ad tractatum theologico-politicum (249-269).
3) Tractatus politicus (270-361).

באמערקונגען פון ארויסגעבער: 363-431.

באַנד 4

1) Epistolae (1-342).
2) Stelkonstige reeckening van der Regenbooq (343-359).
3) Reeckening van Kanssen (360-362).

באמערקונגען פון ארויסגעבער: 363-434.

Freudenthal, J. Die Lebensgeschichte Spinoza's in Quellenschriften, Urkunden und nichtamtlichen Nachrichten. Leipzig, 1899.

די וויכטיקסטע זאַמלונג פון קוועלן פאַר ספינאָזאַס לעבן און זיין סביבה.

Colerus, Johannes. Korte, dog waarachtige Levens-Beschryving van Benedictus de Spinosa, uit autentique Stukken en mondeling getuigenis van nog levende Personen, opgestelt.

געדרוקט צום ערשטן מאָל אין אמסטערדאם, אין 1705. איך ציטיר לויט פרוידנטאלס טעקסט. ז. 35-104.

וויכטיקע באמערקונגען: ז. 249-259.

Kortholt, Chr. De tribus impostoribus. Hamburg. 1700.

ציטירט לויט פרוידנטאל: 26-28.

Lucas. La vie et l'esprit de Mr. Benoit de Spinosa.

געדרוקט צום ערשטן מאָל אין 1719; איך באַנוץ זיך מיטן טעקסט, חאָס פרוידנטאל האָט אָפּגעדרוקט אין זיינע „קוועלנשריפטן", ז. 1-25. זע די באַמערקונגען: דאָרטן ז. 239-245.

Monnikhoff. Lebensbeschreibung Spinoza's.

אין דער הקדמה זיינער צום קורצן טראַקטאַט. געדרוקט ביי פרוידנטאל ז. 105-108.

Stolle-Hallman. Reisebeschreibung.

די טיילן, וואָס האָבן א שייכות מיט ספּינאָזאן זענען אָפּגעדרוקט ביי

פרוידנטאל, 223-230. זיי שטאַמען פון 1703. דונין-באָרקאָווסקי (דער יונגער דע ספינאָזא, ז. 35) האַלט דידאָזיקע קוועלע פאַר אויסערגעוויינלעך וויכטיק.

די וויכטיקסטע ביאָגראַפיעס איבער ספינאָזאַ

Alexander, B. Spinoza (Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen, B. 18). Muenchen, 1923. 180 pp.

א גוט פּאָפּולער ביכל.

Borkowski-Dunin, St. von. Der Junge de Spinoza. Leben und Werdegang im Lichte der Weltphilosophie. Muenster, 1910, 634 pp.

דער מחבר איז אַ גלח און ווערט אַנערקענט פאַרן גרעסטן אויטאָריטעט אויפן געביט פון ספינאָזאַ-פאָרשונג. ער איז אָבער שטאַרק טענדענציעז און די יידישע קוועלן זענען אים באַקאַנט פון אַ צווייטער האַנט. די ביאָגראַפישע זייט פון זיין ווערק איז בלענצנד, צאַפּלדיק געשריבן. אַ גרויסן ווערט האָט דער אריינפיר, וואָס גיט אַ קריטישן אַנאַליז פון אַלע קוועלן צו ספינאָזאַס ביאָגראַפיע (זייטן 1-87) און אָריענטירט גוט אין דער ספינאָזאַ ליטעראַטור.

די וויכטיקסטע רעצענזיע איבער באָרקאָווסקיס בוך האָט אָנגעשריבן ווילעם מעייער אין דער „דייטשער ליטעראַטור-צייטונג" פון 17-טן דעצעמבער 1910.

Brunschwigg, L. Spinoza. Paris, 1894. 224 pp.

Couchoud, Paul. Benoit de Spinoza. Paris, 1902. XII & 306 pp. די בעסטע פראַנצויזישע מאָנאָגראַפיע.

Fischer, Kuno. Spinoza.

פינפטע אויפלאַגע 1909, XVI & 365 pp.

מיט זייער וויכטיקע דערגאַנצונגען פון קאַרל געבהאַרד, דעם אויטאָריטאַטיווסטן ספינאָזיסט פון אונזער צייט. דאָס בוך גופא האָט אַ קנאַפּן ווערט פאַר דער ביאָגראַפיע פון ספינאָזאַ.

Freudenthal, J. Spinoza. Leben und Lehre. Heidelberg, 1927. 350 & 270 pp.

דאָס איז אַ קלאַסיש ווערק. דידאָזיקע אויסגאַבע איז די צווייטע און איז רעדאַקטירט פון קאַרל געבהאַרד. דער צווייטער חלק, די לערע פון ספינאָזאַס, ווערט געדרוקט צום ערשטן מאָל פון פרוידנטאַלס ירושה.

Gunn, Alexander J. Benedict Spinoza. Melbourne, 1925.

אַן אויסגעצייכנטע ביבליאָגראַפיע נאָכן סוף פון בוך.

קלצקין, יעקב. ברוך שפינוזה, חייו, ספריו, שטתו, ליפסיה תרפ"ג.

די ביאָגראַפישע זייט פונם בוך איז גאָר שוואַך.

Mauthner, Fritz. Spinoza, sein Leben und Wirken. Dresden, 1922.

Mehlis, G. Spinoza's Leben und Lehre. Freiburg, 1923.

האָט אַ קאַפּיטל איבער מיסטיק אין ספּינאָזאַס פילאָזאָפיע.

Meinsma, K. O. Spinoza en Zijn Kring's. Gravenhage (Haag), 1896.

אַ דייטשישע איבערזעצונג מיט אַ פּראַכטפולער איינלייטונג פון קאָנ-סטאַנטין ברונער — דערשינען אין 1909, אין בערלין. אַ פונדאַמענ-טאַל ווערק פאַר ספּינאָזאַ-פאָרשונג.

Pollock, F. Spinoza, His Life and Philosophy. London, 1899. דאָס בעסטע ענגלישע בוך איבער ספּינאָזאַ.

צייטלין, הלל, ברוך שפינוזה, חייו, ספריו, ושיטתו הפילוסופית. וואַרשע, 1914, 140 זז.

ביאָגראַפיש — שוואַך; דער אַנאַליז פון דער פילאָזאָפיע — מיט אַ סך ווארעמקייט און פאַרשטיין.

SPINOZIANA

Altkirch, E. Im Lande Spinoza's (Ost und West, 1910. Heft 2, p. 79-100.)

———Spinoza im Portraet. Jena, 1913.

זייער וויכטיק פאַר דער איקאָנאָגראַפיע פון ספּינאָזאַן.

———Maledictus und Benedictus. Leipzig. 1924.

Baasch, Ernst. Hollaendische Wirtschaftsgeschichte. Jena, 1927.

Baeck, L. Spinoza's erste Einwirkung auf Deutschland. Berlin, 1895.

Baeck, S. Die Entstehungsgeschichte der portugiesischen Gemeinde in Amsterdam und Rabbi Menasse ben Israel. Frankfurt a. M., 1883.

Baltzer, A. Dr. Spinoza's Entwicklungsgang besonders nach seinen Briefen geschildert. Kiel, 1888.

די זייטלעך 7-22 וועגן קאָלערוסן און לוקאַסן.

Blase, J. E. B. J. Colerus en de groote twisten in de Luthersche Kerk zijner Dagen. Amsterdam, 1920.

Borkowski-Dunin, St. Zur Textgeschichte und Textkritik der aeltesten Lebensbeschreibung Benedikt Despinozas. (Archiv, Band 18, 1-34.)

———Nachlese zur aeltesten Geschichte des Spinozismus. 1910.

———Spinoza und Stensen. (Stimmen der Zeit Freiburg, B. 112, p. 126-138.)

———Der erste Anhang zu de Spinoza's Kurzer Abhandlung. (C. S. I, 63-80.)

———Spinoza's Korte Verhandelig van God, de Mensch en deszelfs welstand. (Chronicon Spinozanum, III, 108-141.)

Bouillier, F. Histoire de la philosophie Cartesienne Paris, 1854 .צווײ בענד

Brunswig, Alfred. Leibniz. Wien-Leipzig, 1925.

Brunschwigg, Leon. Spinoza et ses contemporains. Paris, 1923. .אין אויסגעצייכנט בוך

Cohen, Hermann. Spinoza ueber Staat und Religion. (Jahrbuch f. Jued. Gesch. u. Lit. 1915, p. 56 ff.)

Cohen, I. Spinoza en de Geneeskunde. Amsterdam. 1920.

Chmaj, Ludwick. Andrzej Wiszowaty. (Reformacja w Polsce. 1921. No. 3, 4.)

———De Spinoza a Bracia Polscy. Kraków, 1924, 42 pp.

Dalen, J. L. van. Willem Laurensz van Blijenberg. (De Tijdspiegel, 1908, II.)

Dilthey, Wilhelm. Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation. Leipzig, 1923.

Ende, van den F. Drie Brieven aan Johan de Witt. (C. S. I, 113-118).

פאַרעפנטלעכט פונם היסטאָריקער יאַפּיקסע.

Fischer, J. De Geneescheeren on derSpinoza's Vrienden. (Nederl. Tijdschrift v. Geneeskunde, 1921, April 2.)

Freudenthal, Jacob. Spinoza und die Scholastik (Philosophische Aufsaetze, Eduard Zeller... gewidmet. Leipzig, 1887, p. 83-138)

————On the History of Spinozism. (Jewish Quarterly Review, VIII, 1895, p. 17-70.)

————Spinoza-Studien. (Ztschr. f. Philos., 1896, Vol. 108, p. 238-282; vol. 109, p. 1-25.)

————Ueber den Text der Lucaschen Biographie Spinozas. (Zeitschrift f. Phil. und Phil. Kritik, 1905, p. 189-204.)

Gaster, M. Ein Autographes Huldigungsschreiben an Sabbatai Zebi. (Ost und West, 1906, 267-278.)

Gebhardt, Carl. Spinoza's Abhandlung ueber die Verbesserung des Verstandes. Heidelberg, 1905.

זייער אַ וויכטיקע קוועלע פאַר דער אַנטשטייאונגס-געשיכטע פון דעמראַ-
זיקן טראַקטאַט.

————Spinoza als Politiker. (Bericht ueber den III internationalen Kongress fuer Philosophie. Heidelberg, 1908, 263-267.)

————Inedita Spinozana. (Abhandl. d. Heidel. Akademie d. Wissen. Phil.-hist. Klasse, No. 13). 1916.

————Die Schriften des Uriel da Costa. Amsterdam, 1922.

אַנטהאַלט זייער וויכטיקע קוועלן פאַר דער געשיכטע פון יידן אין אַמ-
סטערדאַם, ווי אויך פאַר דער פּראָבלעם פון די רעליגיעזע ספקות צווישן מאַראַנען.

Gebhardt, Carl.

הקדמות צו די דייטשע איבערזעצונגען פון שפינאָזאַס פּאָליטישן טראַקטאַט
(לייפּציק, 1923) און טעאָלאָגיש פּאָליטישן טראַקטאַט (דאָרטן, 1922).

————Der Name Spinoza (C. S. I, 272-276.).

———Spinoza im Portraet. (C. S. II, 247-251.)

———Das Geburtshaus Spinoza's (C. S. II, 254-256.)
מיט צוויי טשעקאווע בילדער; איין בילד איז רעפראָדוצירט אין דעם בוך.

———Juan de Prado. (C.S., III 269-292.)

———Von den festen und ewigen Dingen. Heidelberg, 1926.

Gerhardt, C. J. Leibniz und Spinoza. (Sitzungsberichte der preuss. Akademie d. Wissenschaften. November, 1889.)
פארעפנטלעכט דעם נעשפרעך מיט טשירנהויז איבער ספינאָזאס פילאָזאָפיע.

Gompertz, Th. Leibniz und Spinoza. Ein Vorwurf fuer Historienmaler. (Essay und Erinnerungen, Stuttgart, 1905, p. 144-148).
פריער געדרוקט אין : Nation, 1888

Graetz, H. Die Sabbatianisch-messianische Schwaermerei in Amsterdam. M. f. G. und W. d. J, 1876. p. 139-143.

———Geschichte der Juden. 3 Auflage, 1897. Band X. 153-233 פארעלטערטע פרטים און דאטן: טענדענציעזע אין אָפשאצונג.

Gruenbaum, Max. Amsterdam von der west-oestlichen Seite. (Kalender fuer Israelitten. Wien, 1858, p. 104-132.)
קיינער קאָן נישט דאָס הויז, ווו ער האָט געלעבט; קיינער ווייסט
אפילו נישט ווו ער איז באַגראָבן געוואָרן" — שרייבט גרינבוים אין יאָר 1858.

Grunwald, M. Dr. Spinoza in Deutschland. Berlin, 1897.

———Portugiesengraeber auf deutscher Erde. Hamburg, 1902.

Guggenheim, M. Zum Leben Spinoza's und die Schicksale des tractatus theol. politicus (Vierteljhschr. f. wiss. Phil., XX, 121-142.)

Goeters. Die Vorbereitung des Pietismus in der reformierten Kirche der Niederlande. 1911.

Hillesum, J. M. Uri ha levi. De erste Mohel, Chazzan

en Predicant der port. Juden te Amsterdam in het jaar 1593. Amsterdam, 1904, 52 pp.

———De Spinozittische Spraakkunst. Chronicon Spinozanum. I, 158-177.

Hissbach, K. Isi ein durchgeh. Gegensatz zwischen Spinoza und Leibniz vorhanden? Weimar, 1889.

Horn, E. Spinoza's Staatslehre. Dresden, 1863.

Hylkema, C. B. Reformateurs. Geschiedkundige Studien over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer gonden eeuw. 1902. 2 vol.
וועגן די קאָלעגיאַנטן און קווייקערס אין האָלאַנד. רייך אין מאַטעריאַל,
שטאַרק פּאַרטייאיש אין באַלויכטונג.

Japikse, N. Johan de Witt: Geillustreerd onder toezicht van den schrijver. Amsterdam, 1915.
פאַראַן אַ דייטשישע אויסגאַבע, לייפּציק, 1917.

Joel, M. Dr. Spinoza's Theologisch-Politischer Traktat auf seine Quellen geprueft. Breslau, 1870.

———Zur genesis der Lehre Spinoza's. Breslau. 1871.

Kaufman, David. R. Jair Chajjim Bacharach (1638-1702) undseine Ahnen. Trier, 1894.
וועגן שבתי צבי און די יידן אין היידלבערג.

Kayserling, M. Un conflit dans la communauté Hispano-Portugaise a Amsterdam. (Revue des Etudes Juives, 1901, p. 275 ff.)

———Menasse Ben Jsrael. Sein Leben und Wirken. (Jhrb. f. d. Gesch. d. Juden, II, 1861. 83-188).

Kuehler, W. J. Het Socinianisme in Nederland. Leiden, 1912.

Kuhne, Alfred. Spinozas Tractatus politicus und die parteipolitischen Verhaeltnisse der Niederlande. (Phil. Abhandlungen M. Heinze gewidmet. Berlin, 1906. p. 92-100.)

Knuttel, W. P. C. Verboden Boeken in de Republiek de Vereenigde Nederlanden. Haag, 1914.

Krakauer, Moses. Zur Geschichte des Spinozismus in Deutschland waehrend der ersten Haelfte des 18 Jahrhunderts. Breslau, 1881.

Lefevre-Pontalis, G. A. John de Witt, grand pensionary of Holland. London, 1885, 2 vol. איבערגעזעצט פון פראַנצויזיש.

Linde, Van der A. Spinoza. Seine Lehre und deren erste Nachwirkungen in Holland. Goettingen, 1862.

Mauthner, Fritz. Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande. Stuttgart, 1922.
באַנד 1, 592-613 (דער סאָציניאַניזם) און באַנד 2, 346-372 (ספּינאָזיזם).

Mayer, M. Dr. Spinoza's Berefung an die Hochschule zu Heidelberg. (Chronicon Spinozanum, III, 20-44.)

Meijer, W. Wer war Lucas? (Archiv. 1898, p. 270-278.)

———Wie sich Spinoza zu den Collegianten verhielt? (Archiv. 1901, p. 1-31.) אַ קריטיק פון מענצעלס-בוך.

———Johannes Casearius. (Archief v. Nederl. Kerkgeschiedenis. 1902, p. 398.)

———Spinoza's demokratische Gesinnung und sein Verhaeltniss zum Christentum. (Archiv, 1903.)
פּאָלעמיק מיט מענצלען.

———Nachbildung der im Jahre 1902 noch erhaltenen eigenhaendigen Briefe des Benedictus Despinoza. Haag, 1903.
אַ פּראַכטפולע צונאַמטאַטישע אויסגאַבע פון ספּינאָזאס 12 בריוו מיט האָלענדישער, דייטשער און ענגלישער איבערזעצונג. געדרוקט אין אַ זייער באַגרענעצטער צאָל עקזעמפּלאַרן. די פאַקסימילע פון בריוו צו לייבניצן איז אנטנומען פון דער זאַמלונג — לויט דעם עקזעמפּלאַר, וואָס געפינט זיך אין יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו-יאָרק.

———Drie ambtelijke stukken betrekking nebbende op Spinozas levensgeschiedenis. (Chronicon Spinozanum, I, 20-30.)

———Nicolai Stenonis ad novae philosophiae reformatorem de vera philisophia epistola. (Chronicon Spinozanum, I, 41-44.)
סטענאָס בריוו אָפּגעדרוקט דאָרטן 31-40.

———De veris et fictis Tractatus Theologico-Politici editoribus. (C. S., I, 264-267.)

———De Joanne Casteario. (C. S., III, 232-252.)

Meinsma, K. O. Ueber die Unzulaenglichkeit der bisherigen Biografen Spinoza's. (Archiv. 1896. 208-224.)

Menzel, A. Dr. Wandlungen in der Staatslehre Spinozas. Stuttgart, 1898.

———Spinoza und die Collegianten. (Archiv. 1902. p. 277-298.)
אַ ענטפער מייערן אויף זיין קריטיק פון מענצלס בוך.

Meyer, W. Jean Maximilien Lucas. (Tijdschrift voor Boek-en Bibliotheekwezen, 1906.)

Mohl, v. R. Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften. 1855,

Murris, R. La Hollande et les Hollandais au XVII et au XVIII siecle vus par les Franęais. Paris, 1925.

Myślicki, J. Johnston i Spinoza. Warszawa, 1922.
אויף פראנצויזיש געדרוקט אין C. S., I, 118-151

Olschki, Leonardo. Galilei und seine Zeit. Halle, 1927.

Paraira en da Silva Rosa. Gedenkschrift ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan der onderwijsinrichtingen Talmud Tora en Ets Haim. Amsterdam, 1916.

Pflaum, Heinz. Rationalismus und Mystik in der Philosophie Spinozas. (Deutsche Vierteljahrsschrift fuer Litteratur, Wissenschaft und Geistesgeschichte, 1926. I, p. 127-143.)

Philippsohn, Ludwig Dr. Baruch Spinoza (Jahrbuch fuer die Geschichte der Juden und des Judenthums. 1861, II, 189-259.)
אַן אַלטע אַרבעט, וואָס האָט נאָך איר פרישקייט נישט פאַרלאָרן.

Plenkers, W. S. Der Daene Niels Stensen... Freiburg, 1884.

Porges, N. Das Wort Pharisäer bei Spinoza. (Monatsschrift fuer Geschichte des Judenthums' 1917, 150-165).

Presser, J. Dr. Das Buch "de tribus impostoribus., Amsterdam, 1926.

Prins, Izak. De Vestiging der marranen in Noord-Nederland in de zestiende eeuw. Amsterdam, 1927.

Radliński, Ignacy. S p i n o z a. Rzecz historyczno-społeczna. Warszawa, 1910.

————Jezus, Paweł, Spinoza. Rzecz historyczno-społeczna. Warszawa, 1912. טענדענציעזע, ווינציק אָריגינעלע אַרבעטן.

Rooijen, van. Inventaire des livres formant la Bibliotheque de Spinoza. Hague, 1889.

Seeligman, S. Amsterdam. (Jewish Encyclopedia. 1901, Volume I.)

————Ueber die erste juedische Ansiedlung in Amsterdam. (Mitt. fuer jued. Volkskunde, Heft 17.)

————Die Juden in Holland. Eine Charakteristik. (Simonsen Festskrift, Kopenhagen, 1923, 253-257.)

————Die Juden in Holland. (Niederlaendisches Jahrbuch, Muenchen, 1924, p. 207-220.)

————Het Marranen-problem uit oekonomisch oogpunt. (Bijdragen en Mededeelingen van het genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland. Amsterdam, 1925, III.)

——— Bibliographie en historie. Bijdrage tot de Geschiedenis der eerste Sephardim in Amsterdam. Amsterdam, 1927.

[Sevensma and Hillesum.] Gids voor de Tentoonstelling der Bibliotheca Rosenthaliana ter gelegenheid van het driehonderd-jarig bestaan der Hebreeuwsche typographie in Amsterdam (1627-1927). Am, Januari 1927, 24 pp.

Silva Rosa, J. S. da. Iets over den Amsterdamschen opperabbijn I saac Aboab. Amsterdam, 1916, 6 pp.

——— Geschiedenis der portugueesche Joden te Amsterdam. Amsterdam, 1925.

——— Over de oudste portugueesche synagoges te Amsterdam. (C. S., I, 267-272.

——— Catalogus... ter herinnering aan het Driehonderd-Jarig Jubileum van het eerste door Menasseh Ben Israel te Amsterdam gedructe Hebreuwsche Boek. Amsterdam, 1927. 39 pp.

Slee, J. C. van. De Geschiedenis van het socinianisme in de Nederlanden. Haarlam, 1914.

——— De Rijnsburger Collegianten. Haarlem, 1895.

Solmi, E. Benedetto Spinoza et Leone Ebreo Modena. 1903.

Sombart, W. Die Juden und das Wirtschaftsleben. Berlin, 1909,

Starcke, „C. N. Baruch de Spinoza. Kopenhagen, 1923, 392 pp.

דאָס בוך איז איבערגעזעצט אויף דייטש פון ד״ר קארע העלוויג.

Stein, Ludwig Prof. Leibniz in seinem Verhaeltniss zu Spinoza. (Sitzungsbericht der preussischen Akademie. 1888, No. 2, XXV.)

——— Ueber den litterarischen Nachlass und die Herausgabe der Opera Posthuma Spinozas. (Archiv. B. I, Heft 4.)

Leibniz und Spinoza. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Leibnizischen Philosophie. Berlin, 1890. וויכטיקע קוועלן-זאַמלונג.

Strauss, Leo. Zur Bibelwissenschaft Spinozas und seiner Vorlaufer. (Korespondenzblatt des Vereins zur Gruendung und Erhaltung einer Akademie fuer die Wissenschaft des Judentums, 1926, p. 1-22.)

Tak, van der W. G. De Ludovico Meyer. (C. S., I, 91-100.)

Talgeimer, A. Sootnoshenje klassow i klassowaja bor'ba w Niderlandach pri shyzni Spinozy. (Wjestnik Kommunistycheskoj Akademji, 1927, XX, 30-50.)

Ullman, S. Dr. Geschichte der Spanisch-portugisischen Juden in Amsterdam im XVII Jhr. (Jahrbuch der Jued. Lit. Ges., Frankfurt a. M., 1907, V, p. 1-74.)

אַ גוטע, קאָנסטרוקטיווע מאָנאָגראַפֿיע.

Valkhoff, P. Constantin Huygens, poete et diplomate d'Etat hollandais et ses amitiès françaises. La Haye (Haag), 1910.

Verweyen, J. M. E. W. von Tschirnhaus als Philosoph. Bonn, 1905.

Waetjen, Hermann Dr. Das Judentum und die Anfaenge der modernen Kolonisation. Berlin, 1914.

קריטישע באַמערקונגען צו זאָמבאַרט'ס בוך. זייער וויכטיק פֿאַר דער עקאָנאָמיק פֿון די יידן אין אַמסטערדאַם.

Waryński, T. – Myślicki – Gebhardt. Le Nom de Spinoza. (C. S., II, 251-254.)

אַ וויכטיקע פּאָלעמיק בנוגע דעם נאָמען: ספּינאָזאַ.

Wolf, A. Spinoza's Short Treatise on God, Man and His Well-Being. Translated and edited, with an

introduction and commentary, and a life of Spinoza by. . . London, 1910.

און אויסגעצייכנטע ביאָגראַפיע.

———The oldest biography of Spinoza, edited with translation, introduction, annotations, etc. New York, 1927, 196 pp.

Wolf, Lucien. Menasseh ben Israel's Mission to Oliver Cromwell. London, 1901.

Wolff, M. De eerste vestiging der Joden in Amsterdam, hun politieke en economische toestand. (Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Haag, 1910, Series 4, v. 9, 365-400.)

העברעאישע קוואַלן:

אסף, שמחה, מקורות לתולדות החנוך בישראל, כרך ראשון. תל-אביב, תרפ"ה.

אנטהאַלט די אויסצוגן פון ר' שבתי בס („שפתי ישנים") און פון מוהר"ר שעפטיל דעם זון פון של"ה (ווי העמודים) איבער „עץ חיים" אין אַמסטערדאַם.

אבא אפפלבוים. רבי משה זכות ושפינוזה. העולם, 1926, נומער 10.

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל). נגד שפינוזה.

איבערגעדרוקט אין זיינע געזאמלטע שריפטן א. נ. מחקרי-היהדות, וואַרשע, תרע"ג. חלק שני, 198-222.

עניני שבתי צבי.

א וויכטיקע זאמלונג פון דאָקומענטן ארויסגעגעבן פון אהרן פריימאן דורך די חברה „מקיצי נרדמים", בערלין, 1912. די פעטיציעס און אויפרופן פון דער אמסטערדאַמער קהילה אָפּגעדרוקט אויף ז. 112-138.

נ. סוקולוב. פרקים בתקופת האנוסים ויחוסם אל שפינוזה. „העולם", 1927.

געזען די נומערן פון 24 ביז 41.

סאַקאָלאָווס ארבעט איז א זאמלונג פון מאַטעריאַלן, און א סיסטעמע און מיט זייער ווינציק חידושים.

▪▪▪▪▪▪▪▪▪▪▪▪